

॥ अथ ऐतरेयब्राह्मणप्रारंभः ॥

ॐ नमः श्रीवेदपुरुषाय ॥ ॥ हरिः ॐ ॥ अग्निवैदेवानामवमो विष्णुः परमस्तदंतरेण सर्वा अन्या देवता आग्नावैष्णवं पु
रोळाशानिर्वर्पति दीक्षणीयमेकादशकपालं सर्वाभ्य एवैनंत देवताभ्योऽनंतरायं निर्वर्पत्य अग्निर्वै सर्वा देवता विष्णुः सर्वा देवता
एते वै यज्ञस्येत्येतन्वायदग्निश्च विष्णुश्च तद्यद्वा विष्णवं पुरोळाशानिर्वर्पत्य त एव तद्देवानुभवं तितदाहुयद्देकादशकपालः
पुरोळाशोद्वावन्नाविष्णूकैनयोस्तत्र ह्रुसिः का विभक्तिरित्यष्टाकपाल आग्नेयोऽष्टाक्षरा वैगायत्री गायत्रमग्नेरहं दस्त्रि कपा
लो वैष्णवं स्त्रिर्हीदं विष्णुर्व्यक्रमत सैनयोस्तत्र तृप्तिः सा विभक्तिर्धृते चरुं निर्वर्पेत यो प्रतिष्ठितो मन्येत स्यां वावसन प्रतिष्ठि
तियो न प्रतिष्ठितिष्ठति तद्यद्दृतं तस्त्रियै पयोतं डुलास्ते पुंसस्तन्मिथुनं मिथुने नैवेनंत तजयापशुभिः प्रजनयति प्रजात्यै प्रजा
यते प्रजया पशुभिर्य एव वेदार्थं यज्ञोवा एष आरब्ध देवतो यो दर्शपूर्णमासाभ्यां यजत आमावास्ये नवाहविषेष्टा पूर्णमासे
नवातस्मिन्नेव हविषितस्मिन्वर्हिषि दीक्षेतैषो एकादीक्षां सप्तदशसामिधेनीरजुभ्रूयात्सप्तदशो वै प्रजापतिर्द्वादशमासाः पंच
तर्वा हेमंतश्च शिरयोः समासेन तावान्त संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापत्या यतनाभिरेवाभीराक्षोति य एव वेद ॥ १ ॥
यज्ञो वै देवेभ्यऽउदक्रामत्तमिष्टिभिः प्रैषमैच्छंस्तदिष्टीनामिष्टित्वं तमन्वविदन्ननु वित्तयज्ञो राक्षोति
य एव वेद हतयो वै नामैता यदाहुतयऽ एताभिर्वेदान्यजमानो हयति तदाहुतीनामाहुति त्वं मृतयः खलु वै तानामयाभिर्दे
वा यजमानस्य हवमायंति यैवै पथानोयाः स्तुतयस्तावा ऊतयस्तऽउ एवै तत्स्वर्गायाणां यजमानस्य भवंति तदाहुयं दन्यो जुहो

त्यथोनुचाहयजतिचक्रस्मात्तंहोतेत्याचक्षतइति यद्वावसतत्रयथाभाजनदेवताअमुमावहामुमावहेत्यावाहयतितदेव
 होतुर्होतृत्वंहोताभवतिहोतेत्येनमाचक्षतेयएवंवेद ॥ २ ॥ पुनर्वाएतमृत्विजोगर्भं कुर्वति यं दीक्षयं त्यद्भिरभिषिचतिरे
 तोवाआपःसरेतसमेवैनंतत्कृत्वादीक्षयंतिनवनीतेनाभ्यंजं त्यज्यंवेदेवानासुरभिष्टुतंमनुष्याणामायुतंपितृणानवनीतंग
 र्भाणांतद्यन्नवनीतेनाभ्यंजतिस्वेनैवैनंतद्भागधेयेनसमर्धयं त्यजं त्येनैतेजोवाएतदक्षयोर्ध्वांजनंसतेजसमेवैनंतत्कृत्वादी
 क्षयं त्येकविंशत्यादर्भपिंजूलैःपावयंतिशुद्धमेवैनंतत्पूतं दीक्षयंतिदीक्षितविमितंप्रपादयंति योनिर्वाऽएषादीक्षितस्य यद्दी
 क्षितविमितं योनिमेवैनंतत्स्वांप्रपादयंति तस्माद्भुवाद्योनेरास्तेचचरतिचतस्माद्भुवाद्योनेर्गर्भाधियंतेचंप्रचजायंतेतस्मा
 द्दीक्षितं नान्यन्नदीक्षितविमितादादित्योभ्युदियाद्वाभ्यस्तमियाद्वापिवाभ्याश्रावयेयुर्वाससाप्रोर्ण्वयुं त्वंवाएतद्दीक्षित
 स्य यद्वासं उल्बेनैवैनंतत्प्रोर्ण्वंति कृष्णाजिनमुत्तरंभवत्युत्तरं वा उल्बाजरायुजरायुणैवैनंतत्प्रोर्ण्वंति मुष्टीकुरुते मुष्टीवैकृ
 त्वागर्भोन्तःशोते मुष्टीकृत्वाकुमारोजायतेतद्यन्मुष्टीकुरुते यज्ञं चैव तत्सर्वाश्च देवता मुष्ट्योः कुरुते तदाहुर्न पूर्वदीक्षिणः संस
 वोस्ति परिगृहीतो वा एतस्य यज्ञः परिगृहीता देवतानैतस्य तिरस्य परदीक्षिण एव यथा तथेत्युन्मुच्य कृष्णाजिनंभवभृथम
 भ्यवैतितस्मान्मुक्तागर्भाजरायोर्जायंतेसहैववाससाभ्यवैतितस्मात्सहैवोल्बेनकुमारोजायते ॥ ३ ॥ त्वमग्ने सप्रथाअ
 सिंसोमयास्तेमयोभुवइत्याज्यभागयोःपुरोनुवाक्येअनुज्याद्यः पूर्वमनीजानः स्यात्तस्मैत्वयायज्ञं वितन्वतइति यज्ञमेवा

स्माएतद्वितनोत्यग्निःप्रबलेनसन्मनासोमगीभिर्द्वौवयमितियःपूर्वमीजानःस्यात्तस्मैप्रबामितिपूर्वकर्माभिवदतितत्तन्नाह
 त्यमग्निर्वृत्राणिजघनत्वंसोमासिसरपतिरितिवात्रंघ्रावेवकुर्वाद्द्वौत्रंवाएषहंतिव्यज्ञउपनमतितस्माद्घ्रात्रंघ्रावेवकर्तव्याव
 भिर्मुखंप्रथमोदेवतानामग्निश्चविष्णोतपउत्तममहईत्याग्नावैष्णवस्यहविर्षोयज्ञयानुवाक्येभवतआग्नावैष्णव्यैरुपसमृ
 ङ्गैएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणसृगभिवदत्यग्निश्चहवैविष्णुश्चदेवानांदीक्षापालौतौदीक्षायार्इशातेतद्य
 दान्नावैष्णवंहविर्भवति यौदीक्षायार्इशातेतौपीतौदीक्षाप्रयच्छतायौदीक्षयितारौतौदीक्षयेतामितित्रिष्टुभौभवतःसंद्रिय
 त्वाय ॥ ४ ॥ गायत्र्यौस्विष्टकृतःसंयाज्येकुर्वीततेजरकामोब्रह्मवर्चसकामस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगा यत्रौतेजस्वीब्रह्मवर्च
 सीभवति य एवं विद्मानगायत्र्यैकुरुतेज णिहावायुःकामःकुर्वीतायुर्वाऽउ णिक्वसर्वमायुरेति य एवं विद्मानु णिहौकुरुतेऽ
 नुष्टुभौस्वर्गकामःकुर्वीतद्दयोर्वाअनुष्टुभौश्चतुःषष्टिरक्षराणित्रयश्मऊर्ध्वार्एकविंशालोकाएकविंशत्यैकविंशत्यैवेमँछो
 कान्नोहतिस्वर्गएवलोकेचतुःषष्टितमेनप्रतितिष्ठतिप्रतितिष्ठति य एवं विद्माननुष्टुभौकुरुतेबृहत्याश्रीकामोयशस्कामःकुर्वी
 तश्रीवैयशश्चदसांबृहतीश्रियमेवयशआत्मन्धर्तेय एवं विद्मान्बृहत्याऽकुरुतेपंक्तीयज्ञकामःकुर्वीतपांकोवैयज्ञंउपैनंयज्ञो
 नमति य एवं विद्मान्पंक्तीकुरुतेत्रिष्टुभौवीर्यकामःकुर्वीतौजोवाइंद्रियवीर्यंत्रिष्टुबोजस्वींद्रियवान्वीर्यवान्भवति य एवं वि
 द्मान्त्रिष्टुभौकुरुतेजगत्याऽपशुकामःकुर्वीतजगतावैपशवःपशुमान्भवति य एवं विद्मान्जगत्याऽकुरुतेविराजावन्नाद्यकामः

कुर्वीताञ्जवैविराद् तस्माद्यस्यैव भूयिष्ठमन्नं भवति सऽएव भूयिष्ठलोके विराजति तद्विराजो विराट् र्वैविस्वे पुराजति श्रेष्ठः
स्वानां भवति य एवं वेद ॥ ५ ॥ अथोपचवीर्यवा एतच्छंदो यद्विराज्यं त्रिपदा ते नो णिहा गायत्र्यै यदस्या एकादशाक्षरा
णि पदानि तेन त्रिष्टुभ्य त्रयस्त्रिंशदक्षरा तेनानुष्टुप्त्रवा एकेनाक्षरेण च्छंदोऽसि विधितं न द्वाभ्यां यद्विराट् तत्पंचमं सर्वेषां छंदसां
वीर्यमवरोधे सर्वेषां छंदसां वीर्यमश्नुते सर्वेषां छंदसां सायुज्यं सरूपतां सलोकतामश्नुते ऽन्नादोन्नपतिर्भवत्यश्नुते प्रजयाश्नाद्यै य
एवं विद्वां निवराजौ कुरुते तस्माद्विराजा वेवकर्तव्ये प्रेद्धो अग्न इमो अग्न इत्येते ऋतं वाचदीक्षा सत्यं दीक्षा तस्माद्दीक्षितेन सत्यमे
व वदितव्यमथो खलवाहुः को हतिमनुभ्यः सर्वसत्यं वदितुं सत्यं संहिता वै देवा अतुत संहितामनुभ्या इति विचक्षणवती वाचं व
देच्चक्षुर्यै विचक्षणै विह्येनेन पश्यतीत्येतद्धवैमनुभ्येषु सत्यं निहितं यच्चक्षुस्तस्मादाचक्षणमाहुरद्रागिति स यद्यदर्शमित्याह
थास्यश्रद्धाति यद्युवैस्वयंपश्यति न बहूनां च नान्येषां श्रद्धाति तस्माद्विचक्षणवती मेव वाचं वदेत्सत्योत्तराहैवास्ववागुदि
ता भवति भवति ॥ ६ ॥ इति प्रथमपंचिकायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

स्वर्गावा एते न लोकमुपपद्यंति यस्यायणीयस्तत्प्रायणीयस्य प्रायणीयत्वं प्राणो वै प्रायणीय उदान उदयनीयः समानो हरे
ता भवति समानो हि प्राणो दानो प्राणानां हृदयै प्राणानां प्रतिप्रज्ञात्यै यज्ञो वै देवेभ्य उदकमं ते देवान किं चना शक्नुवन् कर्तुं न प्रा
ज्ञानं स्तेब्रुवन्नादिति त्वये मयं जं प्रजानामेति सा तथैत्यब्रवीत्सा वै वो वरं वृणा ऽइति वृणीष्येति सैतमेव वरमवृणीतं सत्प्रायणा य

ज्ञाः संतुमद्वयनाइतितथेति तस्माददित्यश्चरुः प्रायणीयो भवत्यादित्य उद्वयनीयो वरवृत्तो ह्यस्या अथो एतं वरमवृणीतं म
 धैव प्राचीं दिशं प्रजानाथां ननादक्षिणां सोमेन प्रतीचीं सवित्रो दीचीं मिति पश्यां यजति यत्पश्यां यजति तस्मादसौ पुर उदेति
 पश्चात्समेति पश्यां ह्येषो नुसंचरत्याग्नेयजति यदग्नेयजति तस्मादग्नेयजति तस्मादसौ पुर उदेति
 सोमं यजति यत्सोमं यजति तस्मात्प्रतीचीं यो यपाव ह्वयः स्यंदं तैसौ मया ह्यापः सवितारं यजति यत्सवितारं यजति तस्मादुत्तर
 तः पश्चादयं भूयिष्ठं पवमानः पवतै सवितृ प्रसूतो ह्येष एतत्पवतं उत्तमामदिति यजति यदुत्तमामदिति यजति तस्मादुत्तर
 वृष्ट्याभ्युनत्यभिजिघ्रति पंचदेवता यजति पांक्तो यज्ञः सर्वादिशः कल्पतै कल्पते यज्ञो पितृभ्यं जनतायै कल्पतै यज्ञैवं विद्वा
 न्होता भवति ॥ ७ ॥ यस्ते जो ब्रह्मवर्चसमिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिः प्राङ्मुसहयात्ते जो वै ब्रह्मवर्चसं प्राचीं दिक्तेजस्वी ब्रह्मव
 र्चसी भवति य एवं विद्वान्प्राङ्तेति यो द्याहमिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिर्दक्षिणासहयाद्वा दौवा एषोन्नपतिर्यदग्निरन्नादोन्नपतिर्भ
 वत्यश्नुते प्रजया द्वायं य एवं विद्वान्दक्षिणैति यः पशूनिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिः प्रत्यङ्मुसहयात्पशवो वा एते यदापः पशुमान् भव
 ति य एवं विद्वान्प्रत्यङ्तेति यः सोमपीथमिच्छेत्प्रयाजाहुतिभि र्दङ्मुसहयादुत्तराहवै सोमो राजा प्रसोमपीथमाप्नोति य एवं वि
 द्वानुदङ्तेति स्वर्ग्यो धर्वा दिक् सर्वासु दिक्षुराप्नोति सम्यं चोवाऽइमे लोकाः सम्यं चोस्माऽइमे लोकाः श्रियै दीद्यति य एवं वेद प
 श्यां यजति यत्पश्यां यजति वाचमेव तद्यज्ञमुखे संभरति प्राणापानावग्नीषोमै प्रसवा य सविता प्रतिष्ठित्या अदितिः पश्यामेव

यजति यत्प्रथमा मेव यजति वाचैव तद्यज्ञं पंथामपिनयति च क्षुषी एवाग्नीषोमौ प्रसवाय सविता प्रतिष्ठित्या अदितिश्च क्षुषा वै दे-
वायज्ञं प्राजानंश्च क्षुषावा एतत्प्रज्ञायते यदप्रज्ञेयं तस्मादपि मुखश्चरित्वा यदैवानुष्ठयां च क्षुषा प्रजानां त्र्यध प्रजानां त्रिय द्वैत
देवायज्ञं प्राजानं त्र्यस्यावाव तत्प्राजानं त्र्यस्यां समभरन्नस्यैवैयज्ञस्तायते ऽस्यैकियते स्यैसंभ्रियत इयं ह्यदिति स्तुतमा मदि-
तियजति यदुत्तमामदिति यजति यज्ञस्य प्रज्ञा त्र्यैस्वर्गस्य लोकाः स्यानुख्या त्र्यै ॥ ८ ॥ देवविशः कल्पयितव्या इत्याहुः स्ताः कल्प-
माना अनुमनुष्यविशः कल्पं तद्वृत्तिं सर्वा विशः कल्पं ते कल्पते यज्ञोपितस्यै जनतायै कल्पते यन्नैवं विद्वान्होता भवति स्वस्तिनः
पथ्या सुधन्वस्वित्यन्वाहस्य सत्यं सुवृजने स्वर्वाति ॥ स्वस्तिनः पुत्रकृथेषु योनिषु स्वस्तिराये मरुतो दधातनेति मरुतो वै देवा-
नां विशां स्ता एवैतद्यज्ञमुखे चीहृत्पत्सर्वैरहं दोभिर्यजोदित्याहुः सर्वैरहं दोभिरिष्टा देवाः स्वर्गलोका मजयंस्तथैवैतद्यजमानः स
र्वैरहं दोभिरिष्टा स्वर्गलोकां जयति स्वस्तिनः पथ्या सुधन्वसु ॥ स्वस्तिरिद्धि प्रपथे श्रेष्ठेति पथ्यायाः स्वस्ते खिष्टुभावेन यसु
पथ्याराये अस्माना देवानामपि पंथामगन्मैत्यन्ने खिष्टुभावेत्सोमप्रचिकितो मनीषायाते धामानि दिविया पृथिव्या मिति सोम
स्य त्रिष्टुभावा विश्वदेवं सत्पतिय इमा विश्वा जाता नीतिसवितुर्गायत्र्यौ सुत्रा माणं पृथिवीं द्यामने हसं मही मूषुमतारं सुवता
नामित्यदिते र्जगत्या वेता निवाव सर्वाणि च्छंदांसि गायत्रं त्रैष्टुभं जागतमन्वन्यान्ये तानि हि यज्ञे प्रतमामिव क्रियत एतैर्हवा

१ भाष्ये ज्ञावसानाभावः 'धन्वसु स्वस्ति ऋद्धि' इति संहिता पाठस्तत्र ।

अस्य ऋद्धो भिर्यजतः सर्वैरुद्धो भिरिष्टं भवति य एवं वेद ॥९॥ तावाऽएताः प्रवर्त्यो नेतुमत्यः पथिमत्यः स्वस्तिमत्य एतस्य ह
 विषो याज्यानुवाक्या एताभिर्वा इष्टुर्देवाः स्वर्गलोकमजयं स्तथैव तद्यजमान एताभिरिष्ट्वा स्वर्गलोकं जयति ता सुपदमस्ति
 स्वस्तिरा ये मरुतो दधात नोति मरुतो हवै देवविशो तस्मिन् भजनास्तेभ्यो हयो निवेद्य स्वर्गलोकमेतीश्वरहैनं निवारोद्धो विवा
 मंथितोः स यदाह स्वस्तिरा ये मरुतो दधात नोति तं मरुद्भ्यो देवविष्ट्रयो यजमानं निवेदयति न ह वा एनं मरुतो देवविशः स्वर्गलो
 कं यतं निरुधते न विमशते स्वस्तिहैनमत्यजंति स्वर्गलोकमभिय एव वेद विराजा वेतस्य हविषः स्विष्टकृतः संयाज्ये स्याता येन्न य
 स्त्रिशदक्षरे ॥ सेदग्निरग्नीं सरत्य सत्वन्यान्तसेदग्निर्गोवजुभ्यतो निपातीत्येतैर्विराड्भ्यां वा इष्टुर्देवाः स्वर्गलोकमजयं स्तथैवैत
 द्यजमानो विराड्भ्यामिष्ट्वा स्वर्गलोकं जयति तेन्न यस्त्रिशदक्षरे भवतस्त्रयस्त्रिशद्वै देवाऽअष्टौ वसव एका दश रुद्रा द्वादशादि
 त्याः प्रजापतिश्च वषट्कारश्च तत्प्रथमे यज्ञमुखे देवता अक्षरभाजः करोत्यक्षरेणाक्षरेणैव तदेवतां प्रीणाति देवपात्रेणैव तदेवता
 स्तर्पयति ॥१०॥ प्रयाजवदनुयाजं कर्तव्यं प्रायणीयमित्याहुर्हीनमिव वा एतदीं खितमिव यत्प्रायणीयस्यानुयाजाऽइति
 तत्तन्नाह त्यं प्रयाजवदेवानुयाजवत्कर्तव्यं प्राणावै प्रयाजाः प्रजानुयाजा यत्प्रयाजानंतरि यात्प्राणांस्तद्यजमानस्यांतरियाद्य
 दनुयाजानंतरि यात्प्रजांतद्यजमानस्यांतरियात्तस्मात्प्रयाजवदेवानुयाजवत्कर्तव्यं पत्नीर्न संयाजयेत्संस्थितयजुर्न जुहुया
 तावतैव यज्ञो संस्थितः प्रायणीयस्य निष्कासं निदध्यात्तमुदयनीयेनाभिनिर्वपेद्यज्ञस्य संतत्यै यज्ञस्याव्यवच्छेदायाथोखलु

यस्यामेवस्थार्याप्रायणीयंनिर्वपेत्तस्यामुदयनीयंनिर्वपेत्तावतैवयज्ञःसंततोव्यवच्छिन्नोभवत्यमुष्मिन्वाएतेनलोकेराधु
वतिनास्मिन्नित्याहुर्नप्रायणीयमितिप्रायणीयमितिनिर्वपेत्तिप्रायणीयमितिचरंतिप्रयंत्येवास्माहोकाद्यजमानादित्यवि
द्यैवतदाहुर्व्यतिषजेद्याज्यानुवाक्यायाःप्रायणीयस्यपुरोनुवाक्यास्ताउदयनीयस्ययाज्याःकुर्याद्याउदयनीयस्यपुरोनु
वाक्यास्ताःप्रायणीयस्ययाज्याःकुर्यात्तद्व्यतिषजंत्युभयोर्लोकयोर्ऋक्ष्याउभयोर्लोकयोःप्रतिष्ठित्याउभयोर्लोकयोर्ऋग्नो
त्युभयोर्लोकयोःप्रतिष्ठतिप्रतिष्ठतिप्रत्यएवंवेददित्यश्चरुःप्रायणीयोभवत्यदित्यउदयनीयोयज्ञस्यधृत्यैयज्ञस्यवर्सन
ध्यैयज्ञस्याप्रसंसार्यतद्यथैवाद्दतिहस्माहतेजन्याउभयतोंतयोरप्रसंसायवसौनह्यत्येवमेवैतद्यज्ञस्योभयतोंतयोरप्रसं
सायवसौनह्यतिवदादित्यश्चरुःप्रायणीयोभवत्यादित्यउदयनीयःपश्ययैवेतस्वस्त्याप्रयंतिपश्यांस्वस्तिमभ्युद्यंतिस्वस्त्ये
वेतःप्रयंतिस्वस्त्युद्यंतिस्वस्त्युद्यंति ॥ ११ ॥ इतिप्रथमपंचिकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

प्राच्यावैदिशिदेवाःसोमंराजानमकीर्णंस्तस्मात्प्राच्यांदिशिक्रीयतेतत्रयोदशान्मासादकीर्णंस्तस्माज्जयोदशोमासो
नानुविद्यतेनवैसोमविक्रय्यनुविद्यतेपापोहिंसोमविक्रयीतस्यक्रीतस्यमनुष्यानभ्युपावर्तमानस्यदिशोवीर्याणीन्द्रियाणि
व्युदसीदंस्तान्येकयर्चावारुरुत्संतानिनाशक्रुवंस्तानिद्वाभ्यांतानितिसुभिस्तानिचतसुभिस्तानिपंचभिस्तानिषड्भिस्ता
निसप्तभिर्नैवारुंधतंतान्यष्टाभिरवारुंधताष्टाभिराशुवतंयदष्टाभिरवारुंधताष्टाभिराशुवतंतदष्टानामष्टत्वमशुवतेय

छात्कामयतेयएवंवेदंतस्मादेतेषु कर्मस्वष्टावष्टावनूच्यंतं इंद्रियाणां वीर्याणामवरुद्धै ॥ १२ ॥ सोमायक्रीताय प्रोह्यमाणा
 यानुब्रूहीत्याहाव्ययुर्भद्रादभिश्रेयः प्रेहीत्यन्वाहायंवावलोको भद्रस्तस्मादसावेवलोकः श्रेयान्स्वर्गमेव तल्लोकं यजमानं
 गमयति बृहस्पतिः पुरएतातेऽभरित्वतिब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मैवास्माएतत्पुरोगवमकर्णवैब्रह्मणवद्रिभ्यत्यथेमवस्यवरऽआ
 पुथिव्याऽइति देवयजनं वैवरपुथिव्यै देवयजनएवैनंतदवसाययत्यरेशन्नूकणुहिसर्ववीरइति द्विषंतमेवास्मै तत्पाभ्मानं
 भ्रातृव्यमपवाधतेऽधरं पादयति सोमयास्तेमयो भुवइति तृचंसौर्यं गायत्रमन्वाहसोमेराजनिप्रोह्यमाणं स्वयैवैनंतदेवत
 यास्वेनच्छंदासासमर्धयति सर्वे नंदं तियशसागतेनेत्यन्वाहयशोवैसोमोराजासर्वोहवाएतेनक्रीयमाणेन नंदं तियश्चयज्ञे ल
 ष्यमानोभवति यश्चनसभासाहेनसख्यासखायइत्येषवैब्राह्मणानां सभासाहः सखायत्सोमोराजा किलिषस्पृदित्येषजए
 व किलिषस्पृद्योवैभवति यः श्रेष्ठतामश्नुते सकिलिषं भवति तस्मादाहुर्मानुवोचोमाप्रचारीः किलिषं नुमायातयजितिपि
 तुषणिरित्यन्नं वैपितुदक्षिणावैपितुतामेनेनसनोत्पन्नसनिमेवैनंतत्करोत्यरंहितोभवति वाजिनायेतींद्रियं वैवीर्यं वाजिनं
 माजरसंहास्मै वाजिनं न। पच्छिद्यतेयएवंवेदागनंदेवइत्यन्वाहागतोहिसतर्हिभवत्युतुभिर्वर्धतुक्षयमित्युतवोवैसोमस्वरा
 ज्ञोराजभ्रातरौ यथामनुष्यस्यतैरेवैनंतत्सहागमयति दधातुनः सवित। सुप्रजामिषमित्याशिषमाशास्तेसनः क्षपाभिरहभि
 श्चजिन्वत्वित्यन्वाहनिवाअहानिरात्रयः क्षपां अहोरात्रैरेवास्माएतामाशिषमाश्रास्तेप्रजावंतं रयिमस्सेसमिन्वत्वित्याशिषमे

वाशास्तेयातेधामानिहविषायजंतीत्यन्वाहतातेविश्वापरिभूरस्तुयज्ञं । गयरफानःप्रतरणःसुवीरइतिगवानरफावयि
तांप्रतारयितैधीत्येवतदाहावीरहाप्रचरासोमदुर्गानितिगुहावैदुर्गानिभ्यतिवैसोमाद्राज्ञआयतोयजमानस्यगृहाःसयदे
तामन्वाहशाल्यैवैतच्छ्रमयतिसोस्यशान्तोनप्रजानपशूनिहनस्तीमांधियंक्षिमाणस्यदेवेतिवारुण्यापरिद्धातिवरुणदे
वत्योवाएवंतावद्यावदुपनद्धोयावत्परिश्रितानिप्रपद्यतेस्वयैवैतदेवतयास्वेनच्छंदसासमर्थयतिशिक्षमाणस्यदेवेतिशि
क्षतेवाएषयोयजतेक्रतुंदक्षंवरुणसंशिक्षाधीतिवीर्यप्रज्ञानंवरुणसंशिक्षाधीत्येवतदाहययातिविश्वादुरितातरेमसुतम
णमधिनावरुहेमेतियज्ञोवैसुतमर्नोःकृष्णाजिनंवैसुतमर्नोर्वर्चमेवतदारुह्यंतयास्वर्गलोक्मभिसंतरति
ताएताअष्टावन्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धयद्रूपसमृद्धयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतितासांजिःप्रथमामन्वाहजि
रुत्तमांताद्वादशसंपद्यतेद्वादशवैमासाःसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभिराधोतियएवंवेदजिःप्रथ
मांजिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्वर्षानह्यतिस्थेमेबलायाविशंसाय ॥ १३ ॥ अन्यतरोनड्वान्युक्तःस्यादन्यतरोविमुक्तो
ऽथराजानमुपावहरेयुर्दुभयोर्विमुक्तयोरुपावहरेयुःपितृदेवत्यंराजानंकुर्युर्दुभयोरयोगक्षेमःप्रजाविदेताःप्रजाःपरि
प्लवेरन्योनड्वान्विमुक्तंस्तच्छालासदांप्रजानारूपंयोकस्तच्चक्रियाणांतेयेयुक्तेन्येविमुक्तैऽन्यउपावहरंरयुभावेन्नतेक्षेमयो
गौकल्पयतिदेवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंततएतस्यांप्राच्यंदिश्ययतंततांस्ततोसुराअजयंस्तेदक्षिणस्यांदिश्ययतंततां

स्ततोसुराअजयंस्तेप्रतीच्यांदिश्ययतंततांस्ततोसुराऽअजयंस्सउदीच्यांदिश्ययतंततांस्ततोसुराअजयंस्सउदीच्यांप्राच्यां
 दिश्ययतंततेतोनपराजयंतसैषादिगपराजितातस्मादेतस्यांदिशियतेतवायातयेद्देश्वरोहानृणाकर्तास्तेदेवाअब्रुवन्ना
 जतयावैनोजयंतिराजानंकरवामहाइतितथेतिसोमंराजानमकुर्वस्तेसोमेनराज्ञासर्वादिशोजयन्नेष्वैसोमराजापोयज
 तंप्राचितिष्ठत्यादधतितेनप्राचीदिशंजयतितदक्षिणापरिवहंतितेनदक्षिणांदिशंजयतितंप्रत्यंजमावर्तयंतितेनप्रतीचीदि
 शंजयतितमुदीचस्तिष्ठतउपावहरंतितेनोदीचींदिशंजयतिसोमेनराज्ञासर्वादिशोजयतियएवंवेद ॥ १४ ॥ हविराति
 श्यंनिरुष्यतेसोमेराजन्यागतेसोमोवैराजायजमानस्यगृहानागच्छतितस्माएतद्भविरातिश्यंनिरुष्यतेतदातिश्यस्याति
 श्यरवंनवकपालोभवतिनववैप्राणाःप्राणानांहृदयैप्राणानांप्रतिप्रज्ञात्यैवैष्णवोभवतिविष्णुर्वैयज्ञःस्वयैवैनंतदेवतयास्वे
 नच्छंद्सासमर्धयतिसर्वाणिवावच्छंदांसिचपृष्ठानिचसोमंराजानंकीतमन्वायंतिपावंतःखलुवैराजानमनुयंतितेभ्यःस
 र्वेभ्यऽआतिश्यंक्रियतेप्रिमंथतिसोमेराजन्यागतेतद्यथैवादोमनुष्यराजऽआगतेन्यस्मिन्वाहर्त्युक्षाणंवावेहतंवाक्षदंतऽ
 एवमेवारासाऽएतदक्षदंतैयदग्निमंथत्यग्निर्हिदेवानांपशुः ॥ १५ ॥ अग्नयेमश्यमानायानुब्रूहीत्याहाध्वयुरभित्वादेवसवि
 तरितिसावित्रीमन्वाहतदाहुर्यदग्नयेमश्यमानायानुवाचाहाध्वकस्मात्सावित्रीमन्वाहेतिसावितावैप्रसवानामीशंसवितुप्र
 सूताएवैनंतन्मंथंतितस्मात्सावित्रीमन्वाहमहीद्याःपृथिवीचनइतिद्यावापृथिवीयामन्वाहतदाहुर्यदग्नयेमश्यमानायानु

वाचाहांधकमहावापुथिवीयामन्वाहेतिद्यावापुथिवीभ्यांवाएतंजातंदेवाःपर्यगृह्णन्त्यामेवाद्यापिपरिगृहीतस्तरमा
 ह्यावापुथिवीयामन्वाहत्वामग्नेपुष्करादधीतितृचमाग्नेयंगायत्रमन्वाहाग्नौमध्यमानेस्वयैवेनंतदेवतयास्वेनच्छंदासासम
 र्धयत्यध्वानिरमंथतेतिरूपसमुद्धमेतद्वयज्ञस्यसमुद्धयद्रूपसमुद्धयत्कर्मक्रियमाणमृगिभिवदतिसयदिनजायेतयद्विचिरं
 जायेतंराक्षोद्भयोगायत्र्योनूच्याअग्नेहंसिन्यत्रिणमित्येतारक्षसामपहृत्यैरक्षांसिवाएतंतह्यलिभंतंयहिंनजायतेयहिंविचिरं
 जायतेसयधैकस्यामेवानूक्तायांजायेतयदिद्वयोरथोतन्नुवंतुजंतवइतिजातायजातवतीमभिरूपामनुब्रूयाद्यद्यज्ञेभिरूपंत
 त्समुद्धमायंहस्तेनखानिमितिहस्ताभ्यांह्येनंमंथंतिशिशुंजातमितिशिशुरिववाएषप्रथमजातोयदग्निर्नैबिभ्रतिविश्राम
 त्तिंस्वध्वरमितियद्वैदेवानांनेतितदेवामो ३ मितिप्रदेवंदेववीतयेभरतावसुचित्तममितिप्रह्रियमाणायाभिरूपायद्यज्ञेभि
 रूपंतत्समुद्धमास्येयोनौनिषीदत्वित्येषहवाऽअस्यस्वोयोनिर्यदग्निरेराजातंजातवेदसीतिजातइतरोजातवेदाइतरःप्रि
 यंशिश्रीतातिथिमित्येषहवाअस्यप्रियोतिथिर्यदग्निरग्नेःस्योनआपुहपतिमितिशांत्यामेवैनंतदधाल्यग्निनाग्निःसमिधयते
 कविर्गृहपतियुवा । हव्यवाइजुह्वास्यइत्यभिरूपायद्यज्ञेभिरूपंतत्समुद्धत्वंह्यग्नेअग्निनाविप्रोविप्रेणसन्तस्तेतिविप्रइत
 रोविप्रइतरःसन्नितरःसन्नितरःसखासह्यासमिध्यसइत्येषहवाअस्यस्वःसखायदग्निरग्नेस्तंमर्जयंतसुकुतुंपुरोयावानमा
 जिषु ॥ स्वेषुक्षयेषुवाजिनमित्येषहवाअस्यस्वःक्षयोयदग्निरग्नेर्नयज्ञमयजंतदेवाइत्युत्तमयापरिदधाति यज्ञेनवैतदे

वायज्ञमयजंतयदग्निनाग्निमयजंततेस्वर्गलोकमार्यस्तातिथर्माणिप्रथमान्यासन् ॥ तेहनाकंमहिमानःसचंतयत्रपूर्वसा
 ध्याःसंतिदेवाइतिच्छंदांसिवैसाध्यादेवास्तेग्नेग्निनाग्निमयजंततेस्वर्गलोकमार्यन्नादित्याश्चैवेहासन्नगिरसश्चतेग्नेग्निनाग्नि
 मयजंततेस्वर्गलोकमार्यन्त्सैषास्वर्ग्याहुतिर्वदद्याहुतिर्वदिहवाअप्यन्नाह्मणोकोयदिदुरुकोकोयजतेश्वहेषाहुतिर्गच्छत्ये
 वदेवांन्नापामनासंसृज्यतेगच्छत्यस्याहुतिर्देवान्नास्याहुतिःपापमनासंसृज्यतेयएवंवेदताएतास्त्रयोदशान्वाहरूपसमुद्धा
 एतद्वैयज्ञस्यसमुद्धयद्रूपसमुद्धयत्कर्मक्रियमाणमुगभिवदतितासांन्निःप्रथमामन्वाहजिरुत्तमांताःसप्तदशसंपद्यंतसप्तद
 शौवैप्रजापतिर्द्वादशमासाःपंचत्वंस्तावान्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरवाभीराक्षोतियएवंवेदन्निः
 प्रथमांजिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्वसौनह्यार्तस्थेक्षेत्रेवलायाविसंसाय ॥ १६ ॥ समिधाग्निदुवस्यताप्यायस्वसमेतुतइ
 त्याज्यभागयोःपुरोनुवाक्येभवतंआतिथ्यवत्यैरूपसमुद्धेतद्वैयज्ञस्यसमुद्धयद्रूपसमुद्धयत्कर्मक्रियमाणमुगभिवदति
 सैषाग्नेय्यतिथिमतीनसौभ्यातिथिमत्यास्तंयत्सौभ्यातिथिमतीस्याच्छ्वत्सास्यादेतत्त्ववैषातिथिमतीयदापीनवतीयदा
 वाअतिथिपरिवेविषत्यापीनइववैसतर्हिभवतितयोर्जुषाणैर्नैवयजतीदंविष्णुर्विचक्रमेतदस्यप्रियमभिपाथोअह्यामिति
 वैष्णव्यांन्निपदामनूच्यचतुष्पदयायजतिंसप्तपदानिभवंतिशिरोवाएतद्यज्ञस्ययदातिथ्यंसप्तवैशीर्षन्पाणाःशीर्षन्नेवत
 त्पाणान्दधातिहोतारंचित्ररथमध्वरस्यंप्रायमग्निर्भरतस्यशृण्वइतिस्विष्टकृतःसंयाज्येभवतंआतिथ्यवत्यैरूपसमुद्धेत

तद्वैयज्ञस्य समुद्धयद्रूपसमुद्धयतकर्मक्रियमाणमृगाभिवदति त्रिषु भौभवतः संद्रियत्वायेकांतं भवतीकांतेन वा एतेन देवा अ
राक्षुवन्यदाति श्वैतस्मादिळांतमेव कर्तव्यं प्रयाजानेवात्र यजंति नानुयाजान् प्राणा वै प्रयाजानुयाजास्ते यद्भमे शीर्षं प्राणा
स्ते प्रयाजायेवांच स्ते नुयाजाः स योत्रानुयाजान्यजेद्यथेमान् प्राणानालुप्य शीर्षं धित्सेत्तादृकदतिरिक्तं तत्समुवाद्भमे प्राणा वि
देये चेमेये चेमे तद्यदेवात्र प्रयाजान्यजंति नानुयाजांस्तत्र सकामं जपा सो यो नुयाजेषु यो नुयाजेषु ॥ १७ ॥ इति प्रथम
पंचिकायां तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

॥

॥

॥

॥

यज्ञो वै देवेभ्य उदकमन्नं वोहमन्नं भविष्यामीति नेति देवा अद्भुतं ब्रह्म मेव नो भविष्य सीति तं देवा विमेशिरे स हैभ्यो विहृतो
न प्रबभूव ते होचुर्देवानवैन इत्थं विहृतो भविष्यति हेतमं यज्ञं संभरामेति तथेति तं संजन्तु स्तं संभृत्योचुरश्विना विमं भिषज्य
तमित्यश्विनौ वै देवानां भिषजां वश्विनौ वध्वर्युतस्मादध्वर्युधर्मं संभरतं स्तं संभृत्य हतुर्ब्रह्मन् प्रवर्येण प्रचरिष्यामीति होतरभि
ष्टुहीति ॥ १८ ॥ ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्तादिति प्रत्यक्षं ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनं तज्जिष्यतीयं पित्रे राष्ट्रयेत्यप्र इति
वागवै राष्ट्रीवाचमेवास्मिंस्तद्वातिमहान्मही अस्तभाय द्विजात इति ब्राह्मणस्य त्याब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनं तज्जिष्यत्य
मित्यं देवं सवितारमोष्योरिति सावित्री प्राणो वै सवितार प्राणमेवास्मिंस्तद्वातिं संसीदस्व मह्यं असीत्येवैनं समसादयन्नं जति
१ ' ब्रह्म ३ नृप्रवर्येण ' इति षुतोच्चारणमिष्टमन्नभाष्ये ।

यंप्रथयंतोनविप्राइत्यज्यमानायाभिरुपायद्यज्ञेभिरुपंतत्समुद्धंपतंगमकमसुरस्यमाययाधोनःसजुत्योअभिदासदग्नेभ
 वानोअग्नेसुमनाउपेतावितिद्वेद्वेअभिरुपेयद्यज्ञेभिरुपंतत्समुद्धंकृणुष्वपाजःप्रसितिंनपृथ्वीमितिपंचराक्षोद्व्योरक्षसाम
 पहल्यैपरित्वागिर्वणोगिरौधिद्वयोरदधाउकथ्यंचःशुक्रंतेअन्यद्यजतंतेअन्यदपश्यंगोपामनिपद्यमानमितिचतस्रएकपा
 तिन्यस्ताएकविंशतिर्भवत्येकविंशोयंपुरुषोदशहस्त्याअंगुलयोदशपाद्याऽआत्मैकविंशस्त्वमिममात्मानमेकविंशंसंस्तुरु
 ते ॥ १९ ॥ स्वकेद्रसस्यधमतःसमस्वरश्चितिनवपावमान्योनवैप्राणाःप्राणानेवास्मिस्तद्धातय्यंवेनश्चोदयत्पृश्निग
 भर्इत्ययंवैवेनोस्माद्वाऊर्ध्वाअन्येप्राणावेनत्यवांचोन्येतस्माद्वेनःप्राणोवाअयंसनाभेरितिस्मान्नाभिरुक्ताभेर्नाभित्वं
 प्राणमेवास्मिस्तद्धातिपवित्रंतेविततंब्रह्मणस्पतैतपोष्यवित्रंविततंदिवस्पदंवियत्पवित्रंधिषणाअतन्वतेतिपूतवंतःप्रा
 णास्तइमेवांचोरैतस्योमूत्र्यःपुरीष्यइत्येतानेवास्मिस्तद्धाति ॥ २० ॥ गणानांत्वागणपतिहवामहइतिब्राह्मणस्पतयंब्र
 ह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनंततद्विषज्यतिप्रथम्यस्यसप्रथम्यश्चनामेतिप्रमर्तन्वःसतनुमेवैनंतत्सवरूपंकरोतिरथंतरमाजभाराव
 सिष्ठः॥भरद्वाजोबृहदाचकेअग्नेरितिबृहदथंतरवंतमेवैनंतत्करोत्यपश्यंरवाभनसाचोकितानमितिप्रजावान्प्राजापत्यः
 प्रजामेवास्मिस्तद्धातिकाराधद्भोजाश्विनावामितिनवविच्छंदसस्तदेतद्यज्ञस्यांतस्तयविश्वद्रुमिववाअंतरत्यमणीयइवच

१ यद्यप्यत्रभाष्ये'पुरीष्या'इतिदृश्यते तथापि पुरीषायहितःपुरीष्यइतिव्युत्पत्त्यमूलपाठएवसुवचः ।

स्थवीयइवचतस्मादेताविच्छंदसोभयैत्येताभिर्हीश्विनोःकक्षीवान्प्रियं धामोपागच्छत्सपरमंलोकमजयदुपाश्विनोःप्रियं
धामगच्छतिजयतिपरमंलोकंयएवंवेदाभात्यग्निरुषसामनीकमितिसूक्तंपीपिवांसमश्विनाधर्ममच्छेत्यभिरूपयद्यज्ञेभि
रूपंतत्समुद्धृतदुत्रैष्टुभंवीर्यवैत्रिष्टुब्वीर्यमेवास्मिस्तद्धधातिग्रावाणेवतदिदर्थजरेथेइतिसूक्तमक्षीइवकणाविवनासेवैत्यग
समाख्यायमेवास्मिस्तदिद्रियाणिदधातितदुत्रैष्टुभंवीर्यवैत्रिष्टुब्वीर्यमेवास्मिस्तद्धधातीळद्यावापृथिवीपूर्वाचित्तयइतिसू
क्तमग्निधर्मसुरुच्यामग्निष्टयइत्यभिरूपयद्यज्ञेभिरूपंतत्समुद्धृतदुजागतंजागतावैपशवःपशून्नेवास्मिस्तद्धधातियाभिर
मुमावतंयाभिरमुमावतमित्येतावतोहात्राश्विनौकामान्ददशतुस्तानेवास्मिस्तद्धधातिरेवैनंतत्समर्धयत्यरुरुचदुषसः
पृश्निरप्रियइतिरुचितवतीरुचमेवास्मिस्तद्धधातिष्टुभिरक्तुभिःपरिपातमस्मानित्युत्तमयापरिद्धात्यरिष्टेभिरश्विनासौ
भगोभिः ॥ तन्नोमित्रोवरुणोमामहंतामदितिःसिंधुःपृथिवीउतद्यौरित्येतैरेवैनंतत्कासैःसमर्धयतीतिनुपूर्वपटलं ॥२१॥
अथोत्तरमुपह्वयेसुदुषांधेनुमेताहिङ्गुणवतीवसुपत्नीवसूनामभित्वादेवसवितःसमीवरसंनमातुभिःसंवत्सइवमातुभिर्यस्ते
स्तनःशशयोयोमयोभृगौरमीमेदनुवत्समिषंतनमसेदुपसीदतंसंजानानाउपसीदन्नभिह्वादशभिर्विवस्वतोदुहंतिससै
कांससिद्धोअग्निरश्विनांसमिद्धोअग्निर्वृषणारतिर्दिवस्सदुप्रयक्षतममस्यकर्मामन्वन्नभोदुह्यतेषुतंपयंउत्तिष्ठब्रह्मणस्पते
ऽधुक्षत्पितृभिरमिषंमुपद्रवपयसागोधुगोपंमासुतेसिंचतश्रियमानुनमश्विनोर्कृषिःसमुत्थेमहतीरपऽइत्येकविंशतिरभि

रूपं यद्यज्ञेभि रूपांतत्समृद्धमुदुष्यदेवः सविता हिरण्ये लनूत्तिष्ठति प्रैतु ब्रह्मण रपतिरित्यनु प्रैति गंधर्व इत्यापदमस्तरक्षती
 तिखरमवेक्षते नाके सुपर्णमुपयत्पततमित्युपविशति तसो बांधवमो नक्षतिस्वहो तोभापिवतमश्विनेति पूवाह्वेयजत्यग्नेवीही
 ल्यनुवषट्करोति स्विष्टकृद्भ्राज नंयदुस्त्रिया स्वाहुतंष्टुतं पयोऽस्य पिवतमश्विनेत्यपराह्वेयजत्यग्नेवीही ल्यनुवषट्करोति स्विष्टकृ
 द्भ्राजनं त्रयाणां हवै हविषां स्विष्टकृतेन समवद्यति सोमस्य धर्मस्य वाजिनस्येति सयदनुवषट्करोत्यग्नेरेव स्विष्टकृतो नंतरित्यै
 विश्वा आशादक्षिणसादिति ब्रह्माजपतिस्वाहा कृतः शुचिर्देवेषु धर्मः समुद्रादूर्मिमुदियति वेनोद्रप्सः समुद्रमभियजिगाति
 सखे सखायमभ्याववृत्स्वाध्वं ऊषुण ऊतय ऊध्वो नः पाह्यं हसंस्तपो मित्थानमस्विन इत्यभि रूपां यद्यज्ञेभिरूपांतत्समृद्धपावक
 शोचे तव हि क्षयं परीति भक्षमाकांक्षते हुतं हविर्मधु हविरिद्रतमेन्नावश्यमते देवधर्म ॥ मधुमतः पितुमतो वाजवतो गिरस्व
 तोनमस्ते अस्तु मामाहिंसीरिति धर्मस्य भक्षयति रयेनो नयो निसदनां धिया कृतमायस्मिन्तस्य वासवा इति संसाद्यमानाया
 न्वाहं हविर्हविष्मोमहि सद्मा देव्यामिति यदहरुत्सादयिष्यतो भवति सूयवसाङ्गवती हिभूया इत्युत्तमया परिदधाति तदेतदे
 वमिथुनं यद्धर्मः संयोधर्मस्तच्छिश्नं योशफौ तौ शफौ योपयमनी ते श्रोणि कपाले यत्पयस्तदेतस्तिदमद्मा देवयो न्याग्रजननेरे
 तः सिच्यते प्रिवै देवयोनिः सोमो देवयो न्याऽआहुतिभ्यः संभवत्युज्जयो यजुर्मयः साममयो वेदमयो ब्रह्ममयो मृतमयः संभूय
 देवता अप्येति य एवं देयश्चैवं विद्वानेतेन यज्ञकतुनायजते ॥ २२ ॥ देवा सुरावा एषु लोकेषु समयतंतते वा असुरा इमाने

बलोकानपुरोऽकुर्वतयथैर्जीयासोबलीयासएवंतेवाअयस्सयीमेवेमामकुर्वतरजतामंतरिक्षंहरिणीदिवंतेतथेमाँल्लोकानपुरो
 कुर्वततेदेवाअब्रुवन्पुरोवाइमेसुराइमाँल्लोकानक्रतपुरइमाँल्लोकानप्रतिकरवामहाइतितथेतिसदएवास्याःप्रत्यकुर्वतामी
 भ्रमतरिक्षाद्धविधानेदिवस्तेतथेमाँल्लोकानपुरःप्रत्यकुर्वततेदेवाअब्रुवन्नुपसदउपायामोपसदावैमहापुरंजयंतीतितथेतिते
 यामेवप्रथमामुपसदमुपायंस्तथैवैनानसमाँल्लोकादनुदंतयाद्वितीयांतयांतरिक्षाद्यांतृतीयांतयादिवस्तरंतथैभ्योलोकेभ्यो
 नुदंततेवाएभ्योलोकेभ्योनुत्ताअसुराऋतूनश्रयंततेदेवाअब्रुवन्नुपसदएवोपायामेतितथेतितइमास्तिस्त्रःसतीरुपसदोद्वि
 दिरेकैकामुपायंस्ताःषट्समपद्यंतषड्भक्तवस्तान्वाऋतुभ्योनुदंततेवाऋतुभ्योनुत्ताअसुरामासानश्रयंततेदेवाअब्रुवन्नु
 पसदएवोपायामेतितथेतितइमाःषट्सतीरुपसदोद्विदिरेकैकामुपायंस्ताद्वादशसमपद्यंतद्वादशवैमासास्तान्वैमासेभ्यो
 नुदंततेवैमासेभ्योनुत्ताअसुराअर्धमासानश्रयंततेदेवाअब्रुवन्नुपसदएवोपायामेतितथेतितइमाद्वादशसतीरुपसदोद्वि
 दिरेकैकामुपायंस्ताश्चतुर्विंशतिःसमपद्यंतचतुर्विंशतिर्वाअर्धमासास्तान्वाअर्धमासेभ्योनुदंततेवाअर्धमासेभ्योनुत्ताअ
 सुराअहोरात्रेअश्रयंततेदेवाअब्रुवन्नुपसदावेवोपायामेतितथेतितेयामेवपूर्वाह्णउपसदमुपायंस्तथैवैनानहोनुदंतयामप
 राह्णेतयारात्रेस्तांस्तथोभाभ्यामहोरात्राभ्यामंतरायंस्तस्मात्सुपूर्वाह्णएवंपूर्वयोपसदाप्रचारितव्यंस्वपराह्णपरयातावंतमे
 वतद्विषतेलोकंपरिशिनष्टि ॥२३॥ जितयोवैनामैतायदुपसदोऽसपक्षांवाएताभिर्देवाविजितिंव्यजयंतासपक्षांविजितिं

विजयतेयएवंवेद्यान्देवाणुलोकेषुयामुतुषुयामासेषुयामर्धमासेषुयामहोरात्रयोर्विजितिव्यजयंततांविजितिविजयते
 यएवंवेदतेदेवाअविभयुरस्माकंविप्रेमाणमन्विदमसुराआअविष्यतीतितेव्युक्कन्यामंत्रयंताग्निर्वसुभिरुदकामर्दिद्रोरु
 द्रैर्वरुणआदित्यैर्बृहस्पतिर्विश्वैर्देवैरतेतथाव्युक्कन्यामंत्रयंततेब्रुवन्हंतयाएवनइमः।प्रियतमारतन्वरताअस्यवरुणस्यरा
 ज्ञोगृहेसंनिधामहैताभिरेवनःसनसंगच्छातैयोनएतदतिकामाद्यआल्लोभयिषादितितथेतितेवरुणस्यराज्ञोगृहेतनूः
 संन्यदधततेयद्वरुणस्यराज्ञोगृहेतनूःसंन्यदधततत्तानूनत्रमभवंतत्तानूनत्रस्यतानूनत्रत्वंतस्मादाहुर्नसतानूनत्रिणे
 द्रोमव्यामितितस्माद्विदमसुरानान्वाभवंति॥२४॥शिरावाएतद्यज्ञस्यदातिथ्यग्नीवाउपसदःसमानबाहिषीभवतःसमा
 नंहिशिरोग्नीवमिषुवाएतादेवाःसमस्कुर्वतयदुपसदस्तस्याअग्निरनीकमासीत्सोमःशल्योविष्णुस्तेजनंवरुणःपणानिंता
 माज्यधन्वानोव्यसृजंस्तयापुरोभिदन्तआयंस्तरमादेताआज्यहविषोभवंतिचतुरोऽग्रेस्तनान्ब्रतमुपैत्युपसस्तुचतुःसंधि
 हर्षुरनीकंशल्यस्तेजनंपणानिन्नीन्स्तरतनान्ब्रतमुपैत्युपसस्तुत्रिषंधिर्हर्षुरनीकंशल्यस्तेजनं ॥ द्वास्तरनौब्रतमुपैत्युपसस्तु
 द्विषंधिर्हर्षुःशल्यश्चह्येवतेजनंचैकंस्तरतनंब्रतमुपैत्युपसस्तुत्वेकाह्येवेषुरित्याख्यायतएकयावीर्यक्रियतेपरोवरीयांसोवाइमे
 लोकाअर्वांगहीयांसःपरस्तादर्वाचीरुपसदउपैत्येवामेवलोकानामभिजित्याज्यसद्यायमीह्रुध्मांमेअग्नेसमिधमिमासुप
 सदंवनेरितितिक्षितक्षःसामिधेन्योरुपसमुद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमुद्धयद्रूपसमुद्धयत्कर्मक्रियमाणमुगभिवदतिजिह्निवती

याज्यानुवाकयाः कुर्यादग्निर्वृत्राणि जघनघातप्रहवश्रयर्हात्वं सोमासि सत्यतिर्गयस्फानो अमीव हेदं विष्णुर्विचक्रमेजीणि प
दाविचक्रमईत्येता विपर्यस्ताभिर पराहेयजतिं हतोवा एताभिर्देवाः पुरोभिंदंत आयन्यदुपसदः सच्छंदसः कर्तव्या न विच्छं
दसोष द्विच्छंदसः कुर्याद्जीवा सुतद्गंडं दध्यादीश्वरोगलावोजनि तोस्तसात्सच्छंदस एव कर्तव्या न विच्छंदसस्तदुहस्माहोपा
विर्जानश्रुतेय उपसदं किल वै तद्वाह्मणो यस्मादप्यश्रीलस्य श्रोत्रियस्य मुखं व्येवज्ञायते तृप्तमिवरे भती वेल्या जयहविषो ह्युपस
दोमीवासुमुखमध्याहितैतस्माद्धस्मतदाह ॥ २५ ॥ देववर्मवा एतद्यत्प्रयाजाश्चानुयाजाश्च प्रयाजमननुयाजं भवती ब्रवै संशि
ला अप्रतिशराय स कृदतिक्रम्याश्वाययति यज्ञस्याभिकांत्या अनपक्रमाय तदाहुः कूरमिव वा एतत्सोमस्वरज्ञोते चरंति यद
स्य शृतेनांते चरंति धृतेन हि वज्रेण द्रोहव्रम हैस्तद्यदंशुरंशुष्टे देवसोमाप्यायतामिंद्रायै कधनविद् आतुभ्यमिंद्रः प्यायतां मातव
मिंद्राय प्याय स्वाप्याय यास्मान्तस्सखीन् ॥ सन्यामेधया स्वस्ति ते देव सोमं सुत्यामुदचमशीयेति रजानमाप्याययंति यदेवा
स्य तत्कूरमिवांते चरंति ते देवास्तैनाप्याययंत्येनं वधयंत्येवं द्यावापृथिव्योर्वा एषणर्भो यत्सोमो राजा तद्यदेष्टाराय ए
ष्टावामा निप्रेषे भगाय ॥ ऋतमृतवादिभ्यो न मोदिवेनमः पृथिव्या इति प्रस्तरे निह्वंते द्यावापृथिवीभ्यामेव तन्नमस्कुर्वंत्य
थो एनेव धर्मयत्वेव धर्मयत्वेव ॥ २६ ॥ इति प्रथमपंचिकायां चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

१ भाष्ये 'तिहुवते संप्रीणयन्ति' इति व्युत्पादनात्स एव तदीक्षितः पाठः ।

०१.०३.२०२५

सोमोवैराजागंधर्ववासीत्तदेवाश्च ऋषयश्चाभ्यध्यायन्कथमयमस्मान्तोमोराजागच्छेदिति सावागब्रवीत्स्त्रीकामावे
गंधर्वामयैवस्त्रियाभूतयापणध्वमितिनेतिदेवाअब्रुवन्कथं वयं त्वद्वत्तेस्यामेतिसाब्रवीत्क्रीणीतैवयर्हिवाववोमयार्थोभवि
तातर्ह्येववोहंपुनरागंतास्मीतितथेतितयामहाणंभ्याभूतयासोमंराजानमक्रीणंस्तामनुकृतिमरुक्तां वत्सतरीमाजंति सोम
क्रयणीतयासोमंराजानं क्रीणंतितापुनर्तिष्क्रीणीयात्पुनर्हि सैतानागच्छत्तस्मादुपांशुवाचाचरितव्यं सोमेराज निक्कीर्तेणं
धर्वेषुहितर्हिवाभवातिसाम्नावेवप्रणीयमानेपुनरागच्छति ॥ २७ ॥ अग्नयेप्रणीयमानायानुब्रूहीत्याहाध्वयुःप्रदेवंदे
व्याधियाभरताजातवेदसं ॥ हव्यानोवक्षदानुषगितिगायत्रीब्राह्मणस्यानुब्रूयाद्वायत्रोवैब्राह्मणस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगाय
त्रीतेजसैवैतद्ब्रह्मवर्चसेनसमर्धयतीमंमहेविदध्यायशूषमिति त्रिष्टुभंराजन्यस्यानुब्रूयात्रैष्टुभोवैराजन्यओजोवाइंद्रियं
वीर्यं त्रिष्टुबोजसैवैतदिंद्रियेणवीर्येणसमर्धयतिशश्वत्कृत्वर्ह्य्यायप्रजभुरितिस्वानामेवैतच्छैष्ठ्यंगमयतिशृणोतुनोद
म्येभिरनीकैःशृणोत्वग्निदिंयैरजस्रइत्याजरसंहारिमन्नजसोदीदाययएवंवेदायमिहप्रथमोधाधिधातुभिरितिजगतीवै
इयस्यानुब्रूयाज्जागतोवैवैश्योजागताःपशवःपशुभिरैवैतत्समर्धयतिवनेषुचित्रंविभवंविशिशइत्याभिरूपायद्यज्ञेभिरू
पंतत्समुद्धमयमुच्यप्रदेवयुरित्यनुष्टुभिवाचं विसृजतेवागवाअनुष्टुब्बाच्येवतद्वाचं विसृजतेऽयमुष्यइतियदाहायमुस्याग

१ 'महात्म्या' महतीचासौनम्रीचइतिभाष्यपाठः । नम्रीकुमारी ।

मयापुरागंधर्ववर्वाक्समित्येवतद्वाक्यप्रबूतेयमग्निरुख्यतीत्यंवाअग्निरुख्यत्यमृतादिवजन्मनइत्यमृतत्वमेवासिमस्त
इधातिसहसश्चित्सहीयान्देवोजीवातवेकृतइतिदेवोह्येषएतजीवातवेकृतोयदग्निरिळायास्त्वापदेवयंनाभापृथिव्याअ
धीत्येतद्वाइळायास्पदंयदुत्तरवेदीनाभिर्जातवेदोनिधीमहीतिनिधास्यतोह्येनंभवंत्यग्नेहव्यायवोह्यइतिहव्यंहिवक्ष्यन्भ
वत्यग्नेविश्वेभिःस्वनीकदेवैरुणर्वितंप्रथमःसीदयोनिमितिर्विश्वैरेवंतदेवैःसहासादयतिक्कुलायिनंश्रुतवंतंसवित्रइतिक्कु
लायमिवह्येतद्यज्ञेक्रियतेयत्पैतुदारवाःपरिधयोऽगुगुल्लुर्णास्तुकाःसुगंधितेजनानीतियज्ञंनययजमानायसाध्वितियज्ञमे
वतद्वजुधाप्रतिष्ठापयतिसीदहोतःस्वउलोकेचिकित्वा नित्यंनिवैदेवानांहोतातस्यैषस्वोलोकोयदुत्तरवेदीनाभिःसादयाय
ज्ञंसुकृतस्ययोनानावितियजमानोवैयज्ञोयजमानायैवैतामाशिषमाशास्तेदेवावीर्देवानहविषायजास्यग्नेबृहद्यजमानेवयो
धाइतिप्राणोवैवयःप्राणमेवतद्यजमानेदधातिनिहोताहोतृषदनेविदानइत्यग्निवैदेवानांहोतातस्यैतद्धोतृषदनैयदुत्तरवे
दीनाभिस्त्वेषोदीदिवाँअसदत्सुदक्षइत्यासन्नोहिसताहिंभवत्यदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठइत्यग्निवैदेवानांवसिष्ठःसहस्रंभरःशु
चिजिह्वोअग्निरित्येषाहवाअस्यसहस्रंभरतायदेनमेकंसंतंबहुधाविहरतिप्रहवैसाहस्रंपोषमाप्नोतिपएवंवेदंवेदं तत्स्त्वमुनः
परस्पाइत्युत्तमयापरिदधातिर्त्वंवस्यआवृषमप्रणेता ॥ अग्नेतोक्स्वनस्तनेतनूनामप्रयुच्छन्दीद्यद्गोधिगोपाइत्यग्निवैदे

१ 'अवात्समित्येव' इति भाष्यपाठः । गंधर्वेषु याहं वागावात्संस्थितास्मि इत्यर्थस्तत्र ।

वानां गोपाग्निमेव तत्सर्वतो गोसारं परिदत्तं आत्मने च यजमानाय च यत्रैवं विद्वानेतया परिदत्ता ल्यथोऽसंवत्सरीणां मेव तां
 स्वस्तिं कुरुते ता एता अष्टावन्वाहरूपसमृद्धा एतद्वै यज्ञस्य समृद्धं यद्रूपसमृद्धं यत्कर्मक्रियमाणमुगभि वदति तासां त्रिः प्रथ
 मामन्वाहत्रिरुत्तमां ताद्वदशसंपद्यते द्वादशवै मासाः संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापत्याय तनाभिरैवाभीराभोति य ए
 वं वेदत्रिः प्रथमां त्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैव तद्वसौ न ह्यर्तिस्ये न्नो बलाया विसंसाय ॥ २८ ॥ हविर्धानाभ्यां प्रोह्यमाणाभ्या
 मनुब्रूहीत्याहाध्वर्युर्युजे वां ब्रह्म पूर्व्यं नमोभिरित्यन्वाहं ब्रह्मणा वा एते देवा अयुं जतयद्भविर्धाने ब्रह्मणैवैने एतद्युं केनैव ब्रह्म
 णवद्रिभ्याति प्रेतां यज्ञस्य शंभुवेति तच्चंद्यावापृथिवीयमन्वाह तदा हुर्वद्भविर्धानाभ्यां प्रोह्यमाणाभ्यामनुवाचा हाथकस्मात्तु
 चंद्यावापृथिवीयमन्वाहेति द्यावापृथिवीवै देवानां हविर्धाने आस्तां त उ एवाद्याः पिह विर्धाने ते हीदमंतरेण सर्वं हविर् यदिदं किं
 च तस्मात्तच्चंद्यावापृथिवीयमन्वाहं यमेइव यतमाने यदैतमिति यमेइव ह्येतय तमाने प्रबाहु गितः प्रवां भरन्मनुषा देवयंत इ
 ति देवयंतो ह्येनेमानुषाः प्रभरं त्यासीद तं स्वमुलोकं विदाने ॥ स्वासस्थे भवतमिदं वेन इति सोमो वैराजेंदुः सोमायैव ने एतद्वा
 ज्ञ आसदेची ह्नुपदधिद्वयोरदधा उ कथ्यं वच इति द्वाह्यो ह्येतत्त तीयं छदिरधिनिधीयत उ कथ्यं वच इति यदा हं यज्ञियं वै कर्मो
 कथ्यं वचो यज्ञमेवै तेन समर्धयति यतस्तु चामि शुनाया स पर्यतः ॥ असंयत्तो ब्रते तेष्वेति पुष्यतीति यदेवाद्ः पूर्वयत्तवत्पदमा
 ह तदेवै तेन शान्त्या शमयति मद्राश्च कियं जमानाय सुन्वत इत्यशिषमाशास्ते विश्वारूपाणि प्रतिमुंचते कविरिति विश्वरूपाम

न्वाहंसरराध्यामीक्षमाणोऽनुब्रूयाद्विश्वमिव हिरुपरराध्याः शुक्लमिव च कृष्णमिव च विश्वं रूपमवरुंध आत्मने च यजमानाय
 च यत्रैवं विद्वानेतारराध्यामीक्षमाणो न्वाहं परित्वा गिर्वर्णो गिर इत्युत्तमया परिद्धातिसयदैव हविर्धाने सपरिश्रिते मन्येतां
 थपरिद्धाद नम्रं भावुकाहं होतुश्च यजमानस्य च भार्या भवति यत्रैवं विद्वानेतया हविर्धानयोः सपरिश्रितयोः परिद्धातिय
 जुषावा एते सपरिश्रिते यद्धविर्धाने यजुषैर्वैने एतत्परिश्रयं तितौ यदैवाध्वयुश्च प्रतिप्रस्थाता चोभयतो मेध्यौ निहन्यातां म
 थपरिद्धाद न्नहिते सपरिश्रिते भवतस्ता एता अष्टावन्वाहरूपसमृद्धा एतद्वै यज्ञस्य समृद्धं यद्रूपसमृद्धं यत्कर्म क्रियमाणमुग
 भिवदतितासां त्रिः प्रथमा मनवाहजिरुत्तमां ता द्वादश संपद्यंते द्वादश वै मासाः संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापत्या यत
 नाभिरेवाभीराक्षो तिय एवं वेद त्रिः प्रथमां त्रिरुत्तमां मनवाहयज्ञस्यैव तद्वत्सौ न ह्यतिस्थे न्नैव लाया विसंसाय ॥ २९ ॥ अग्नीषो
 माभ्यां प्रणीयमानाभ्यां मनुब्रूहीत्याहाध्वयुः सावीहि देव प्रथमाया पित्र इति सा वित्री मनवाहं तदहुर्यदग्नीषोमाभ्यां प्रणीयमा
 नाभ्यामनुवाचा हां थ कस्मात्सा वित्री मनवाहति सवितै प्रसवानामीशो सवितु प्रसूता एवैनौ तत्प्रणयं तितस्मात्सा वित्री म
 न्वाहं प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरिति ब्राह्मणस्पत्या मनवाहं तदहुर्यदग्नीषोमाभ्यां प्रणीयमानाभ्यामनुवाचा हां थ कस्माद्ब्राह्मणस्पत्या
 मनवाहति ब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मैवाभ्यामेतत्पुरोगर्वमकर्णवै ब्रह्मणवद्विभ्यति प्रदेव्येतु सूनृतते तिससूनृत तमेव तद्यज्ञं करोति तस्मा
 द्ब्राह्मणस्पत्या मनवाहं होता देवो अमर्त्य इति तु च माग्नेयं गायत्रमन्वाहं सोमे राजनि प्रणीयमानो सोमं वैराजानं प्रणीयमानं संत

रेणेवसदोहविधानान्यसुरारक्षांस्त्रिधासंस्तमग्निमप्ययात्यनयंतपुरस्तादेतिमाययेतिमाययाहिसतमत्यनयंतस्माद्वस्या
 ग्रिपुरस्ताद्धरंत्युपत्वाग्नौदिवेदिवपप्रियं पनिम्रतमितिसिद्धैकां चान्वाहेश्वरौ हवा एतौ संयंतौ यजमानं हिंसितोर्यश्चासौ
 पूर्वउद्धृतो भवति यमुचैनमपरंप्रणयंति तद्यत्तिस्त्रैकां चान्वाहंसंजानानावेवैनौ तरसंगमयति प्रतिष्ठाया मेवैनौ तस्मिन्
 पयंत्यात्मनश्च यजमानस्य चाहिसाया अग्ने जुषस्व प्रतिहर्यतद् च इत्याहुत्याह्रयमानायामन्वाहाग्रय एव तज्जुष्टिमाहुतिं गम
 यतिसोमो जिगाति गातु विदिति तृचंसौ मयं गायत्रमन्वाहंसो मेराज निप्रणीयमाने स्वयैवैनंत हेवतयास्वेन च्छंदसासमर्धय
 तिसोमः सधस्य मासददित्यासरस्य निहसता हे भवति तदतिक्रम्यैवानुब्रूयात्पुष्टतर्वाग्नीध्रं कृत्वा तमस्य राजा वरुणस्तमभि
 नेति वैष्णवीमन्वाहं क्रतुं स चंतमारुतस्य वेधसः ॥ दाधारदक्षमुत्तममहर्विदं ब्रजं च विष्णुः सखिर्वा अपोर्णुत इति विष्णुर्वेद
 वानां द्वारपः स एवास्मा एतद्द्वारं विवृणोत्यंतश्च प्रागा अदितिर्भवासीति प्रपाद्यमानेन्वाहं इधे नोनयो निसदं नंधिया कृतमि
 त्यासन्नो हिरण्यवमासदं देव एष तीति हि रणमयमिव हवा एष एतद्देवेभ्य च्छदयति यत्कृष्णाजिनंतस्मादेतामन्वाहास्तभ्या
 दद्यान्सुरो विभ्वेदा इति वारुण्या परिदधाति वरुणदेव लोवा एष तावद्यावदुपनद्धो यावत्परिश्रिता निप्रपद्यते स्वयैवैनंत दे
 वतयास्वेन च्छंदसासमर्धयति तं यद्युपवाधावेयुरभयं वेच्छेत्त्रेवावदस्व वरुणं हुंतमिमेत्येताप्यपरिदध्याद्यावद्भ्यो हाभयमि

१ 'पुष्टतएवाग्नीध्रं कृत्वा' इति भाष्यपाठः ।

च्छति यावज्ज्योहाभयं ध्यायति तावज्ज्योहाभयं भवति यत्रैवं विद्वानेतया परिदधाति तस्मादेवं विद्वानेतयैव परिदध्यात्ता ए
 ताः सप्तदशान्वाहरूपसमुद्भाएतद्वैयज्ञस्य समुद्धयद्रूपसमुद्धयत्कर्म्मक्रियमाणमुगाभिवदति तासां त्रिः प्रथमामन्वाहत्रिरु
 त्तमां ताएकविंशतिः संपद्यंत एकविंशो वै प्रजापतिर्द्वादशमासाः पंचवत्स्रय इमे लोका असावादित्य एकविंशत्तमाप्रतिष्ठा
 तद्वैवंक्षत्रैसाश्रीस्तदाधिपत्यं तद्भक्ष्यविष्टपंतप्रजापतेरायतनं तत्स्वाराज्यमुधोत्येतमेव ताभिरेकविंशत्यैकविंशत्या ॥ ३०
 इति प्रथमपंचिकायां पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ इति प्रथमपंचिका समाप्ता ॥

॥ अथद्वितीयपांचिकाप्रारंभः ॥

॥ अथद्वितीयपांचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ यज्ञेनवेदेवाऽर्धाःस्वर्गलोकमायंस्तेविभयुरिमनोदृष्ट्वा मनुष्याश्च ऋषयश्चानुप्रज्ञा
 स्यंतीति तैवेयूपेनवायोपयंस्तंयद्यूपेनवायोपयंस्तद्यूपस्ययूपत्वंतमवाचीनाग्रंनिमित्योर्ध्वाऽदार्थस्ततोवैमनुष्याश्च ऋषयश्च
 देवानांयज्ञवास्त्वभ्यायन्यज्ञस्यकिंचिदेषिष्यामःप्रज्ञात्याइतितैवेयूपमेवाविदंज्ञवाचीनाग्रंनिमित्तंविदुरनेनवेदेवायज्ञ
 मयूयुपन्नितितमुत्खायोर्ध्वन्यमिन्वस्तोवैतेप्रयज्ञमजानन्प्रस्वर्गलोकेतद्यद्यूपऽर्धोनिमीयतेज्ञस्यप्रज्ञाल्यैस्वर्गस्थलोक
 स्थानुल्यात्यैवजोवाएषयद्यूपःसोष्टाश्रिःकर्तव्योऽष्टाश्रिवैवज्रस्तंतेप्रहरतिद्विषतेआतृव्यायवर्धयोस्यस्तृत्यस्तस्मैस्तत्रैव
 वज्रोवैयूपःसएषद्विषतोवधउद्यतस्तिष्ठतितस्माद्भाष्येताहैयोद्वेष्टितस्याप्रियंभवंत्यमुष्यायंयूपोमुष्यायंयूपइतिदृष्ट्वा
 दिरयूपंकुर्वीतस्वर्गकामःखादिरेणवैयूपेनदेवाःस्वर्गलोकमजयंस्तथैवैतद्यजमानःखादिरेणयूपेनस्वर्गलोकेजयतिवैल्वंयू
 पंकुर्वीतान्नाद्यकामःपुष्टिकामःसमांसमावैविल्वोगृभीतस्तदन्नाद्यस्वरूपंमामूलाच्छाखाभिरनुचितस्तत्पुष्टेःपुष्यतिप्रजां
 चपशूंश्चयएवंविद्धान्वैल्वंयूपंकुरुतेयदेववैल्वां ३ ॥ बिल्वंज्योतिरितिवाआचक्षतेज्योतिःस्वेषुभवतिश्रेष्ठःस्वानांभवति
 यएवंवेदंपालाशयूपंकुर्वीततेजस्कामोब्रह्मवर्चस्कामस्तेजोवैब्रह्मवर्चसर्वनरपतीनांपलाशस्तेजस्वीब्रह्मवर्चसीभवतिपृ
 थ्वंविद्धान्पालाशयूपंकुरुतेयदेवपालाशां ३ ॥ सर्वेषांवाएषवनरपतीनांयोनिर्पत्पलाशस्तस्मात्पलाशस्यैवपलाशेनाचक्ष
 तेऽमुष्यपलाशममुष्यपलाशमिति सर्वेषांहास्यवनरपतीनांकामउपाप्नोभवतियएवंवेद ॥ १ ॥ अङ्गमोयूपमनुब्रूहीत्याहा

ध्वयुरजंतित्वामध्वरेदेवयंत इत्यन्वाहाध्वरेह्येनंदेवयंतोजंतिवनस्पतेमधुनादैव्येनेत्येतद्वैमधुदैव्यंयदाज्यंयदूर्ध्वस्तिष्ठा
 इविणेहधत्ताद्यद्वाक्षयोमातुरस्याउपस्यइतियदिचतिष्ठासियदिचशयासैद्रविणमेवारमासुधत्तादित्येवतदाहोच्छ्रयस्वव
 नस्पतइत्युच्छ्रीयमाणायाभिरुपायद्यज्ञेभिरुपंतत्समूर्द्ध्वर्मपृथिव्याअधीत्येतद्वैवर्मपृथिव्यैयत्रयूपमुन्मिन्वातिसुमि
 तीमीयमानोवर्चोधायज्ञवाहसइत्याशिषमाशास्तेसमिद्धस्यश्रयमाणःपुरस्तादितिसमिद्धस्यह्येषएतत्पुरस्ताच्छ्रयर्तेब्रह्म
 वन्वानोअजरंसुवीरमित्याशिषमेवाशास्तंआरेअस्मदमातिंवाधमानइत्यशनायावैपाप्मामतिस्तामेवतदारान्नुदतेयज्ञाच्च
 यजमानाञ्चोच्छ्रयस्वमहतेसाभगायेत्याशिषमेवाशास्तंऊर्ध्वकृष्णकृतयेतिष्ठादेवोनसवितेतियद्वैदेवानानेतितदेषामो
 ३ मितितिष्ठदेवइवसवितेत्येवतदाहोर्ध्वोवाजस्यसनितेतिवाजसनिमेवैनंतद्धनसांसनोतियदंजिभिर्वाधद्भिर्विह्वयामह
 इतिच्छंदांसिवाअंजयोवाधतस्तरतदेवान्यजमानाविह्वयंतममयज्ञमागच्छतममयज्ञमितियदिहवाअपिवहवइवयजंतोऽ
 यहास्यदेवार्थज्ञमैवगच्छतियत्रैवंविद्वानेतामन्वाहोर्ध्वोनःपाह्यहसोनिर्केतुनाविश्वंसमन्निणंदहेतिरक्षांसिबैपाप्मात्रिणो
 रक्षांसिपाप्मानंदहेत्येवतदाहृक्कीर्ध्वीनऊर्ध्वार्चरायायजीवसइतियदाहृक्कीर्ध्वीनऊर्ध्वार्चरायायजीवसइत्येवतदाहयदिहवा
 अपिनीतइवयजमानोभवतिपरिहैवैनंतत्संवत्सरायददतिविदादेवेषुनोदुवइत्याशिषमेवाशास्तेजातोजायतेसुदिनत्वे

१ भाष्येनात्रमुतोपुहीतः । २ यज्ञमेवइतिभाष्येपाठः ।

अहामितिजातो ह्येष एतज्जायते समर्थ आविदधे वर्धमान इति वर्धयत्येवैनं तरुनं तिधीरा अपसो मनीषेति पुनं त्येवैनं तदेव
या विप्र उदियति वाचमिति देवेभ्य एवैनं तन्निवेदयति युवा सुवासाः परिवीत आगादिर्युत्तमया परिदधाति प्राणो वै युवा सु
वासाः सोयं शरीरैः परिवृतः स उश्रेयान्भवति जायमान इति श्रेयान्छ्रेयान् ह्येष एतद्भवति जायमानं स्तं धीरासः कवय उन्नयंति
स्वाध्यागे मनसा देवयंत इति ये वा अनूचानास्ते कवयस्त एवैनं तदुन्नयंति ता एताः सप्तान्वा हरूपसमुद्भूता एतद्वयज्ञस्य समुद्भयं
द्रूपसमुद्भयत्कर्म क्रियमाणमुगमिव दत्तिता सांज्ञिः प्रथमामन्वाहन्निरुत्तमां ता एकादश संपद्यंत एकादशाक्षरा वैचित्रिबुद्बु
बिंद्रस्य वर्जं द्वादशतनाभिरेवाभीराक्षोति य एव वेदत्रिः प्रथमां त्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैव तद्वसौ न ह्यतिस्थे न्नो बलाया विस्त्रं
साय ॥ २ ॥ तिष्ठेद्युपा ३ः ॥ अनुप्रहरे ३ त इत्याहुस्तिष्ठेत्पशुकामस्य देवेभ्यो वैपशवो ज्ञाद्यायालं भायनातिष्ठंतं तेष
क्रम्य प्रतिवावदतो तिष्ठंश्चास्मानालभ्य ध्वेनास्मानिति ततो वैदेवा एतं यूयं वज्रमपश्यंस्तमेभ्य उदश्रयं स्तरमादिभ्य त उपवा
तंत तमेवाद्याप्युपावृत्ता रततो वैदेभ्यः पशवो ज्ञाद्यायालं भायातिष्ठंतं तिष्ठंते स्मैपशवो ज्ञाद्यायालं भायय एव वेदयस्य चैवं
विदुषो यूपसितं हल्यनुप्रहरेत्स्वर्गकामस्य तमुहर्षेत पूर्वेन्वेव प्रहरंति यजमानो वै यूयो यजमानः प्रस्तरां निवैदेव योनिः सोमो देव
यो न्या आहुतिभ्यः संभूय हिरण्यशरीर ऊर्ध्वः स्वर्गलोके मेष्यतीत्यथ ये तेभ्यो वर आसं रत एतं स्व रुमपश्यन् यूयं शकलं तं तस्मि
न काले नुप्रहरेत्तत्र सकाम उपपाप्मो नुप्रहर्णो तत्र सकाम उपपाप्मो यः स्थाने सर्वाभ्यो वा एष देवताभ्य आत्मानं मालभते यो दीक्ष

तेषिः सर्वादेवताः सोमः सर्वादेवताः सयदग्नीषोमीयं पशुमालभते सर्वाभ्य एव तदेवताभ्यो यजमान आत्मानं निष्क्रीणीते त
 दाहुर्द्विरेषोमीयोः कर्तव्या हि देवत्यो हीति तत्तन्नाह त्वं पीव इव कर्तव्यः पीवोरुपावै पशवः कृशित इव खलु वै यजमानो भ
 वति तद्यत्पीवापशुर्भवति यजमानमेव तत्स्वेन मेधेन समर्धयति तदाहुर्नाग्नीषोमीयस्य पशोरग्नीयात्पुरुषस्य वा एषोऽश्रुति यो
 ग्नीषोमीयस्य पशोरश्रुति यजमानो ह्येतेनात्मानं निष्क्रीणीत इति तत्तन्नाह त्वं वार्धवा एतद्ध विर्यदग्नीषोमीयो ग्नीषोमाभ्यां
 वा इन्द्रो वृत्रमहं स्तावेन मब्रूतामावाभ्यां वै वृत्रमवधीर्वरेते वृणावहा इति वृणाधामिर्नितावेतमेव वरमवृणातां श्वः सुत्यायां प
 शुंस एनयोरेषोच्युतो वरवृतो ह्येनयोस्तस्मात्तस्याशितव्यं चैव लीप्सितव्यं च ॥ ३ ॥ आपीभिरापीणाति तेजो वै ब्रह्मवर्च
 समाप्रियस्ते जसैवेनं तद्ब्रह्मवर्चसेन समर्धयति समिधो यजति प्राणा वै समिधः प्राणा हीदं सर्वसमिधते यदिदं किंच प्राणानेव
 तत्प्रीणाति प्राणान्यजमाने दधाति तनूनपातं यजति प्राणो वै तनूनपात्सहितन्वः पाति प्राणमेव तत्प्रीणाति प्राणं यजमाने द
 धाति नराशंसं यजति प्रजावैनरो वाक्शंसः प्रजां चैव तद्वाचं च प्रीणाति प्रजां च वाचं च यजमाने दधाति लोयजत्यन्नं वा इळोन्न
 मेव तत्प्रीणात्यन्नं यजमाने दधाति बहिर्यजति पशवो वै बहिः पशून्नेव तत्प्रीणाति पशून् यजमाने दधाति दुरो यजति वृष्टिर्बहुरो
 वृष्टिर्मेव तत्प्रीणाति वृष्टि मन्नाद्यं यजमाने दधात्युषासानकायजत्यहोरात्रे वा उषासानकाहोरात्रे एव तत्प्रीणात्यहोरात्रयो
 र्यजमानं दधाति दैव्या होतारा यजति प्राणापानौ वै दैव्या होतारा प्राणापानौ वेव तत्प्रीणाति प्राणापानौ यजमाने दधाति ति

ऐ. बा.

॥ ३ ॥

सोदेवीर्यजतिप्राणोवाअपानोव्यानस्तिस्त्रोदेव्यस्ताएवतत्प्रीणातितायजमानेदधातिवह्यारयजतिवागवैत्वह्यवाग्धीदं
सर्वताष्टीववाचमेवतत्प्रीणातिवाचंयजमानेदधातिवनस्पतिर्यजतिप्राणोवैवनस्पतिःप्राणमेवतत्प्रीणातिप्राणंयजमानेद
धातिस्त्राहाकृतीर्यजतिप्रतिष्ठावैस्त्राहाकृतयःप्रतिष्ठायामेवतद्यज्ञमततःप्रतिष्ठाप्रयतिताभिर्यथऋष्याप्रीणिषाद्यद्यथऋ
ष्याप्रीणातिर्यजमानमेवतद्धुतायानोत्सृजति ॥४॥ पर्यग्नयेक्रियमाणायानुब्रूहीत्याहाध्वयुरग्निर्होतानोअध्वरइतिनृच
माग्नेयंगायत्रमन्वाहंपर्याग्निक्रियमाणेस्वयैवैनंतदेवतयास्वेनच्छंदासासमर्धयतिवाजोसन्परिणीयतइतिवाजिनमिवह्येनं
संतंपरिणयंतिपरित्रिविष्टाध्वरंयात्यग्नीरथीरिवेत्येषहिरथीरिवाध्वरंपरियातिपरियाजपतिःकविरित्येषहिवाजानांपतिर
तउपप्रेष्यहोतंहव्यादेवेभ्यइत्याहाध्वयुरजैदग्निरसनद्वाजमितिमैत्रावरुणउपप्रेषंप्रतिपद्यतेतदाहुर्यदध्वयुर्होतारमुपप्रे
ष्यत्यथकस्मान्मैत्रावरुणउपप्रेषंप्रतिपद्यतइतिमनोवैयज्ञस्यमैत्रावरुणोवाग्भ्यज्ञस्यहोतामनसावाहृषितावाग्भ्यदतिग्राह्य
न्यमनावाचंवदत्यसुर्यावैसावाग्देवजुष्टातद्यन्मैत्रावरुणउपप्रेषंप्रतिपद्यतेमनसैवतद्वाचमीरयतितन्मनसेरितयावाचां
देवेभ्योहव्यंसंपादयति ॥५॥ दैव्याःशमितारआरभध्वमुत्तमनुभ्याहत्याहयेचैवदेवानांशमितारोयेचमनुभ्याणांतानेव
तत्संशारत्युपनयतमेध्यादुरआशासानामेधपतिभ्यामेधमितिपशुवैमेधोयजमानोमेधपतिर्यजमानमेवतत्स्वेनमेधेनस
मर्धयत्यथोखत्वाहुर्धस्यैवावकस्यैवदेवतायैपशुरालभ्यतैसैवमेधपतिरिति सयद्येकदेवत्यःपशुःस्यान्मेधपतयइतिब्रूयाद्य

द्वि. पं.

अ. १

॥ १६ ॥

दिद्विदेवत्योमेधपतिभ्यामितियद्विबहुदेवत्योमेधपतिभ्यइत्येतदेवस्थितां प्राप्ता अभिभरतेति पशुवैनीयमानः समृत्पुं प्राप
 इयत्सदेवा अन्व कामयतैतुं तं देवा अनुवृत्ते हि स्वर्गवैत्वा लोकं गमयिष्याम इति सत्ये त्यब्रवीत् तस्य वै मे युष्माकमेकः पुरस्ताद
 त्विति तथेति तस्याग्निः पुरस्तादैत्सोऽग्निमनुप्राच्यवत तस्मादाहुराग्नेयो वाव सर्वः पशुरग्निं हि सोऽनुप्राच्यवतेति तस्माद्दस्याग्निं
 पुरस्ताद्धरंति स्तृणीत बर्हिर्ऋत्योषध्यात्मा वै पशुः पशुमेव तत्सर्वं तस्मान् करोत्यन्वेन माता मन्यतां मनुषितानुञ्जातां सगर्भ्यो
 नुसखासयूथ्य इति जनित्रैरेवै न तत्समनुमतमालभंत उदीचीनां अस्पृक्षो निधत्तां तस्य च क्षुर्गमयतां द्वातां प्राणमन्ववसृजतां
 दत्तरिक्षमसुदिशः श्रोत्रं पृथिवीं शरीरमित्येवै न तल्लोकेष्वा दधात्येकधा स्य त्वचमाच्छ्रयतां पुरानाभ्या अपिशशो वपासु
 रिष्यतां दत्तरेवोऽभाणं वारयन्वादि तं पशुवैव तत्प्राणान्दधाति इयेन मस्य वक्षः कृणुतां त्र्यशसा बाहू शलादां षणीकं रयपेवां
 साच्छिद्रे श्रोणीकं वषो रुक्मे कपर्णां धीवतां षड्दिशति रस्य वं कयस्तां अनुष्ठो न्यावयतां द्वात्रिंशमस्या नूतं कृणुतां दित्यं गान्धे
 वास्य तद्वात्राणि प्रीणां त्यवध्यगो हं पार्थिवं स्वनतां दित्या हौषधं वा ऊवध्यमियं वाऽओषधीनां प्रतिष्ठात देन त्स्वायामेव प्रतिष्ठा
 यामंततः प्रतिष्ठापयति ॥ ६ ॥ अस्मा रक्षः संसृजतां दित्या हं तुष्वै फली करणैर्देवा ह विर्यज्ञेभ्यो रक्षां सिनिरभजन्न त्स्वामहाय
 ज्ञा तस्य दत्तारक्षः संसृजतां दित्या हं रक्षां स्वेव तत्स्वेन भागधेयेन यज्ञान्निरवदयते तदाहुर्नयज्ञे रक्षसां कीर्तयेत्का निरक्षां स्यूते
 रक्षावै यज्ञ इति तदुवा आहुः कीर्तयेदेव यो वै भागिर्न भागास्तु दत्ते च यते वै न स यद्वै न न च यतेऽथ पुत्रमथ पौत्रं च यते त्वेवैनमि

तिसयदिकीर्तयेदुपाशुकीर्तयेत्तिरइववाएतद्वाचोयदुपाशुतिरइवैतद्यद्रक्षासंभयदुच्चैःकीर्तयेदीश्वरोहास्यवाचोरक्षो
भाषोजनितोर्योषंरक्षसीवाचंवदतिसयावैदसोवदतियामुन्मत्तःसावैराक्षसीवाङ्मनात्मनादभ्यतिनास्यप्रजायादसआ
जायतेयएववेदवनिष्ठमस्यमाराविष्टोरुकंमन्यमानानेद्वस्त्रोकेतनयेरवितारवच्छमितारइतियेचैवदेवानांशमितारोयेच
मनुष्याणांतिभ्यएवैनंतरपरिददाल्यधिगोशमीध्वंसुशमिशमीध्वंशमीध्वमधिगा ३ उइतित्रिर्ब्रूयादपापेतिचाधिगुवै
देवानांशमितापापोनिप्रभीतांशमितुभ्यश्चैवैनंतत्रिप्रभीतुभ्यश्चसंप्रयच्छतिशमितारोयद्वसुक्तंकृणवथास्मासुतद्यदु
ष्टकृतमन्यत्रतदित्याहानिर्वैदेवानांहोतासीत्सएनंवाचाव्यशाद्वाचावाएनंहोताविशास्ति तद्यदवर्गयत्परःकुंताति यदुत्खण
यद्विशुरंक्रियतेशमितुभ्यश्चैवैनंतत्रिप्रभीतुभ्यश्चसमनुदिशतिस्वरत्येवहोतोनमुच्यतेसर्वयुःसर्वयुत्वायंसर्वमायुरेतिय
वंवेद ॥ ७ ॥ पुरुषवैदेवाःपशुमालभंततस्मादालब्धान्मेधउदक्रामत्सोभ्वंप्राविशत्तस्मादभ्योमेध्योभवदधैनमुत्क्रांतमे
धमत्यार्जतंसकिंपुरुषोभवत्तेश्वमालभंतसोश्वादालब्धादुदक्रामत्सगांप्राविशत्तस्माद्गौर्मेध्योभवदधैनमुत्क्रांतमेधमत्या
र्जतसगौरमृगोभवत्तेगामालभंतसगौरालब्धादुदक्रामत्सोर्विंप्राविशत्तस्मादविर्मेध्योभवदधैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जतंसग
वयोभवत्तेऽविमालभंतसोऽवेरालब्धादुदक्रामत्सोजंप्राविशत्तस्मादजोमेध्योभवदधैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जतंसउष्ट्रोभव
त्सोजेज्योक्कमामिवारमततस्मादेषएतेषांपशूनांप्रयुक्ततमोयदजस्तेऽजमालभंतसोजादालब्धादुदक्रामत्सइमांप्राविशत्त

स्मादियं मे ध्या भवदधैनमुत्क्रातमेधमत्याजतसशरभो भवत्त एत उत्क्रांतमेधा अमेधाः पशवस्तस्मादतेषां नाश्रीयात्तमस्य
 मन्वगाच्छन्तसोनुगतो वीहिरभवत्तद्यत्पशौ पुरोळाशमनुनिर्वपतिसमेधेननः पशुनेष्टमसत्केवलेननः पशुनेष्टमसदितिसमेधे
 नहास्यपशुनेष्टं भवतिकेवलेनहास्यपशुनेष्टं भवतियएवंवेद ॥ ८ ॥ सवाएषपशुरेवालभ्यते यत्पुरोळाशस्तस्ययानि किंशा
 रुणिता निरोमा णियेतुषाः सात्वंये फलीकरणास्तदसुंयत्पिष्टं किंक्रसास्तन्मांसं यत्किंचित्कंसारं तदस्थि सर्वेषां वा एषपशूनां
 मेधेनयजतेयः पुरोळाशेनयजते तस्मादाहुः पुरोळाशसब्रलोक्यमिति युवमेतानि दिविरोचनान्यग्निश्चसोमसकतू अधत्तं ॥
 युवंसिंधूरं भिशस्तेरवद्यादग्नीषोमावमुंचतंगृभीतानि ति वपायै यजतिसर्वाभिर्वा एषदेवताभिरालब्धो भवति यो दीक्षितो
 भवति तस्मादाहुर्न दीक्षितस्याश्रीयादिति सयदग्नीषोमावमुंचतंगृभीतानि ति वपायै यजतिसर्वाभ्य एव तदेवताभ्यो यजमा
 नंपमुंचति तस्मादाहुरशितव्यं वपायां हुतायां यजमानो हिस तर्हि भवतीत्यान्यं दिवो मातरिश्वाजभारेति पुरोळाशस्य यज
 त्यमश्रादन्यं परिश्येनो अद्रेरिति त इव च ह्येष इत इव च मेधः समाहृतो भवति स्वदस्वहव्यासमिषो दिदीहीति पुरोळाशः स्विष्ट
 कृतो यजति ह विरेवास्मा एतस्वदयतीषमूर्जमास्मन्धत्तं इळा मुपह्वयते पशवो वा इळा पशूनेव तदुपह्वयते पशून्यजमाने दधा
 ति ॥ ९ ॥ मनोतायै ह विषो वदीयमानस्यानुबूहीत्याहा ध्वयु रत्वं ह्यग्ने प्रथमो मनोतेति सूक्तमन्वाहतदाहु र्यदन्यदेवत्य उत प
 शुभर्वत्यथ कस्मादाग्नेयीरेव मनोतायै ह विषोऽवदीयमानस्यान्वाहेति तिस्रो वै देवानां मनोतास्तासुहितेषां मनोत्तेति निवा

नवैदेवानां मनोता तस्याहितेषां मनोत्स्योतानि गौर्वेदेवानां मनोता तस्मिन्ह
तेषां सनांस्योतान्यग्निः सर्वामनोता अग्नौ मनोता संगच्छन्ते तस्मादाग्नेयीरेव मनोता यै हविषो वदीयमानस्या न्वाहा प्रीयो मा
ह विषः प्रस्थितस्येति हविषो यजति हविष इति रूप समृद्धा प्रस्थितस्येति रूप समृद्धा सर्वाभिर्हास्य समृद्धिभिः समृद्धं हव्यं देवा
नप्येतिय ऽएवं वेदवनस्पतिय जति प्राणो वै वनस्पति र्जीवं हास्य हव्यं देवानप्येतिय नैवं विद्वा न्वनस्पतिय जति स्विष्टकृतं यज
ति प्रतिष्ठा वै स्विष्टकृत्प्रतिष्ठाया मेव तद्यज्ञमततः प्रतिष्ठापयतीळा मुपह्वय ते पशवो वा इळा पशू नेव तदुपह्वय ते पशून्यजमाने
दध्याति दधाति ॥ १० ॥ इति द्वितीयपंचिकायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

॥

॥

देवा वै यज्ञमतन्वतं तांस्तन्वानानसुरा अभ्यायं न्यज्ञवेद्यसमेपां करिष्याम इति तानाप्नीते पशौ पुरइव पर्यग्नेर्यूपं प्रति पुरस्ता
दुपार्यं स्तोत्रे वाः प्रति बुध्याग्नि मयीः पुरस्त्रिपुरं पर्यास्यंत यज्ञस्य चारत्मनश्च गुदयैता एषामिमा अग्नि मध्यः पुरो दीप्यमाना आजा
माना अतिष्ठं स्ता असुरा अनपभूं ध्वै वा पाद्रवं स्तोत्रिनैव पुरस्तादसुरक्षारं यपाघ्नताग्निना पश्चात्तथैव तद्यजमाना यत्पर्यग्नि कुर्व
त्यग्नि मयी रेव तत्पुरस्त्रिपुरं पर्यास्यंत यज्ञस्य चारत्मनश्च गुदयै तस्मात्पर्यग्नि कुर्वतितस्मात्पर्यग्रथे न्वाहतं वा एतंपशुमाप्नीत संत
पर्यग्नि कृतमुदचं नयाति तस्योत्सुकं पुरस्ताद्धरं तियजमानो वा एष निदानेन नयत्पशुरनेन ज्योतिषाय जमानः पुरोज्योतिः स्वर्ग
लोके मेव्यतीति तेन ज्योतिषाय जमानः पुरोज्योतिः स्वर्गलोके कोमेति तं यत्र निहनिष्यतो भवंति तदध्वर्युर्बाहिरधस्तादुपास्यति

यदेवैनमदआप्रीतंसंतपर्यग्निकृतंबहर्वेदिनयंतिबहिषदमेवैनंतत्कुर्वन्तितस्योवध्यगोहंखनंल्यौषधंवाऊवध्यमियंवाओष
धीनांप्रतिष्ठातदेनत्वायामेवप्रतिष्ठायांमंततःप्रतिष्ठापयंति तदादुर्घदेषहविरवयत्पशुरथास्यबह्वैतिलोमानित्वगसुक्कु
ष्ठिकाःशफाविषाणोस्कंदतिपिशितंकेनास्यतदापूर्यतइतियदेवैतत्पशौपुरोलाशमनुनिर्वपन्ति तैनास्यतदापूर्यतेपशुभ्योवै
मेधाउदक्रामंस्तौबीहिश्चैवयवश्चभूतावजायेतांतद्यत्पशौपुरोलाशमनुनिर्वपन्तिसमेधेननःपशुनेष्टमसत्केवलेननःपशुनेष्ट
मसदितिसमेधेनहास्यपशुनेष्टंभवतिकेवलेनहास्यपशुनेष्टंभवतियएवंवेद ॥ ११ ॥ तस्यवपामुत्खिद्याहरन्तितामव्ययुःसु
वेणाभिधारयन्नाहंस्तोकेभ्योनुब्रूहीतितद्यत्स्तोकाश्चोतन्तिसर्वदेवत्यावैस्तोकानेन्महमेनभिप्रीतादेवान्गच्छानितिजुषस्व
सप्रथस्तममित्यन्वाहंवचोदेवभसरस्तमं । हव्याजुह्वानआसनीत्यग्नेरैनांदास्येजुहोतीमनोयज्ञममृतेषुधेहीतिसूक्तम
न्वाहमाहव्याजातवेदोजुषस्वेतिहव्यजुष्टिमाशास्तेस्तोकानामग्नेमेदसोदृतस्येतिमेदसश्चहिष्टतस्यचभवंतिहोतःप्राशान
प्रथमोनिषद्येत्यग्निर्वेदेवानांहोताग्नेप्राशानप्रथमोनिषद्येत्येवतदाहृष्टतवंतःपावकर्तेस्तोकाश्चोतन्तिमेदसइतिमेदसश्चह्येव
हिष्टृतस्यचभवंतिस्वधमंदेववीतयेश्रेष्ठनोधेहिवायमित्याशिषमाशास्तेषुभ्यंस्तोकाष्टृतश्चुतोवेवेप्रायसंत्येतिष्टृतश्चुतोहि
भवंत्युषिःश्रेष्ठःसमिध्यसेयज्ञस्यप्रावितामवेतियज्ञसमुद्धिमाशास्तेषुभ्यंश्चोतन्त्यधिगोशचीवःस्तोकासोअग्नेमेदसोष्टृत
स्येतिमेदसश्चह्येवहिष्टृतस्यचभवंतिऋक्शस्तोबृहताभानुनागाहव्याजुषस्वमेधिरितिहव्यजुष्टिमेवाशास्तेओजिष्ठंतेमध्य

तोमेदुडभृत्प्रतेवयंददामहे। श्रुतंतितेवसोस्तोकाअधित्वच्चिप्रतितानन्देवशोविहीत्यभ्येवैनांस्तद्वपदुरोतिथथासोमस्या
 श्रेवीहीतितद्यत्सोकाश्रोतंतिसर्वदेवत्यावैस्तोकास्तस्मादियस्तोकाशोवृष्टिर्विभक्तोपाचरति॥१२॥तदाहुःकास्वाहाकृतीनां
 पुरोनुवाक्याःकःप्रैषःकायाज्येतिथाएवैताअन्वाहैताःपुरोनुवाक्याःप्रैषःसप्रैषोयायाज्यासायाज्यातदाहुःकादेवताः
 स्वाहाकृतयइतिविश्वेदेवाइतिब्रूयात्तस्मात्स्वाहाकृतंहविरदंतुदेवाइतियजंतीतिदेवावैयज्ञेनश्रमेणतपसाहुतिभिःस्वर्गं
 लोकमजयंस्तेषांवपायामेवहुतायांस्वर्गलोकःप्राप्तयायतंतेवपामेवहुत्वाऽनादृत्येतराणिकर्मण्यूर्ध्वाःस्वर्गलोकमायंस्त
 तोवैमनुष्याश्चऋषयश्चदेवानांयज्ञवारत्तवभ्यायंनयज्ञस्यकिंचिदेषिभ्यामःप्रज्ञात्याइतितेभिःपरिचरंतएतपशुमेवनिरात्रं
 शयानंतेविदुरियान्वावकिलपशुर्यावतीवपेतिस्पृतावानेवपशुर्यावतीवपाथयदेनंततीयसवनेश्रपयित्वाजुह्वतिभूयसी
 भिर्नआहुतिभिरिष्टमसत्केवलेननःपशुनेष्टमसदितिभूयसीभिर्हास्याहुतिभिरिष्टंभवतिकेवलेनहास्यपशुनेष्टंभवतियए
 ववेद॥१३॥सावाएषामृताहुतिरेवयद्वपाहुतिरमृताहुतिरभ्याहुतिरमृताहुतिरज्याहुतिरमृताहुतिःसोमाहुतिरेतावाअ
 शरीराऽआहुतयोयावैकाश्चाशरीराआहुतयोऽमृतत्वमेवताभिर्यजमानोजयतिसावाऽएषारेतएवयद्वपांप्रेववैरेतोली
 यत्प्रेववपालीयतेशुक्लैरेतःशुक्लवपशरीरवैरेतोशरीरावपायद्वैलोहितंयन्मांसंतच्छरीरंतस्माद्भूयाद्यावदलोहितंताव
 त्परिवासयेतिसापंचावत्ताभवतिथद्यपिचतुरवत्तीयजमानःस्यादथपंचावत्तैववपाज्यस्योपरतृणातिहिरण्यशल्कोवपां

हिरण्यशल्कआज्यस्योपरिष्ठादभिधारयति तदाहुर्यद्द्विरण्यं न विद्येत कथं स्यादिति द्विराज्यस्योपस्तीर्यवपामवदाय द्विरुप
 रिष्ठादभिधारयत्यमृतं वा आज्यममृतं हिरण्यं तत्र सकाम उपपाप्मो यो हि रण्यं तत्पंचसंपद्यंते पांको
 यं पुरुषः पंचधा विहितो मानित्वज्ज्ञांसमस्त्रिमज्जासयावानेव पुरुषस्तान्वं तं यजमानं संस्कृत्य द्रौदेवयो न्यां जुहोत्यग्निवैदे
 वयोर्निःसोमेदेवयो न्या आहुतिभ्यः संभूय हिरण्यशरीर ऊर्ध्वः स्वर्गलोकमेति ॥ १४ ॥ देवेभ्यः प्रातर्यावभ्यो होतरनुब्रूहीत्या
 हाध्वयुरैते वावदेवाः प्रातर्यावाणो यदग्निरुषा अभिनौ त एते सप्तभिः सप्तभि र्हृदो भिरागच्छंत्यास्य देवाः प्रातर्यावाणो हव
 गच्छंति य एव वेदं प्रजापतौ वै स्वयं होतरि प्रातरनुवाकमनुवक्ष्यंत्युभये देवा सुरायज्ञमुपावसन्नसम्यमनुवक्ष्यत्यसम्यग्मि
 तिसवै देवेभ्य एवान्वब्रवीत्ततो वै देवा अभवन् परासुरा भवत्यात्मना परास्य द्विषन्पामाभ्या तृव्यो भवति य एव वेदं प्रातर्वै सतं
 देवेभ्यो न्वब्रवीत्तत्प्रातरनुवाकस्य प्रातरनुवाकत्वं महतिराज्या अनूच्यः सर्वस्यैवाचः सर्वस्य ब्रह्मणः परि
 गृहीत्यैषो वै भवति यः श्रेष्ठतामश्नुते तस्य वाचं प्रोदितामनुप्रवदंति तस्मान्महतिराज्या अनूच्यः पुरावाचः प्रवदितोरनूच्यो
 यद्वाचि प्रोदितायामनुब्रूयादन्यस्यैवैनमुदितानुवादिनं कुर्यात्तस्मान्महतिराज्या अनूच्यः पुराशकुनिवादादनुब्रूयात्रिर्कृ
 तेर्वा एतन्मुखं यद्वासि यच्छकुनयस्तद्यत्पुराशकुनिवादादनुब्रूयान्मायज्ञियां वाचं प्रोदितामनुप्रवदितस्मान्महति
 राज्या अनूच्योऽथोखलु यदैवाध्वयुरुपाकुर्यादथानुब्रूयाद्यदावा अध्वयुरुपाकरोति वाचैवोपाकरोति वाचा होतान्वाह

वारिषब्रह्मतत्रसकामउपासोयोवाचिचब्रह्मणिच ॥ १५ ॥ प्रजापतौवैस्वयंहोतरिरप्रातरनुवाकमनुवक्ष्यतिसर्वादेव
ताआशंसंतमामभिप्रतिपत्स्यतिमामभीतिसप्रजापतिरैक्षतयद्येकादेवतामादिष्टामभिप्रतिपत्स्यामीतरामेकेनदेवताउ
पासाभविष्यंतीतिसएतामृचमपश्यदापोरेवतीरित्यापोवैसर्वादेवतारिवल्यःसर्वादेवताःसएतयर्चाप्रातरनुवाकंप्रत्यपद्य
तताःसर्वादेवताःप्रामोदंतमामभिप्रत्यपादिमामभीतिसर्वाहास्मिन्देवताःप्रातरनुवाकमनुब्रुवार्तेप्रमोदंतैसर्वाभिर्हास्य
देवताभिःप्रातरनुवाकःप्रतिपन्नोभवतियएवंवेदंतेदेवाअविभयुरादातारोवैनइमंप्रातयज्ञमसुरायथौजीयांसोबलीयां
सएवमितितानब्रवादिंद्रोमाबिभीतंत्रिषमुद्धसेभ्योहंप्रातवज्रंप्रहर्तस्मीत्येतांवावतदचमब्रवीद्धज्रस्तेनयदपोनधीयांव
ज्रस्तेनयजिष्टुब्बज्रस्तेनयद्वाकमेभ्यःप्राहरतेनैतानहंस्तोवैदेवाअभवनपरासुराभवत्यतमनापरास्यद्विषन्पाप्माञ्जातु
व्योभवतियएवंवेदंतदाहुःसर्वेहोतास्याद्यएतस्यामृचिसर्वाणिच्छंदांसिप्रजनयेदित्येषावावात्रिरनूकासर्वाणिच्छंदांसि
भवत्येषाछंदसांप्रजातिः॥ १६ ॥शतमनूच्यमायुष्कामस्यशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतंद्रियंआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधा
तित्रीणिचशतानिषष्टिश्चानूच्यानियज्ञकामस्यत्रीणिचवैशतानिषष्टिश्वंसंवत्सरस्याहर्नितावान्तसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजा
पतिःप्रजापतिर्यज्ञेनयज्ञेनमर्तियस्यैवंविद्वांस्त्रीणिचशतानिषष्टिचान्वाहंसहचशतानिर्विशतिश्चानूच्यानंप्रजापशु
कामस्यसप्तचवैशतानिर्विशतिश्चसंवत्सरस्याहोरात्रास्वान्तसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिर्यज्ञायमानंविश्वंरूपमिदमनु

प्रजायते प्रजापतिमेव तत्प्रजायमानं प्रजयापशुभिरनुप्रजायते प्रजायते प्रजापशुभिर्य एवं वेदाष्टाशतान्यनूच्य ।
 न्यब्राह्मणोक्तस्य योवादुरुक्तोक्तः शमलगृहीतो यजेताष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्र्या वैदेवाः पाप्मानं शमलमपाप्मतं गायत्र्यैवा
 स्य तत्पाप्मानं शमलमपहृत्य पपाप्मानं हते य एवं वेद सहस्रमनूच्य स्वर्गकामत्र्यं सहस्राश्वीनेवा इतः स्वर्गो लोकेः स्वर्गरयलोके
 स्य समष्टौ संपत्यै संगत्या अपरिमितमनूच्यं मपरिमितो वै प्रजापतिः प्रजापतेर्वा एतदुक्तं यत्प्रातरनुवाकं स्मिन् सर्वे कामा
 अवरुध्यंते स यदपरिमितमन्वाहं सर्वेषां कामानामवरुध्यं सर्वान् कामानवरुध्य एवं वेद तस्मादपरिमितमेवानूच्यं सप्ताग्नेया
 निच्छंदांस्यन्वाहं ससवै देवलोकः सर्वे बुदेवलोकेशुराक्षोति य एवं वेद सप्तोषस्या निच्छंदांस्यन्वाहं ससवै ग्राम्याः पशवोऽव
 ग्राम्या न्यशृङ्गं धेय एवं वेद सप्ताश्विना निच्छंदांस्यन्वाहं ससधावै वागवदत्तावद्वै वागवदत् सर्वस्यैवा चः सर्वस्य ब्रह्मणः परिगृ
 हीत्यैति सो देवता अन्वाहं त्रयोवा इमे विवृतो लोका एषामेवलोकानामभिजित्यै ॥ १७ ॥ तदाहुः कथमनूच्यः प्रातरनुवाक इ
 तियथा छंदसमनूच्यः प्रातरनुवाकः प्रजापतेर्वा एतान्यंगानियच्छंदांस्येष उ एव प्रजापतिर्यो यजते तद्यजमानाय हि तं पच्छो
 नूच्यः प्रातरनुवाकंश्चतुष्पादावै पशवः पशूनामवरुध्या अर्धर्चश एवानूच्यो यथैवैनमेतदन्वाहप्रतिष्ठाया एव द्विप्रतिष्ठो वै पु
 रुषश्चतुष्पादाः पशवो यजमानमेव तद्विप्रतिष्ठं चतुष्पादसु पशुमुप्रतिष्ठापयति तस्मादर्धर्चश एवानूच्यं स्तदाहुय ह्यहूः प्रातर

१ अत्र प्रातरनुवाकशब्दो न भाष्यकारेष्टः किंतु तत्र प्रातरनुवाकक्रममाक्षिप्य समाधत्ते इत्यवतरणं दृश्यते ।

नुवाकः कथमव्यूहोभवतीति यदेवास्मद्बृहतीमध्याजैतीति ब्रूयात्तेनेत्याहुतिभागावाअन्यादेवताअन्याः स्तोमभागाइहं
 दोभागांस्तयाअग्नावाहुतयोह्यतेताभिराहुतिभागाः प्रीणाल्यथयत्सुर्वंति चशंसंति चतेनस्तोमभागाइहंदोभागाउभ
 योहास्येतादेवताः प्रीताअभीष्टाभवंतियएवंवेदत्रयस्त्रिंशद्देवाः सोमपांस्त्रयस्त्रिंशद्सोमपांअष्टौवसवएकादशरुद्रा
 द्वादशादित्याः प्रजापतिश्चवषट्कारश्चैतेदेवाः सोमपाएकादशप्रयाजाएकादशानुयाजाएकादशोपयाजाएतेसोमपाः
 पशुभाजनाः सोमेनसोमपानप्रीणातिपशुनासोमपानुभय्योहास्येतादेवताः प्रीताअभीष्टाभवंतियएवंवेदाभूदुषारुश
 त्पशुरित्युत्तमयापरिदधातिताहुयञ्जीनक्रतूनन्वाहाग्नेयमुषस्यमाश्विनैकथमस्यैकयर्चापरिदधतः सर्वेत्रयः क्रतवः परि
 हिताभवंतीत्यभूदुषारुशतपशुरित्युषसोरूपमाग्निरधायद्वितिवयइत्यग्नेरयोजिवावृषणवसूरथोदस्त्रावमत्योमाध्वीममश्रुतं
 हवमित्यश्विनोरेवमुहास्यैकयर्चापरिदधतः सर्वेत्रयः क्रतवः परिहिताभवंतिभवंति ॥ १८ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २॥
 ऋषयोवैसरस्वत्यांसत्रमासततेकवषमैलूषंसोमादनयन्दारयाः पुत्रः कितवोब्राह्मणः कथंनोमध्येदीक्षिष्टेति तंबहिर्ध
 न्वोदवहन्नर्चैर्नपिपासाहंतुसरस्वत्याउदकंमापादिति सवहिर्धन्वोदूढः पिपासयावित्तएतदपोनप्रीयमपश्यत्प्रदेवनाब्र
 ह्मणेगातुरेवितितेनापांप्रियधामोपागच्छत्तमापोनूदायस्संसारस्वतीसमंतपर्यधावत्तस्माज्जाप्येताहंपरिसारकमित्याच
 क्षतेयदनंसरस्वतीसमंतपरिससारतेवाऋषयोब्रुवन्निवदुर्वाइमंदवाउपेमंहयामहाइतितथेतित्तमुपाह्वयंततमुपह्वयैतदपो

नः श्रीयमकुर्वतप्रदेवनाब्रह्मणेगातुरेति तितेनापां प्रियं धामोपागच्छेत्तुपदेवाना मुपापां प्रियं धामगच्छेत्तुपदेवानां जयति
 परमं लोके य एवं वेद यश्चैवं विद्वानेतदपो नः श्रीयंकुरुते तत्संतमनुब्रूयात्संततवर्षी ह प्रजाभ्यः पर्जन्यो भवति यैवं विद्वाने
 तत्संततमन्वाह्यदवप्राहमनुब्रूयाज्जीमूतवर्षी ह प्रजाभ्यः पर्जन्यः स्यात्तस्मात्तत्संततमेवानूच्येत स्य त्रिः प्रथमां संततम
 न्वाहते नैव तत्सर्वसंततमनूकं भवति ॥ १६ ॥ ता एतानवानंतरायमन्वाहं हि नोतानोऽअध्वरं देवयज्येति दशमीं मावर्तती
 रधनुर्द्विधारा इत्यावृत्तास्वेकधनासुप्रतियदापो अदृशमायतीरिति प्रतिदृश्यमानां स्वाधेनवः पयसानूण्यर्था इत्युपायं ती
 समन्यायं त्युपयंत्यन्या इति समायतीष्वपोवा अपरधर्तवधं पूर्वयज्ञं वक्ष्यामीव यमिति याश्चेमाः पूर्वहुवसतीवयो गृह्यं तथा
 श्वाप्रातरे कधनांस्ताभ्यगुरपरयदापो वै स्पधर्त इति ता एतयर्चा समज्ञपयं तस्मिन्यायं त्युपयंत्यन्या इति ताः समजानतं संजाना
 नाहास्यापो यज्ञं वहंति य एवं वेदापो न देवीरुपयंति होत्रियमिति होतृचमसे समवनीयमानास्वन्वाहं वसतीवरीष्वेकधनासु
 चावेरपोऽवयार् ३ उ इति होताऽवयुर्गृच्छेत्त्यापो वै यज्ञो विदो यज्ञा ३म् इत्येव तदाहोते मनन्नमुरित्यध्वयुः प्रत्याहोते माः परये
 त्येव तदाहतास्वध्वयोऽद्रायसोमं सोतामधुमंतं ॥ वृष्टिवनितीव्रातं बहुरमध्वैव सुमते रुद्रवत आदित्यवत ऋभुमते विभु
 मते वाजवते बृहस्पतिवते विश्वदेव्यावते ॥ यस्येद्रः पीत्वा वृत्राणि जघनत्प्रसजन्त्यानि तासि षोऽमिति प्रत्युत्तिष्ठति

५५
५५

५२

三三三

१ दशोर्वाङ्मुनेः इति नाभ्यधातः । दशोर्वाः लोभयानिभित्तिर्वाङ्मुनेः इति त्रार्थः ।

त्वाय सर्वमायुरेति य एवं वेद ॥ २१ ॥ तदाहुः सर्पे ३त् ॥ न सर्पे ३त् इति ॥ सर्पेदिति हैक्र आहुरुभयेषां वा एष देवमनुष्याणां भ
 क्षोयद्बहिष्पवमानस्तस्मादेनमभिसंगच्छंते इति वदंस्तत्तन्नाहल्यं यत्सर्पेदचमेव तत्सामो नुवर्मानं कुर्याद्य एनं तत्र ब्रूयाद्
 नुवर्मान्वा अयं होता सामगस्या भूदुक्ता तरेय शोषादच्योष्टाय तनाच्चोष्यतं आयतनादिति शश्वत्तथा स्यात्तस्मात्तत्रैवासी
 नो नुमंत्रयेत्तयो देवानां मिह सोमपीथो यज्ञे बहिर्विवेद्यां ३ ॥ तस्यापि भक्षयामसौ ल्येव मुहास्यात्मा सोमपीथादनंतरितो भ
 वंत्यथो ब्रूयान्मुखमसिमुखं भूयासमिति मुखवा एतद्यज्ञस्य यद्बहिष्पवमानो मुखं स्वेषु भवति श्रेष्ठः स्वानां भवति य एवं वेद ॥ सु
 रीवैदीर्घा जिह्वा देवानां प्रातः सवनं मवालेदह्यमाद्यं तदेवाः प्राजिज्ञासंतं ते मित्रावरुणा वब्रुवन् युवमिदं निष्कुरु तमिति तौ त
 थेत्यब्रूतां तौ वैवोवरं वृणावहा इति वृणाथामिति तौ वेतमेव वरमवृणातां प्रातः सवने प्रयस्यासैनयोरेषाच्युतां वरवृताह्ये नयो
 स्तद्यदस्यै विमत्तामिव तदस्यै समृद्धं विमत्तामिव हितौ तयानिरकुरुतां ॥ २२ ॥ देवानां वै सवनानि नाधियंतं त एतान् पुरोळा
 शानपश्यंस्ताननु सवनं निरवपन्त सवनानां धृत्यै ततो वै तानि तेषामधियंतं तद्यदनु सवनं पुरोळाशानिरुध्यंते सवनानां मेव धृ
 त्यै तथा हितानि तेषामधियंतं पुरोवा एतान् देवा अकतयत्पुरोळाशास्तपुरोळाशानां पुरोळाशत्वं तदाहुरनु सवनं पुरोळाशा
 न्निर्वपेदृष्टा कपालं प्रातः सवनं एकादश कपालं माध्यंदिने सवनं द्वेदश कपालं तृतीयं सवनं तथा हि सवनानां रूर्पं तथा छंदसा
 मिति तत्तन्नाहल्यं भद्रावा एते सर्वे निरुध्यंते यदनु सवनं पुरोळाशास्तस्मात्तानेकादश कपालानेव निर्वपेत्तदाहुर्यतो घृतेनान

कंस्पात्ततःपुरोलाशस्यप्राश्रीयत्सोमपीथस्यगुह्यैधृतेनहिवज्रेणद्रोवृत्रमहंनितितत्ताहत्त्यहविर्वाएतद्यदुत्पूतसोमपी
थोवाएष्यदुत्पूतस्मात्तस्ययतएवकुतश्चप्राश्रीयत्सर्वतोवाएताःस्वधायजमानमुपक्षरंति यदेतानिहवीष्याज्यधानाःक
रंभःपरिवापःपुरोलाशःपयस्येतिसर्वतएवैनंस्वधाउपक्षरंति यएवंवेद ॥ २३ ॥ योवैयज्ञंहविषंकिंवेदहविषंकिनायज्ञेन
राधोतिधानाःकरंभःपरिवापःपुरोलाशःपयस्येत्येषवैयज्ञोहविषंकिहविषंकिनायज्ञेनराधोति यएवंवेदयोवैयज्ञमक्षर
पंक्तिवेदाक्षरपंक्तिनायज्ञेनराधोतिस्सुमत्पद्मदइत्येषवैयज्ञोक्षरपंक्तिरक्षरपंक्तिनायज्ञेनराधोति यएवंवेदयोवैयज्ञंनराशं
सपंक्तिवेदनराशंसपंक्तिनायज्ञेनराधोतिद्विनाराशंसंप्रातःसवनंद्विनाराशंसमाध्यंदिनंसवनंसकृन्नाराशंसंतृतीयसवनं
मेववैयज्ञोनराशंसपंक्तिनराशंसपंक्तिनायज्ञेनराधोतियएवंवेदयोवैयज्ञंसवनपंक्तिवेदसवनपंक्तिनायज्ञेनराधोतिपशुरु
पवसथेत्रीणिसवनानिपशुरनूबध्यइत्येषवैयज्ञःसवनपंक्तिःसवनपंक्तिनायज्ञेनराधोतियएवंवेदहरिर्वाँद्रोधानाश्चतुषूष
एवान्करंभेसरस्वतीवान्भारतीवान्परिवापइंद्रस्यापूषइतिहविषंत्तयायजतृक्सामेवाइंद्रस्यहरीपशवःपूषाञ्जकरंभःसर
स्वतीवान्भारतीवानितिवागेवसरस्वतीप्राणोभरतःपरिवापइंद्रस्यापूषइत्यंजमेवपरिवापइंद्रियमपूषएतासामेवतदेवता
नांयजमानंसायुज्यंसरूपतांसलोकतांगमयतिगच्छतिश्रेयसःसायुज्यंगच्छतिश्रेष्ठतांयएवंवेदहविरमेवीहीत्यनुसवनं
रेलाशःस्विष्टकृतोयजत्यवत्सारोवाएतेनाग्नेःप्रियंधामोपागच्छत्संपरमंलोकमजयदुपाग्नेःप्रियंधामगच्छतिजयतिपरमं

लोकं य एवं वेदं यश्चैवं विद्वानेतया ह विष्णं तया यजते यजतीति च यजतीति च ॥ २४ ॥ ॥ इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥
 देवा वे सोमस्य राज्ञो प्रपेयेन समपादयन्नहं प्रथमः पिवेयमित्येवाकामयंतं तं संपादयंतो ब्रूवन्तं तं जिमया
 मस्योन उज्जेभ्य तिस्रप्रथमः सोमस्य पास्यतीति तथेति तं आजिमयुस्तेषामाजि यतामभिरुष्टानां वायुर्मुखं प्रथमः प्रत्यपद्य
 तार्थं द्रोथ मित्रावरुणावथा श्विनौ सोमो द्रोवायुमुद्वैजयतीति तं मनुपरापतं सहनावथोज्जयावेति सनेत्यब्रवीदहमेवो ज्जे
 भ्यामीति तृतीयं मेथोज्जयावेति निति हैवाब्रवीदहमेवो ज्जेभ्यामीति तुरीयं मेथोज्जयावेति तथेति तं तुरीयेत्यार्जतं तं तुरीयभा
 गिंद्रोभवजिभान्वायुस्सौ सहैव द्रवायू उदजयतां सह मित्रावरुणौ सह श्विनौ त एषामेते यथोज्जितं भक्ष्यं इन्द्रवायव्योः प्रथमोऽथ
 मित्रावरुणयो रथा श्विनोः स एष इन्द्रतुरीयोऽग्रहो गृह्यते यदैन्द्रवायवं स्तदेतदृषिः पश्यन्नभ्यनूवाच निशुत्वा इन्द्रसारथिरिति त
 स्माद्धाप्येता हि भरताः सत्वनानि विचिं प्रयतिं तुरीये हैव संप्रहीतारो वदंते मुनेवानूकाशेन यदद इन्द्रः सारथिरिव भूत्वोदजयत्
 ॥ २५ ॥ तेवा एते प्राणा एव यद्विदेवत्यावाकच प्राणश्चैन्द्रवायवं श्शुश्च मनश्च मैत्रावरुणः श्रोत्रं चात्मा चाश्विनं स्तस्य हैतस्यै
 द्रवायवस्याप्येकेन ह्रुभौ पुरोनुवाक्ये कुर्याति गायत्र्या ज्यौयाज्ये वाकचवा एष प्राणश्च ग्रहो यदैन्द्रवायवं स्तदपिच्छंदोभ्यां यथायथं
 कुरुष्येते इति तन्नानाह त्वं व्यद्धं वा एतद्यज्ञे क्रियते यत्र पुरोनुवाक्या ज्यौयाज्यौ यत्र वैयाज्या ज्यौयायसी तत्समुद्धं मथोय

१ यथायथं कुरुष्येते इति भाष्यपाठः ।

समेयस्योत्तरकामायतथाकुर्यात्प्राणस्यचवाचश्चानैवतदुपासंवायव्यापूर्वापुरोनुवाक्यैद्रवायव्युत्तरैर्वंयाज्ययोःसायावा
यव्यातयाप्राणंकरपयतिवायुर्हिप्राणोऽथयैद्रवायवीतस्यैयदैद्रपदंतेनवाचंकरपयतिवाग्द्वैष्टुपोतंकाममाप्नोति यःप्राणे
चवाचिचनयज्ञेविषमं करोति ॥ २६ ॥ प्राणावैद्विदेवत्याएकपात्रागृह्यतेतस्मात्प्राणाएकनामानोद्विपात्राह्वयंतेतस्मा
त्प्राणाद्वैद्येनैवाध्वर्युर्यजुषापयच्छतितेनहोताप्रतिगृह्णात्येषवसुःपुरुवसुर्निहवसुःपुरुवसुर्मयिवसुःपुरुवसुर्वक्त्रपात्रा
चंमेपाहीत्यैद्रवायवंभक्षयत्युपहृतावाकसहप्राणेनोपमांवाकसहप्राणेनह्वयतामुपहृताऋषयोदैव्यासंस्तनूपावानस्तन्वस्त
पोजाउपमामृषयोदैव्यासोह्वयतांतनूपावानस्तन्वस्तपोजाइतिप्राणावाऋषयोदैव्यासंस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजास्तनेवत
दुपह्वयतएषवसुर्विददसुरिहवसुर्विददसुर्मयिवसुर्विददसुश्चक्षुःपाश्चक्षुर्मेषाहीतिमैत्रावरुणंभक्षयत्युपहृतंचक्षुःसहमन
सोपमांचक्षुःसहमनसाह्वयतामुपहृताऋषयोदैव्यासंस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजाउपमामृषयोदैव्यासोह्वयतांतनूपावानस्त
न्वस्तपोजाइतिप्राणावाऋषयोदैव्यासंस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजास्तानेवतदुपह्वयतएषवसुःसंयद्वसुरिहवसुःसंयद्वसुर्मयि
वसुःसंयद्वसुःश्रोत्रपाःश्रोत्रंमेपाहीत्याश्विनंभक्षयत्युपहृतंश्रोत्रंसहात्मनोपमांश्रोत्रंसहात्मनाह्वयतामुपहृताऋषयोदैव्या
संस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजाउपमामृषयोदैव्यासोह्वयतांतनूपावानस्तन्वस्तपोजाइतिप्राणावाऋषयोदैव्यासंस्तनूपावान
स्तन्वस्तपोजास्तानेवतदुपह्वयतेपुरस्तात्प्रत्यंचमैद्रवायवंभक्षयति तस्मात्पुरस्तात्प्राणापानौपुरस्तात्प्रत्यंचमैत्रावरुणंभक्ष

यतितस्मात्पुरस्ताच्चक्षुर्धौसर्वतःपरिहारमाश्विनंभक्षयतितस्मान्मनुष्याश्चपशवश्चसर्वतोवाचंवदंतींशृण्वंति ॥२७॥ प्रा
 णवैद्विदेवत्याश्विनवानंद्विदेवत्यान्यजंप्राणानांसंतत्यैप्राणानामव्यवच्छेदायप्राणावैद्विदेवत्यानद्विदेवत्यानमनुवषट्
 कुर्याद्याद्विदेवत्यानामनुवषट्कुर्यादसंस्थितान्प्राणान्तसंस्थापयेत्संस्थावाऽएषापदनुवषट्कारोषएनंतत्रब्रूयादसंस्थिता
 न्प्राणान्समतिष्ठिषत्प्राणएनंहस्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नद्विदेवत्यानामनुवषट्कुर्यात्तदाहुर्द्विरागूर्यमैत्रावरुणोद्विः
 प्रेभ्यतिसकृदागूर्यहोताद्विर्वषट्करोतिकाहोतुरागूरितिप्राणावैद्विदेवत्याऽआगूर्वज्रस्तद्यदत्रहोतांतरेणागुरेतागुरावज्रे
 णयजमानस्यप्राणान्वीयाद्यएनंतत्रब्रूयादागुरावज्रेणयजमानस्यप्राणान्व्यग्रात्प्राणएनंहस्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मा
 तत्रहोतांतरेणनागुरेतायोमनोवैयज्ञस्यमैत्रावरुणोवागयज्ञरयहोतांसनसावाइषितावागवदतिगांह्यान्यमनावचंवदत्य
 सुयवैसावागदेवजुष्टातद्यदेवात्रमैत्रावरुणोद्विरागुरतेसैवहोतुरागूः ॥ २८ ॥ प्राणावाऋतुयाजास्तद्यदनुयाजैश्चरं
 तिप्राणानेवतद्यजमानेदधतिषकृतुनेतियजंतिप्राणमेवतद्यजमानेदधतिचत्वारऋतुभिरितियजंत्पानमेवतद्यजमानेद
 धतिद्विऋतुनेत्युपरिष्टाद्व्यानमेवतद्यजमानेदधतिसवाअयंप्राणस्त्रेधाविहितःप्राणोपानोव्यानइतितद्यदनुनऋतुभिऋतु
 नेतियजंतिप्राणानांसंतत्यैप्राणानामव्यवच्छेदायप्राणावाऋतुयाजानर्तुयाजानामनुवषट्कुर्यादसंस्थितावाऋतवएकैक
 एवयदनुयाजानामनुवषट्कुर्यादसंस्थितातदून्तसंस्थापयेत्संस्थावाएषापदनुवषट्कारोषएनंतत्रब्रूयादसंस्थितातदून्तस

मतिष्ठिपहुष्वमंभविष्यतीतिशश्वत्तथास्तत्तस्मान्नतुयाजानामनुवषट्कुर्यात् ॥ २९ ॥ प्राणवैद्विदेवत्याःपञ्चवह्ना
 द्विदेवत्यान्मक्षयित्वेळामुपह्वयतेपशवोवाइळापशूनेवतदुपह्वयतेपशून्यजमानेदधातितदाहुरवांतरेळापूर्वाप्राश्रीयाइ
 त् ॥ होतुचमसंमक्षये ३ तइति ॥ अवांतरेळामेवपूर्वाप्राश्रीयादथहोतुचमसंमक्षयेद्यद्वावद्विदेवत्यान्पूर्वान्मक्षयति
 तेनास्यसोमपीथःपूर्वोभक्षितोभवतितस्मादवांतरेळामेवपूर्वाप्राश्रीयादथहोतुचमसंमक्षयेत्तदुभयतोऽन्नाद्यंपरिगृह्णाति
 सोमपीथाभ्यामन्नाद्यस्यपरिगृहीत्यैप्राणवैद्विदेवत्याआत्माहोतुचमसोद्विदेवत्यानांसंस्त्रवान्होतुचमसेसमवनयत्यात्म
 न्येवतद्धोताप्राणान्तसमवनयत्सर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेतियएवंवेद ॥ ३० ॥ देवावैयदेवयज्ञेकुर्वस्तदसुराअकुर्व
 स्तेसमावह्नीर्याएवासन्नव्यावर्तततोवैदेवाएतंतूष्णींशंसमपश्यस्तमेषामसुरानान्ववायस्तूष्णींसारोवाएषयत्तूष्णींशंसो
 देवावैययमेववज्रमसुरेभ्यउदयच्छस्तमेषामसुराःप्रत्यबुध्यतततोवैदेवाएतंतूष्णींशंसवज्रमपश्यस्तमेभ्यउदयच्छस्तमे
 षामसुरानप्रत्यबुध्यततमेभ्यःग्राहृस्तेनैनानप्रतिबुद्धेनाक्षस्तोवैदेवाअभवन्पराऽसुराभवत्यत्मनापरास्यद्विषन्पाप्मा
 न्नातुव्योभवतियएवंवेदतेवैदेवाविजितिनोमन्यमानायज्ञमतन्वततमेषामसुराअभ्यायन्यज्ञवेशसमेषांकरिष्यामइति
 तान्तसमतमेवोदारान्परियत्तानुदपश्यस्तब्रुवन्त्संस्थापयामेमयज्ञंयज्ञंनोसुरामावधिषुरिति तथेतितंतूष्णींशंसंस्थापय
 न्भूरग्निज्योतिज्योतिरग्निरित्याज्यप्रउगेसंस्थापयन्निद्रोज्योतिर्भुवोज्योतिरिद्रइतिनिर्केवल्यमरुत्वतीयेसंस्थापयन्त्सु

योज्योतिर्ज्योतिःस्वःसूर्यइतिवैश्वदेवाग्निमारुतसंस्थापयंस्तमेवंतूष्णींशंसंस्थापयंस्तमेवंतूष्णींशंसंस्थाप्यतेनारिष्टे
 नोदचमाश्रुवत्सतदावावयज्ञःसंतिष्ठतेयदाहोतातूष्णींशंसंशसतिसयएनंशस्तेतूष्णींशंसंउपवावदेदनुवाव्याहरेत्तंब्रूया
 देवएवेतामार्तिमारिष्यतिप्रातर्वावयमद्येसंशस्तेतूष्णींशंसंस्थापयामस्तयथागृहानितकर्मणानुसमियादेवमेवैनमिदं
 मनुसमिमऽइतिसहवावतामार्तिमृच्छतियएवंविद्वान्तसंशस्तेतूष्णींशंसंउपवावदत्यनुवाव्याहरेत्तस्मादेवंविद्वान्तसंश
 स्तेतूष्णींशंसंनोपवदेन्नानुव्याहरेत् ॥ ३१ ॥ चक्षुषिवाएतानिसवनानांयत्तूष्णींशंसोभूरग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरितिप्रात
 सवनस्यचक्षुषींद्रोज्योतिर्युवोज्योतिरिंद्रइतिमाध्यंदिनस्यसवनस्यचक्षुषींसूर्योज्योतिर्ज्योतिःस्वःसूर्यइतितृतीयसव
 नस्यचक्षुषींचक्षुष्मद्भिःसवनैराश्रोतंचक्षुष्मद्भिःसवनैःस्वर्गलोकमेतियएवंवेदंचक्षुर्वाएतद्यज्ञस्ययत्तूष्णींशंसंएकासती
 व्याहृतिर्द्वेधोच्यतेतस्मादेकंसच्चक्षुर्द्वेधामूलवाएतद्यज्ञस्ययत्तूष्णींशंसोयंकामयेतानायातनवान्तस्यादितिनास्ययज्ञेतूष्णीं
 शंसंशंसैदुन्मूलमेवतद्यज्ञंपराभवंतमनुपराभवतितदुवाधाहुःशंसदेवापिवैतद्विजेहितंयद्भोतातूष्णींशंसंनशंसंत्यद्वि
 जिहिसर्वोयज्ञःप्रतिष्ठितोयज्ञेयजमानस्तस्माच्छस्तव्यःशंस्तव्यः ॥ ३२ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

ब्रह्मवाआहावःक्षत्रंनिविद्विद्रसूक्तमाह्वयतेथनिविदंद्धातिब्रह्मण्येवतत्क्षत्रमनुनियुनक्तिनिविदंशस्त्वासूक्तंशंसतिक्ष
 त्रंनैनिविद्विद्रसूक्तंक्षत्रएवतद्विश्रमनुनियुनक्तियंकामयेतक्षत्रेणैतंव्यर्धयानीतिमध्यएतस्यैनिविदःसूक्तंशंसंक्षेत्रैवनिवि

द्विद्रसूक्तं क्षेत्रैर्न तद्वर्धयति यं कामयेत विशैनं व्यर्धयानीति मध्य एतस्य सूक्तस्य निविदं शंसैत्क्षत्रवै निविद्विद्रसूक्तं विशैवे
 न तद्वर्धयति यमुकामयेत सर्वमेवास्यायथा पूर्वमुजुह्वसं स्यादित्याह्वयेताथ निविदं दध्यादथ सूक्तं शंसेत्सोऽसर्वस्य ह्यसिः प्र
 जापति वा इदमेक एवाग्र आसं सोकामयेत प्रजायेय भूयान् तस्यासि तिस्रस्तपो तथ्य तसवाचमयच्छत्स संवत्सरस्य परस्ताद्याह
 रद्वादशकृत्वोद्वादशपदावा एषा निविदेतां वावतां निविदं व्याहरं तां सर्वाणि भूतान्यन्यन्वसृज्यं तदेतदृषिः पश्यन्नभ्यनूवाच
 स पूर्वयानि विदाकव्यता योरिमाः प्रजा अजनयन्मनूनामिति तद्वदेतां पुरस्तात्सूक्तस्य निविदं दधाति प्रजात्यै प्रजायते प्रज
 यापशुभिर्यएवं वेद ॥ ३३ ॥ अग्निर्देवे ऋइति शंसत्यसौ वा अग्निर्देवे ऋएतं हि देवा इध तं एतमेव तदेतस्मिँल्लोक आयातयं त्यग्नि
 र्मे निव ऋइति शंसत्ययं वा अग्निर्मे निव ऋइमं हि मनुष्या इध तं ऽग्निमेव तदस्मिँल्लोक आयातयं त्यग्निः सुषमिदिति शंसति वायुर्वा
 अग्निः सुषमिद्वायुर्हि स्वयमात्मानं समिधं स्वयमिदं सर्वयद्विदं किंच वायुमेव तदं तरिक्षलोक आयातयति होता देववृत्तऽइति
 शंसत्यसौ वै होता देववृत्त एष हि सर्वतो देवैर्वृत्त एतमेव तदेतस्मिँल्लोक आयातयति होता मनुवृत्त इति शंसत्ययं वा अग्निर्होता म
 नुवृत्तो यं हि सर्वतो मनुष्यैर्वृत्तो अग्निमेव तदस्मिँल्लोक आयातयति रथीरध्वराणां मिति शंसत्यसौ वै रथीरध्वराणां मेघहियथैतच्चरति रथी
 रिवैतमेव तदेतस्मिँल्लोक आयातयं त्यतूर्तो होताति शंसत्ययं वा अग्नि रतूर्तो होता मंहनकश्चनति यंच तं रत्यग्निमेव तदस्मिँल्लोक

आयातयति तू णिर्हं व्यवाळिति शंसति वायुर्वै तू णिर्हं व्यवाङ्मायुर्हीदं सर्वसद्यस्तरतियदिदं किंच वायुर्देवेभ्यो हव्यं वहति वायु
 मेव तदं तरिक्षलोका आयातयत्यादेवो देवान् वक्षदिति शंसत्यसौ वै देवो देवानावहत्येतमेव तदं तस्मिँल्लोक आयातयति यक्षद
 भिर्देवो देवानिति शंसत्ययं वाग्भिर्यो देवान् व्यजंत्यग्निमेव तदस्मिँल्लोक आयातयति सोऽध्वराकरतिजातवेदा इति शंसति
 वायुर्वै जातवेदा वायुर्हीदं सर्वकरोति यदिदं किंच वायुमेव तदं तरिक्षलोका आयातयति ॥ ३४ ॥ प्रवो देवा यद्वाय इत्यनुष्टुभः
 प्रथमे पदे विहरति तस्मात्स्थूरू विहरति समस्यत्युत्तरे पदे तस्मात्पुमानूरू समस्यति तन्मिथुनैर्मिथुनमेव तदुक्थमुक्थे करोति
 प्रजात्यै प्रजयाते प्रजयापशुभिर्य एवं वेदं प्रवो देवा यद्वाय इत्येवानुष्टुभः प्रथमे पदे विहरति त्रिजमेव तत्परो वरीयांसं करोति स
 मस्यत्येवोत्तरे पदे आरंभणतो वै वज्रस्याणिमाधो दंडस्याधो परशोर्वज्रमेव तत्प्रहरति द्विषते आतुव्यायवर्धयोऽस्य रतुत्यस्त
 स्मैस्तर्तवै ॥ ३५ ॥ देवासुरावा एषु लोकेषु समयतं तं ते वै देवाः सद एवायतनमकुर्वत तान् तदसौ जयंस्त आग्नीध्रं संप्रापद्यंतं ते
 ततो न पराजयंतं तस्मादाग्नीध्र उपवसंति न सदस्याग्नीध्रे ह्यधारयंतं यदाग्नीध्रे धारयंतं तदाग्नीध्रस्याग्नीध्रत्वं तेषां वै देवानां मसु
 राः सदस्यानग्नीध्रिर्वापयां च कुंस्ते देवा आग्नीध्रा देवं सदस्यानग्नीध्रं निवहरंतं ते रसुरक्षां स्पृष्ट्वा भ्रतं तथैव तद्यजमाना आग्नीध्रा दे
 वसदस्यानग्नीध्रं निवहरंत्यसुरक्षां स्वेव तदपह्नते ते वै प्रातरज्यैरेवाजयंत आर्यं न्यदाज्यैरेवाजयंत आर्यं स्तदाज्यानां माज्यत्वं
 तासां वै होत्राणां मायतीनां माजयंतीनां मच्छावाकीयाहीयतं तस्यामिद्राग्नीध्र आध्यास्तामिद्राग्नीध्रैर्देवानां मोजिष्ठैर्बलिष्ठैर्मास

हिष्टौ सत्तमौ पारयिष्णु तमौ तस्माद् द्राक्षामच्छावाकः प्रातः सर्वनेशं सर्तौ द्राग्नीहितस्यामध्यास्तां तस्मादुपुरस्तादन्ये होत्रकाः
 सदः प्रसर्पति पश्चाच्छावाकः पश्चेव हिहीनो नुसंजिगमिषति तस्माद्यो ब्राह्मणो बह्वृचो वीर्यवान् स्यात्सो स्याच्छावाकीयां कु
 र्यात्तेनैव साहीना भवति ॥ ३६ ॥ देवरथो वा एष यद्यज्ञं स्तस्यैतावन्तरौरश्मीयदाज्यप्रउगेतद्यदाज्येन पवमानमनुशंसति प्र
 उगेणाज्यं देवरथस्यैव तदन्तरौरश्मीविहरत्यलोभाय तामनुकृतिं मनुष्यरथस्यैवांतरौरश्मीविहरत्यलोभाय नास्य देवरथो
 ह्युभयतिनमनुष्यरथो य एवं वेद तदा हुयथावस्तोत्रमेवं शस्त्रं पावमानो ब्रुसामगाः स्तुवत आग्नेयं होताज्यं शंसति कथमस्य
 पावमान्यो नुशस्ता भवतीति यो वा अग्निः स पवमानं स्तदप्येतद्विष्णोर्कमग्निर्ऋषिः पवमान इत्येव मुहुरस्याग्नेयीभिरेव प्रति
 पद्यमानस्य पावमान्यो नुशस्ता भवतीति तदा हुयथावस्तोत्रमेवं शस्त्रं गायत्री ब्रुसामगाः स्तुवत आग्नेयं होताज्यं शंसति कथ
 मस्य गायत्र्यो नुशस्ता भवतीति संपदेति ब्रूयात्सप्तैता अनुष्टुभं स्तास्त्रिः प्रथमया त्रिरुत्तमयैकादश भवतीति विराज्याज्याद्वाद
 शीनवा एकेनाक्षरेण च्छंदासि विद्यंति न द्वाभ्यां ताः षोडश गायत्र्यो भवन्त्येव मुहुरस्यानुष्टुभिरेव प्रतिपद्यमानस्य गायत्र्यो
 नुशस्ता भवन्त्यग्न इन्द्रश्च द्वाष्टुषोदुरोण इत्याग्नेद्व्याप्यजतिनवा एता विद्राग्नी संताव्यजयेतामाग्नेद्रौवा एता संताव्यजयेतां तद्य
 दाग्नेद्व्याप्यजतिं विजित्या एवं सा विराट्त्रयस्त्रिंशदक्षरा भवति त्रयस्त्रिंशद्देवा अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्याः प्रजा
 पतिश्च वषट्कारश्च तत्प्रथम उक्थमुखे देवता अक्षरभाजः करोत्यक्षरमक्षरमेव तद्देवता अनुप्रपिबंति देवपात्रेणैव तद्देवता स्तु

प्यंति तदाहुर्थावावशस्त्रमेवंयाज्याऽग्नेयं होताज्यंशंसं त्यथ कस्मादग्नेद्यायजतीति यावा आग्नेयैर्द्राग्नीवैसासैर्द्राग्नेमेतदु
 कथं प्रहेणचतूष्णींशंसेन चैद्राग्नी अगतं सुतंगीभिर्न भोवरेण्यं ॥ अस्पपतं धिये धितैत्यैर्द्राग्नेमध्वर्युर्ग्रहं गृह्णाति भूरग्निर्ज्योति
 र्ज्योतिरग्निर्द्रो ज्योतिर्भुवो ज्योतिरिन्द्रः सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः स्वः सूर्यऽइति होतातूष्णींशं सशंसति तद्यथैव शस्त्रमेवं याज्या
 ॥ ३७ ॥ होतृजपं जपतिरेतस्ति सच त्र्युपांशुजपं त्र्युपांश्विव वैरेतसः सिकिः पुराहावाज्जपति यद्वै किंचोर्ध्वमाहावाच्छस्त्रस्यै
 व तत्परां चैव तुष्ण्यासीनमभ्याह्वयते तस्मात्परां चोभूत्वा च तुष्ण्यादोरेतः सिंचंति सम्यङ् द्विपाद्भवति तस्मात्सम्यं चोभूत्वा
 द्विपादोरेतः सिंचंति पिता मातरि श्वेत्याहं प्राणो वै पिता प्राणो मातरि श्वां प्राणोरेतोरेतस्ति स च त्यच्छिद्रा पदाधा इतिरेतो
 वा अधिच्छिद्रमतो ह्यच्छिद्रः संभवत्यच्छिद्रो कथा कवयः शंसन्ति येषां अनुचानास्ते कवयस्तद्दमच्छिद्रंरेतः प्रजनयन्ति येव
 तदाहं सोमो विश्ववित्रीथानिनेषद्बृहस्पतिरुक्थामदानिशं सिषदिति ब्रह्मवबृहस्पतिः क्षत्रं सोमः स्तुतशस्त्राणि नीथानि चो
 कथामदानि च दैवेन चैवैतद्ब्रह्मणा प्रसूतो दैवेन च क्षत्रेणोक्थानिशं सत्यतो हवा अस्य सर्वस्य प्रसवस्ये शाते यद्विदं किंच तद्यदे
 ताभ्यामप्रसूतः करोत्यकृतं तदकृतमकरिति वै निदंति कृतमस्य कृतं भवति नास्याकृतं कृतं भवति य एवं वेद वागायुर्विश्वायु
 र्विश्वमायुरित्याहं प्राणो वा आयुः प्राणोरेतो वा गयो नियो नितदुपसंधायरेतः सिंचति कइदं शंसिष्यतिसइदं शंसिष्यतीत्या

१ ' पदाधादिति ' भाष्यपाठः । रेतः अधात् गर्भस्थापितवान् ।

हंप्रजापतिर्वैकः प्रजापतिः प्रजनयिष्यतीत्येव तदाह ॥ ३८ ॥ आह्वयतूष्णीं शंसं शंसति रेतस्तसि कं विकरोति सिक्किर्वा अ
ग्र्यविकृतिरुपांशु तूष्णीं शंसं शंसत्युपंशिववैरेतसः सिक्किस्तिर इव तूष्णीं शंसं शंसति तिर इव वैरेतां सिक्कि यत्तेष्वदं तू
ष्णीं शंसं शंसति षड्धिवै पुरुषः षडंगं आत्मानमेव तत् षड्धिवषडंगं विकरोति तूष्णीं शंसं शंसत्वा पुरोरुचं शंसति रेतस्तद्विकृतं प्र
जनयति विकृतिर्वा अग्र्यजातिरुक्चैः पुरोरुचं शंसत्युक्चैरेवं न तत्प्रजनयति द्वादशपदां पुरोरुचं शंसति द्वादशवैमासाः संवत्स
रः संवत्सरः प्रजापतिः सोस्य सर्वस्य प्रजनयिता स योस्य सर्वस्य प्रजनयिता स एवै न तत्प्रजयापयुभिः प्रजनयति प्रजात्यै प्रजा
यते प्रजयापयुभिर्य एवं वेदं जात वेदस्यां पुरोरुचं शंसति जात वेदो न्यगां तदा हुयत्त तीयसवनमेवं जात वेदस आयतनमथ क
स्माद्यातः सवने जात वेदस्यां पुरोरुचं शंसतीति प्राणो वै जात वेदाः सहिजातानां वेदं यावतां वै सजातानां वेदं ते भवति येषामु
न वेदकिमु ते र्युर्योवा आज्य आत्मसंस्कृति वेद तत्सु विदितं ॥ ३९ ॥ प्रवोदे वायाग्रय इति शंसति प्राणो वै प्रप्राणं हीमा निसर्वा
णि भूतान्यनुप्रयति प्राणमेव तत्संभावयति प्राणं संस्कुरुते दीदित्वां समपूर्व्यमिति शंसति मनो वै दीदायं मनसो हि न किंच न पू
र्वमस्ति मन एव तत्संभावयति मनः संस्कुरुते सनः शमाणि वीतय इति शंसति वागैशमं तस्माद्वा चानुवदं तमाहंशमं वदास्मा
अयांसीति वाचमेव तत्संभावयति वाचं संस्कुरुते उत नो ब्रह्मन्न विष इति शंसति श्रोत्रं वै ब्रह्म श्रोत्रेण हि ब्रह्म शृणोति श्रोत्रे ब्रह्म

१ ' दास्मा आयांसीति ' भाष्यपाठः । आह पूर्वस्य यम उपरमे इत्यस्य छान्दसं रूपम् ।

प्रतितिष्ठितं श्रोत्रमेव तत्संभावयति श्रोत्रं संस्फुरते सयं ता विप्र एषामिति शंसं त्यपानो वैयं ता पानेन ह्ययं यतः प्राणो न पराङ्भव
 त्यपानमेव तत्संभावयत्यपानं संस्फुरत ऋता वायस्य रोदसी इति शंसति च क्षुर्वारुतं तस्माद्यतरो विवदमानयो राहाहमनु
 ष्या च क्षुषादर्शमिति तस्य श्रद्धयति च क्षुरेव तत्संभावयति च क्षुः संस्फुरते नूनो रास्व सहस्रवत्तो कवत्पुष्टिमद्वस्वित्युत्तमया प
 रिद्धां त्यातमावै समस्तः सहस्रवां सो कवान्पुष्टिमानात्मानमेव तत्समस्तं संभावयत्यात्मानं समस्तं संस्फुरते याज्यया यज
 त्ति प्रत्तिवै याज्या पुण्यै वलक्ष्मीः पुण्यामेव तल्लक्ष्मीं संभावयति पुण्यां लक्ष्मीं संस्फुरते स एव विद्वां इच्छं दो मयो देवता मयो ब्रह्म मयो मृतमयः संभूय देवता अभ्योति त
 मयो मृतमयः संभूय देवता अभ्योति य एव वेदो वेतद्वेदयथा छंदो मयो देवता मयो ब्रह्म मयो मृतमयः संभूय देवता अभ्योति त
 त्सु विदितमित्यध्यातममथाधिदैवतं ॥ ४० ॥ षट्पदं तूष्णीं शंसं शंसति षड्वाक्यतव ऽ ऋतूनेव तत्कल्पयत्युतूनं प्योति द्वाद्वाप
 दां पुरोरुचंशंसति द्वादशवै मासां मासानेव तत्कल्पयति मासान् प्योति प्रवोदे वायान्नय इति शंसं त्यं तरिक्षं वै प्रातरिक्षं हीमानि
 सर्वाणि भूतान्यनुप्रयं त्यं तरिक्षमेव तत्कल्पयं त्यं तरिक्षमप्योति दीद्वि वांसमपूर्व्यमिति शंसं त्यसौ वै दीदाययो सौ तपत्ये तस्मा
 द्विनर्किंचन पूर्वमरत्येतमेव तत्कल्पयत्येतमप्योति सनः शर्माणि वीतय इति शंसं त्यग्निर्वै शर्मण्यन्नाद्या नियच्छं त्यग्निमेव त
 त्कल्पयत्यग्निमप्येत्युतनो ब्रह्मन्न विष इति शंसति चंद्रमा वै ब्रह्म चंद्रमसमेव तत्कल्पयति चंद्रमसमप्योति सयं ता विप्र एषामि
 ति शंसति वायुर्वै यं ता वायुना हीदं यतमं तरिक्षं न समुच्छति वायुमेव तत्कल्पयति वायुमप्येत्युता वायस्य रोदसी इति शंसति

द्यावापृथिवीवैरोदसीद्यावापृथिवीएवतत्कल्पयतिद्यावापृथिवीअप्येतिनूनोरास्वसहस्रवत्तोक्वत्पुष्टिमद्वस्त्रियुत्तमया
परिदधातिसंवत्सरोवैसमस्तःसहस्रवांसोक्वानुष्टिमान्तसंवत्सरमेवतत्समस्तंकल्पयतिसंवत्सरंसमस्तमप्येतियाज्यया
यजतिवृष्टिर्वैयाज्याविद्युदेवविद्युद्धीदंवृष्टिमन्नाद्यंसंप्रयच्छतिविद्युतमेवतत्कल्पयतिविद्युतमप्येतिसएवंविद्वानेतन्म
योदेवतामयोभवतिभवति ॥ ४१ ॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥

॥

॥

॥

॥

॥ इतिद्वितीयपांचिकासमाप्ता ॥

॥ अथतृतीयपंचिकाप्रारंभः ॥

दे. बा.

॥ १ ॥

श्रीगणेशायनमः॥हरिः ॐ॥प्रहोक्थवाएतद्यत्नउर्गनवप्रातर्गृह्यतेनवभिर्बहिष्पवमानेरुवर्तेरुतेस्तोमेदशमंयु
ह्मतिर्हिंकारइतरासांदशमःसोसासंमावायव्यंशसतितेनवायव्यउक्थवानैद्रवायवशंसतितेनैद्रवायवउक्थवान्मैत्राव
रुणशंसतितेनमैत्रावरुणउक्थवानाश्विनंशंसतितेनाश्विनउक्थवानैद्रशंसतितेनशुक्रामंथिनाउक्थवंतौवैश्वदेवंशंस
तितेनाप्रयणउक्थवान्त्सारस्वतंशंसतिनसारस्वतोप्रहोस्तिवाकुसरस्वतीयुकेचवाचाप्रहागृह्यतेतेस्यसर्वेशस्तोक्थांउ
क्थनोभवंतियएवंवेद ॥ १ ॥ अज्ञाद्यंवाएतेनावरुंधेयत्प्रउर्गमन्यान्यादेवताप्रउर्गेशस्यतेऽन्यदन्यदुक्थंप्रउर्गोक्थितैऽ
न्यदन्यदस्याज्ञाद्यंप्रहेषुधियतेयएवंवेदैतद्भवैयजमानस्याध्यात्मतममिवोक्थंयत्प्रउर्गतस्मादेनेनैतदुपेक्ष्यतममिवेत्या
हुरेतेनह्येनहोतासंस्करोतीतिवायव्यंशंसतितस्मादाहुर्वार्युःप्राणःप्राणोरेतोरेतःपुरुषस्यप्रथमंसंभवतःसंभवतीतिवद्वा
यव्यंशंसतिप्राणमेवास्यतत्संस्कारोत्यैद्रवायवशंसतियत्रवावप्राणस्तदपानोयदैद्रवायवशंसतिप्राणानावेवास्यतत्सं
स्कारोतिमैत्रावरुणंशंसतितस्मादाहुश्चक्षुःपुरुषस्यप्रथमंसंभवतःसंभवतीतियन्मैत्रावरुणंशंसतिचक्षुरेवास्यतत्संस्कारो
त्याश्विनंशंसतितस्मात्कुमारंजातंसंवदंतउपवैशुश्रूषतेनिवैध्यायतीतिवदाश्विनंशंसतिश्रोत्रमेवास्यतत्संस्कारोत्यैद्रंशंस
तितस्मात्कुमारंजातंसंवदंतैप्रतिधारयतिवैप्रीवाअथोशिरइतिवदैद्रंशंसतिवीर्यमेवास्यतत्संस्कारोतिवैश्वदेवंशंसति

१ ' गृहेषु ' इति भाष्यपाठः ।

त. पं.

अ. १

॥ ३० ॥

रमाकुमारोजातः पञ्चैव प्रचरति वैश्वदेवानिह्यंगानियद्वैश्वदेवं शंसत्यंगान्येवास्य तत्संस्मर्योति सारस्वतं शंसति तस्मात्कु-
 मारं जातं जघन्यावागा विशति वाग्धिसरस्वतीयत्सारस्वतं शंसति वाचमेवास्य तत्संस्मर्योत्येष वैजातो जायते सर्वाभ्यएता-
 भ्यो देवताभ्यः सर्वेभ्य उक्थेभ्यः सर्वेभ्य इहं दोभ्यः सर्वेभ्यः प्रजगेभ्यः सर्वेभ्यः सवनेभ्यो य एवं वेद यस्य चैवं विदुष एतच्छंसं-
 ति ॥२॥ प्राणानां वा एतदुक्थं यत्प्रजं स देवताः शंसति सप्त वैशीर्षिन् प्राणाः शीर्षिन्नेव तत्प्राणान् दधाति किं स यजमानस्य पा-
 पं भद्रमाद्रिये तेति हस्माह योस्य होतास्य दित्यत्रैवैनं यथा कामयेत तथा कुयाद्यं कामयेत प्राणेनैनं व्यर्धयानीति वायव्यमस्य
 लुब्धं शंसेदचं वा पदं वा तीयात्तेनैव तल्लुब्धं प्राणापानाभ्यामेनैव तल्लुब्धं यति यं कामयेत प्राणापानाभ्यामेनैव व्यर्धयानीत्यैद्रवायवमस्य
 लुब्धं शंसेदचं वा पदं वा तीयात्तेनैव तल्लुब्धं प्राणापानाभ्यामेनैव तल्लुब्धं यति यं कामयेत चक्षुषेनैव व्यर्धयानीति मैत्रावरुणमस्य
 लुब्धं शंसेदचं वा पदं वा तीयात्तेनैव तल्लुब्धं चक्षुषेनैव तल्लुब्धं यति यं कामयेत श्रोत्रेणैव व्यर्धयानीत्याश्विनमस्य लुब्धं शंसेदचं
 वा पदं वा तीयात्तेनैव तल्लुब्धं श्रोत्रेणैवैनं तल्लुब्धं यति यं कामयेत वीर्येणैव व्यर्धयानीत्यैद्रमस्य लुब्धं शंसेदचं वा पदं वा तीयात्ते-
 नैव तल्लुब्धं वीर्येणैवैनं तल्लुब्धं यति यं कामयेत गौरं नैव व्यर्धयानीति वैश्वदेवमस्य लुब्धं शंसेदचं वा पदं वा तीयात्तेनैव तल्लुब्धं म-
 गैरेवैनं तल्लुब्धं यति यं कामयेत वाचैनैव व्यर्धयानीति सारस्वतमस्य लुब्धं शंसेदचं वा पदं वा तीयात्तेनैव तल्लुब्धं वाचैवैनं तल्लुब्धं
 यति यमुकामयेत सवरेन मंगैः सर्वेणात्मना समर्धयानीत्येतद्वा रययथा पूर्वमुजुह्वं शंसते सवरेन तद्गैः सर्वैः समना समर्ध-

यतिसर्वैरंगैः सर्वेणात्मना समुद्धतेय एव वेद ॥ ३ ॥ तदाहुयथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रं माग्नेयीषु सामगाः स्तुवन्ते वायव्याहो
 ताप्रतिपद्यते कथमस्याग्नेयोनुशस्ता भवन्तीत्यग्नेर्वा एताः सर्वास्तन्वो यदेता देवताः स यदग्निः प्रवानिवदहति तदस्य वाय
 व्यं रूपं तदस्य तेनानुशंसत्यथ यद्वैधमिव कृत्वा दहति द्वौ वा इन्द्र वायू तदस्य द्रवायवं रूपं तदस्य तेनानुशंसत्यथ यदुच्चदृश्यति
 निचहृष्यति तदस्य मैत्रावरुणं रूपं तदस्य तेनानुशंसति स यदग्निर्धोरसं स्पृशैस्तदस्य वारुणं रूपं तं यद्वहोरसं स्पृशं स तं मित्रकृत्ये
 वोपासते तदस्य मैत्रं रूपं तदस्य तेनानुशंसत्यथ यदेन्द्राभ्यां बाहुभ्यां ह्राभ्यां मरणिभ्यां मथं तद्विद्वौ वा अश्विनौ तदस्याश्वि
 नं रूपं तदस्य तेनानुशंसत्यथ यदुच्चैर्घोषस्तनयं न्वबवा कुर्वन्निवदहति यस्माद्भूतानि विजते तदस्यैन्द्रं रूपं तदस्य तेनानुशंसत्य
 थ यदेनमेकं स तं बहुधा विहरति तदस्य वैश्वदेवं रूपं तदस्य तेनानुशंसत्यथ यत्स्फूर्जयन्वाचमिव वदन्दहति तदस्य सारस्वतं
 रूपं तदस्य तेनानुशंसत्येव मुहास्य वायव्यैव प्रतिपद्यमानस्य तु चेन तु चेनैव ताभिर्देवताभिः स्तोत्रियोनुशस्तोभवति विश्वे
 भिः सोम्यं मध्वं मद्रं द्रेण वायुना ॥ पिबामि त्रस्य धाम भिरिति वैश्वदेवमुक्थं शस्त्वा वैश्वदेव्या यजति यथा भागं तदेवताः
 प्रीणाति ॥ ४ ॥ देवपानं वा एतद्वद्वषट्कारो वषट्कारोति देवपात्रेणैव तदेवतास्तर्पयत्यनुवषट्कारोति तद्वधादोश्वा न्वागा वा पु
 नरभ्यां कारं तर्पयत्येवमेवैतदेवताः पुनरभ्यां कारं तर्पयति यदनुवषट्कारोतीमाने वाग्नीनुपासत इत्याहुर्विष्ण्या नथ कस्मात्पू
 वस्मिन्नेव जुह्वति पूर्वस्मिन्वषट्कर्तृतीति यदेव सोमस्याग्नेर्वीहीत्यनुवषट्कारोति तेन विष्ण्या नप्रीणाय संस्थितान् तसोमान् भक्षयं

तीत्याहुर्गणाननुवषट्करोतिकोनुसोमस्यस्विष्टकृद्गणइतियद्वावसोमस्याग्नेवीहीत्यनुवषट्करोतितेनैवसंस्थितान्त्सोमा
 न्मक्षयंतिसउएवसोमस्यस्विष्टकृद्गणोवषट्करोति ॥ ५ ॥ वज्रोवाएषयद्दषट्करोयंदिध्यात्तंध्यायेद्दषट्करोयंस्मिन्नेवतं
 वज्रमास्यापयतिषठ्ठितिवषट्करोतिषड्वाऋतवऋतूनेवतत्कल्पयंत्यतून्प्रतिष्ठापयंत्यतून्वैप्रतिष्ठतइदंसर्वमनुप्रतिष्ठ
 तियदिदंकिंचप्रतिष्ठतियएवंवेदंतदुहस्माहहिरण्यदन्वैदएतानिवाएतेनषट्प्रतिष्ठापयतिद्यौरंतरिक्षेप्रतिष्ठितांतरिक्षं
 पृथिव्यांपृथिव्यप्स्वापःभर्त्येसत्यं ब्रह्मणि ब्रह्मतपसीत्येताएवतत्प्रतिष्ठाःप्रतिष्ठतीरिदंसर्वमनुप्रतिष्ठतियदिदंकिंचप्र
 तितिष्ठतियएवंवेदंवीषठ्ठितिवषट्करोत्यसौवाववावृत्तवषट्करोतमेवतदुध्वादधांत्यतुष्टुप्रतिष्ठापयतियाहगिववैदेवेभ्यः
 करोतितादगिवास्मैदेवाःकुर्वन्ति ॥ ६ ॥ त्रयोवैवषट्कारंवज्रोधामच्छदिकःसयमेवोच्चैर्बलिवषट्करोतिसवजस्तंतप्रहरति
 द्विषतेभ्यातुव्यायवधंयोस्यस्तुत्यस्तस्मैस्तर्तवैतस्मात्सभ्यातुव्यवतावषट्कृत्योऽथयेनैवषट्करोतिसरिक्तोरिणक्तयात्मानैरि
 तंप्रजाश्चपशवश्चानूपतिष्ठंतैतस्मात्सप्रजाकामेनंपशुकामेनवषट्कृत्योऽथयेनैवषट्करोतिसरिक्तोरिणक्तयात्मानैरि
 णकिंयजमानंपापीयान्वषट्कर्तुमवतिपापीयान्यस्मैवषट्करोतितस्मात्तस्याशानेयातिकसयजमानस्यपापभद्रमाद्रियेते
 तिह्रस्माहयोस्यहोतास्यादित्यत्रैवेनंयथाकामयेततथाकुर्याद्यंकामयेतयथैवानिजानोभूतयथैवेजानःस्यादितियथैवास्य
 ऋचं ब्रूयात्तथैवास्यवषट्कुर्यात्सहशमेवेनंतत्करोतिधंकामयेतपापीयान्त्स्यादित्युच्चैस्तरामस्यऽऋचमुक्त्वाशनैस्तरांव

षट्कुर्यात्पापीयांसमेवैतन्तकरोति यं कामयेत श्रेयान्त्स्यादिति शनैस्तरामस्य ऋचमुक्त्वोच्चैस्तरां वषट्कुर्याच्छ्रियऽएवैनं
तच्छ्रियासादधातिसंततमृचावषट्कृत्यसंतत्यै संधीयते प्रजयापशुभिर्षएवंवेद ॥ ७ ॥ यस्मै देवतायै हविर्गृहीतं स्या
त्तां ध्यायेद्वषट्कारिष्यन्त्साक्षादेव तद्देवतां प्रीणाति प्रत्यक्षादेव तां यजति वैज्रो वै वषट्कारः स एष प्रहृतोशांतो दीदायं तस्य
हैतस्य न सर्वऽइव शातिं वेद न प्रतिष्ठातस्माद्भाष्येत हि भूयानि वमृत्सु स्तस्य हैषैव शातिरेषा प्रतिष्ठावागित्येवं तस्माद्वषट्क
त्यवषट्कृत्यवागित्यनुमंत्रयेत् संशान्तो न हि नास्ति वषट्कारमां प्रमृक्षेमाहं वां प्रमृक्षेद्ब्रूहता मनऽउपह्वये व्याने न शरी
रं प्रतिष्ठासि प्रतिष्ठां गच्छ प्रतिष्ठां गमयेति वषट्कारमनुमंत्रयेत् तद्ब्रूहता ह दीर्घमेतत्सदप्रभोजः सहऽओज इत्येवं वषट्का
रमनुमंत्रयेत्तौ जश्च ह वै सहश्च वषट्कारस्य प्रियतमो तन्वाँ प्रियेणैव न तद्भ्रात्रा समर्धयति प्रियेण धान्ना समृज्यते यएवं वेद वा
क्वै प्राणापानौ च वषट्कारस्तएते वषट्कृते वषट्कृते व्युत्क्रामांति ताननुमंत्रयेत् वा गोजः सह ओजो मयि प्राणापानां वि
त्यात्मन्येव तद्भोतावाचं च प्राणापानौ च प्रतिष्ठापयति सर्वायुः सर्वायुत्वायं सर्वमायुरेति यएवं वेद ॥ ८ ॥ यज्ञो वै देवेभ्य
उदक्राम सं प्रेषैः प्रेषमैच्छन् यत्प्रेषैः प्रेषमैच्छंस्तत्प्रेषाणां प्रेषत्वं तं पुरोरुभिः प्रारोचयन् यत्पुरोरुभिः प्रारोचयंस्तत्पुरोरुचां पु
रोरुक्त्वं तं वेद्यामन्वविदं न्यद्देद्यामन्वविदं स्तद्देवोदित्वं तं विचंप्रहैर्व्यगृह्णतं यद्विचंप्रहैर्न्यगृह्णत तद्ब्रह्म हाणां प्रहत्वं तं विचवा
नि विद्विन्न्यं वेदयं न्यद्विचवा नि विद्विन्न्यं वेदयं स्तान्नि विद्वं महद्वा व न दृश्यं न्यत्पुंवेच्छति यत्तरो वा वत योज्यं यद्वि

नाभी च्छतिस एव तयोः साधीय इच्छति य उ एव प्रैषान्वर्षीय सो व र्षीय सो वेदं स उ एव तान् साधीयो वेदं नष्ट्व्यं ह्येतद्यत्प्रैषांस्त
 स्मात्प्रहृत्सिष्ठन्प्रेष्यति ॥९॥ गार्भावा एत उ कथानां यन्निविदं स्तद्यत्पुरस्तादु कथानां प्रातः सवने धीयंते तस्मात्परार्चो गार्भाधी
 यंते परांचः संभवाति यन्मध्यतो मध्यं दिने धीयंते तस्मान्मध्यगार्भाधृता यदंत तस्त्वतीय सवने धीयंते तस्मादमुतोर्वाचो गार्भाः
 प्रजायंते प्रजात्यै प्रजायते प्रजवा पशुभिर्य एवं वेद पेशावा एत उ कथानां यन्निविदं स्तद्यत्पुरस्तादु कथानां प्रातः सवने धीयंते य
 थैव प्रवयणतः पेशः कुर्यात्तादृकं द्यन्मध्यतो मध्यं दिने धीयंते द्यैव मध्यतः पेशः कुर्यात्तादृकं द्यदंत तस्त्वतीय सवने धीयंते
 यथैवावप्रज्जनतः पेशः कुर्यात्तादृकं तस्वर्तो यज्ञस्य पेशसाशोभते य एवं वेद ॥ १० ॥ सौर्यावा एता देवता यन्निविदं स्तद्य
 त्पुरस्तादु कथानां प्रातः सवने धीयंते मध्यतो मध्यं दिने त तस्त्वतीय सवने आदित्यस्यैव तद्भूतमनुपर्यावर्तते पच्छो वेदेवा यज्ञं
 तमभरं स्तस्मात्पच्छो निविदः शस्यंते यद्वै तद्देवा यज्ञं तमभरं स्तस्मादश्वः समभवं तस्मादाहुरश्वं निविदां शंस्वेदद्यादिति दु
 खलुवरमेव ददति न निविदः पदमतीयाद्यान्निविदः पदमतीयाद्याज्ञस्य तच्छिद्रं कुर्याद्याज्ञस्य वै छिद्रं स्रवद्यं जमानो नुपापी या
 न्भवति तस्मान्न निविदः पदमतीयाज्ञ निविदः पदे विपरिहरेद्यान्निविदः पदे विपरिहरेन्मोहयेद्यज्ञं मुग्धो यजमानः स्यात्त
 स्मान्न निविदः पदे विपरिहरेन्न निविदः पदे समस्येद्यान्निविदः पदे समस्येद्याज्ञस्य तदायुः संहरेत्प्रमायुको यजमानः स्यात्तस्मा
 न्न निविदः पदे समस्येत्पदे दं ब्रह्म प्रदं क्षत्रमित्येते एव समस्येद्ब्रह्म क्षत्रयोः संश्रित्यै तस्माद्ब्रह्म च क्षत्रं च संश्रिते न तृचं न चतुर्कं च म

तिमन्येत निविद्धानं मेकैकवै निविदः पदमुचंसूक्तं प्रति तस्मात्तत्त्वं चतुर्कचमतिमन्येत निविद्धानं निविदाहो वस्तोत्रमति
शस्तं भवत्येकां पति शिष्यं तृतीयसवने निविदं दध्याद्यद्वेपरिशिष्यदध्यात्प्रजननं तदुपहन्याद्भैस्तत्प्रजाव्यर्थं तस्मादेका
मेव परिशिष्यं तृतीयसवने निविदं दध्यान्नसूक्तेन निविदमतिपद्येत येन सूक्तेन निविदमतिपद्येत न तत्पुनरुपनिवर्तत वास्तु
हमेव तदन्यत्तदैव तैतच्छ्रुत्सूक्तमाहृत्य तस्मिन्निविदं दध्यान्माप्रणामपथो वयमिति पुरस्तात्सूक्तस्य शंसति पथो वा एष प्र
तियोयज्ञे मुह्यति मायज्ञादिद्रसोमि न इति यज्ञादेव तं न प्रच्यवर्ते मां तरथुर्नो अरातय इत्यरातीय त एव तदपहंति यो यज्ञस्य प्र
साधनं स्तुतुर्देवेभ्यः ॥ तस्मादुत्तं न शीमहीति प्रजावैतंतुः प्रजामेवास्माऽएतत्संतनोति मनो न्वाहुवामहे नाराशंसेन सो
मेनेति मनसा वै यज्ञस्त्रायते मनसा क्रियते सैव तत्र प्रायश्चित्तिः प्रायश्चित्तिः ॥ ११ ॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
देवविशः कल्पयितव्याऽइत्याहुश्छंदश्छंदस्तिप्रतिष्ठाप्यमिति शोसावोमित्याहुयते प्रातः सवने त्र्यक्षरेण शंसा मोदैवो
मित्यध्वर्युः प्रतिगुणातिपंचाक्षरेण तदष्टाक्षरं संपद्यते ऽष्टाक्षरावै गायत्री गायत्री मेव तत्पुरस्तात्प्रातः सवने चीकृपतां मुखं
वाचीत्याहंशस्त्वाच्चतुरक्षरमो मुखशाल्यध्वर्युश्चतुरक्षरं तदष्टाक्षरं संपद्यते ऽष्टाक्षरावै गायत्री गायत्री मेव तदुभयतः प्रा
तः सवने चीकृपतां मध्वर्योशोसावोमित्याहुयते मध्यं दिने षळक्षरेण शंसा मोदैवो मित्यध्वर्युः प्रतिगुणातिपंचाक्षरेण तदेका
दशाक्षरं संपद्यते ऽएकादशाक्षरावै त्रिष्टुप्त्रिष्टुभमेव तत्पुरस्तान्मध्यं दिने चीकृपतां मुखं वाचीद्रायेत्याहंशस्त्वासष्टाक्षरं

मोमुक्थशा इत्यध्वर्युश्चतुरक्षरैतदेकादशाक्षरं संपद्यत एकादशाक्षरावैत्रिष्टुत्रिष्टुभमेव तदुभयतो मध्यं दिने चीकृपता मभ्य-
 योशोशोसावोमित्याह्वयते तृतीयसवने सप्ताक्षरे णां सामोदैवोमित्यध्वर्युः प्रतिगुणातिपंचाक्षरे णां तद्वा दशाक्षरं संपद्यते द्वा-
 दशाक्षरावैजगती जगती मेव तत्पुरस्तात्तृतीयसवने चीकृपता मुक्थं वा चीद्रायदेवेभ्य इत्याहंशस्वैकादशाक्षरं मोमित्यध्व-
 र्युरेकाक्षरैतद्वा दशाक्षरं संपद्यते द्वादशाक्षरावैजगती जगती मेव तदुभयतरं तृतीयसवने चीकृपता तदेतदृषिः पश्यन्नभ्यनूवा-
 चं यद्वा यत्रेधिगा यत्र माहितं त्रैष्टुभाद्वा त्रैष्टुभं निरतक्षत । यद्वा जगज्जगत्याहितं पदं यद्विदुस्ते अमृतत्वमानशुरित्येत-
 द्वा तच्छंदश्छंदसि प्रतिष्ठापयति देवविशो य एवं वेद ॥ १२ ॥ प्रजापतिर्वैयज्ञं छंदां सिदेवेभ्यो भागधेया निव्यभर्जत्स-
 गा यत्रीमेवाग्नये वसुभ्यः प्रातः सवने भजं त्रिष्टुभं मिद्राय रुद्रेभ्यो मध्यं दिने जगती विश्वेभ्यो देवेभ्य आदित्येभ्य रतृतीयस-
 वनेऽथास्य यस्त्वं छंद आसीदनुष्टुप्तामुदंतमभ्युदौहृदच्छावाकीयामभि सैनमब्रवीदनुष्टुप्त्वं न्वेव देवानां पापि ह्योसियस्य ते
 हं स्वं छंदोसियामोदंतमभ्युदौहीरच्छावाकीयामभीतितदजानात्सस्त्वं सोममाहरत्सस्त्वं सोमं प्रमुखमभिपयार्हरदनुष्टुभं
 तस्मादनुष्टुबप्रिया मुख्या युज्यते सर्वेषां सवनानामप्रियो मुख्यो भवति श्रेष्ठतामश्नुते य एवं वेदस्त्वं वै स तत्सोमे कल्पय च तस्मा-
 द्यत्र क्वच यजमानवशो भवति कल्पत एव यज्ञोपितस्यै जनतायै कल्पते यत्रैवं विद्वान्यजमानो वशीयजते ॥ १३ ॥ अग्निर्वैदे-

१ 'वभ्या मुख्या' इति भाष्यपाठः ।

वानाहोतासीत्तंमृत्युर्बहिष्पवमानेसीदत्सोनृष्टुभाज्यंप्रत्यपद्यतमृत्युमेवतत्पर्यक्रामत्तमाज्येसीदत्सप्रउगेणप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामत्तमाध्यंदिनेपवमानेसीदत्सोनृष्टुभामरुत्वतीयंप्रत्यपद्यतमृत्युमेवतत्पर्यक्रामत्तमाध्यंदिनेबृहतीषुनाशक्रोत्सत्तंप्राणावैबृहल्यःप्राणानेवतत्राशक्रोह्यवैतुंतस्मान्मध्यंदिनेहोताबृहतीषुस्तोजियेणैवप्रतिपद्यतेप्राणावैबृहल्यःप्राणानेवतदभिप्रतिपद्यतेतृतीयपवमानेसीदत्सोनृष्टुभावैश्वदेवंप्रत्यपद्यतमृत्युमेवतत्पर्यक्रामत्तंयज्ञायज्ञीयेसीदत्सवैश्वानरीयेणाग्निमारुतंप्रत्यपद्यतमृत्युमेवतत्पर्यक्रामद्भ्रजोवैवैश्वानरीयंप्रतिष्ठायाज्ञीयंवज्रेणैवतत्प्रतिष्ठायाऽमृत्युंनुदत्तेससर्वान्पाशान्तसर्वान्तस्याणूंन्मृत्योरतिमुच्यस्वस्त्वयोदमुच्यतस्वस्त्वयोहोतोनमुच्यतेसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेति५एवंवेद ॥ १४ ॥ इंद्रोवैवृजंहत्वानारुतृषीतिमन्यमानःपराःपरावतोगच्छत्सपरमामेवपरावतमगच्छदनुष्टुबंपरमापरावद्भानवाअनुष्टुप्सवाचंप्रविश्याशयंतंसर्वाणिभूतानिविभज्यानवैच्छंस्तपूर्वेष्टुःपितरोविंदंस्तारमहर्देवास्सातपूर्वेष्टुःपितृभ्यःक्रियतंतत्तरमहर्देवान्यजतेतेब्रुवन्नाभिषुणवामैवतथावावनआशिष्ठमागमिष्यतीतितथेतितेभ्यषुण्वंस्तआत्वारथंयथोतयइत्येवैनमावतयंन्निदंवसोलुतमंधइत्येवैभ्यःसुतकीर्त्यामाविरमवदिंदनेदीयएदिहीत्येवैनमध्यंप्रापादयंतानतेद्रेणयज्ञेनयजतेसेद्रेणयज्ञेनराशोति५एवंवेद ॥ १५ ॥ इंद्रोवैवृजंजघ्निवांसंनारुतृतेतिमन्यमानाःसर्वादेवताअजहुंस्तंमरुतएवस्वापयोनाजहुःप्राणावैमरुतःस्वापयःप्राणाह्वैनंतंनाजहुंस्तस्मादेषोच्युतःस्वापिमान्प्रगाथः

शस्यतं आस्वापे स्वापिभिरित्यपि हयद्यैद्रमेवात ऊर्ध्वच्छदः शस्यते तद्धसर्वमरुत्वती यं भवत्येष चैदच्युतः स्वापिमान्प्रगाथः
 शस्यतं आस्वापे स्वापिभिरिति ॥ १६ ॥ ब्राह्मणरपत्यप्रगाथं शंसति बृहस्पतिपुरोहिता वै देवा अजयन् स्वर्गलोके व्यस्मिहो
 के जयंतं तथैवैतद्यजमानो बृहस्पतिपुरोहित एव जयति स्वर्गलोके व्यस्मिहो के जयंतो वा एतौ प्रगाथावस्तुतौ संतौ पुनरादायं शस्यते इति पवमानो
 यं शस्यते तदाहुर्यज्ञकिंचनस्तुतं संपुनरादायं शस्यतेऽथ कस्मादेतौ प्रगाथावस्तुतौ संतौ पुनरादायं शस्यते इति पवमानो
 कथं वा एतद्यन्मरुत्वतीर्यैषद्रसुवा अत्र गायत्रीषुस्तुवते षद्रसुबृहतीषु तिसृषु त्रिष्टुप्सवा एष त्रिच्छंदाः पंचदशो माध्यंदिनः
 पवमानं स्तदाहुः कथं त एष त्रिच्छंदाः पंचदशो माध्यंदिनः पवमानो नुशस्तो भवतीति ये एव गायत्र्या उत्तरे प्रतिपद्योगाय
 त्र्यो नुचरं स्ताभिरैवास्या गायत्र्यो नुशस्ता भवत्येताभ्यामेवास्या प्रगाथाभ्यां बृहत्यो नुशस्ता भवति तासु वा एतासु बृहतीषु साम
 गारौरवयो धाजवाभ्यां पुनरादायं स्तुवते तस्मादेतौ प्रगाथावस्तुतौ संतौ पुनरादायं शस्यते तच्छेखेण स्तोत्रमन्वैति येष एव त्रि
 ष्टुभौ धार्ये यत्रैष्टुभं निविह्रानंताभिरैवास्तु त्रिष्टुभो नुशस्ता भवत्येवमुहास्येष त्रिच्छंदाः पंचदशो माध्यंदिनः पवमानो नुश
 स्तो भवति एवं वेद ॥ १७ ॥ धारयाः शंसति धारयाभिर्वै प्रजापतिरिमाँहो कानधयद्यं काममयतं तथैवैतद्यजमानो धा
 र्याभिरैवैमाँहो कानधयति यं कामं कामयते य एवं वेद यदेव धारया ३ः ॥ यत्र यत्र वै देवा यज्ञस्यच्छिद्रं निरजानं स्तद्धारया
 भिरपि दधुं स्तद्धारयानां धारया त्वमच्छिद्रेण हास्य यज्ञेनेष्टं भवति य एवं वेद यदेव धारया ३ः ॥ रयूमहैतद्यज्ञस्य यद्धारया स्त

द्यथासूत्र्यावासःसंदधदिय।देवमेवैताभिर्यज्ञस्यच्छिद्रंसंदधदेतियएवंवेदयदेवधाय।३॥तान्युवाएतान्युपसदामेवो
कथानियद्वाय्या।अग्निर्नेत्याग्नेयीप्रथमोपसत्तस्याएतदुक्थंत्वंसोमकतुभिरितिसौम्याद्वितीयोपसत्तस्याएतदुक्थं।पिन्वं
त्यपइतिवैष्णवीतृतीयोपसत्तस्याएतदुक्थंयावंतंहवैसौम्येनाध्वरेणोष्मालोकंजयतितमतएकैकयोपसदाजयतियएवंवेद
यश्चैवंविद्वा।न्याय्याःशंसतितद्धैकआहुस्तान्वोमहइतिशंसदेतांवाववयंभरतेषुशस्यमाना।मभिव्यजानीमइतिवदंतस्त
न्नादत्ययदेतांशंसेदीश्वरःपर्जन्योर्ब्रह्मः।पिन्वंत्यपइत्येवशंसंष्टुष्टिवनिपदंमरुतइतिमारुतंमत्स्यंनमिहेविनयतीतिविनीत
वद्यंद्विनीतवत्तद्विक्रांतवद्यद्विक्रांतवत्तद्वैष्णववाजिनमितींद्रोवैवाजीतस्यांवाएतस्यांचत्वारिपदानिबृष्टिवनिमारुतवै
ष्णवमर्द्रसावाएषातृतीयसवनभाजनासतीमध्यदिनेशस्यतेतस्माद्धदंभरतानांपशवःसायंगोष्ठाःसंतोमध्यदिनेसंगविनी
मायंतिसोजगतीजागताहिपशवंधात्मायजमानस्यमध्यदिनेस्तद्यजमानेपशून्दधाति ॥ १८ ॥ मरुत्वतीयंप्रगाथंशंसति
पशवोवैमरुतःपशवःप्रगाथःपशूनामवरुध्यैजनिष्ठाउग्रःसहसेतुरायतिसूक्तंशंसतितद्वाएतद्यजमानजननमेवसूक्तंयज
मानंहवाएतेनयज्ञादेवयोन्यैप्रजनयतितत्संजयंभवतिसंचजयतिविचजयतएतद्गौरिवीतंगौरिवीतिहवैशाकल्योनेदिष्ठं
स्वर्गस्यलोकस्यागच्छत्सएतत्सूक्तमपश्यतेनस्वर्गलोकमजयत्तथैवैतद्यजमानंएतेनसूक्तेनस्वर्गलोकंजयतितस्यार्थाःश

१ 'न्योवर्षोः' इतिभाष्यपाठः । वर्षोः दृष्टेः ईश्वरो मेघ इति तत्रार्थः ।

स्तवार्थाः परिशिष्यमध्ये निविदं दधाति स्वर्गस्य हेषलो कस्य रोहो यन्निर्विस्वर्गस्य हैतल्लो कस्य । क्रमणं यन्निर्वित्तामा क्रममा
 ण इव शंसेदुपैव यजमानं निगृहीतं योस्य प्रियः स्यादिति नुस्वर्गकामस्यार्थाभिचरतो यः कामयेत क्षत्रेण विशंहं न्यामिति त्रि
 स्तर्हि निविदासूक्तं विशसेत्क्षत्रं वै निविद्विदसूक्तं क्षत्रेणैव तद्विशंहं तयः कामयेत विशाक्षत्रं हं न्यामिति त्रिस्तर्हि सूक्तेन निविदं
 विशसेत्क्षत्रं निविद्विदसूक्तं विशैव तत्क्षत्रं हं तय उकामयेतो भयत एनं विशः पर्यवच्छिनदानीत्युभयतस्तर्हि निविदं व्याहृ
 यीतो भयत एवैनं तद्विशः पर्यवच्छिनतीति न्वभिचरत इतरथा त्वेव स्वर्गकामस्य वयः सुपर्णा उपसेदुरिद्रमिदं तु त्तमया परि
 दधाति प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः ॥ अपश्वांतमूर्णुहीति येन तमसा प्रावृत्तो मन्येत तन्मनसा गच्छेदपहं वास्मात्तच्छुभ्यते पू
 र्धिचक्षुरिति च क्षुषीमरीमृज्येतां जरसंहं च क्षुष्मान् भवतिय एवं वेदं मुमुग्धस्मान्निधयेव बद्धानिति पाशावै निधामुमुग्ध
 स्मान्पाशादिव बद्धानित्येव तदाह ॥ १९ ॥ इन्द्रो वै वृत्रं हन्निष्यन्सर्वाद्वता अब्रवीदनुमोपतिष्ठध्वमुपमाह्वयध्वमिति तथेति
 तं हन्निष्यंत आद्रवं न्तसो वेन्मां वै हन्निष्यंत आद्रवं तितं ते मान्भीषया इति तानाभिप्राश्वसीत्तस्य श्वसथा दीषमाणा विश्वे देवा
 अद्रवं न्मरुतो हनं नाजहुः प्रहरभगवोजहि वीरयस्व त्येवैनमेतां वाचं वदंत उपातिष्ठंत तदेतदृषिः पश्यन्नभ्यनूवाच वृत्रस्य
 त्वाश्वसथा दीषमाणा विश्वे देवा अजहुर्सेखायः ॥ मरुद्भिरिद्रसख्यं ते अस्त्वर्थेमा विश्वाः पृतनाजयासीतिसो वेदिमेवैकि
 लमेसचिवा इमे माकामयंतं हेतमानस्मिन्नृक्थ आभजा इति तानेतस्मिन्नृक्थ आभजदथ हैते तर्ह्युभे एवं निष्केवल्ये उक्थे आस

तुर्मरुत्वतीयग्रहं गृह्णाति मरुत्वतीयं प्रगाथं शंसति मरुत्वतीयं सूक्तं शंसति मरुत्वतीयां निविदं दधाति मरुतासाय किमरुत्व
तीयमुक्थं शस्त्वा मरुत्वतीयया यजति यथा भागं तदेव ताः प्रीणाति येन वा हि हल्ये मघवन्नवर्धन्ये शारे हरि वीये गविष्टौ ॥
येत्वा नूतमनुमदं ति विप्राः पिबेद्रसो मंस गणो मरुद्भि रितियन्नयन्नै वै भिर्यजय तयन्नयन्नवीर्यमकरोत्तदेवैतरसमनुवेद्यद्रो
नान्तरसो मपीथान्करोति ॥ २० ॥ इन्द्रो वैवृत्रहत्वा सर्वा विजिती विंजित्या ब्रवीत्प्रजापतिमहमेतदसानियत्त्वमहं महान
सानीति सप्रजापतिरब्रवीदथ कोहमिति यदेवैतदवोच इत्यब्रवीत्ततो वैकोनामप्रजापतिरभक्तो वैनामप्रजापतिर्यन्म
हानिन्द्रो भवंत्तन्महेंद्रस्यमहेंद्रत्वं समहान्भूत्वा देवताऽअब्रवीदुद्धारं मउद्धरते तियथाप्येतर्हीच्छति यो वैभवति यः श्रेष्ठ
तामश्नुते समहान्भवति तदेवाअब्रुवन्तस्वयमेव ब्रूव्यं ते भविष्यतीति स एतं माहेंद्रं ग्रहमब्रूत माध्यं दिनं सवनानां निष्केव
ल्यमुक्थानां त्रिष्टुभं छंदसां पृष्ठं सान्नातमस्मा उद्धारमुदहरन्मुदस्मा उद्धारं हंरं तिय एव वेदं तदेवाअब्रुवन्तस्वैवाश्वो च यथा
अपिनो ज्ञास्विति सनेत्यब्रवीत्कथं वोपिरयादिति तमब्रुवन्नप्येवनोस्तुमघवन्नि तितानी क्षतैव ॥ २१ ॥ ते देवाअब्रुवन्नि यं
वा इन्द्रस्य प्रिया जार्या वा वाता प्रासहानानां रयामेवेच्छामहा इति तथेति तस्यामैच्छं तं सैनानब्रवीत्प्रातर्वः प्रतिवकास्मीति
तस्मात्त्रिष्वयः पत्या विच्छंते तस्मादुत्थय नुरात्रं पत्या विच्छंते तां प्रातरुपायन्त सैतदेव प्रत्यपद्य तं यद्वावानपुरुतमं पुराषां व्यावृ
त्रहेंद्रो नामान्यप्राः ॥ अचेति प्रासहरपतिरनुविषम। नितीन्द्रो वैप्रासहरपतिरनुविषमान्यदीमुग्रमसिकर्तव्ये कर्त्तव्येति यदेवै

तद्वोचामाकरत्तदित्येवैनांस्तदब्रवीत्तेदेवाअब्रुवन्नप्यस्याहहारतुयानोस्मिन्नैवैकमविददितितथेतितस्याअप्यत्राकुर्व
स्तस्मादेषात्रापिशस्यतेयद्वावानपुरुतमंपुराणालितिसेनावाइंद्रस्यप्रियाजायावावाताप्रासहेनामकोनामप्रजापतिःश्व
शुरस्तद्यास्यकामेसेनाजयेत्तस्याअर्धात्तिष्ठंस्तृणमुभयतःपरिच्छिद्येतरांसेनामभ्यस्येत्यासहेकस्त्वापश्यतीतितद्यथैवा
दःसुषांश्चशुराहज्जमानानिलीयमानैत्येवमेवसासेनामज्यमानानिलीयमानैर्तियत्रैवंविद्भारतृणमुभयतःपरिच्छिद्येत्त
रांसेनामभ्यस्यतिप्रासहेकस्त्वापश्यतीतितानिंद्रजवाचापिवोत्रास्त्वितिदेवाअब्रुवन्विराज्याज्यारतुनिर्भकेवत्यस्य
यात्रयास्त्रिशदक्षरा ॥ त्रयस्त्रिंशद्वैदेवाअष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्चदेवताअक्षरभा
जःकरोत्यक्षरमक्षरमेवतद्देवताअनुप्रपिबंतिदेवपात्रेणैवतद्देवारतृभ्यंतिवंकामयेतानायतनवान्त्स्यादित्यविराजास्यय
जैर्द्रायज्यावाजिहुभवान्येनवाहृदसावषट्क्रुयार्दनायतनवंतमेवैतत्करोतिवंकामयेतायतनवान्त्स्यादितिविराजा
स्ययजैरपिवासोममिद्रमंदतुल्येतयायतनवंतमेवैतत्करोति ॥२२॥ ऋक्चवाइदमग्नेसामचास्तासैवनामऋगासीद
मोनामसामसावाऋक्सामोपावदन्मिशुनंसंभवावप्रजात्याइतिनेत्यब्रवीत्सामज्यायान्वाअतोमममहिमेतिदेभूत्वोपा
वदतांतेनप्रतिचनसमवदततास्त्रिषोभूत्वोपावदंस्तत्तिसुभिःसमभवद्यत्तिसुभिःसमभवत्तस्मात्तिसुभिःस्तुवंतितिसु
भिरुद्रायांतितिसुभिर्हिसामसंमिर्तत्तस्मादेकस्यबह्व्योजायाभवंतिनकरयेबहवःसहपतयोयद्वैतत्तस्माच्चांमश्चसमभवतां

तत्सामाभवत्तत्साम्नःसामर्त्तसामन्भवतियएवंवेदयोवैभवतियःश्रेष्ठतामश्रुतेससामन्भवत्यसामन्यइतिहिनिंदन्ति
 वैपंचान्यद्भूत्वापंचान्यद्भूत्वाकरपेतामाहावश्चहिकारश्चप्रस्तावश्चप्रथमाचक्रगुह्रीयश्चमध्यमाचप्रतिहारश्चोत्तमाचमि
 धनंचवषट्कारश्चतेयत्पंचान्यद्भूत्वापंचान्यद्भूत्वाकरपेतातस्मादाहुःपांकोयज्ञःपांकाःपशवइतियदुविराजंदशिनीमभि
 समपद्येतातस्मादाहुर्विराजियज्ञोदशिन्याप्रतिष्ठितइत्यात्मावैस्तोत्रियःप्रजानुरूपःपत्नीधायपशवःप्रगाथोगुहाःसूक्तं
 सवाअस्मिंश्चलोकेमुष्मिंश्चप्रजयाचपशुभिश्चगृहेषुवसतियएवंवेद ॥ २३ ॥ स्तोत्रियंशंसत्यात्मावैस्तोत्रियस्तंसमध्यम
 यावाचाशंसत्यात्मानमेवतत्संस्कुरुतेनुरुपंशंसतिप्रजावाअनुरूपःसउच्चैस्तरामिवानुरूपःशंसव्यःप्रजामेवतच्छेयसी
 मात्मानःकुरुतेधायशंसतिपत्नीवैधायसानीचैस्तरामिवधायशंसव्याऽप्रतिवादिनीहास्यगृहेषुपत्नीभवतिचैवैवंवि
 द्वाज्ञीचैस्तराधायशंसतिप्रगाथंशंसतिसःस्वरवत्यावाचाशंसव्यःपशवोवैस्वरःपशवःप्रगाथःपशूनामवरुध्याइंद्रस्य
 नुवीयाणिप्रवोचमिति सूक्तंशंसति तद्वाएतत्प्रियमिंद्रस्यसूक्तं निष्केवल्यहैरण्यस्तूपमेतेनवैसूक्तेनहिरण्यस्तूपआंगिरसंइ
 द्रस्यप्रियं धामोपागच्छत्सपरमं लोकमजयदुर्पेद्रस्यप्रियं धामगच्छतिजयतिपरमं लोकंयएवंवेदगुहावैप्रतिष्ठासूक्तं तत्प्रति
 स्थिततमयावाचाशंसव्यं तस्माद्यद्यपि दूरइवपशूह्यभर्तेगुहानेवैनानाजिगमिषतिगुहाहिपशूनांप्रतिष्ठाप्रतिष्ठा ॥ २४ ॥
 इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

॥

॥

॥

॥

॥

सोमोवैराजा मुमिह्लोक आसीत्तदेवाश्च ऽकृष्यश्चाभ्यध्यायन्कथमयमस्मान्त्सोमोराजागच्छेदिति तेब्रुवंदंदांसि दू-
 यंनहमंसोमंराजानमाहरतेतितथेतिसुपर्णाभूत्वोदपतस्तेयत्सुपर्णाभूत्वोदपतस्सदेतत्सौपर्णमित्याख्यानविद आचक्ष-
 तेहंदांसि वैतत्सोमंराजानमच्छाचरंस्तानिहतर्हिचतुरक्षराणि चतुरक्षराण्येवच्छंदांस्यात्सन्त्साजगती चतुरक्षराप्रथमोदप-
 तत्सापतित्वार्धमध्वनोगत्वाश्चाभ्यत्सापरास्यत्रीण्यक्षराण्येकाक्षराभूत्वादीक्षां चतपश्चहरती पुनरभ्यवापतत्सात्तस्य
 वित्तादीक्षावित्तंतपोयस्यपशवः संति जागताहिपशवो जगती हितानाहरदथ त्रिष्टुब्दपतत्सापतित्वाभूयोर्धार्ध्वनोगत्वा
 श्चाभ्यत्सापरास्यैकमक्षरं त्र्यक्षराभूत्वादीक्षिणा हरती पुनरभ्यवापतत्तस्मान्मध्यंदिने दीक्षिणानीयतो त्रिष्टुभो लोको त्रिष्टुभि-
 ता आहरत् ॥ २५ ॥ ते देवा अब्रुवन्गायत्रीत्वं नहमंसोमंराजानमाहरतिसा तथेत्यब्रवीत्तां वै मासर्वेण स्वस्त्ययने नानुमंत्रयध्व-
 मिति तथेतिसोदपतत्तां देवाः सर्वेण स्वस्त्ययने नान्वमंत्रयंतप्रेति चेत्येतद्वै सर्वस्वस्त्ययनं यत्प्रेति चेति चेति तद्योस्य प्रियः
 स्यात्तमेते नानुमंत्रयेतप्रेति चेति स्वस्त्येव गच्छाति स्विस्ति पुनरागच्छाति सापतित्वा सोमप्रालानभीषयित्वा प्रज्यां च मुखे
 न चंसोमंराजानं समगृभ्णाद्या निचेतरेहंदासी अक्षराण्यजहितां तानि चोपसमगृभ्णात्तस्या अनुविसृज्यं कृशानुः सोमपालः
 सव्यस्य पदो नखमच्छिदं तच्छल्यक्रोभवत्तस्मात्स नखमिव द्रक्ष्यमस्ववत्सावशाभवं च तस्मात्साहविरिवाऽथ यद्वा ल्यो यद्
 नीकमासीत्स स पांनिर्दश्य भवत्सहसस्वजो यानि पर्णानि विमंशावलाया नि स्तावानि ते गच्छुपद्रव्यत्ते जन्मसोधाहिः सोसा तथे

धुरभवत्॥२६॥सायदक्षिणेनपदासमगृभ्णात्तरप्रातःसवनमभवंत्तद्गायत्रीस्वमायतनमकुरुतस्मात्तत्समुद्धृतमंमन्यते
 सर्वेषांसवनानामप्रियोमुख्योभवतिश्रेष्ठतामश्नुतेयएवंवेदाऽथयत्सव्येनपदासमगृभ्णात्तन्माध्यंदिनंसवनमभवंत्तद्वि
 खंसततद्विखसैनान्वाभोत्पूर्वसवनंतेदेवाःप्राजिज्ञासंततस्मिंस्त्रिष्टुभंछंदसामदधुरिंद्रंदेवतानांतेनतत्समावद्गीर्यमभवं
 तपूर्वणसवनेनोभाभ्यासवनाभ्यांसमावद्गीर्यभ्यांसमावज्जामीभ्यांराभोतियएवंवेदाऽथयन्मुखेनसमगृभ्णात्तत्तृतीयस
 वनमभवंत्तस्यपतंतीरसमधयत्तद्धीतरसंनान्वाभोत्पूर्वसवनंतेदेवाःप्राजिज्ञासंततत्पशुव्यपइयंस्तद्यदाशिरमवनयंत्या
 ज्येनपशुनाचरंतितेनतत्समावद्गीर्यमभवंत्पूर्वाभ्यांसवनाभ्यांसर्वैःसवनैःसमावद्गीर्यैःसमावज्जामिभीराभोतियएवंवेद
 ॥२७॥तेवाइमेइतरेछंदसीगायत्रीमभयवदेतांविंशनावक्षराण्यनुपर्यगुरितिनेत्यब्रवीद्गायत्रीयथावित्तमेवनइतितेदेवेषु
 प्रश्नमैतांतेदेवाअब्रुवन्यथावित्तमेववदतितस्माद्गाययेतहिंवित्याव्याहुंयथावित्तमेवनइतिततोवाअष्टाक्षरागायत्र्यभवं
 त्र्यक्षरात्रिष्टुवेकाक्षराजगतीसाष्टाक्षरागायत्रीप्रातःसवनमुदयच्छन्नाशक्नोत्रिष्टुपत्र्यक्षरांमाध्यंदिनंसवनमुद्यंतुतागाय
 त्र्यब्रवीदायान्यपिमेत्रास्त्वितिसातथेल्यब्रवीत्रिष्टुष्टावैमैतैरष्टाभिरक्षरैरुपसंधेहीतितथेतितामुपसमदधादेतद्वैतद्गायत्र्यै
 मध्यंदिनेयन्मरुत्वतीयस्योत्तरंप्रतिपदोयश्चानुचरःसैकादशाक्षराभूत्वांमाध्यंदिनंसवनमुदयच्छन्नाशक्नोजगत्येकाक्षरां
 तृतीयसवनमुद्यंतुतांगायत्र्यब्रवीदायान्यपिमेत्रास्त्वितिसातथेल्यब्रवीजगतीतावैमैतैरेकादशाभिरक्षरैरुपसंधेहीतितथे

तितामुपसमदधादेतद्वैतद्रायत्र्यैतृतीयसवनेयद्वैश्वदेवस्योत्तरं प्रतिपदोयश्चानुचरः साद्वादशाक्षराभूत्वातृतीयसवनमु
 दयच्छत्ततोवाअष्टाक्षरागायत्र्यभवंदेकादशाक्षरात्रिष्टुब्द्वादशाक्षराजगतीसर्वैरञ्जदोभिः समावद्दीयैः समावज्जामिभी
 राक्षोतियएवंवेदैकं वैसत्तत्रेधाभवत्तस्मादाहुर्दत्तव्यमेवंविदुषईत्येकंहिसत्तत्रेधाभवत् ॥२८॥ तेदेवाअब्रुवन्नादित्या
 न्युरमाभिरिदंसवनमुद्यच्छामेतितथेतितस्मादादित्यारंभणंतृतीयसवनंमादित्यग्रहः पुरस्तात्तस्ययजत्यादित्यासोअदि
 तिमार्दयंतामितिमद्वत्यारूपसमुद्भयामद्वैतृतीयसवनस्यरूपंनानुवषट्करोतिनभक्षयतिसंस्थावाऽएषायदनुवषट्कारः सं
 स्थाभक्षः प्राणाऽआदित्यानेत्प्राणान्त्संस्थापयानीतितआदित्याअब्रुवन्त्सवितारंत्वयेदंसहसवनमुद्यच्छामेतितवथेतित
 स्मात्सावित्रीप्रतिपद्भवतिवैश्वदेवस्यसावित्रीग्रहः पुरस्तात्तस्ययजतिदमूनादेवः सवितारेण्यइतिमद्वत्यारूपसमुद्भया
 मद्वैतृतीयसवनस्यरूपंनानुवषट्करोतिनभक्षयतिसंस्थावाएषायदनुवषट्कारः संस्थाभक्षः प्राणः सवितानेत्प्राणंसंस्थाप
 यतीत्युभेवाएषएतेसवनेविपिवतियत्सवितंप्रातः सवनंचतृतीयसवनंचतद्यारिपबवत्सावित्र्यैनिविदः पदंपुरस्ताद्भव
 तिमद्वदुपरिष्टादुभयोरेवैनंतत्सवनयोरभजतिप्रातः सवनेचतृतीयसवनेचबह्वयः प्रातर्वायव्याः शस्यंतएकातृतीयसव
 नेतस्मादूर्ध्वः पुरुषस्यभूयांसः प्राणायच्चावांचोद्यावापृथिवीयशंसतिद्यावापृथिवीवैप्रतिष्ठेइयमेवेहप्रतिष्ठासावमुब्रतद्य
 इद्यावापृथिवीयशंसतिप्रतिष्ठयोरेवैनंतत्प्रतिष्ठापयति॥२९॥ आर्भवंशंसत्युभवोवैदेवेषुतपसासोमपीथमभ्यजयस्तेभ्यः

प्रातःसवनेवाचिकरूपयिषंस्तानिर्वसुभिः प्रातःसवनादनुदत्ततेभ्योमाध्यादिनेसवनेवाचिकरूपयिषंस्तानिद्रोरुद्रैर्माध्यं
 दिनात्सवनादनुदत्ततेभ्यस्तृतीयसवनेवाचिकरूपयिषंस्तानिवश्वदेवाअनोनुद्यतनेहपास्यतिनेहेतिसप्रजापतिरब्रवीत्स
 वितारंतववाहमतेवासार्त्तमैवैभिःसंपिबस्वोतिसतथेत्यब्रवीत्सवितानान्वैत्वमुभयतःपरिपिवेतिताम्रजापतिरुभयतः
 पर्यापिबतेएतेषाभ्येअनिरुकेप्राजापत्येअस्यतेअभितआर्भवंसु रूपकृत्तुभूतयेऽयवेनश्चोदयत्पृथिगर्भाइतिप्रजापतिरेव
 नांस्तदुभयतःपरिपिबतितस्मादुश्रेष्ठीपात्रेरोचयत्येवयंक्रमयतेततेभ्योवैदेवाअपैवावीभरसंतमनुष्यगंधात्तएतेषाभ्येअं
 तरदधतयेभ्योमातैवापित्रइति॥ ३० ॥वैश्वदेवंशंसतिथथावैप्रजाएवंवैश्वदेवंतद्यथांतरंजनताएवंसूक्तानियथारण्यान्ये
 वंधाभ्यास्तदुभयतोधाभ्यांपर्याह्वयतेतस्मात्तान्यारण्यानिसंत्वनरण्यानिमृगैश्चवयोभिश्चेतिहस्माहयथावैपुरुषएवंवैश्व
 देवंतस्ययथावांतरमगान्येवंसूक्तानियथापर्वार्येवंधाभ्यास्तदुभयतोधाभ्यांपर्याह्वयतेतस्मात्पुरुषस्यपर्वणिशिथिराणि
 संतिदृष्टानिब्रह्मणाहितानिधूतानिमूलंवाएतद्यज्ञस्ययद्वाभ्याश्चयाज्याश्चतद्यदन्याअन्याधाभ्याश्चयाज्याश्चक्रुर्नृन्मू
 लमेवतद्यज्ञंक्रुयुस्तस्मात्ताःसमान्यएवस्युःपांचजन्यंवाएतदुक्थंयद्द्वैश्वदेवंसर्वेषांवाएतत्पंचजनानामुक्थंदेवमनुष्या
 णांगंधर्वास्सरसांसर्पाणांचपितृणांचैतेषांवाएतत्पंचजनानामुक्थंसर्वएनंपंचजनानाविदुरेनंपचिन्मैजनतायेहविनोपच्छं
 तियएवंवेदसर्वदेवल्योवाएषहोतायोवैश्वदेवंशंसतिसर्वादिशोधायेच्छंसिष्यन्तसर्वास्वेवतदिक्षुरसंदधातियस्यामस्य

दिशि द्वेऽप्यः स्यान्न तां ध्यायेदनुहाये वा स्य तद्दीर्यमादत्तेऽदिति द्यौरदितिरंतरिक्षमित्युक्तमथापरिदधातीयं वा अदिति रिपं
 द्यौरियमंतरिक्षमदिति र्जाता सपिता सपुत्र इतीयं वै मातयेऽपि तेषु पुत्रोऽपि श्वदेवा अदितिः पंचजना इत्यस्या वै विश्वदेवा अ
 स्यां पंचजना अदिति र्जातमदिति र्जनि त्वमितीयं वै जातमिजं जनि त्वद्विः पच्छः परिदधाति चतुष्पादा वै पशवः पशूनामवरु
 ध्यै सकृदधर्चशः प्रतिष्ठाया एव द्विप्रतिष्ठो वैषुरुषश्चतुष्पादाः पशवोऽयजमानमेव तद्विप्रतिष्ठं चतुष्पात्सु पशुप्रतिष्ठापयति
 सदैव पंचजनीयया परिदध्यात्तदुपरपृश्नन्भूमिं परिदध्यात्तद्यस्यामेव यज्ञं संभरति तस्यामेव नैतदंततः प्रतिष्ठापयति विश्वे
 देवाः शृणुते मंहवं मइति वैश्वदेवमुक्तं यज्ञस्त्वा वैश्वदेव्या यजति यथाभागं तद्देवताः प्रीणाति ॥ ३१ ॥ आग्नेयी प्रथमा यतया
 ज्यासौ मीसौ मयया ज्या वैष्णवी धृतया ज्या त्वंसोमपितुभिः संविदान इति सोम्यस्य पितुमत्या यजति ह्यंति वाऽएतत्सोमं यद
 भिषुण्वंति तस्यैतामनुस्तरणीकुर्वति यत्सौम्यः पितुभ्यो वा अनुस्तरणी तस्मात्सौम्यस्यापि तुमत्या यजत्यवधिषुर्वा एतत्सोमं
 यदभ्यस्तुषड्वृत्तं न पुनः संभावयंति पुनराप्याययंत्युपसदां रूपेणोपसदां किल वै तदूधं यदेता देवता अग्निः सोमो विष्णुरिति
 प्रतिगृह्यसौम्यं होता पूर्वद्वंद्वो गोभ्यो वेक्षे तत्तर्ह्येके पूर्वद्वंद्वो गोभ्यो हरंति तत्तथानकुर्वाद्दृष्टकृता प्रथमः सर्वभक्षान्मक्षयती
 ति हस्माह तेनैव रूपेण तस्माद्दृष्टकृतेव पूर्वो वेक्षताथै नद्वंद्वो गोभ्यो हरंति ॥ ३२ ॥ प्रजापतिर्वै स्वां दुहितरमभ्यध्यायादिवमि
 ल्यन्यथा हुरुषसमित्यन्येता मृदयो भूत्वारोहितं भूतामभ्यैतदेवा अपश्यन्न कृतं वै प्रजापतिः करोतीति ते तमेच्छन्त्य एनमा

रिष्यत्येतमन्योन्यस्मिन्नाविदंस्तेषांयाएवघोरतमास्तन्वआसंस्लाएकधासमभरंस्लाःसंभृताएषदेवोभवंतदस्यैतद्भूतव
 ज्ञामभवतिवैसयोस्यैतदेवंनामवेदंतेवाअब्रुवन्नयंवैप्रजापतिरकृतमकरिमंविद्ध्येतिसतथेत्यब्रवीत्सवैवोवरंवृणाइतिवृ
 णीष्वेतिसएतमेववरमवृणीतपशूनामाधिपत्यैतदस्यैतत्पशुमज्ञामंपशुमानभवतियोस्यैतदेवंनामवेदंतमभ्यायत्यावि
 ध्यत्सविद्धऊर्ध्वउदप्रपतत्तमेतंमृगइत्याचक्षतेयउएवमृगव्याधःसउएवसयारोहितसारोहिणीयोएवेबुस्त्रिकांडासोएवेबु
 स्त्रिकांडातद्वाइदंप्रजापतेरेतःसिक्तमधावत्तत्सरोभवंत्तेदेवाअब्रुवन्मेदंप्रजापतेरेतोदुषदितियदब्रुवन्मेदंप्रजापतेरेतो
 दुषदितितन्मादुषमभवत्तन्मादुषस्यमादुषत्वंमादुषंहवैनामैतद्यान्मानुषंतन्मादुषंसन्मानुषमित्याचक्षतेपरोक्षेणपरोक्ष
 प्रियाइवहिदेवाः॥३३॥तदग्निनापर्यादधुस्तन्मरतोधून्वंस्तदग्निर्नप्राच्यावयत्तदग्निनावैश्वानरेणपर्यादधुस्तन्मरतोधू
 न्वंस्तदग्निर्वैश्वानरःप्राच्यावयत्तस्ययद्रेतसःप्रथममुददीप्यतत्तदसावादित्योभवंद्यद्वितीयमासीत्तद्भृगुरभवंत्तंवरुणो
 न्यगृहीततस्मात्सभृगुर्वारुणिरथयत्तृतीयमदीदेदिवंतआदित्याअभवंन्येगाराआसंस्तेगिरसोभवंन्यदंगाराःपुनरवशां
 ताउददीप्यतत्तद्बृहस्पतिरभवंद्यानिपरिक्षाणान्यासंस्तेऋणाःपशवोभवंन्यालोहिनीमृत्तिकातेरोहितअथयज्ञस्मासी
 तत्परुरुच्यंव्यसर्पद्धारोगवयऋश्यउद्योगर्दभइतिथेचैतेरुणाःपशवस्तेचतान्वाएषदेवोभ्यवदत्तंममवाइदंममवैवारतुहमि
 तितमेतयर्चानिरवादयत्तथैषारौद्रीशस्यतंआतेपितर्मरुतांसुन्नमेतमानःसूर्यस्यसंहशोयुयोधाः ॥ त्वंनोवीरोअर्वतिक्षमे

थाइतिब्रूयात्ताभिनइत्यनभिमानुकोहैषदेवःप्रजाभवतिप्रजायेमहिरुद्रियप्रजाभिरितिब्रूयात्त्वरुद्रेत्येतस्यैवनाम्नःपरि
 हृत्यैतदुखलुशंनःकर्तृत्येवशंसंच्छमितिप्रतिपद्यतेसर्वस्माएवशांत्यैनुभ्योनारिभ्योगवइतिपुमांसोवैनरःस्त्रियोनार्यः
 सर्वस्माएवशांत्यैसोनिरुकारौद्रीशांतासवार्ग्युःसर्वार्ग्युत्वायसर्वमायुरेतियएवंवेदसोगायत्रीब्रह्मवैगायत्रीब्रह्मणैर्वैतन्न
 मस्यति॥३४॥वैश्वानरीयेणाग्निमारुतंप्रतिपद्यतेवैश्वानरोवाएतद्रेतःसिकंप्राच्यावयत्तस्माद्वैश्वानरीयेणाग्निमारुतंप्रति
 पद्यतेऽनवानंप्रथमऋशंस्तव्याग्नीन्वाऽएषोर्वाष्यशांतान्प्रसीदन्नोतियआग्निमारुतंशंसतिप्राणेनैवतदग्नीस्तरत्यधीय
 क्षुपहन्यादन्यंविवकारमिच्छेत्तमेवतत्सेतुं कृत्वातरतितस्मादाग्निमारुतेनव्युच्यमेष्टव्योविवकामारुतंशंसतिमरुतोह
 वाएतद्रेतःसिकंधून्वंतःप्राच्यावयंस्तस्मानमारुतंशंसतियज्ञायज्ञावोअन्नयेदवोबोद्रविणोदाइतिमध्येयोनिंचानुरूपं च
 शंसतितद्यन्मध्येयोनिंचानुरूपं चशंसति तस्मान्मध्येयोनिर्धृतायदुद्वेसूक्तेशस्त्वाशंसतिप्रतिष्ठयोरेवंतदुपरिष्टात्प्रजननं
 दधातिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेद॥३५॥जातवेदस्यंशंसतिप्रजापतिःप्रजाअसृजत्ताःसृष्टाःपरान्यएवाय
 क्षव्यावर्तताअग्निनापर्यगच्छताअग्निमुपावर्ततमेवाद्याप्युपावृत्ताःसोब्रवीज्जातावैप्रजाअनेनाविदमितियद्ब्रवीज्जा
 तावैप्रजाअनेनाविदमितितिज्जातवेदस्यमभवत्तज्जातवेदसोज्जातवेदस्वताअग्निनापरिगतानिरुद्धाःशोचत्योदीधित्यत्यो
 तिष्ठंस्ताअद्भिरभ्यर्षिंचतस्मादुपरिष्टाज्जातवेदस्यस्यापोहिष्ठीयंशंसतितस्मात्तच्छमयतेवशंसत्यंताअद्भिरभिषिच्यनि

जास्यैवामन्यततासुवाअहिनाबुधयेनपरोक्षात्तेजोदधादेषहवाअहिबुधयेयदग्निगार्हपत्योऽग्निनैवासुतद्गार्हपत्येनपरो
क्षात्तेजोदधातितस्मादाहुर्जुहदेवांजुहतोवसीयानिति ॥ ३६ ॥ देवानांपत्नीः शंसत्यनूचीरग्निगृहपतितस्मादनूचीपत्नी
गार्हपत्यमास्तेतदाहराकांपूर्वाशंसेज्जाम्येवपूर्वपयमितितत्तद्वाहृत्यदेवानामेवपत्नीः पूर्वाः शंसदेषहवाएतत्पत्नीधुरेतोद
धातियदग्निगार्हपत्योऽग्निनैवासुतद्गार्हपत्येनपत्नीधुप्रत्यक्षाद्रतोदधातिप्रजाल्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंदेवतस्मा
त्समानोदर्यास्वसान्योदर्यायैजायायाअनुजीविनीजीवतिराकाशंसतिराकाहवाएतांपुरुषस्यसेवनीसीव्यतिथैषाग्निश्चये
धिपुमांसोस्यपुत्राजायंतेयएवंदेवपावीरवीशंसतिवागवैसरस्वतीपावीरवीवाच्येवतद्वाचंदधातितदाहुर्यामीपूर्वाशंसे
त् ॥ पित्र्यैर्ऋति ॥ यामीमेवपूर्वाशंसेदिमंयमप्रस्तरमाहिसीदेतिराज्ञोवैपूर्वपयंतस्माद्यामीमेवपूर्वाशंसेन्मातलीकव्यै
र्यमोअंगिरोभिरितिकाव्यानानमनूचीशंसत्यवरेणैववैदेवान्काव्याः परेणैवपितृस्तस्मात्काव्यानामनूचीशंसत्युदीरताम
वरउत्परासइतिपित्र्याः शंसत्युन्मध्यमाः पितरः सोम्यासइतिथेचैवावमायेचपरमायेचमध्यमास्तान्तसर्वानंतरायंप्री
णांल्याहंपितृन्सुविदत्राँअवित्सीतिद्वितीयाशंसतिवार्हपदोयेस्वधयासुतस्येतत्तद्वाएषांप्रियंधामयद्वाहिषदइतिप्रिये

१ भाष्ये ' शिश्रेधि ' इतिपाठः । शिश्रेऽधि शिश्रस्थोपरीतितदर्थः । २ भाष्ये ' पित्र्यभूमिति ' इतिपाठः ।

णैवेनंस्तद्वाज्ञासमर्धयतिप्रियेणधाज्ञासमुच्चतेयएवंवेदं पितृभ्योनमोअस्त्वद्योतिनमस्कारवतीमंततःशंसतितस्मादं
 ततःपितृभ्योनमस्क्रियतेतदाहुव्याहावंपिञ्चाःशंसेत्॥अव्याहावाँ३इति ॥ व्याहावमेवशंसेदसंस्थितंवैपितृयज्ञस्य
 साधवसंस्थितंवाएषपितृयज्ञंसंस्थापयतियोव्याहावंशंसतितस्माद्याहावमेवशंसन्व्यं ॥३७॥ स्वादुक्किलायंमधुमाँजता
 यमितींद्रस्यद्दीरनुपानीयाःशंसत्येताभिर्वाइंद्रस्तृतीयसवनमन्वपिबंत्तदनुपानीयानामनुपानीयात्वंमाद्यंतीववैताहिंदे
 वतायदेताहोताशंसतितस्मादेतासुमद्भ्यतिगीर्धेययोरोजसास्क्रभितारजांसीतिवैष्णुवारुणीमृचंशंसतिविष्णुर्वैयज्ञ
 स्यदुरिष्टपातिवरुणःस्विष्टतयोरुभयोरैवशांत्यैविष्णोर्नुकंवीयाणिप्रवोचमितिबैष्णवांशंसतिथथावैमल्यमेवंयज्ञस्यवि
 ष्णुस्तद्यथादुष्कृष्टदुर्मतीकृतंसुकृष्टसुमतीकृतंकुर्वन्नियादेवमेवैतद्यज्ञस्यदुःष्टतंदुःशस्तसुष्टुतंसुशस्तंकुर्वन्नैतियदेताहो
 ताशंसतितंतुतन्वन्नजसोभानुमन्विहीतिप्रजापत्यांशंसतिप्रजावैतंतुःप्रजामेवास्माएतत्संतनोतिज्योतिभमतःपथोरक्ष
 धियाकृतानितिदेवयानावैज्योतिभमतःपथानंस्तानेवास्माएतद्वितनोत्यनुल्बणंवयतजोगुवामर्षोमनुर्भवजनयादैव्यं
 जनमित्येवैनंतन्मनोःप्रजयासंतनोतिप्रजाल्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदवानइंद्रोमधवाविरश्नीर्युत्तमयापरिद्धा
 तीयंवाइंद्रोमधवाविरश्नीकरत्सत्याचर्षणीधृदनर्वेतीयंवैसत्याचर्षणीधृदनर्वा ॥ त्वंराजाजनुषांधेह्यस्मेइतीयंवैराजा

१ 'एनांस्तद्वा' आ इतिभाष्यपाठः । एनानिपतृनितितदर्थः । एनानित्यर्थे एनंस्तदितिछांदसं । २ भाष्ये 'अव्याहावा' इतिभि' पाठः ।

जनुषामधिश्रवोमाहिन्यज्जरीत्रतीथैवमाहिन्यज्ञश्रवोयजमानोजरितायजमानायैवतामाशिशमाशास्तेतदुपस्पृश
नभूमिंपरिदध्यात्तद्यस्यामेवयज्ञसंभरतितस्यामेवैतदंततःप्रतिष्ठापयत्यग्नेमरुद्भिःशुभयद्भिर्ऋकभिरित्याग्निमारुतमु
कथंशस्त्वग्निमारुत्यायजति यथा भागंतदेवताःप्रीणातिप्रीणाति ॥ ३८ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

देवावाअसुरैर्युद्धमुपप्रायनिवजयायतानग्निर्नवकामयतैर्तुतदेवाअब्रुवन्नपित्वमेह्यस्माकंवैत्वमेकोसीतिसनास्तुतो
नवेयामीत्यब्रवीस्तुतनुमेति तथेतितेसमुत्क्रम्योपनिवृत्त्यास्तुवैस्तान्स्तुतोनुप्रैत्सन्निःश्रेणिभूर्त्वाऽयनीकोऽसुरान्यु
द्धमुपप्रायद्विजयायन्निःश्रेणिरितिच्छंदांस्येवश्रेणीरकुरुतत्रयनीकइतिसवनान्येवानीकानितानसंभाव्यंपराभावयन्त
तोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पामाभ्यातुव्योभवतियएववेदसावाएषागायत्र्येवयदग्निष्टोमंश्चतुर्व
शल्यक्षरावैगायत्रीचतुर्विंशतिरग्निष्टोमस्यस्तुतशस्त्राणितद्वैयदिदमाहुःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिगायत्रीवैतन्न
हवैगायत्रीक्षमारमतंऊर्वाहवाएषायजमानमादायस्वरेतीत्यग्निष्टोमोवैतंहवाऽअग्निष्टोमःक्षमारमतंऊर्वाहवाएषय
जमानमादायस्वरेतिसवाएषसंवत्सरएवयदग्निष्टोमंश्चतुर्विंशतिरग्निष्टोमस्यस्तुतशस्त्राणि
तंयथासमुद्रंस्त्रोत्याएवंसर्वेयज्ञक्रतवोपियंति ॥ ३९ ॥ दीक्षणीयेष्टिस्तायतेतामेवानुयाःकाश्चेष्टयंस्ताःसर्वाअग्निष्टोममपि
यंतीळामुपह्वयतइळाविधावैपाकयज्ञाइळामेवानुयेकचपाकयज्ञास्तेसर्वेअग्निष्टोममपियंति सायंप्रातरग्निहोत्रं जुह्वति सायं

प्रातर्ब्रतं प्रयच्छंति स्वाहाकारेणाग्निहोत्रं जुह्वति स्वाहाकारेण ब्रतं प्रयच्छंति स्वाहाकारमेवात्र न्वग्निहोत्रं न्निष्टोममभ्येति पंच
 दशप्रायणीये सामिधेनीरन्वाहं च दशदर्शपूर्णमासयोः प्रायणीयमेवानुदर्शपूर्णमासावग्निष्टोममपीतः सोमं राजानं क्रीणं
 त्याषधो वै सोमो राजा षधिभिस्संभिषज्यंति यं भिषज्यंति सोममेव राजानं क्रीयमाणमनुयानिकानि च भेषजानि तां नि सर्वा
 ण्यग्निष्टोममपि यैत्यग्निमातिथ्ये मथं त्याग्निं चातुर्मास्येवातिथ्यमेवानुचातुर्मास्यान्यग्निष्टोममपि यंति पयसा प्रवर्ये चरंति
 पयसा दाक्षायणयज्ञे प्रवर्यमेवानुदाक्षायणयज्ञोऽग्निष्टोममभ्येति पशुरुपवसथे भवति तमेवानुयेके च पशुबन्धास्ते सर्वे न्निष्टो
 ममपि यंतीत्यादधोनामयज्ञक्रतुस्तदभ्याचरंति दध्नादधिधर्मदधिधर्ममेवान्विच्छादधोऽग्निष्टोममभ्येति ॥ ४० ॥ इति नुपुर
 स्तादथोपरिष्ठात्पंचदशोक्थ्यस्य स्तोत्रार्णपंचदशशस्त्राणिसमासोमासधासंवत्सरो विहितः संवत्सरोऽग्निवैश्वानरोऽग्निरग्नि
 ष्टोमः संवत्सरो मेवानूक्थ्योऽग्निष्टोममभ्येत्युक्थ्यमपि यंतमनुवाजपेयोप्येत्युक्थ्यो हि स भवति द्वादशरात्रेः पर्यायाः सर्वे प
 चदशास्ते द्वादसं पद्यानि शं देकविंशोऽष्टाशिसामं त्रिवृत्संधिः सान्निशत्समासं खिशन्मासस्य राजयोमासधासंवत्सरो विहि
 तः संवत्सरोऽग्निवैश्वानरोऽग्निरग्निष्टोमः संवत्सरो मेवान्वतिरात्रोऽग्निष्टोममभ्येत्यतिरात्रमपि यंतमं न्वसोर्यामोप्येत्यतिरा
 त्रो हि स भवत्येतद्वै च पुरस्ताद्ये चोपरिष्ठाद्यज्ञक्रतवस्ते सर्वे न्निष्टोममपि यंति तस्य संस्तुतस्य नवतिशतं स्तोत्रियाः सायानव
 तिस्ते दश त्रिवृतोऽधयानवतिस्ते दशऽधयादशतासामेकास्तोत्रियो देति त्रिवृत्परिशिष्यते सोसावेकविंशोऽध्याहितस्तप

तिविषुवान्वाएषस्तोमानां दशवा एतस्माद्वाचस्त्रिवृतो दशपरां चोमध्य एष एकविंश उभयतोऽध्याहितस्तपति तद्यासौ स्तो
त्रियोदं तिसैतस्मिन्नध्यूढास्य जमानस्तद्वैवंक्षत्रं स हो बलं मश्रुते ह वै दैवंक्षत्रं स हो बलं मे तस्य ह सायुज्यं सरूपतां स लोकाताम
श्रुतेय एव वेद ॥ ४१ ॥ देवा वा असुरैर्विजिगयानां ऊर्ध्वः स्वर्गलोकमप्यन्तसोऽग्निदिं विस्पृगूर्ध्व उदश्रय तसः स्वर्गस्य लोकस्य द्वा
रमवृणोदग्निवैस्वर्गस्य लोकस्याधिपतिस्तं वसवः प्रथमा आगच्छंस्त एनमब्रुवन्नातिनोर्जस्य काशं नः कुर्वितिस नारतु तो तिस
क्ष्य इत्यब्रवीत्स्तु तनुमेति तथेति तं तं त्रिवृता स्तोमेनारतुवँस्तान्स्तु तो त्याज तं ते यथालोकमगच्छंस्तं रुद्रा आगच्छंस्त एनमब्रुव
न्नातिनोर्जस्य काशं नः कुर्वितिस नारतु तो तिसक्ष्य इत्यब्रवीत्स्तु तनुमेति तथेति तं ते पंच दशेन स्तोमेनारतुवँस्तान्स्तु तो त्याज
तं ते यथालोकमगच्छंस्तमादित्या आगच्छंस्त एनमब्रुवन्नातिनोर्जस्य काशं नः कुर्वितिस नारतु तो तिसक्ष्य इत्यब्रवीत्स्तु तनु
मेति तथेति तं ते सप्त दशेन स्तोमेनारतुवँस्तान्स्तु तो त्याज तं ते यथालोकमगच्छंस्तं विध्वेदेवा आगच्छंस्त एनमब्रुवन्नातिनोर्ज
स्या काशं नः कुर्वितिस नारतु तो तिसक्ष्य इत्यब्रवीत्स्तु तनुमेति तथेति तं ते एकविंशेन स्तोमेनारतुवँस्तान्स्तु तो त्याज तं ते यथा
लोकमगच्छंस्त्रैकेकेन वै तदेवाः स्तोमेनारतुवँस्तान्स्तु तो त्याज तं ते यथालोकमगच्छं न्नय है न मे ष एतैः सर्वैः स्तोमैः स्तोति यो य
जते यश्चैनमेव वेदातीतु तमर्जातां अति हवा एनमर्जते स्वर्गलोकमभिय एव वेद ॥ ४२ ॥ सवा एषोऽग्निरेव यदग्निष्टोमस्तं यदस्तु वं

१ भाष्ये 'मर्जते' इति पाठः मर्जत एव प्रापयत्येवेति तदर्थः ।

स्तस्मादग्निस्तोमस्तमग्निस्तोमसंतमग्निष्टोम इत्याचक्षते परोक्षेण परोक्षप्रिया इव हि देवास्तं यच्च तृष्टया देवाश्चतुर्भिः स्तोमैरस्तु
 वस्तस्माच्चतुःस्तोमस्तंचतुःस्तोमसंतंचतुःष्टोम इत्याचक्षते परोक्षेण प्रिया इव हि देवा अथ यदेन मूर्ध्वसंतं ज्योतिर्भूतम
 रतुवंस्तस्माज्ज्योतिस्तोमस्तं ज्योतिस्तोमसंतं ज्योतिष्टोम इत्याचक्षते परोक्षेण परोक्षप्रिया इव हि देवाः सवा एषो पूर्वो न परो य
 ज्ञा क्रतुर्यथारथचक्रमनंतमेवं यदग्निष्टोमस्तस्य यथैव प्रायणंतथोदयनंतदेषाभियज्ञगाथा गीयते ॥ यदस्य पूर्वमपरंतदस्य य
 दस्यापरंतदस्य पूर्वम् ॥ अहेरिव स पर्णं शाकलस्य न विजानंतियतरत्परस्तादितियथा ह्येवास्वप्रायणमेव मुदयनमसदिति तदा
 हुयं त्रिवृत्प्रायणमेकविंशमुदयनैकेन ते समे इतियोवा एकविंशस्त्रिवृद्धैर्सोऽथो यदुभौ तृचौ तृचिनाविति ब्रूयात्तेनेति ॥ ४३ ॥
 योवा एष तपत्येपोऽग्निष्टोम एष साहूस्तं स हैवाह्वा संस्थापयेयुः साहो वैनाम तेनासंत्वरमाणाश्चरेयुर्यथैव प्रातः सवनं एवं माध्यं
 दिन एवं तृतीयसवनं एव मुहयजमानो प्रमायुको भवति यद्धवा इदं पूर्वयोः सवनयोरसंत्वरमाणाश्चरंति तस्माद्धेदं प्राज्यो प्रा
 मता बहूला विष्टा अथ यद्धेदं तृतीयसवने संत्वरमाणाश्चरंति तस्माद्धेदं प्रत्यं चिदीर्घारण्यानि भवंति तथा हयजमानः प्रमायु
 को भवति तेनासंत्वरमाणाश्चरेयुर्यथैव प्रातः सवनं एवं माध्यं दिनं एवं तृतीयसवनं एव मुहयजमानो प्रमायुको भवति स एतमे
 व शस्त्रेणानुपर्यावर्तेत यदावा एष प्रातरुदेत्यथ मद्रंतपतितस्मान्मद्रयावाचा प्रातः सवने शंसेदथ यदाभ्येत्यथ बलीयस्तपति
 तस्माद्बलीयस्यावाचा माध्यंदिने शंसेदथ यदाभितरामेत्यथ बलिष्ठतमंतपतितस्माद्बलिष्ठतमयावाचा तृतीयसवने शंसेदं वं

शंसेद्यदिवाचईशीतवापिशस्त्रंयथातुवाचोत्तरोत्तरिण्योत्सहेतसमापनायतयाप्रतिपद्येतैतत्सुशस्ततममिवभवतिसवा
 ऽएषनकदाचनास्तमेतिनोदेति तंयदस्तमेतीतिमन्यतेहएवतदंतमित्वाऽथात्मानंविपर्यस्यतेरात्रीमेवावस्तात्कुरुतेहःपर
 स्तादथयदेनंप्रातरुदेतीतिमन्यतेरात्रेरवतदंतमित्वाथात्मानंविपर्यस्यतेहरेवावस्तात्कुरुतेरात्रीपरस्तात्सवाएषनकदाच
 ननिष्ठाचातिनहवैकदाचननिष्ठाचत्येतस्यहसायुज्यंसरूपतांसलोक्तामश्रुतेयएववेदयएववेद।४४।इतिचतुर्थोऽध्यायः४
 यज्ञोवैदेवेभ्योब्राह्ममुदकामत्तेदेवाअब्रुवन्यज्ञोवैनोब्राह्ममुदकमीदन्विमयंयज्ञमज्ञमनिवच्छामेतितेब्रुवन्कथमनिवच्छा
 मेतिब्राह्मणेनचच्छंदोभिश्चेल्यब्रुवन्स्तेब्राह्मणंछंदोभिरदीक्षयन्स्तस्यांतंयज्ञमतन्वतापिपत्नीःसमयाजयन्स्तस्माद्ब्राह्मेताहिदी
 क्षणीयायामिष्टावांतमेवयज्ञंतन्वतेऽपिपत्नीःसंयाजयन्तितमनुन्यायमन्ववायैस्तेप्रायणीयमंतन्वतंतंप्रायणीयेननेदीयो
 न्वागच्छैस्तेकर्मभिःसमत्वरंतंतच्छ्वंतमकुर्वन्स्तस्माद्ब्राह्मेताहिप्रायणीयंशंस्वतमेवभवतितमनुन्यायमन्ववायैस्तस्मात्
 श्यमतन्वतंतमातिश्येननेदीयोनवागच्छैस्तेकर्मभिःसमत्वरंतंतदिक्षांतमकुर्वन्स्तस्माद्ब्राह्मेतह्यातिश्यमिक्षांतमेवभवतित
 मनुन्यायमन्ववायैस्तउपसदोतन्वतंतमुपसद्भिर्नोदीयोनवागच्छैस्तेकर्मभिःसमत्वरंतंततिस्त्रःसामिधेनीरनूच्यतिस्रोदेव
 ताऽअयजैस्तस्माद्ब्राह्मेतर्हुपसत्सुतिस्त्रऽएवसामिधेनीरनूच्यतिस्रोदेवतायजन्तितमनुन्यायमन्ववायैस्तउपवसथमतन्व

१ 'रात्रिपरस्तात्' इति भाष्ये ।

ततमुपवसथ्येहन्यामुर्वस्तमाश्वातंयज्ञमतन्वतापिपत्नीःसमयाजयस्तस्माद्धाप्येतर्हुपवसथआतमेवयज्ञंतन्वतेपिपत्नीःसं
याजयंतितस्मादेषुपूर्वेषु कर्मसुशनैस्तराशनैस्तरामिवानुब्रूयादन्तरामिवहिते तमायस्तस्मादुपवसथेयावत्यावाचाका
मयीततावत्याजुब्रूयादासोहिसतर्हिभवतीतितमाश्वाजुर्वस्तिस्रस्वनोवाद्यायेतिसनेत्यब्रवीत्कथंयस्तिष्ठयेतितानीक्षतैवत
सब्रुवन्बाह्वेनचनश्छंदोभिश्च॥४५॥त्रीणिहवैवज्ञेक्रियतेजग्धीर्णातंतद्धेतदेवजग्धीयदाशंसमानमतिर्विज्यंकारयतंतवामेद
द्यादुतवामावृणीतेतितद्धतत्पराडेवयथाजग्धंनहैवतद्यजमानंभुनक्त्यथहैतदेवगीर्णयद्विभ्यदातिर्विज्यंकारयतंतवामेद
मानवाधेतोतवामेनयज्ञेशसंकुर्यादितितद्धतत्पराडेवयथागीर्णंनहैवतद्यजमानंभुनक्त्यथहैतदेववांतंयदभिज्ञस्यमा
नमार्तिर्विज्यंकारयतेयथाहवाइदंवातान्मनुष्यावीभरसंतएवंतस्मादेवास्लद्धतत्पराडेवयथावांतंनहैवतद्यजमानंभुनक्ति
सएतेषांत्रयाणामाशानेयांतयद्येतेषांत्रयाणामेकंचिदकाममभ्याभवेत्तस्यास्तिवामदेव्यस्तोत्रेप्रायश्चित्तिरिदंवाइदंवा
मदेव्ययजमानलोकोमृतलोकःस्वर्गोलोकास्त्रिभिरक्षरैर्न्यूनंतस्यस्तोत्र उपसृभ्यन्नेधारमानंविगृह्णीयात्पुरुषइतिसएतेषु
लोकेष्वात्मानंदधात्यसिन्धुजमानलोकेस्मिन्नमृतलोकेस्मिन्स्वर्गोलोकेससर्वादुरिष्टिमत्येत्यपिपदिसमृद्धाहवक्रविविजः

१ भाष्ये ' रिदंवामदेवा' इत्येवपाठः द्वितीयमिदंवेतिनास्ति ।

स्युरितिहस्माहाथहैतजपदेवेति ॥ ४६ ॥ छंदांसिवैदेवेभ्योहव्यमूढाश्रानिजघनाधेयज्ञस्यतिष्ठतियथाश्वोवाश्वतरो
 वोहिवांसितष्ठेदेवंतेभ्यएतमैत्रावरुणंपशुपुरोळाशमनुदेविकाहवीषिनिर्वपेद्वात्रेपुरोळाशंद्वादशकपालैयोधातासवषट्का
 रोनुमत्येचरैयानुमतिःसागायत्रीराकायैचरैयाराकासात्रिष्टुप्सिनीवालयेचरैयासिनीवालीसाजगतीकुह्वैचरैयाकुह्वःसा
 नुष्टुवेतानिवावसर्वाणिच्छंदांसिगायत्रैष्टुभंजागतमानुष्टुभमन्वन्यान्येतानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतएतेर्हवाअस्यच्छं
 दोभिर्यजतःसर्वैरुछंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेदतद्वैयदिदमाहुःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिच्छंदांसिवैतत्सुधायांह
 वाएनंछंदांसिदधत्यननुधायिनैलोकंजयतियएवंवेदतद्धैकआहुर्धातारमेवसर्वासांपुरस्तात्पुरस्तादाज्येनपरियर्जेत्तदा
 सुसर्वासुमिश्रुनंदधातीतितदुवाआहुर्जामिवाएतद्यज्ञेक्रियतेयत्रसमानोभ्यामृग्भ्यांसमानेहन्यजतीतियदिहवाअपिब
 ह्यइवजायाःपतिर्वावतासांसिमिश्रुनंतद्यदासांधातारंपुरस्ताद्यजतितदासुसर्वासुमिश्रुनंदधातीतिनुदेविकानां॥४७॥ अ
 थदेवीनांसूर्यायपुरोळाशमेककपालैयःसूर्यःसधातासउएववषट्करोदिवेचरैयाद्याःसानुमतिःसोऽएवगायत्र्युषसेचरैयो
 षाःसाराकासोएवात्रिष्टुब्गावेचरैयागौःसासिनीवालीसोएवजगतीपृथिव्यैचरैयापृथिवीसाकुह्वःसोएवानुष्टुवेतानिवावस
 र्वाणिच्छंदांसिगायत्रैष्टुभंजागतमानुष्टुभमन्वन्यान्येतानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतएतेर्हवाअस्यच्छंदोभिर्यजतःसर्वै
 र्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेदतद्वैयदिदमाहुःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिच्छंदांसिवैतत्सुधायांहवाएनंछंदांसिदध

त्यननुध्यायिनंलोकंजयति य एवं वेदं तच्छ्रैक आहुः सूर्यमेव सर्वं सां पुरस्तादा ज्येनपरियजेत्तदा सुसर्वासु मिथुनं दधा-
 तीति तदुवा आहुर्जामिवा एतद्यज्ञे क्रियते यत्र समानीभ्यामृभ्यां समानेहन्यजतीति यदिह वा अपि बह्व्य इव जायाः प्रतिर्वा-
 वतासां मिथुनं तद्यदा सां सूर्यपुरस्ताद्यजति तदा सुसर्वासु मिथुनं दधाति तया इमास्ता अमूर्या अमूस्ता इमा अन्यतराभिर्वा
 वतं काममाप्नोति य एतासू मयी भुता उभयीर्गतः श्रियः प्रजातिकामस्य संनिर्वर्णे जेत्वेषिष्यमाणस्य देना एषिष्यमाणस्य सं-
 निर्वर्णे दीश्वरो हास्य वित्ते देवा अरं तोर्यद्वा अयमात्मने लममं सेति ताह शुचिबुध्नो गौपालाय नो वृद्धुस्तस्याभिप्रतारिणस्यो
 भयरीर्यज्ञे सं निरुवा पतस्य हरथ गृत्संगाहमानं दृष्ट्वा चार्थे तथमहमस्य राजन्यस्य देविकाश्च देवीश्चोभयीर्यज्ञे सममादर्ययदस्ये-
 तथरथ गृत्सो गाहत इति चतुःषष्टिकवचिनः शश्वद्धास्यते पुत्रनसार आसुः ॥ ४८ ॥ अग्निष्टोमं वेदे वा अश्रयं तोक्थान्यसुरा-
 स्ते समावद्दीर्या एवासन्नव्यावर्तं तानभरद्वा जक्रुषीणामपश्यदि मेवा असुरा उक्थेषु श्रितास्ता नो षां न कश्चन पश्यतीति सोमि-
 मुदह्वयते ह्युब्रवाणि तैर्ग्रहत्येतरा गिर इत्यसूर्याह वा इतरा गिरः सोमिरुपोत्तिष्ठन्वब्रवीत्किंस्विदेवमह्यं क्रशो दीर्घः पलितो
 वक्ष्यतीति भरद्वाजो ह वै क्रशो दीर्घः पलित आसं सो ब्रवीदि मेवा असुरा उक्थेषु श्रितास्ता न्वो न कश्चन पश्यतीति तानग्निरभ्यो
 भूत्वा भ्यत्यद्रवद्यदग्निरभ्यो भूत्वा भ्यत्यद्रवत्तत्साकमश्वं सामा भवत्तत्साकमश्वस्य साकमश्वत्वं तदाहुः साकमश्वेनोक्थान्य-
 निप्रणयेदप्रणीतानि वावतान्युक्थानि यान्यन्यत्र साकमश्वानि ति प्रमं हिषीयेन प्रणयेदित्याहुः प्रमं हिषीयेन वै देवा असुरानु

कथेभ्यः प्राणुदंततत्प्राहैवप्रमं हि धीयेन नयेत्प्रसाकमभ्वेन ॥ ४९ ॥ तेवा असुरा मंत्रावरुणस्यो कथमश्रयंत सो ब्रवीदिंद्रः क
आहं चेमानितोऽसुराज्ञोत्स्यावहा इत्यहंचेत्यब्रवीद्वरुणस्माद्वै द्रावरुणं मंत्रामरुणस्तृतीयसवनेशंसर्तौ द्रश्च हितान्वरुण
श्चतोनुदेतां ते वै ततोपहता असुरा ब्राह्मणा च्छंसिन उक्थमश्रयंत सो ब्रवीदिंद्रः क आहं चेमानितोऽसुराज्ञोत्स्यावहा इत्यहंचे
त्यब्रवीद्वरुणस्माद्वै द्रावाहैरपत्यं ब्राह्मणा च्छंसीतृतीयसवनेशंसर्तौ द्रश्च हितान्वरुणस्माद्वै द्रावरुणस्माद्वै द्रावै षणव
असुरा अच्छावाकस्यो कथमश्रयंत सो ब्रवीदिंद्रः क आहं चेमानितोऽसुराज्ञोत्स्यावहा इत्यहंचेत्यब्रवीद्विष्णुस्माद्वै द्रावै षणव
मच्छावाकस्तृतीयसवनेशंसर्तौ द्रश्च हितान्विष्णुश्चतोनुदेतां द्रं द्रमिंद्रेण देवताः शस्यंते द्रं द्रवै मिथुनै तस्माद्वै द्रा निमथुनं प्र
जायते प्रजात्यै प्रजायते प्रजापथुभि र्यएवं वेदां य है ते पोत्रीयाश्च नेट्टीयाश्च चत्वारः ऋतुयाजाः षडृचः सा विराड् दशिनै त
द्विराजियजं दशिन्यां प्रतिष्ठापयंति ॥ ५० ॥ इति पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ इति तृतीयपंचिका समाप्ता ॥ ३ ॥

॥ इति तृतीयपंचिका समाप्ता ॥

॥ अथचतुर्थपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ देवावैप्रथमेनाहं द्रायवज्रंसमभरं स्मिद्वितीयेनाह्नासि चंस्तृतीयेनाह्नाप्रायच्छंस्तं च
तुर्थेहन्प्राहरं तस्माच्चतुर्थेहन्षोळशिनं शंसति वज्रोवा एष यत्षोळशीतद्यच्चतुर्थेहन्षोळशिनं शंसति वज्रमेव तत्प्रहरति द्विष
तेऽत्रातृव्यायवधैयोस्यस्तृत्यस्तस्मैस्तर्तैव वज्रोवैषोळशीपञ्चवज्रकथानि तं परस्तादुक्थानां पर्यस्य शंसति तं यत्परस्तादुक्था
नां पर्यस्य शंसति वज्रोवैषोळशिनं पशून्परिगच्छति तस्मात्पञ्चवो वज्रोवैषोळशिनो परिगता मनुष्या न भूयावतैते त
स्मादश्वोवापुरुषोवागौर्वाहस्तीवापरिगत एव स्वयमात्मने त एव वाचाभिषिद्ध उपवर्तते वज्रमेव षोळशिनं पश्यन्वज्रोवै
षोळशिनो परिगतो वाग्धिवज्रोवक्षोळशीतदाहुः किं षोळशिनः षोळशित्वमिति षोळशः स्तोत्राणां षोळशः शस्त्राणां षोळ
शभिरक्षरैरादत्तै षोळशभिः प्रणोति षोळशपदानि विदं दधाति तत्षोळशिनः षोळशित्वं द्वेवा अक्षरे अतिरिच्ये तं षोळशिनो
नुष्टुभमभिसंपन्नस्व वाचोवावतौरतनौ सत्यानृतैवावते अवत्येनं सत्यं नैनमनृतं तं हिनस्ति य एव वेदः १। गौरिवीतं षोळशिसा
मकुर्वीत ते जस्का मोब्रह्मवर्चसकामरतेजोवैब्रह्मवर्चसं गौरिवीतं तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति य एवं विद्वान्गौरिवीतं षोळशिसा
मकुरुते नानदं षोळशिसा मकर्तव्यमित्याहुः इन्द्रो वैवृत्राय वज्रमुदयच्छं तमस्मै प्राहरत्तमभ्यहनत् सोभिहतो व्यनदं द्यह्यनदं
त्तन्नानदं सामाभवं तन्नानदस्य नानदत्वं मभ्रातृ व्यंवा एतद्भ्रातृ व्यहासा मयन्नानदमभ्रातृ व्योभ्रातृ व्यहाभवति य एवं वि
द्वान्नानदं षोळशिसा मकुरुते तद्यदि नानदं कुर्वुरविहतः षोळशी शंसत व्योऽविहता सुहिता सुस्तुवते यद्गिरिवीतं विहतः षो

कशीशंरतव्योविहतासुहितासुस्तुवते॥२॥अथातश्छंदांस्येवव्यतिषजन्त्यात्वावहेतुहरयउपोशुश्रुणुहीगिरइतिगायत्रीश्च
 पंक्तीश्चव्यतिषजातिगायत्रीवैपुरुषःपांक्ताःपशवःपुरुषमेवतत्पशुभिर्व्यतिषजतिपशुश्रुप्रतिष्ठापयतिथदुगायत्रीचपंक्ति
 श्वतेदेअनुष्टुभौतेनोवाचोरुपादनुष्टुभोरुपादञ्जरुपाक्षैतियदिद्रपुतनाज्येऽयंतेअस्तुहर्यतईत्युणिहश्चबृहतीश्चव्यतिष
 जन्त्योणिहोवैपुरुषोबाहर्ताःपशवःपुरुषमेवतत्पशुभिर्व्यतिषजतिपशुश्रुप्रतिष्ठापयतिथदुणिहक्चबृहतीचतेदेअनुष्टुभौ
 तेनोवाचोरुपादनुष्टुभोरुपादञ्जरुपाक्षैत्याधूर्वस्मैब्रह्मन्वीरब्रह्मकृतिजुषाणइतिद्विपदांचत्रिष्टुभंचव्यतिषजतिद्विपाद्वै
 पुरुषोवीर्यत्रिष्टुपुरुषमेवतद्दीर्घेणव्यतिषजतिवीर्यंप्रतिष्ठापयतितस्मात्पुरुषोवीर्यंप्रतिष्ठितःसर्वेषांपशूनांवीर्यवत्तमोपदु
 द्विपदाचविंशत्यक्षरात्रिष्टुपृचतेदेअनुष्टुभौतेनोवाचोरुपादनुष्टुभोरुपादञ्जरुपाक्षैत्येवब्रह्माप्रतेमहेविदयेशंसिषहरीइ
 तिद्विपदाश्चजगतीश्चव्यतिषजतिद्विपाद्वैपुरुषोजगताःपशवःपुरुषमेवतत्पशुभिर्व्यतिषजतिपशुश्रुप्रतिष्ठापयतितस्मा
 त्पुरुषःपशुश्रुप्रतिष्ठितोत्तिचैनानाधिव्यतिष्ठतिवशेचास्ययदुद्विपदाचषोडशाक्षराजगतीचतेदेऽअनुष्टुभौतेनोवाचोरुपा
 दनुष्टुभोरुपाद्वञ्जरुपाक्षैतित्रिकट्टकेषुमहिषोयवाशिरं॥प्रोक्त्वस्मैपुरोरथमित्यतिच्छंदसःशंसतिच्छंदसांवैयोरसोत्यक्ष
 रंतसोतिच्छंदसमभ्यत्यक्षरंतदतिच्छंदसोतिच्छंदस्त्वंसर्वेभ्योवाएषच्छंदोभ्यःसंनिमित्तोयत्षोडशीतद्यदतिच्छंदसःशंस
 तिसर्वेभ्यएवैनंतच्छंदोभ्यःसंनिमित्तोसर्वेभ्यइच्छंदोभ्यःसंनिमित्तंषोडशिनाराध्नोतियएवंवेद॥३॥महानाम्नीना

नुपसर्गानुपसृजत्यथैवैलोकः प्रथमामहानाश्रयंतरिक्षलोको द्वितीयां सौलोकस्तृतीयां सर्वेभ्यो वा एष लोकेभ्यः संनिर्मितो यत्षोऽंशो तद्यन्महानाश्रीनामुपसर्गानुपसृजति सर्वेभ्य एवैनंतल्लोकेभ्यः संनिर्मितो सर्वेभ्यो लोकेभ्यः संनिर्मितेन षोऽंशे नाराक्षोति य एव वेदं प्रप्रवस्त्रिष्टुभमिषं मर्चत प्रार्चत ॥ योऽयत्तौ रफाण्यदिति प्रज्ञाता अनुष्टुभः शंसति तद्यथेह चेह चापथेन चरित्वा पथानं पर्यवेयात्ता ह कंघात्प्रज्ञाता अनुष्टुभः शंसति स योऽव्यासो गतश्चौरिव मन्येता विहृतं षोऽंशं शंसयेद्वेच्छं दसां कुच्छादवपद्या इत्यथयः पाप्मानमपजिघांसुः स्याद्विहृतं षोऽंशं शंसयेद्व्यातिषक इव वै पुरुषः पाप्मानां व्यतिषकमेवास्मै तत्पाप्मानं शमलमपहृत्य पाप्मानं हते य एव वेदोऽद्यद्वयस्य विष्टपि रयुत्तमया परिदधाति स्वर्गो वै लोको ब्रह्मस्य विष्टपं स्वर्गमेव तल्लोके यजमानं नमयत्यपाः पूर्वेषां हरिवः सुतानां मिति यजति सर्वेभ्यो वा एष सवनेभ्यः संनिर्मितो यत्षोऽंशो तद्यत्पाः पूर्वेषां हरिवः सुतानां मिति यजति षीतवद्वै प्रातः सवनं प्रातः सवनादेवैनंतत्संनिर्मितोऽथो इदं सवनं केवलं तद्वैतिमाध्यंदिनं वै सवनं केवलं माध्यंदिनादेवैनंतत्सवनात्संनिर्मितो मम धुमंतमिद्वैतिमद्वैतृतीयसवनं तृतीयसवनादेवैनंतत्संनिर्मितो सत्रावृषं जठरावृषस्वेति वृषणवद्वै षोऽंशो लशिनो रूपं सर्वेभ्यो वा एष सवनेभ्यः संनिर्मितो यत्षोऽंशो तद्यत्पाः पूर्वेषां हरिवः सुतानां मिति यजति सर्वेभ्य एवैनंतत्सवनेभ्यः संनिर्मितो षोऽंशो लशिनो राक्षोति य एव वेदं महानाश्रीनां पंचाक्षरा नुपसर्गानुपसृजत्येकादशाक्षरेषु पादेषु सर्वेभ्यो वा एष च्छंदोभ्यः संनिर्मितो यत्षोऽंशो तद्यन्महाना

स्त्रीनांपंचाक्षरानुपसर्गानुपसृजंत्येकादशाक्षरेषुपादेषुसर्वेभ्यऽएवैनंतच्छंदोभ्यःसंनिमिमितीतेसर्वेभ्यश्छंदोभ्यःसंनिमिंते
 नथोलशिनाराधोतियएवंदेद ॥ ४ ॥ अहवैदेवाअश्रयंतरात्रीमसुरास्तेसमावद्दीर्याएवासन्नव्यावर्तंतमोब्रवीदिंद्रःकश्चा
 हंचेमानितोसुरात्रात्रीमन्ववेभ्यावइतिसदेवेषुनप्रत्यविंददविभयूरात्रेस्त्वसोमृत्योस्त्वस्माद्धाप्येतर्हिनेकंयावन्मात्रमि
 वैवापक्रम्यविभेतितमइवहिरात्रिर्मुत्युरिव ॥ तंवैछंदांस्वेवान्ववार्यंस्त्वयंछंदांस्वेवान्ववार्यंस्त्वस्मादिंद्रश्चैवछंदांसिच
 रात्रीवहंतितनविच्छस्यतेनपुरोरुद्धंवाध्यानान्यादेवतंद्रश्चह्येवंछंदांसिचरात्रीवहंतितान्वैपर्यायेरेपर्यायमनुदंतय
 त्पर्यायैःपर्यायमनुदंततत्पर्यायाणांपर्यायत्वंतान्वैप्रथमेनैवपर्यायेणपूर्वरान्नादनुदंतमध्यमेनमध्यरान्नादुत्तमेनापररान्ना
 दंपिशर्वर्याअनुस्मसीत्यब्रुवन्नापिशर्वराणिखलुवाएतानिच्छंदांसीतिहस्माहंतानिहींद्ररात्रेस्त्वसोमृत्योर्विभ्यतमत्यपार
 यंस्तदपिशर्वराणामपिशर्वरत्वं ॥ ५ ॥ पांतमावोअंधसइत्यंधस्त्वत्यानुष्टुभारान्नाप्रतिपद्यतंआनुष्टुभीवैरात्रिरेतद्रात्रिरु
 पमंधस्त्वत्यःपीतवत्योमद्वत्यखिष्टुभोयाज्याभवंत्यभिरूपायद्यज्ञेभिरूपतत्समृद्धंप्रथमेनपर्यायेणस्तुवर्तंप्रथमान्येवपदा
 निपुनराददंतैयदेवैषामश्वगावआसंस्तदेवैषांतेनाददंतमध्यमेनपर्यायेणस्तुवर्तमध्यमान्येवपदानिपुरानददंतैयदेवैषा
 मनोरथाआसंस्तदेवैषांतेनाददतंतमेनपर्यायेणस्तुवर्तंतमान्येवपदानिपुनराददंतैयदेवैषांवासोहिरण्यमणिरेध्यात्स
 मासीत्तदेवैषांतेनाददतंआद्विषतोवसुदत्तोनिरेनमेभ्यःसर्वेभ्योलोकेभ्योनुदंतैयएवंवेदंपवमानवदहिरित्याहुर्नरात्रिःपव

मानवतीकथमुभेपवमानवतीभवतः केन ते समावद्भ्राजौ भवत इति यदेवैद्रायमद्वने सुतमिदं वसो सुतमंधइदं ह्यन्वो जसा सु
तमिति रतु वंति च शंसंति च तेनरात्रिः पवमानवती तेनोभेपवमानवती भवतस्तेन ते समावद्भ्राजौ भवतः पंचदशस्तोत्रमह रि
त्याहुर्नरात्रिः पंचदशस्तोत्राकथमुभेपंचदशस्तोत्रे भवतः केन ते समावद्भ्राजौ भवत इति द्वादशस्तोत्राण्यपि शर्वराणि तिसृ
भिर्देवताभिः संधिनारायतरेण रतु वते तेनरात्रिः पंचदशस्तोत्रा तेनोभेपंचदशस्तोत्रे भवतस्तेन ते समावद्भ्राजौ भवतः परि
मितं रतु वैत्यपरिमितमनुशंसंति परिमितं वैभूतं मपरिमितं भव्यं मपरिमितं स्यावरुद्धा इत्यतिशंसंति स्तोत्रमतिवैप्रजात्मा
नमति पशवं स्तद्यात्सोत्रमतिशंसंति यदेवास्यात्यात्मानं तदेवास्थैतेनावरुंधेवरुंधे ॥ ६ ॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
प्रजापतिवैसोमायराज्ञे दुहितरं प्रायच्छसूर्यासा विर्जातस्यैसर्वे देवावरा आगच्छंस्तस्या एतत्सहस्रं बहुमन्वाकरोद्यदे
तदाश्विनमित्या चक्षते नाश्विनं हैव तद्यद्वर्कसहस्रं तस्मात्तत्सहस्रं वैवशंसं द्रयोवा प्राश्य दृतं शंसं द्यथा हवा इदमनो वारथो
वाको वर्तत एव हैवाको वर्तत शकुनिरिवोत्पतिष्यन्नाह्वीतं तस्मिन् देवानसमजानतं ममेदमस्तु ममेदमस्ति वर्तते संजाना
ना अभुवन्नाजिमस्यायामहंसयोन उज्ज्वयति तस्येदं भविष्यतीति ते भरेवाधिगृहपतेरादित्यं काष्ठामकुर्वत तस्मादाग्नेयीप्रति
पद्मवत्याश्विनस्याग्निर्होता गृहपतिः सराजोति तद्वैक आहुरग्निमन्ये पितरमग्निमापिमित्येतया प्रातिपद्ये तद्वि शुक्रेयजतं
सूर्यस्येति प्रथमयेव ऋचाकाष्ठा माप्नोतीति तत्तत्रादित्य एनं तत्र ब्रूयादग्निमग्निमिति वै प्रत्यपाद्यग्निमापत्स्यतीति शश्वत्तथा

स्यात्तस्मादग्निर्होता गृहपतिः सराजं त्येतथैव प्रतिपद्येत गृहपतिवती प्रजातिमतीशानां सर्वायुः सर्वयुत्वायं सर्वमायुरेतिय
 एव वेद ॥ ७ ॥ तासां वै देवतानां मां जिधावंतीनामभिस्तुष्टानां मग्निर्मुखप्रथमः प्रत्यपद्यतं तमश्विना वन्यागच्छतां तमब्रू
 तामपो दिह्यावां वा इदं जेष्याव इति स तथेत्यब्रवीत्तस्य वै ममेहाप्यस्ति त्वति तथेति तस्मा अप्यत्राकुरुतां तस्मादाग्नेयमाश्विने
 शस्यते ता उपसमन्वागच्छतां तामब्रूतामपो दिह्यावां वा इदं जेष्याव इति सा तथेत्यब्रवीत्तस्य वै ममेहाप्यस्ति त्वति तथेति तस्मा
 अप्यत्राकुरुतां तस्मादुषस्यमाश्विने शस्यते ता विद्रमन्वागच्छतां तमब्रूतामावां वा इदं मधवन् जेष्याव इति न ह तं दधृषतुरपो
 दिहीति वक्तुं स तथेत्यब्रवीत्तस्य वै ममेहाप्यस्ति त्वति तथेति तस्मा अप्यत्राकुरुतां तस्मादुद्रमाश्विने शस्यते तदश्विना उदजय
 तामश्विना वाश्रुवातां यदश्विना उदजयतामश्विना वाश्रुवातां तस्मादेतदाश्विनमित्याचक्षतेऽश्रुतेयद्यत्कामयते यएवं वे
 दंतदाहुर्पच्छस्यतं आग्नेयं शस्यत उपस्यं शस्यत एद्रमथ कस्मादेतदाश्विनमित्याचक्षत इत्यश्विनो हितदुदजयतामश्विना
 वाश्रुवातां यदश्विना उदजयतामश्विना वाश्रुवातां तस्मादेतदाश्विनमित्याचक्षतेऽश्रुतेयद्यत्कामयते यएवं वेद ॥ ८ ॥ अश्व
 तरीरथेनाग्निराजिमधावंता सांप्राजमानो यो निमकूलयत्तस्मात्तान विजायते गोभिररुणैरुषा आजिमधावंतस्मादुषस्याग
 तायां मरुणमिवैव प्रभात्सुषसोरूपमश्वरथेनेद्र आजिमधावंतस्मात्स उच्चैर्घोष उपदिमानश्च स्य रूपमैद्रो हि स गर्दभरथेना
 श्विना उदजयतामश्विना वाश्रुवातां यदश्विना उदजयतामश्विना वाश्रुवातां तस्मात्स सुतजवो दुरधदोहः सर्वेषामेत हि वा

ब.पं.
अ.२

धिर्वीचनस्तेहिद्यावापुधिर्वीविश्वशंभुवेतिद्यावापुधिर्वीयेशंसतिद्यावापुधिर्वीवैप्रतिष्ठेऽइयमेवेहंप्रतिष्ठासावमुर्जतद्यद्वा
 वापुधिर्वीयेशंसतिप्रतिष्ठयोरैवैतत्प्रतिष्ठापयतिदेवोर्ध्वमणासूर्यःशुचिरिति तेन सूर्यनातिशंसति यदुगायत्री च जग
 ती च ते द्वे बृहत्या तेन बृहतीनातिशंसति विश्वस्य देवीमुच्यस्य जन्म नोनयारोषाति नम्रमदिति द्विपदांशंसति चितैधमुक्थ
 मिति हस्मवाऽएतदा च क्षतैव देतदांश्वनं निर्कृतिर्हस्मपाशिन्युपास्तैव देवहोतापरिधास्यत्यधपाशान्प्रतिमोक्षयासीति त
 तोवाष्टां बृहस्पतिर्द्विपदामपश्यन्नयारोषाति नम्रमदिति तया निर्कृत्याः पाशिन्याऽअधराचः पाशानपास्य तद्यदेतं द्विप
 दां होताशंसति निर्कृत्याऽएव तत्पाशिन्याऽअधराचः पाशानपास्यति स्वस्त्येव होतो नमुच्यते सर्वायुः सर्वायुत्वायं सर्वमायुरे
 तियऽएवं वेदं मुच्यस्य जन्म नऽइत्यसौ वावमर्चयतीव तेन सूर्यनातिशंसति यदुद्विपदा पुरुषच्छंदसं सासर्वाणि च्छंदस्य
 भ्याधां तेन बृहतीनातिशंसति ॥ १० ॥ ब्राह्मणस्पत्ययापरिद्धाति ब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मण्येवैतदंततः प्रतिष्ठापयत्येवापि त्रै
 विश्वदेवाय वृष्ण इत्येतयापरिद्धाति प्रजाकामः पशुकामो बृहस्पते सुप्रजावीरवंत इति प्रजया वै सुप्रजावीरवान्वयं स्यामपत
 योरयीणां मिति प्रजावानपशुमात्रयिमानवीरवान्भवति यत्रैवं विद्वानेतयापरिद्धाति बृहस्पते अति यदयो अर्हानित्येतया
 परिद्धां ते जस्का मो ब्रह्मवर्चसकामो तीव्रवान्यान्ब्रह्मवर्चसमर्हति द्युमदिति द्युमदिव वै ब्रह्मवर्चसं विभातीति वीवै ब्रह्मव
 चसं भाति यद्दीदयच्छवसः कृतप्रजातेति दीदायेव वै ब्रह्मवर्चसंतदस्मा सुद्रविणं धेहि चित्रमिति चित्रमिवैव ब्रह्मवर्चसं ब्रह्मव

र्वसीब्रह्मयशसीभवति यत्रैवंविद्वानेतयापरिदधाति तस्मादेवंविद्वानेतयैवपरिदधाद्ब्राह्मणस्पत्यतिनसूर्यनातिशंसति य
दुत्रिष्टुभं त्रिःशंसति सा सर्वाणिच्छंदांस्यभ्यासातेन बृहतीनातिशंसति गायत्र्या च त्रिष्टुभा च वषट्कुर्याद्ब्रह्मवैगायत्रीवीर्यं
त्रिष्टुब्बह्मणैव तद्वीर्यसं दधाति ब्रह्मवर्चसी ब्रह्मयशसी वीर्यवान्भवति यत्रैवंविद्वान्गायत्र्या च त्रिष्टुभा च वषट्कुरीत्यश्विनोवा
युनायुवंसुदक्षोभापि बतमश्विनोर्तिगायत्र्या च विराजा च वषट्कुर्याद्ब्रह्मवैगायत्र्यन्नं विराड्ब्रह्मणैव तदन्नाद्यं सं दधाति ब्रह्म
वर्चसी ब्रह्मयशसी भवति ब्रह्माद्यमन्नमत्ति यत्रैवंविद्वान्गायत्र्या च विराजा च वषट्कुरीति तस्मादेवंविद्वान्गायत्र्या चैव विरा
जा च वषट्कुर्यात्प्रवामंधांसि मद्यान्यस्युरुभापि बतमश्विनोर्त्येताभ्यां ॥ ११ ॥ चतुर्विंशमेतदहं रूपयंत्यारं भणियं मे तेन वै सं व
त्सरमारभंत एतेन स्तोमंश्चच्छंदांसि चैतेन सर्वादेव ता अनारब्धवै तच्छंदां ऽनारब्धा सा देवता यदेतस्मिन्नहं निनारभंतै त
दारं भणियस्यारं भणियत्वं चतुर्विंशस्तोमो भवति तच्चतुर्विंशस्य चतुर्विंशत्वं चतुर्विंशतिर्वा अर्धमासा अर्धमासश्चाएव तत्सं व
त्सरमारभंत उक्थ्यो भवति पशवो वा उक्थ्यानि पशूनामव रुद्ध्यै तस्य पंचदशस्तोत्राणि भवंति पंचदशश्चास्त्राणि समा सोमा स
श्चाएव तत्सं वत्सरमारभंतै तस्य षष्टिश्च त्रीणि च शतानि स्तोत्रियांस्तानि तिसंवत्सरस्यार्हान्यहः शएव तत्सं वत्सरमारभंतै त्रिष्टो
मएव तदहः स्यादित्याहु रग्निष्टोमो वै सं वत्सरो न वा एतदन्यो अग्निष्टोमादहर्धारन विव्याचे तिसय द्यग्निष्टोमः स्यादद्या च त्वारि
शास्त्रयः पवमानाः स्युश्चतुर्विंशानीतराणि स्तोत्राणि तदु षष्टिश्चै त्रीणि च शतानि स्तोत्रियांस्तानि तिसंवत्सरस्यार्हान्यहः श

एव तत्संवत्सरमारभंत उक्थ्य एव स्यात्पशुसमुद्धेयज्ञः पशुसमुद्धं सत्रं मर्वाणि चतुर्विंशानि स्तोत्राणि प्रत्यक्षाद्येतदहश्चतुर्विंशतस्मादुक्थ्य एव स्यात् ॥ १२ ॥ बृहद्रथंतरे सामनी भवत एते वै यज्ञस्य नावांसं पारिण्याय दृढद्रथंतरे ताभ्यामेव तत्संवत्सरंतरे तिपादावै बृहद्रथंतरे शिर एतदहः पादाभ्यामेव तच्छ्रयां शिरोभ्यायंति पक्षावै बृहद्रथंतरे शिर एतदहः पक्षाभ्यामेव तच्छ्रयां शिरोभ्यायुवते तज्भेन समवसृज्येय उभे समवसृजेयुर्थं वै चिच्छन्ना नौर्वधनात्तीरं तीरमुच्छंती पुत्रैर्वमेव ते सत्रिणस्तीरं तीरमुच्छंतः सुवेरन्य उभे समवसृजेयुस्तद्यादिरथंतरमवसृजेयुर्बृहन्तैवोभे अनवसृष्टे अथ यदि बृहदवसृजेयूरथंतरं वैवोभे अनवसृष्टेयद्वैरथंतरं तद्वै रूपं यद्बृहत्तद्वै राजंयद्रथंतरं तच्छाकरं यद्बृहत्तद्वै वतमेव मे ते उभे अनवसृष्टे भवतो ये वा एव विद्वांस एतद्बृहत् रूपं त्याग्वावै ते हः शः संवत्सरं माग्वा र्धमा सश आग्वा मा सश आग्वा सोमांश्चच्छंदांसि चाग्वा सवा देवतास्तप एव तप्यमानाः सोमपीथं भक्षयंतः संवत्सरमभिषुण्वंत आसते ये वा अत ऊर्ध्वं संवत्सरमुपयंति गुरुं वै ते भारमभिनिदधंतं संवै गुरुर्भारः शृणोत्यथ य एनं परस्तात्कर्मभिराग्वाऽवस्तादुपैतिसवैः स्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्रुते ॥ १३ ॥ यद्वै चतुर्विंशतं नमहाव्रतं बृहद्विवेनाव्रतो रेतः सिंचति तद्दोमहाव्रती येनाह्वा प्रजनयति संवत्सरे संवत्सरे वै रेतः सिकं जायते तस्मात्समानं बृहद्विवो निष्केवल्यं भवत्येव हवा एनं परस्तात्कर्मभिराग्वाऽवस्तादुपैतिय एवं विद्वानेतद्बृहत्पैतिस्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्रुते य एवं वे

१ ' सवै गुरुः ' इति भाष्यपाठः ।

दयोवैसंवत्सरस्यावारंचपादं चवेदं सवैस्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्रुतेऽतिरात्रोवा अस्य प्रायणीयोऽवारं मुदयनीयः पारं स्व
स्ति संवत्सरस्य पारमश्रुते यएवं वेदयोवै संवत्सरस्या वरोधनं चोद्गोधनं च वेदं सवैस्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्रुतेऽतिरात्रोवा अ
स्य प्रायणीयो वरोधनं मुदयनीय उद्गोधनं स्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्रुते यएवं वेदयोवै संवत्सरस्य प्राणोदानौ वेदं सवैस्वस्ति सं
वत्सरस्य पारमश्रुतेऽतिरात्रोवा अस्य प्रायणीयः प्राणं उद्गान उदयनीयः स्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्रुते यएवं वेदयएवं वेद
॥ १४ ॥ इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

ज्योतिर्गौरायुरिति स्तोमोभिर्यत्थं वै लोको ज्योतिरं तरिक्षं गौरसौ लोका आयुः स एवैष उत्तरख्य हो ज्योतिर्गौरायुरिति त्री
ण्यहानि गौरायुर्ज्योतिरिति त्रीण्ययं वै लोको ज्योतिरसौ लोको ज्योतिस्ते एते ज्योतिषी उभयतः संहोके ते ते नोभयतो ज्यो
तिषा षळहेनयं तितद्यदेतेनोभयतो ज्योतिषा षळहेनयं त्यनयोरेव तल्लोकर्योरुभयतः प्रतितिष्ठतो यत्थं स्मिंश्च लोके मुंभश्चो
भयोः परियद्वा एतदेव चक्रं यदभिप्लवः षळहं स्तस्य यावभि तो प्रिष्टो मातो प्रधीये च त्वारोमध्य उक्थ्यास्तत्र भ्यंगच्छति वैवर्त
मानेन यत्र कामयते तत्स्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्रुते यएवं वेदयोवै तदेदयत्थमः षळहः सवैस्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्रुते य
स्तद्देदयद्वितीयो यस्तद्देदयत्तृतीयो यस्तद्देदयच्चतुर्थो यस्तद्देदयत्पंचमः ॥ १५ ॥ प्रथमं षळहमुपयंति षळहानि भवंति षड्वा
ऋतवऋतुशएव तत्संवत्सरमा मुवंत्युतुशः संवत्सरे प्रतितिष्ठतो यंति द्वितीयं षळहमुपयंति द्वादशाहानि भवंति द्वादशवैमासा

मासशएवतरसंवत्सरमाप्नुवंतिमासशःसंवत्सरेप्रतितिष्ठंतोयंति तृतीयंषलहमुपयंत्यष्टादशाहानिभवंति तानि द्वे धानवा
 न्यानि नवान्यानि नववैप्राणानवस्वर्गालोकाःप्राणांश्चैव तत्स्वर्गश्च लोकानामुचंति प्राणेषु चैव तत्स्वर्गोऽप्युच्यते किं प्रति तिष्ठ
 तोयंति चतुर्थं षलहमुपयंति चतुर्विंशतिरहानि भवंति चतुर्विंशतिर्वा अर्धमासा अर्धमासशएव तत्संवत्सरमाप्नुवंत्यर्धमास
 शःसंवत्सरेप्रतितिष्ठंतोयंति पंचमं षलहमुपयंति त्रिंशदहानि भवंति त्रिंशदक्षरावैविराड्विरालद्याद्यैविराजमेव तन्मासिमा
 स्यभिसंपादयंतोयंत्यज्ञाद्यकामाःखलु वै सत्रमासततद्यद्विराजं मासिमास्यभिसंपादयंतोयंत्यज्ञाद्यमेव तन्मासिमास्यवरं
 धानार्थं त्यस्मै च लोकायामुष्मे चोभाभ्यां ॥१६॥ गवामयनेन यंति गावोवा आदित्या आदित्यानामेव तदयनेन यंति गावो
 वै सत्रमासतशफान्हुं गाणिसिषासत्यस्तासां दशमे मासि शफाःशृंगाण्यजायंतं तं अनुवन्य स्मै कामायादीक्षामह्यापामतमु
 त्तिष्ठामेति ताया उदतिष्ठं स्ता एताःशृंगिण्योऽध्याःसमापयिष्यामःसंवत्सरमित्यासतं तासामश्रद्धया शृंगाणि प्रावर्ततं ता
 एतारतू पुरा ऊर्जतवसुन्वंस्तस्मादुताःसर्वानृतून् प्राहवोत्तरमुत्तिष्ठंत्यूर्जह्यसुन्वन्तस्ववैगावःप्रेमाणं सर्वस्य चारुतागताः
 सर्वस्य प्रेमाणं सर्वस्य चारुतागच्छति य एवं वेद । दित्याश्च हवा अंगिरसश्च स्वर्गलोकेऽरप र्धं तव यं पूर्व एव्यामो वयमिति तेहादि
 त्याःपूर्वे स्वर्गलोके जग्मुःपश्चेवांगिरसःषष्ट्यां वा वर्षे भुयथावा प्रायणी योतिरात्रंश्चतुर्विंश उक्थ्यःसर्वेभिःपुत्राःपलहं आक्षयं
 त्यन्यान्यहानि तदादित्यानामयने प्रायणी योतिरात्रंश्चतुर्विंश उक्थ्यःसर्वे पुष्टाःपलहं आक्षयं त्यन्यान्यहानि तदंगिरसाम

यनसायथास्तुतिरंजसायन्येवमभिप्लवः षळहः स्वर्गस्थलोकस्याथयथामहापथः पर्याणएवंपृष्ठः षळहः स्वर्गस्थलोकस्य तद्य
 दुभाभ्यायंत्युभाभ्यावैयन्नरिष्यत्युभयोः कामयोरुपादयैयश्चाभिप्लवेषळहयश्चपृष्ठे ॥ १७ ॥ एकविंशमेतदहरुपयंति
 विषुवंतं मध्ये संवत्सरस्य तेन वै देवा एकविंशेनादित्यं स्वर्गाय लोका यो दयच्छन्तस् एष इत एकविंशस्तरयदशावस्तादहानिदि
 वाकीर्त्यस्य भवंति दश परस्तां नमध्यऽ एषऽ एकविंशं भयतो विराजिप्रतिष्ठितं भयतो हिवा एष विराजिप्रतिष्ठितस्मादे
 षोतरे माँल्लोकान्यन्नव्यथते तस्य वै देवा आदित्यस्य स्वर्गाँल्लोकादवपातादविभयुस्तंत्रिभिः स्वर्गैर्लोकैरवस्तात्प्रत्युत्तभुवं
 नस्तोमावैत्रयः स्वर्गाँल्लोकांस्तस्य पराचोतिपातादविभयुस्तंत्रिभिः स्वर्गैर्लोकैः परस्तात्प्रत्युत्तभुवं नस्तोमावैत्रयः स्वर्गाँलो
 कांस्तन्नयोऽवस्तात्सप्तदशाभवंति त्रयः परस्तां नमध्य एष एकविंशं भयतः स्वरसामभिधुतं भयतो हिवा एषः स्वरसामभि
 धुतरतस्मादेषोतरे माँल्लोकान्यन्नव्यथते तस्य वै देवा आदित्यस्य स्वर्गाँल्लोकादवपातादविभयुस्तं परमैः स्वर्गैर्लोकैरवस्तात्प्र
 त्युत्तभुवं नस्तोमावैपरमाः स्वर्गाँल्लोकांस्तस्य पराचोतिपातादविभयुस्तं परमैः स्वर्गैर्लोकैः परस्तात्प्रत्युत्तभुवं नस्तोमावैप
 रमाः स्वर्गाँल्लोकांस्तन्नयोऽवस्तात्सप्तदशाभवंति त्रयः परस्तां तैर्द्वौ द्वौ संपद्यन्नयश्चतुर्त्रिंशो भवंति चतुर्त्रिंशो वैस्तोमानामुत्त
 मंस्तेषु वा एष एतदध्याहितस्तपति तेषु हिवा एष एतदध्याहितस्तपति सवा एष उत्तरोऽस्मात्सर्वस्माद्भूताद्भविष्यतः सर्वमेवेद
 मतिरोचते यदिदं किंचोत्तरो भवति यस्मादुत्तरो भवति य एव वेद ॥ १८ ॥ स्वरसाम्नाउपयंतीमेवै लोकाः स्व

रसामानं इमान्वै लोकोन्तस्वरसामभिरस्पृष्टं स्तस्वरसामान्नां स्वरसामत्वं तद्यत्स्वरसामान्न उपपद्येत्येवैवैनं तल्लोकोऽन्वामज्जति ते
 षां वै देवाः सप्तदशानां प्रव्लयादविभयुः समाहववैस्तोमां अविगृह्णाऽहवेमेहनप्रविलयेरज्जितितान्त्सर्वैः स्तोमैरवस्तत्पर्याष
 न्त्सर्वैः पृष्ठैः परस्तात्तद्यदभिजित्सर्वस्तोमो वस्ताद्भवति विश्वजित्सर्वपृष्ठः परस्तात्तत्सप्तदशानुभयतः पर्युषति धृत्या अप
 व्लयाप्य तस्य वै देवा अदित्यस्वर्गां ल्लोकादवपातादविभयुस्तं पंचभीरश्मिभिरुदर्वयन् ॥ रश्मयो वै दिवा कीर्त्या निमहादि
 वा कीर्त्यपृष्ठं भवति विकर्णब्रह्मसाममासमग्निष्टोमसामो भेदुहद्वयं तरेपवमानयो भवतस्तदादित्यं पंचभीरश्मिभिरुद्वयं ति
 धृत्या अनवपातायादित आदित्ये प्रातरनुवाकमनुब्रूयात्सर्वं ह्येतदहर्दिवा कीर्त्यं भवति सौर्यपशुमन्यंगश्वेतं सवनीयस्योपा
 लभ्यमालभेरन्तसूर्यदेवत्यं ह्येतदहरे कविं शतिसासिधेनीरनुब्रूयात्प्रत्यक्षाद्धेतदहरे कविं शमेकपंचाशतं द्विपंचाशतं वाश
 स्त्वामध्ये निविदं धातितावतीरुत्तराः शंसति शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः शतं द्रियं आयुष्ये वै नंतद्वीर्यं द्वादध्याति ॥ १९ ॥
 दूरो हणंरो हतिस्वर्गां वै लोकोदूरो हणंस्वर्गमेव तल्लोकोरो हति एव वेदयदेव दूरो हणां ३ ॥ असौ वै दूरो होयो सोतपतिक
 श्चिद्वा अन्नगच्छति स यदूरो हणंरो हत्येतमेव तद्रो हति हंसः शुचिषदित्येष वै हंसः शुचिषद्वसुरंतरिक्षसदित्ये
 ष वै वसुरंतरिक्षसद्भोता वेदिषदित्येष वै होता वेदिषदति धिदूरो णसदित्येष वा अति धिदूरो णसद्भषदित्येष वै नृषद्वरसदित्ये

१ अन्न ' रुदवयनरश्मयो ' इत्यत्रावसानाभावाभाष्ये ।

षवैवरसद्वरं वा एतत्सङ्गनां यस्मिन्नेष आसन्नस्तपत्युत्तसदित्येष वैसत्यसङ्गो मसदित्येष वै व्योमसङ्गो मवा एतत्सङ्गनां यस्मि
 न्नेष आसन्नस्तपत्यजा इत्येष वा अजा अज्यो वा एष प्रातरुत्तपः सायं प्रविशति गो जा इत्येष वै गो जा क्रतु जा इत्येष वै सत्य जा
 अद्रि जा इत्येष वा अद्रि जा क्रतु मित्येष वै सत्य मे ष एता नि सर्वा ण्येषा ह वा अस्य च्छन्दः सुप्रत्यक्षतमा दिव रूपैतस्माद्यत्र कच दूरो
 हणरो हेङ्गसवत्यै वरो हेत्ता क्ष्ये स्वर्ग कामस्य रो हेत्ता क्ष्यो ह वा एतं पूर्वो ध्वान भैद्यत्रा दोगायत्री भुपुर्णो भूत्वा सोममाहरं तद्यथा
 क्षेत्रज्ञमध्वनः पुर एतारं कुर्वीत तादृकद्यदेवता क्ष्ये यं वैता क्ष्यो यो यं पवत एषः स्वर्गस्य लोकस्या भिवोढा ल्यमृषुवा जिनं देवज
 तमित्येष वै वा जीदेव जूतः सहावानन्तरुतारं रथाना मित्येष वै सहावा स्तरुतैष हीमां ह्यो कान्तसद्यस्तरं त्य रिष्टो मिं पुतना जना शु
 मित्येष वा अ रिष्टो मिः पुतना जिदा शुः स्वस्तय इति स्वस्तिता माशारुतैता क्ष्यं मिहा हुवे मेति ह्य ल्येन मे तदिदं स्वै वराति मा
 जो हुवानाः स्वस्तय इति स्वस्तिता मे वाशारुते नावमिवारु हे मेति स मे न मे तदधिरो हति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यं संपत्यै संग
 त्या उर्वी न पृथ्वी बहुले गभीरे मावा मे तौ सापरेतौ रिषा मे तौ मे एवै तदनुसं वयतं आ च परा च मे न्यन्तसद्यश्चिद्यः शन्नसापंच कृष्टीः
 सूर्य इव ज्योतिषापस्ततानोर्ति प्रत्यक्षं सूर्यमभिवदति सहस्रसाः शतसा अस्य रं हिर्नस्मावरं ते युवति न शया मिं त्या शिपमेवै तेना
 शारुत आत्मने च यजमाने भ्यश्च ॥ २० ॥ आह्वयदूरो हणरो हति स्वर्गो वै लोको दूरो हण्यं वागाहावो ब्रह्म वै वाक् संच द्राह्वयेत त
 द्ब्रह्मणाऽऽह्वेन स्वर्गं लोके रो हति स पच्छः प्रथमं रो हतीं मंतं लोकमाप्नोत्यथार्धं च शो त रिक्षं तदाप्नोत्यथ त्रिपद्यमुंतल्लो कमा

प्रोत्यथ केवल्यातदेतस्मिन्प्रतिष्ठितिष्यएषतर्पातित्रिपद्याप्रत्यवरोहतिष्यथाशाखाधारयमाणस्तदमुर्ध्विर्ल्लोकेप्रतिष्ठित्य
 र्धर्चशोतरिक्षेपच्छोस्मिँल्लोकआरवैवर्तस्वर्गलोकंयजमानांअस्मिँल्लोकेप्रतिष्ठित्यथयएककामाःस्युःस्वर्गकामाःपरांच
 मेवतेषारोहेत्तेजयेयुर्हवस्वर्गलोकेनेत्वेवास्मिँल्लोकेज्योगिववसेयुर्मिथुनानिसूकानिशस्यतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथु
 नवैपशवःपशवश्छंदांसिपशूनामवरुद्धौ । २१ । यथावैपुरुषएवंविषुवास्तस्ययथादक्षिणोर्ध्वेएवंपूर्वोर्ध्वेविषुवतोयथोत्तरोर्ध्व
 एवमुत्तरोर्ध्वेविषुवतस्तस्मादुत्तरइत्याचक्षतेप्रवाहुकसतःशिरएवविषुवांनिवदलसंहितइववैपुरुषस्तद्वापिस्यूमेवमध्येशी
 ष्णोर्विज्ञायतेतदाहुर्विषुवत्यैवतदहःशंसोद्विषुवान्वाएतदुक्तयानामुक्तयैविषुवांनिवषुवानितिहविषुवंतोभवतिश्रेष्ठताम
 श्रुवतइतितन्नाहल्यंसंवत्सरएवशंसोद्रेतोवाएतत्संवत्सरंदधतोयंतिया निवैपुरासंवत्सराद्रेतांसि जायंत्यानिपंचमास्या
 निया निषण्मास्या निखीव्यंतिवैतानि नवैर्मुंजतेऽथयान्येवदशमास्या निजायंत्या निसांवत्सरिकाणि तैर्भुंजते तस्मात्संव
 त्सरएवैतदहःशंसोत्संवत्सरोह्येतदहराप्रोतिसंवत्सरंह्येतदहरासुवैत्येवैसंवत्सरेण पाप्मानमपहतएष विषुवतांगेभ्योहैव
 मासैः पाप्मानमपहतेशीष्णोर्विषुवतापसंवत्सरेण पाप्मानंहतेपविषुवतायएवंवेदवैश्वकर्मणमुषभंसवनीयस्योपालंभ्यमा
 लभेरिन्द्ररूपमुभयतएतमहाव्रतीयेहनीद्रोवैवृजहत्वाविश्वकर्मभवंत्यजापतिःप्रजाःसृष्टुविश्वकर्मभवंत्संवत्सरोवि

१ ' निवदल ' इतिभाष्यपाठः ।

श्वकर्मद्रमेव तदात्मानं प्रजापतिं संवत्सरं विश्वकर्माणमाप्नुवंतीं द्रएव तदात्मानि प्रजापतौ संवत्सरे विश्वकर्मण्यंततः प्रतिति
 धृतिप्रतितिष्ठति य एवं वेद य एवं वेद ॥ २२ ॥ इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥
 प्रजापतिर कामय तं प्रजायेय भूयात्स्यामिति स तपो तप्यत स तपस्तप्त्वेन मद्रादशाहमपश्यत् दत्तमन एवांगेषु च प्राणेषु च त
 मात्मान एवांगेभ्यश्च प्राणेभ्यश्च द्रादश धानि रमिमीत तमाहरत्तेनायजत ततो वै सो भवदात्मानं प्रजयापशुभिर जायत भव
 त्यात्मानं प्रजयापशुभिर्जायते य एवं वेद सो कामयत कथं नृगायत्र्या सर्वतो द्रादशाहं परिभूय सर्वा मुद्दिमुभूया मिति तं वै ते
 जसैव पुरस्तात्पर्य भवं च्छंदोभिर्मध्यतो क्षरैरुपरि द्रादशया सर्वतो द्रादशाहं परिभूय सर्वा मुद्दिमाधौ त सर्वा मुद्दिमुध्नोति
 य एवं वेद यो वै गायत्री पक्षिणी च क्षुष्मती ज्योतिष्मती भास्वती वेदं गायत्र्या पक्षिण्या च क्षुष्मत्या ज्योतिष्मत्या भास्वत्या स्व
 र्गलोकमेत्येषां गायत्री पक्षिणी च क्षुष्मती ज्योतिष्मती भास्वती यद्वा दशाहं स्तस्यावाभितोतिरात्रौ तौ पक्षौ यावंतराग्निष्टो
 माते च क्षुषीयेष्टौ मध्य उक्थ्याः स आत्मा गायत्र्या पक्षिण्या च क्षुष्मत्या ज्योतिष्मत्या भास्वत्या स्वरगलोकमेति य एवं वेद ॥ २३ ॥
 त्रयश्च वा एते त्र्यहा आदशममहरा द्वावतिरात्रौ यद्वा दशाहो द्रादशाहानि दीक्षितो भवति यज्ञे य एव तैर्भवति द्रादशरात्रीरु
 पसद उषैति शरीरमेव ताभिर्धूम्रुते द्रादशाहं प्रसृतो भूत्वा शरीरं भूत्वा शुद्धः पूतो देवता अभ्येतिय ऽएवं वेद षट्त्रिंशद् होवा एष
 यद्वा दशाहः षट्त्रिंशदक्षरा वै बृहती बृहत्या वा एतदयनं यद्वा दशाहो बृहत्या वै वा इमं लोका नाश्रुवत ते वै दशाभिरेवाक्षरैरि

मंलोकमाश्रुवतं दशभिरंतरिक्षंदशभिर्दिवंचतुर्भिश्चतस्रोदिशोद्वाभ्यामेवास्मिंल्लोके प्रत्यतिष्ठन्प्रतिष्ठति य एवं वेद तदा
 हुयं दन्यानि च्छंदांसि वर्षीयांसि भूयोक्षरतराण्यथ कस्मादेतां ब्रह्मीत्याचक्षत इत्येतया हि देवा इमं ल्लोकानाश्रुवतं ते वै दश
 भिरैवाक्षरैरिमं लोकमाश्रुवतं दशभिरंतरिक्षंदशभिर्दिवंचतुर्भिश्चतस्रोदिशोद्वाभ्यामेवास्मिंल्लोके प्रत्यतिष्ठन्प्रतिष्ठति य एवं वेद तदा
 तीत्याचक्षते ऽश्रुते यद्यत्कामयते य एवं वेद ॥ २४ ॥ प्रजापतियज्ञोवा एष यद्वा दशाहः प्रजापतिर्वा एतेनाग्नेयजतं द्वादशाहे
 न सो ब्रवीद्द्वैतं श्रमासां श्रयाजयतं माद्वादशाहेनेति तं दीक्षयित्वानपक्रमंगमयित्वा ब्रुवंन्दे हि नुनो यत्वा याजयिष्याम इ
 तितेभ्य इपमूर्जं प्रायच्छत्सैषोर्गुतुष्टु च मासेषु च निहिता ददत्तं वै ते तमयाजयन्तस्माद्दद्याज्यः प्रतिगृह्णतो वै ते तमयाजयं
 स्तस्मात्प्रतिगृह्णता याज्यं भुभयेराधुवंतिय एवं विद्वांसो यजंते च याजयंति च ते वा इमं ऋतवश्च मासाश्च गुरव इवामन्यं तद्वा
 दशाहे प्रतिगृह्यते ब्रुवन्प्रजापतियाजयनोद्वादशाहेनोत्तिसतथेत्यब्रवीत्ते वै दीक्षन्वमितिते पूर्वपक्षाः पूर्वो दीक्षन्ते पाप्मानम
 पाहत तस्मात्ते दिवेव दिवेव ह्यपहत पाप्मानो परपक्षा अपरे दीक्षन्ते न तरां पाप्मानमपाहत तस्मात्ते तम इव तम इव ह्यनपहत
 पाप्मानस्तस्मादेवं विद्वान्दीक्षमाणेषु पूर्वः पूर्व एव दिदीक्षेतां पाप्मानं हते य एवं वेद स वा अयं प्रजापतिः संवत्सरं ऋतुषु च
 मासेषु च प्रत्यतिष्ठत्ते वा इमं ऋतवश्च मासाश्च प्रजापता वेव संवत्सरे प्रत्यतिष्ठन्प्रतिष्ठति य एवं वेद ह वाव स ऋतिव
 जिप्रतिष्ठति योद्वादशाहेन यजते तस्मादाहुर्न पापः पुरुषो याज्योद्वादशाहेन नेदयं मयि प्रतिष्ठति तिष्ठति ज्येष्ठ यज्ञोवा एष

यद्वा दशाहः सवैदेवानां ज्येष्ठे य एतेनाग्नेयजतं श्रेष्ठयज्ञोवा एष यद्वा दशाहः सवैदेवानां श्रेष्ठो य एतेनाग्नेयजतं ज्येष्ठः श्रेष्ठो य
जतकल्याणीहसमाभवति न पापः पुरुषो याज्यो द्वादशाहे न देयं मयि प्रतितिष्ठति । इति द्रायवैदेवाज्येष्ठ्याय श्रेष्ठ्याय नाति
ष्ठतं सोऽब्रवीद्बृहस्पतिर्याजयमा द्वादशाहे नो तितमया जयत्ततो वै तस्मै देवाज्येष्ठ्याय श्रेष्ठ्यायातिष्ठतं तित्थस्मै स्वाज्येष्ठ्याय
श्रेष्ठ्याय समस्मिन्त्स्वा श्रेष्ठतायां जानते य एवं वेदोऽर्धे वै प्रथममव्यहस्तिर्यङ्माध्यमोर्वाङ्मत्तमः स यदूर्ध्वः प्रथममव्यहस्तस्माद
यमग्निरूर्ध्व उदीर्य त ऊर्ध्वा ह्येतस्य दिभ्यो नित्यं ङ्माध्यमस्तस्मादयं वायुस्तिर्यङ्पवतीति रश्मीरापो वहतीति रश्मी ह्येतस्य दिभ्य
दर्वाङ्मुत्तमस्तस्मादसावर्वाङ्मुत्तमस्त्यर्वाङ्मर्षत्यर्वाङ्चि नक्षत्राण्यर्वाङ्ची ह्येतस्य दिक् समभ्यं चोवा इमे लोकाः समभ्यं च एते ज्येष्ठाः
सभ्यं चोस्मा इमे लोकाः श्रियै दीद्यति य एवं वेद ॥ २५ ॥ दीक्षावैदेवेभ्यो पाक्रामत्तां वासं तिकाभ्यां मासाभ्यामन्वयुजतं तां
वासं तिकाभ्यां मासाभ्यां नो दाप्नुवँस्तां धैमाभ्यां तां वार्षिकीभ्यां तां शारदाभ्यां तां हैमं तिकाभ्यां मासाभ्यामन्वयुजतं तां
हैमं तिकाभ्यां मासाभ्यां नो दाप्नुवँस्तां शैशिराभ्यां मासाभ्यामन्वयुजतं तां शैशिराभ्यां मासाभ्यामाप्नुवँ ज्ञामोति यमीप्स
ति नैनं द्विषन्नामोति य एवं वेद तस्माद्यं स त्रियादीक्षोपनमेदेतयोरेव शैशिरयोर्मासयोरगत्तयोर्दीक्षेत साक्षादेव तद्दीक्षया
मागतायां दीक्षते प्रत्यक्षादीक्षां परिगृह्णाति तस्मादेतयोरेव शैशिरयोर्मासयोरगत्तयोर्द्यौर्चैव मान्याः पञ्चवो ये चारण्या अणि

१ 'आणिमानं' इति भाष्ये पाठः कृशत्वं तदर्थः ।

माणंमेवतत्परुषिमाणंनियंतिदीक्षारूपमेवतदुपनिष्वतंसपुरस्ताद्दीक्षार्थाःप्राजापत्यंपशुमालभतेतस्यसप्तदशसामिधे
 नीरनुब्रूयात्सप्तदशोवैप्रजापतिःप्रजापतेरादृत्यैतस्याप्रियोजामदश्योभवतितदाहुयदन्येषुपशुब्रूयथक्त्वाप्रियोभवत्य
 थकस्मादस्मिन्तसर्वेषांजामदश्यएवेतिसर्वरूपावैजामदश्यःसर्वसमृद्धःसर्वरूपएषपशुःसर्वसमृद्धस्तद्यजामदश्योभवं
 तिसर्वरूपतायैसवसमृद्धैतस्यवायव्यःपशुपुरोळाशोभवतितदाहुयदन्यदेवल्यजतपशुर्भवल्यथकस्माद्वायव्यःपशुपुरो
 लाशःक्रियतइतिप्रजापतिवैयज्ञोयज्ञस्यायातयामतायाइतिब्रूयाद्यहुवायव्यस्तेनप्रजापतेनैतिवायुर्होवप्रजापतिस्तदु
 कमृषिणापवमानःप्रजापतिरितिसन्नमुचेतसन्पुण्यामीनयजरेन्तसर्वेदीक्षेरन्तसर्वेसुनुयुर्वसंतमभ्युदवस्तरयूर्ववसंतदृषमे
 वतदूर्जमभ्युदवस्यति॥२६॥छंदांसिवाअन्योन्यस्यायतनमभ्यध्यायन्गायत्रीत्रिष्टुभश्चजगत्यैचायतनमभ्यध्यायन्त्रि
 ष्टुज्गायत्र्यैचजगत्यैचजगतीगायत्र्यैचत्रिष्टुभश्चततोवाएतंप्रजापतिव्यूहंछंदसेंद्रादशाहमपश्यत्तमाहरत्तेनायजतते
 नससर्वान्कामांद्रछंदांस्यगमयत्सर्वान्कामान्गच्छतियएववेदंछंदांसिव्यूहल्ययातयामतायैछंदांस्येवव्यूहतितद्यथादो
 भ्रूवर्नलुह्रिवान्यैरन्यैरश्रांततरैरश्राततरैरुपविमोक्त्याल्येवमेवेतच्छंदोभिरेन्यैरन्यैरश्रांततरैरश्रांततरैरुपविमोक्तं
 स्वर्गलोक्त्याल्यच्छंदोसिव्यूहतीमोवैलोकोसहास्तातोव्येतांनावर्धनसमतपत्तेपंचजनानसमजानततोदेवाःसमनयं
 स्तौसयंतावेतदेवविवाहंव्यवहेतारयंतरणैरेवमभूंजिन्वतिबृहतासाविमानौधसेनैरेवमभूंजिन्वतिद्वैतेनासाविमाधूंमे

तियएवंवेदंयद्वाएतिचप्रेतिचतत्प्रथमस्याहोरूपंयद्युक्तवद्यदथवद्यदाशुमद्यतिवबंद्यत्प्रथमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदयं
 लोकोभ्युदितोयद्वायंतरंयद्वायत्रयत्करिष्यदेतानिवैप्रथमस्याहोरूपाण्युपप्रयंतोअध्वरमितिप्रथमस्याह आज्यंभवति
 प्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याहोरूपंवायवायाहिदशतेतिप्रउगमेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याहोरूपमात्वारययथोतयइदंवसोसुत
 मंधइतिमरुत्वतीयस्यप्रतिपदनुचरौरथवच्चपिववच्चप्रथमेहनिप्रथमस्याहोरूपमिंद्रनेदीयएदिहीतींद्रनिहवःप्रगाथःप्र
 थमेपदेदेवतानिरुच्यतेप्रथमेहनिप्रथमस्याहोरूपंप्रैतुब्रह्मणस्पतिरितिब्राह्मणस्पत्यःप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याहोरूपंम
 प्रिर्नेतात्वंसोमकतुभिःपितृवंत्यपइतिधाण्याःप्रथमेषुपदेयुदेवतानिरुच्यतेप्रथमेहनिप्रथमस्याहोरूपंप्रवइंद्रायवृहतइ
 तिमरुत्वतीयःप्रगाथःप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याहोरूपमायात्विंद्रोवसउपनइतिसूक्तमेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याहोरूपंम
 भित्वाशूरनोनुमोभित्वापूर्वपीतयइतिरथंतरंपृष्ठभवतिरायंतरेहनिप्रथमेहनिप्रथमस्याहोरूपंयद्वावानपुरुतमंपुराया
 लितिधाण्यावृत्रहेंद्रोनामान्यप्राइत्येतिप्रथमेहनिप्रथमस्याहोरूपंपिवासुतस्वरस्मिन्इतिसामप्रगाथःपिववान्प्रथमेह
 निप्रथमस्याहोरूपंयत्यमूषुवाजिनंदेवजुतमितिताक्षर्यपुरस्तात्सूक्तस्यशंसतिस्वस्त्ययनंवैताक्षर्यःस्वस्तितायैस्वस्त्ययनमे
 वतत्कुरुतेस्वस्तिस्वस्त्ययनस्यपारमश्रुतेयएवंवेद ॥ २९ ॥ आनइंद्रोदूरादानआसादितिसूक्तमेतिप्रथमेहनिप्रथमस्या
 होरूपंसंपाताभवतोनिष्केवल्यमरुत्वतीययोर्निविद्धर्नैवामदेवोवाइमाँल्लोकानपश्यन्तान्त्संपातैःसमपतद्यत्संपातैःस

मपतत्तत्संपातानांसंपातत्वंतद्यत्संपातौप्रथमेहनिशसतिस्वर्गस्यलोकरयसमष्टयैसंपत्त्यैसंगत्यैतत्सवितुर्वृणीमहेऽद्या
नोदेवसवितरिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरौराधन्तरेहनिप्रथमेहनिप्रथमस्याहोरूपंयुंजतेमनउतयुंजतेधियइतिसावित्र्यंयु
कवत्प्रथमेहनिप्रथमस्याहोरूपंप्रद्यावायज्ञैःपृथिवीऋतावृधेतिद्यावापृथिवीयंप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याहोरूपमिहेहवो
मनसाबंभुतानरइत्यार्भवंयद्वाएतिचप्रेतिचतत्प्रथमस्याहोरूपंतद्यत्प्रेतिसर्वमभविष्यत्प्रेष्यज्ञेवासाहोकाद्याजमानाह
तितद्यादिहेहवोमनसाबंभुतानरइत्यार्भवंप्रथमेहनिशंसत्ययंवैलोकइहेहास्मिन्नेवैनांस्तहोकेरमयतिदेवान्हुवेबृहच्छ्वसः
स्वस्तयइतिवैश्वदेवंप्रथमेपदेदेवतानिरुच्यतेप्रथमेहनिप्रथमस्याहोरूपमहांतवाएतेऽवानमेष्यतोभवांतियेसंवत्सरंवा
द्वाद्शाहंवासतेतद्यदेवान्हुवेबृहच्छ्वसःस्वस्तयइतिवैश्वदेवंप्रथमेहनिशंसतिस्वस्तियायैस्वरत्ययनमेवतत्कुरुतेस्वस्ति
संवत्सरस्यपारमश्रुतेयएवंवेदयेषांचैवंविद्धानेतद्भोतादेवान्हुवेबृहच्छ्वसःस्वस्तयइतिवैश्वदेवंप्रथमेहनिशंसतिवैश्व
नरायपृथुपाजसेविपइत्याग्निमारुतस्यप्रतिपत्प्रथमेपदेदेवतानिरुच्यतेप्रथमेहनिप्रथमस्याहोरूपंप्रवक्षसःप्रतवसोवि
रश्मिनइतिमारुतंप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याहोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्यांपुरस्तात्सूक्तस्यशंसतिस्वरत्य
यनंवैजातवेदस्यास्वस्तियायैस्वरत्ययनमेवतत्कुरुतेस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्रुतेयएवंवेदंप्रतव्यसीनव्यसीधीतिमग्नयइ
तिजातवेदस्यंप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याहोरूपंसमानमाग्निमारुतंभवतियच्चाग्निष्टोमेयद्वैयज्ञेसमानंक्रियतेतत्प्रजाअनुस

मनंतितस्मात्समानमाग्निमारुतंभवति ॥ ३० ॥ इंद्रो वै देवता द्वितीयमहर्वहति पंचदशः स्तोमो बृहत्सामं त्रिष्टुप्छंदो य
था देवतमेनेन यथा स्तोमं यथा सामं यथा छंदं संराक्षोति य एव वेदं यद्वै नेति न प्रोति य त्स्थितं तद्वितीयस्याहो रूपं यदूर्ध्वं यत्प्र
तिवद्यदंतर्वद्यद्वृषणवद्यद्वृधन्वद्यन्मध्यमेपदे देवता निरुच्यते यदंत रिक्षमभ्युदितं यद्वहंतं यद्वैष्टुभं यत्कुर्वदेता निवै द्विती
यस्याहो रूपाण्यग्निदूतं वृणीमह इति द्वितीयस्याहो आज्यं भवति कुर्वद्वितीयेह निद्वितीयस्याहो रूपं वायो ये ते सहसि ण इति
प्रजगँ सुतः सोम ऋता वृधेति वृधन्वद्वितीयेह निद्वितीयस्याहो रूपं विश्वान रस्य वस्पतिमिन्द्र इत्सोम पा एक इति मरुत्वती य
स्य प्रतिपदं नु चरौ वृधन्वच्चान्तर्वच्चद्वितीयेह निद्वितीयस्याहो रूपं मिद्रने दीय एदि हीत्यच्युतः प्रगार्थं उतिष्ठ ब्रह्मणस्पत इ
ति ब्राह्मणस्पत्यं ऊर्ध्वं वा निद्वितीयेह निद्वितीयस्याहो रूपं माग्निं तं तात्वं सोम ऋतुभिः पितृन्वंत्यप इति धायथा अच्युता बृहदि
द्रायगायतेति मरुत्वती यः प्रगार्थो येन ज्योतिर जनयन्नृता वृध इति वृधन्वा निद्वितीयेह निद्वितीयस्याहो रूपं मिद्रसोमं सोम
पते पिबेममिति सूक्तं स जोषारुद्रस्तु पदा वृषस्वोति वृषणवद्वितीयेह निद्वितीयस्याहो रूपं त्वामिच्छि हवामहे त्वं ह्येहि चे रव इति
बृहत्पृष्ठं भवति बाह्वेतेह निद्वितीयेह निद्वितीयस्याहो रूपं यद्वानोति धायथा च्युतो भयं शृणवच्च न इति साम प्रगार्थो यच्चेदम
द्यदुच्च ह्य आसीदिति बाह्वेतेह निद्वितीयेह निद्वितीयस्याहो रूपं त्यमूषुवा जिनंदेव जूतमिति क्षयोच्युतः ॥ ३१ ॥ या
त ऊतिर वमाया परमेति सूक्तं जहि वृषण्या नि कृणु ही परा च इति वृषणवद्वितीयेह निद्वितीयस्याहो रूपं विश्वो देवस्य नेतुं स्तत्स

वितुर्वरेण्यमाविश्वदेवं सपतिमिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरौ बार्हते ह नि द्वितीये ह नि द्वितीयस्य होरूपं मुद्रुच्य देवः स वि
ताहिरण्ययेति सा वित्रं मूर्ध्ववद्वितीये ह नि द्वितीयस्य होरूपं ते हि धावापृथिवी विश्वशं भुवेति धावापृथिवी यं सुजन्मनीधि
षण् अंतरीयत इत्यंतर्वाद्वितीये ह नि द्वितीयस्य होरूपं तक्षत्रयं सुवृत्तं विद्वानापस इत्याभवं तक्षन् हरींद्रवाहावृषण्वस्मृतिवृ
षण्वद्वितीये ह नि द्वितीयस्य होरूपं यज्ञस्य चोरयं विश्रुतिं विशामिति वैश्वदेवं वृषाकेतुर्यज्ञतोषामशायतेति वृषण्वद्विती
ये ह नि द्वितीयस्य होरूपं तदुशार्या तमंगिरसो वैश्वर्गाय लोककायसत्रमासत ते ह स्मद्वितीयं द्वितीयमेवाहरगत्य मुह्यंति ता
न्वा एतच्छार्या तोमानवो द्वितीये ह नि सूक्तमशंसयंत तो वै ते प्रयज्ञमजानन् प्रस्वर्गलोकं तद्यदेतत्सूक्तं द्वितीये ह नि यं साति य
ज्ञस्य प्रज्ञात्यै स्वर्गस्य लोकस्य नुरुयात्यै पृक्षस्य वृष्णो अरुषस्य नू स ह इत्याग्निमारुतस्य प्रतिपद्वृषण्वद्वितीये ह नि द्वितीय
स्या होरूपं वृष्णो शर्धा य सुमवायवेधस इति मारुतं वृषण्वद्वितीये ह नि द्वितीयस्य होरूपं ज्ञातवेदसे सुनवामसो ममिति ज्ञात
वेदस्याच्युताय ज्ञेन वर्धत ज्ञातवेदसमिति ज्ञातवेदस्य वृधन्वद्वितीये ह नि द्वितीयस्य होरूपम होरूपं ॥ ३२ ॥ पंच
मोऽध्यायः ॥ ५ ॥ इति चतुर्थपंचिकासमाप्ता ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इति चतुर्थपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथपंचमपांचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिःॐ ॥ विश्वेवैदेवादेवतारतृतीयमहर्वातिसप्तदशस्तोमोवैरूपं सामंजगतीच्छंदोयथादेवतमेनेन
 यथास्तोमं यथा सामं यथा छंदं संराक्षोति य एवं वेद यद्वै समानो दकैतत्तृतीयस्य ह्यो रूपं यदश्ववद्यदंतवद्यत्पुनरावृत्तं यत्पुन
 र्निनृतं तैयद्रतवद्यत्पर्यस्तवद्यश्चिवद्यदंत रूपं यदुत्तमे पदे देवता निरुच्यते यदसौ लोकोभ्युदितो यद्वै रूपं यज्जागतं यत्कृतं मेता
 निवैतृतीयस्य ह्यो रूपाणि युश्वा हि देव हृतमाँऽअर्थाँऽअग्नेरथीरिवेति तृतीयस्य ह्यज्यं भवति देवा वै तृतीयेनाह्वारवर्गं
 लोकमायं स्तानसुरारक्षांस्यन्ववारयंतते विरूपाश्वतै विरूपाश्वतैति भवंत आर्यं स्ते यद्विरूपाश्वतै विरूपाश्वतैति भवंत
 आर्यं स्तद्वै रूपं सामा भवत्तद्वै रूपस्य वै रूपत्वै विरूपः पाप्माना भूत्वा पाप्मानमपहतये य एवं वेद तान्हस्मान्वेवागच्छंति समेव स
 ज्यंते तानश्वा भूत्वा पद्भिरपाहतये दश्वा भूत्वा पद्भिरपाहततदश्वानामश्वत्वं मश्रुते यद्यत्कामयते य एवं वेद तस्मादश्वः पशू
 नां जविष्ठस्तस्मादश्वः प्रत्यङ्पदाहिनस्त्यपाप्मानं हते य एवं वेद तस्मादेतदश्ववदाज्यं भवति तृतीये हनि तृतीयस्य ह्यो रूपं
 वायवायाहि वीतये वायो या हि शिवा दिव ईंद्रश्च वायवेषां सुतानां मासि त्रेव रुपे वयं मश्विना वेह गच्छतं माया ह्यद्रिभिः सुतैः स
 जूविंश्वेभिर्देवेभिरुतनः प्रिया प्रिया सिवत्यौ णि हंप्र उगं समानो दकैतृतीये हनि तृतीयस्य ह्यो रूपं तंत मिद्राधसेमहेत्रय ईंद्र
 स्य सोमा इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ निनृतव त्रिवत्तृतीये हनि तृतीयस्य ह्यो रूपं मिद्रने दीय एदिहीत्यच्युतः प्रगाथः
 प्रनूनं ब्रह्मणस्य तिरिति ब्राह्मणस्य लो निनृत्तवारतृतीये हनि तृतीयस्य ह्यो रूपं मग्निर्वतात्वं सोमकतुभिः पिनवंत्यप इति धा

मनं तितस्मारसमानमाग्निमारुतं भवति ॥ ३० ॥ इंद्रो वै देवता द्वितीयमहर्वहतिपंचदशः स्तोमो बृहत्सामं त्रिष्टुप्छंदो यथा देवतमेनेन यथा स्तोमं यथा सामं यथा छंदसं राक्षोति य एव वै देवद्वैनेति न प्रोति य तस्य तैत द्वितीयस्याहो रूपं यदुधैर्वयद्यत्प्रतिवद्यदंतर्वद्यद्वृषणवद्यदुधं न्वद्यन्मध्यमे पदे देवता निरुच्यते यदंतरिक्षमभ्युदितं यद्गार्हतं यश्चैष्टुभं यत्कुर्वदेता निवै द्वितीयस्याहो रूपाण्यग्निदूतं वृणीमह इति द्वितीयस्याह आज्यं भवति कुर्वद्वितीयेह नि द्वितीयस्याहो रूपं वा यो येते सहस्रिण इति प्रजगँ सुतः सोम ऋतावुधेति वृधन्वद्वितीयेह नि द्वितीयस्याहो रूपं विश्वानरस्य वस्यति मिद्रहत्सोम पा एक इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनु चरौ वृधन्वच्चांतर्वच्च द्वितीयेह नि द्वितीयस्याहो रूपं मिद्रने दीय एदि हीत्यच्युतः प्रगाथं जतिष्ठन्न ह्यणस्पत इति ब्राह्मणस्पत्य ऊर्ध्ववानिद्रतीयेह नि द्वितीयस्याहो रूपं मग्निर्न तात्वं सोम ऋतुभिः पितृन् वत्यप इति धायया अच्युता बृहदिद्रायगायतेति मरुत्वतीयः प्रगाथो येन ज्योतिरजनयन्नतवृध इति वृधन्वानिद्रतीयेह नि द्वितीयस्याहो रूपं मिद्रसोमं सोमपते पिबेम मिति सूकैसजोषा रुद्रैरतु पदावृषरयेति वृषणवद्वितीयेह नि द्वितीयस्याहो रूपं वा मिद्रिहवामहेत्वं ह्येहि चैरव इति बृहत्पृष्ठं भवति बार्हतेह नि द्वितीयेह नि द्वितीयस्याहो रूपं यद्गवानेति धायया च्युतो मयं शृणवच्चन इति साम प्रगाथो यच्चैदमद्यदुच ह्य आसीदिति बार्हतेह नि द्वितीयेह नि द्वितीयस्याहो रूपं त्यमूषुवाजिनं देवजूतमिति तक्षर्योच्युतः ॥ ३१ ॥ यात ऊर्तिरवमाया परमेति सूकैर्जहि वृष्ण्यानि कृणुही पराच इति वृषणवद्वितीयेह नि द्वितीयस्याहो रूपं विश्वो देवस्य नेतुं स्तत्स

यथाअच्युतानकिःसुदासोरथंपर्यासनरीरमदितिमरुत्वतीयःप्रगाथःपर्यस्तवांसृततीयेहनितृतीयस्याहोरूपंत्र्यर्यमामनु
 षोदेवतातेतिसूक्तंत्रिवत्तृतीयेहनितृतीयस्याहोरूपंयद्वावइंद्रतेशतंयदिंद्रयावतस्त्वमितिवैरूपंपृष्ठंभवतिराथंतरेहनि
 तृतीयेहनितृतीयस्याहोरूपंयद्वावानेतिथाप्याच्युताऽभित्वाशूरनोनुमद्यतिराथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिराथंतरंहेतद्
 हरायतनेनंद्रत्रिधातुशरणमितिसामप्रगाथस्त्रिवांसृततीयेहनितृतीयस्याहोरूपंत्यमृषुत्राजिनंदेवजूतमितिताक्षर्योच्युतः
 ॥ १ ॥ योजातएवप्रथमोमनस्वानितिसूक्तंममनोदकैतृतीयेहनितृतीयस्याहोरूपंतदुसजनीयमेतद्वाइंद्रस्येंद्रियंयत्स
 ज्जनीयंनेतस्मिन्वैशस्यमानंद्रमिंद्रियमाविशतितद्वाप्याहुश्छंदोगांसृततीयेहनिबह्वचाइंद्रस्येंद्रियंशंसतीतितदुगार्त्सम
 दमेतेनवैगुत्समदंडद्रस्याप्रियंधामोपागच्छत्सपरमंलोकमजयदुपेंद्रस्यप्रियंधामगच्छतिजयतिपरमंलोकंयएवंवेदंतत्स
 वितुर्दुर्णीमहेऽद्यानोदेवसवितरितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनितृतीयेहनितृतीयस्याहोरूपंतदेवस्यसवितुर्वा
 र्यमहदितिसावित्रंमंतोवैमहदंतस्त्वतीयमहस्त्वतीयेहनितृतीयस्याहोरूपंयुतेनद्यावापुथिवीअभीवृतेइतिद्यावापुथिवीधं
 धृतश्रियाधृतपृचाधृतवृधेतिपुनरावृत्तंपुनर्निनृत्तंतीयेहनितृतीयस्याहोरूपंमनश्चोजातोअनभीशुरुक्थ्यइत्यार्भवंर
 थस्त्रिचक्रइतित्रिवत्तृतीयेहनितृतीयस्याहोरूपंपरावतोयेदिधिषंतआप्यमितिवैश्वदेवमंतोवैपरावतोतस्त्वतीयमहस्त्व
 तीयेहनितृतीयस्याहोरूपंतदुगायमेतेनवैगयःसुतातोवैश्वेषांदेवानांप्रियंधामोपागच्छत्सपरमंलोकजयदुपविश्वेषांदेवा

नां प्रियं धाम गच्छति जयति परं मलोकं य एवं वेद वैश्वानराय धिषणाम्नुता वृध ईत्याग्निमां रुतस्य प्रतिपदं तो वै धिषणां तस्तृती-
यमहं रतृतीये ह नितृतीयस्याहो रूपं धारा वरामरुतो धृष्णवो जस इति मारुतं बह्वभिध्याहृत्य मंतो वै बह्वंतस्तृतीयमहं रतृतीये
ह नितृतीयस्याहो रूपं जात वेद से सुन वाम सोममिति जात वेद स्याच्युता त्वमग्ने प्रथमो अंगिराऋषिरिति जात वेद स्यं पुरस्ता-
दुदकं तृतीये ह नितृतीयस्याहो रूपं त्वं त्वमित्युत्तरं त्र्यहमभिवदति सं तस्यै सं ततै ल्य है रव्यवच्छिन्नै र्यति य एवं विद्वांसो यंति
॥ २ ॥ आप्यं ते वै सोमा आप्यं ते छंदांसि तृतीये ह न्ये तदेव तत उच्छिद्य ते वा गित्येव तदेतदक्षरं त्र्यक्षरं वा गित्येकमक्षरमं-
क्षरमिति त्र्यक्षरं स एवैष उत्तरस्त्रय हो वागे कं गौरै कं द्यौरै कं तो वै वागेव चतुर्थमहर्वहति तद्यच्चतुर्थमहं न्यूं खयं त्ये तदेव तदक्ष-
रमभ्यायच्छत्ये तद्वर्धयं त्ये तत्प्रविभाविषंति चतुर्थस्याह उद्यत्या अन्नं वै न्यूं खो यदेलवा अभिगेष्णाश्च रंत्य धावा ह्यं प्रजाय-
ते तद्यच्चतुर्थमहं न्यूं खयं त्यन्नमेव तत्प्रजनयं त्यन्नाद्यस्य प्रजात्यै तस्माच्चतुर्थमहं जातवद्भवति चतुरक्षरेण न्यूं खयेदित्याहुंश्च
तुष्पादा वै पशवः पशूनाम वरुध्यै त्र्यक्षरेण न्यूं खयेदित्याहुंश्च यो वा इमे त्रिवृत्तो लोका एषा मेवलोकानामभिजित्या एकाक्षरे-
ण न्यूं खयेदिति हस्माहं लंगलाय नो जह्यामौ इत्येकाक्षरा वै वागे षवाव संप्रति न्यूं खं न्यूं खयति य एकाक्षरेण न्यूं खयतीति ह्य-
क्षरेणैव न्यूं खयेत्यतिष्ठाया एव द्विप्रतिष्ठो वै पुरुषश्च तुष्पादाः पशवो यजमानमेव तद्विप्रतिष्ठं च तुष्पात्सु पशुषु प्रतिष्ठापयति

१ ' यदेलवा ' इति भाष्यपाठः । इलाशब्दो जवाची तद्येषां कर्षकाणामस्ति ते इलवा इति तत्र न्याय्या ।

तस्माद्द्वयक्षरेणैव न्यूनमुख्ये न्यूनमुखतः प्रातरनुवाके न्यूनमुख्यतिमुखतो वै प्रजा अन्नमदंति मुखत एव तदन्नाद्यस्य यजमानदधाति
मध्यत आज्ये न्यूनमुख्यति मध्यतो वै प्रजा अन्नाधि नोति मध्यत एव तदन्नाद्यस्य यजमानदधाति मुखतो मध्यं दिने न्यूनमुख्यति मु
खतो वै प्रजा अन्नमदंति मुखत एव तदन्नाद्यस्य यजमानदधाति तदुभयतो न्यूनपरिगृह्णातिसवनाभ्यामन्नाद्यस्य परिगृही
त्यै॥ ३॥ वाग्वै देवता चतुर्थमहवर्हत्ये कविंशः स्तोमो वै राजसामानुष्टुपूछंदो यथा देवतमेनेन यथा स्तोमं यथा सामं यथा छंदसं
राधोति य एव वेदयद्वा एति च प्रोति च तच्चतुर्थस्य हो रूपं यज्येव प्रथममहं स्तदेतत्पुनर्यच्चतुर्थयद्युक्तवद्यद्वयवद्यदाशुमद्यदिपि
वचद्यत्प्रथमे पदे देवतानिरुच्यते यदयं लोको भूयुदितो यजातवद्यद्भवद्यच्चलुक्त्रवद्यद्वा चो रूपं यद्वै मदं यद्विरिफितं यद्विच्छं
दायदूनारिति कैयद्वै राजं यदानुष्टुभं यत्करिष्यद्यत्प्रथमस्य हो रूपमेतानि वै चतुर्थस्य हो रूपं यत्तर्चपाकं पांको यज्ञः पांकाः पशवः
तुर्थस्य होराज्यं भवति वै मदं विरिफितं विरिफितस्य ऋषेश्चतुर्थे हनि चतुर्थस्य हो रूपं मष्टर्चपाकं पांको यज्ञः पांकाः पशवः
पशूनामव रुध्यैता उदशजगत्या जगत्प्रातः सवन एव त्र्यहस्तेन चतुर्थस्य हो रूपं ता उपचदशा नुष्टुभं आनुष्टुभं ह्येतदहं स्तेन
चतुर्थस्य हो रूपं ता उविंशति गार्ग्यत्र्यः पुनः प्रायणीयं ह्येतदहं स्तेन चतुर्थस्य हो रूपं तदेतदस्तु तमशस्तं मया तयामस्मूक्तं यज्ञ
एव साक्षात्तद्यदेतच्चतुर्थस्य होराज्यं भवति यज्ञादेव तद्यज्ञंतन्वते वाचमेव तत्पुनरुपयति संतत्यै संततैश्च यज्ञैरव्यवच्छिन्नैर्य
तिय एवं विद्वांसो यंति वायो शुक्रो अयामिति यिहि होत्रा अयीता वायो शतं हरीणां मिद्रश्च वायवेषां सोमानां माचिक्रितानां सुक्र

तुआनोविश्वामिरुतिमिस्त्यमुवोअप्रहणमपलंवृजिनरिपुमं वितमेनदीतमइत्यानुष्टुभंप्रवर्गमेतिचप्रेतिचशुकवच्चंचतु
 थंहनिचतुर्थस्याहोरूपंतत्वायज्ञेभिरीमहतिमरुत्वतीयस्यप्रतिपदीमहइत्यन्यायाम्यभिवैतदहस्तेनचतुर्थस्याहोरूप
 मिदंवसोसुतमंधंद्रनेदीयएदिहिप्रैतुब्रह्मणस्यातिरग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपःप्रवइंद्रायवृहतइतिप्रथयनाहोस
 मानआतानंश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याहोरूपंश्रुधीहवामिंद्रमारिषण्यइतिसूक्तंहववच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याहोरूपंमरुत्वाइंद्रवृष
 भोरणायेतिसूक्तमुग्रसहोदामिहतंहुवेमर्तेहववच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याहोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधाराय
 तनादैवैतेननप्रच्यवतइमंनुमायिनंहुवइतिपर्यासोहववांश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याहोरूपंताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्य
 हस्यमध्यंदिनंवहांतितद्वैतच्छंदोवहतिर्यास्मिन्निविद्धीयतेतस्माद्रायत्रीषुनिविदं दधातिपिवासोममिंद्रमंदनुत्वाश्रुधीहवं
 विपिपानस्याद्रेरितिर्वैराजपुष्टंभवतिबाहतेहनिचतुर्थेहनिचतुर्थस्याहोरूपंयद्वावानेतिधारयान्युतत्वाभिद्धिहवामहइ
 तिबृहतोयोनिमनुनिवर्तयतिबाहतेह्येतदरायतनेनैवमिंद्रप्रतूर्तिवितिसामप्रगाथोशस्तिहाजनितेतिजातवांश्चतुर्थेह
 निचतुर्थस्याहोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजुतमितिताक्षर्योच्युतः ॥ ४ ॥ कुहश्रुतइंद्रःकस्मिन्नद्येतिस्मृक्तंवैमदंविरिफितं
 विरिफितस्यऋषेश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याहोरूपंयुधमस्यतेवृषमस्यस्वराजइतिस्मृक्तंमुरुगभीरंजनुषान्युग्रमितिजातवच्चतुर्थे
 हनिचतुर्थस्याहोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनादैवैतेननप्रच्यवतैत्यमुवःसत्रासाहमितिपर्यासो

निश्वा सुगोष्वाय तमिं त्यभ्यायाभ्यं मिवैतदहस्तेन चतुर्थस्याहो रूपं ता उगाय त्र्यो गा य त्र्यो वा । एतस्य त्र्यहस्यमभ्यं दिनं वहं
 तितद्वैतच्छंदो वहति यस्मिन्नि विद्धीयते तस्माद्गायत्रीषु निविदं दधाति विश्वो देवस्य नेतुं स्तरसवितुर्वरेण्यं माविश्वदेवं स
 त्पाति मिति विश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरो जाहते हनि चतुर्थे हनि चतुर्थस्याहो रूपं मा देवो यातु सविता सुरलङ्घति सा वित्रमेति च
 तुर्थे हनि चतुर्थस्याहो रूपं प्रद्यावायज्ञैः पृथिवी नमो भिरिति द्यावापृथिवी यं प्रति चतुर्थे हनि चतुर्थस्याहो रूपं प्रकृभुभ्यो दूत
 मिव वाचमिष्य इत्याभर्वं प्रति च वाचमिष्य इति च चतुर्थे हनि चतुर्थस्याहो रूपं प्रशुकैतु देवी मनीषेति विश्वदेवं प्रति च शुकव
 च्च चतुर्थे हनि चतुर्थस्याहो रूपं ता उ विच्छंदसः संति द्विपदाः संति चतुष्पदास्तेन चतुर्थस्याहो रूपं वैश्वानरस्य सुमता स्याम
 त्याग्निमारुतस्य प्रतिपदितो जात इति जातवच्चतुर्थे हनि चतुर्थस्याहो रूपं कइव्यकानरः स नीला इति मारुतं किह्यं जं नूं
 षिवेदेति जातवच्चतुर्थे हनि चतुर्थस्याहो रूपं ता उ विच्छंदसः संति द्विपदाः संति चतुष्पदास्तेन चतुर्थस्याहो रूपं जातवेदसे
 सुनवामसो मिति जातवेदस्याच्युताग्निनरो दीधिति भिररण्योरिति जातवेदस्य हस्तच्युती जनयतेति जातवच्चतुर्थे हनि
 चतुर्थस्याहो रूपं ता उ विच्छंदसः संति विराजः संति त्रिष्टुभस्तेन चतुर्थस्याहो रूपमहो रूपं ॥ ५ ॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
 गौर्वै देवतापंचममहवहति त्रिणवः स्तोमः शाकरं सामं पंक्तिरुच्छंदो यथा देवतमेनेन यथा स्तोमं यथा सामं यथा छंदसं राक्षो
 तिय एव वेदयद्वैनेति न प्रेतिय त्स्थितं तत्पंचमस्याहो रूपं यद्वै त्रितीयमहस्तदेतत्पुनर्यत्पंचमं यदूर्ध्ववद्यत्प्रतिबंधं तत्तर्वाद्य

हृषणवद्यद्वधन्वद्यन्मध्यमेपदेवतानिरुच्यतेयदंतरिक्षमभ्युदितंयदुधधवद्यदुधवद्यद्वधनुमद्यत्पृश्निमद्यन्मद्यद्यत्पशुरूपंय
दध्यासवद्विधुद्राहवहिपशवोयज्जागतंजागताहिपशवोयद्वाहंतबाहंताहिपशवोयत्पांकपांकाहिपशवोयद्वाभंवाभंहिप
शवोयद्भविष्मद्भविहिपशवोयद्भुष्मद्भुहिपशवोयच्छाकरंयत्पांकयत्कुर्वद्यद्वितीयस्याहोरूपमेतानिवैपंचमस्याहोरूपा
णीममूषवोअतिथिसुषुर्वधमितिपंचमस्याह्राज्यंभवतिजागतमध्यासवत्पशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याहोरूपमानोयज्ञं
दिविस्पृशमानोवायोमहेतनैरथेनपृथुपाजसावहवःसूरचक्षसंभ्राजवादिविष्टयःपिबासुतस्यरसिनोदेवंदेवोवसेंदेवं
बृहदुगायिषेवचइतिबार्हतंप्रउगंपंचमेहनिपंचमस्याहोरूपंवत्पांचजन्ययाविशेतिमरुत्वतीयस्यप्रतिपत्पांचजन्ययेति
पंचमेहनिपंचमस्याहोरूपमिंद्रत्सोमपाएकंइंद्रनेदीयएदिह्युत्तिष्ठब्रह्मणस्पतेऽग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपोबृहदिं
द्रायगायतेतिद्वितीयेनाह्रासमानआतानःपंचमेहनिपंचमस्याहोरूपमवित्तासिसुन्वतोवृकबाहिषइतिसूक्तंमद्यत्पांकंप
चपदंपंचमेहनिपंचमस्याहोरूपमिदथाहिसोमइन्मदइतिसूक्तंमद्यत्पांकंपचपदंपंचमेहनिपंचमस्याहोरूपमिद्रपिवतुभ्यं
सुतोमदायेतिसूक्तंमद्यत्त्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतेमरुत्वाँइंद्रमीढ्वइतिपर्यासोनेतिन
प्रतिपंचमेहनिपंचमस्याहोरूपताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतिंयस्मिन्निविद्धी
यतेतस्माद्गायत्रीशुनिविदं दधाति ॥ ६ ॥ महानास्त्रीष्ववस्तुवतेशाकरेणसाम्भारायंतरेहनिपंचमेहनिपंचमस्याहोरूप

मिद्रोवाएताभिर्महानात्मानंनिरमिमीतत्सान्महानाश्रयोऽथोहमेवैलोकामहानाश्रयऽहमेमहांतंहमान्वैलोकान्प्रजाप
 तिःसृष्ट्वेदं सर्वमशक्रोद्यादिकिंचयदिमाँल्लोकान्प्रजापतिःसृष्ट्वेदं सर्वमशक्रोद्यादिकिंचतच्छक्रयोर्भवस्तच्छकरीणांशक्र
 रीत्वंताऽऽर्ध्वःसीम्नोभ्यसृजतयदूर्ध्वःसीम्नोभ्यसृजततत्तिसमाअभर्वस्तत्तिसमानांसिमात्वंस्वादोरित्थाविषूवतजपनो
 हरिभिःसुतमिद्रंविश्वाअवीवृधजित्यनुरूपोवृषणवान्पुश्रिमान्मद्गन्धन्वानपंचमेहनिपंचमस्याल्लोरूपंयद्वावानेतिधा
 यान्च्युताऽभित्वाशूरनोनुमइतिरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिरथंतरंह्येतदहरायतनेनमोषुत्वावापतश्चनेतिसामप्र
 गार्थोऽध्यासवान्पशुरूपंचमेहनिपंचमस्याल्लोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवज्जतमितिताक्षर्योच्युतः ॥ ७ ॥ प्रेदंब्रह्मवृत्रतूय
 ष्वाविधेति सूक्तं पां कं पंचपदं पंचमेहनिपंचमस्याल्लोरूपमिद्रोमदायवावृधइति सूक्तं मद्गर्पां कं पंचपदं पंचमेहनिपंचमस्या
 ल्लोरूपंसत्रामदासस्तव विश्वजन्याइति सूक्तं मद्गर्भेष्टुभंतेन प्रतिष्ठितपदेनं सवनं दाधारयतनादेवैतेन न प्रच्यवते तमिद्रं वा
 जयामसीति पर्यासः सवृषावृषभोवादिति पशुरूपंचमेहनिपंचमस्याल्लोरूपं ताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्य त्र्यहस्यमध्वंदि
 नंवहंति तद्वै तच्छंदोवहति यस्मिन्नि विद्धीयते तस्माद्वायवीषुनिविदं दधाति तत्सवितुर्वृणीमहेऽद्यानो देवसवितरिति वैश्व
 देवस्य प्रतिपदनुचरौराथंतरेहनिपंचमेहनिपंचमस्याल्लोरूपमुदुष्यदेवः सवितो दमूनाइति सावित्रं मादाशुषे सुवतिभूरिवा
 ममिति वामं पशुरूपंचमेहनिपंचमस्याल्लोरूपमहीद्यावापृथिवी इह ज्येष्ठे इति द्यावापृथिवी यं रुवद्धोक्षेति पशुरूपंचमेहनि

पंचमस्याह्नोरूपं मृमुविभवावाजइंद्रोनोअच्छेत्यार्भवाजोवैपशवः पशुरूपं चमेहनिपंचमस्याह्नोरूपं स्तुषेजनंसुव्रतं न व्य
सीभिरिति वैश्वदेवं मध्यासवत्पशुरूपं चमेहनिपंचमस्याह्नोरूपं हविष्पातमजरं स्वविर्दीत्याग्निमारुतस्य प्रतिपद्भिर्मत्प
चमेहनिपंचमस्याह्नोरूपं वपुर्नृत्तच्छिकितुषेचिदस्त्विति मारुतं वपुष्मत्पंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपं जातवेदसे सुनवामसोम
मिति जातवेदस्याच्युताऽग्निर्होता गृहपतिः सराजोतिजातवेदस्य मध्यासवत्पशुरूपं चमेहनिपंचमस्याह्नोरूपं ॥ ८ ॥
देवक्षेत्रवाएतद्यत्षष्ठमहर्देवक्षेत्रवाएत आगच्छति येषष्ठमहरागच्छति न वै देवा अन्योन्यस्य गृहेव संति न तु र्कतोर्गृहेव सती
त्याहुस्तद्यथायथमृत्विजं क्रतुयाजान्यजं त्यसंप्रदायं तद्यथर्तून्कल्पयंति यथायथं जनतास्तदाहुर्न तु प्रेषैः प्रेषितव्यं न तु प्रेष
वर्षदत्तं वागवाक्रतु प्रेषाऽआप्यते वैवाक् षष्ठेहनीति यदहं तु प्रेषैः प्रेष्येयुर्धदं तु प्रेषैर्वर्षदक्रतुर्वाचमेव तदासां श्रान्तां मृक् णवहीवह
राविणीमृच्छेयुर्धदेभिर्न प्रेष्येयुर्धदेभिर्न वर्षदक्रतुर्वाचमेव तदासां श्रान्तां मृक् णवहीवह
हरामेभ्य एवाधिप्रेषितव्यं मृगमेभ्यो धिवर्षदक्रतुं तन्नवात्तमासां श्रान्तां मृक् णवहीवह राविणीमृच्छति नाच्युताद्यज्ञस्य च्य
वंते न यज्ञात्प्राणात्प्रजापतैः पशुभ्यो जिह्मायंति ॥ ९ ॥ पारुच्छेपीरुपदधति पूर्वयोः सवनयोः पुरस्तात्प्रस्थितयाज्यानां रोहि
तं वैनामैतच्छंदो यत्पारुच्छेपं मते न वा इंद्रः सप्तस्वर्गाह्णो कानरो हद्रो हति सप्तस्वर्गाह्णो कान्य एव वेदं तदाहुर्यत्पंचपदा एव पंच

मस्याहो रूपं पदपादाः षष्ठस्याथ कस्मात्सप्तपादाः षष्ठे हन्त्यत इति षड्भिरवपदः षष्ठमहरामुबल्यपि च्छिद्येव तदहयत्सप्तमं
 तदेव सप्तमेन पदेनाभ्यारभ्य वसंति वाचमेव तत्पुनरुपयंति सतल्यै सततै र्व्यवच्छिन्नै र्यति य एवं विद्वांसो यंति ॥ १० ॥
 देवासुरावा एषु लोकेषु समयतं तै वै देवाः षष्ठे नैवाह्नै र्यो लोकेभ्यो सुरान्प्राणुदं तं तेषां यान्यं तर्हस्तीना निवसू न्यासं स्तान्या
 दायसमुद्रं प्रोप्यं तं त एते नैव च्छंदसा नुहायां तर्हस्तीना निवसू न्याददं तं तद्यदेतत्पदं पुनः पदं स एवांकुश आसंजनाया द्विषतो
 वसुदत्ते निरेन मेभ्यः सर्वेभ्यो लोकेभ्यो नुदते य एवं वेद ॥ ११ ॥ द्यौ वै देवता षष्ठमहर्वहति त्रयस्त्रिंशस्त्वोमो रैव तं सामाति
 च्छंदो यथा देवतमेनेन यथा स्तोमं यथा सामं यथा छंदं संराक्षोति य एवं वेद यद्वै समानोदकं तत् षष्ठस्याहो रूपं यच्चेव तृती
 यमहं स्तदेतत्पुनर्यत् षष्ठं यदभ्यवद्यदं तवद्यत्पुनरावृत्तं यत्पुनर्निनृत्तं यद्रतवद्यत्पर्यस्तवद्यन्नैवद्यदं तत् रूपं यदुत्तमे पदे देवता नि
 रुच्यते यदसौ लोकोभ्युदितो यत्पारुच्छेपं च सप्तपदं यन्नाराशं संयन्नाभानो दिष्टं यद्वैव तं यदति च्छंदो यत्कृतं यत्तृतीयस्याहो
 रूपमेतानि वै षष्ठस्याहो रूपाण्यं जायतमनुषो धरीमणीति षष्ठस्याह्वाज्यं भवति पारुच्छेपमति च्छंदोः सप्तपदं षष्ठे ह निषष्ठ
 स्याहो रूपं स्तीर्णं बर्हि रपनो याहि वीतयं आचारथो नियुत्वा न्वक्षदवसे सुषुमाया तमद्रिभिर्गुवांस्तोमोभिर्देवयंतोऽअश्विनां व
 र्मह इन्द्रवृषां निद्रा रतुश्रौषको वृणो अग्नेश्च पुहित्वमीळितो ये देवा सो दिव्ये कादशस्थे यमददाद्रभसमृणच्युतमिति प्रउगं पारु

१ ' अपच्छिद्यैव ' इति भाष्यपाठः । अपच्छिद्यैव पृथक्त्वेन तस्य विच्छेदं कृत्वेव इति तदर्थः ।

च्छेपमतिच्छेदाःसप्तपदंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्लोरूपंसपूर्व्योमहानामितिमरुत्वतीयस्यप्रतिपदंतोवैमहदंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठ
 स्याह्लोरूपंत्रयइंद्रस्यसोमाइंद्रनेदीयएदिहिप्रनूनंब्रह्मणस्पतिरग्निर्नेतात्वंसोमऋतुभिःपिन्वंत्यपोनकिःसुदासोरथमिति
 तृतीयेनाह्लासमानआतानःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्लोरूपंयत्वंरथमिंद्रमेधसातयइतिसूक्तंपारुच्छेपमतिच्छेदाःसप्तपदंषष्ठेहनिष
 ष्टस्याह्लोरूपंसयोवृषावृष्येभिःसमोकाइतिसूक्तंसमानोदकंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्लोरूपमिंद्रमरुत्वइहपाहिसोममितिस्सूक्ते
 भिःसाकंपिबतुवृत्रखादइत्यंतोवैखादोतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्लोरूपंतदुत्रैष्टुभंतनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतना
 देवैतेननप्रच्यवर्तयंहयेनवाइदमितिपर्यासःस्वर्मरुत्वताजितमित्यंतोवैजितमंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्लोरूपंताउगा
 यऋयोगायऋयोवाएतस्यऋयहस्यमध्यदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहंतियास्मिन्निविद्धीयतेतस्माद्वायत्रीषुनिविदंद्वातिरेवती
 र्नःसधमादेरेवाइंद्रवतःस्तोतिरैवतंपुष्टंभवतिबाहर्तेहनिषष्ठेहनिषष्ठस्याह्लोरूपंयद्वावानेतिधाय्याच्युतात्त्वामिद्धिहवा
 महइतिबृहतोयोनिमनुनिवर्तयतिबाहर्तेह्येतदहरायतनेनैद्रमिदेवतातयइतिसामप्रगाथोनिनृत्तवान्षष्ठेहनिषष्ठस्याह्लो
 रूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजुतमितिताक्ष्योच्युतः ॥ १२ ॥ एंद्रयाह्युपनःपरावतइतिसूक्तंपारुच्छेपमतिच्छेदाःसप्तपदंषष्ठेह
 निषष्ठस्याह्लोरूपंप्रधान्वस्यमहतोमहानीतिसूक्तंसमानोदकंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्लोरूपमभूरेकोरयिपतेरयीणामितिस्सूक्तैरथ
 मातिष्ठतुविनृन्पभीममित्यंतोवैस्थितमंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्लोरूपंतदुत्रैष्टुभंतनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायत

नादेवैतेननप्रच्यवतउपनोहरिभिःसुतमितिपर्यासःसमानोदकैःषष्ठेहनिषष्ठस्याहोरूपताउगगयउयोगायउयोवाएतस्यउय
हस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतिथस्मिन्निविद्धीयतेतस्माद्वायत्रीषुनिविदंधात्यभित्यदेवंसवितारमोषयोरितिर्वै
श्वदेवस्यप्रतिपदतिच्छंदाःषष्ठेहनिषष्ठस्याहोरूपतत्सवितुर्वरेण्यंदोषोअगादित्यनुचरोतोवैगतमंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठ
स्याहोरूपमुदुच्यदेवःसवितोसवायेतिसावित्रीशश्वत्तमंतदपावहिरस्यादित्यतोवैस्थितमंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याहोरू
पंकतरापूर्वाकतरापरायोरितिद्यावापृथिवीयंसमानोदकैषष्ठेहनिषष्ठस्याहोरूपमिदमित्यारौद्रगूर्तवचायेयज्ञेनदक्षिण्यासमक्ताइतिवै
जाअध्वरमुमुक्षाइत्याभर्वनाराशंसंनिर्वत्षष्ठेहनिषष्ठस्याहोरूपमिदमित्यारौद्रगूर्तवचायेयज्ञेनदक्षिण्यासमक्ताइतिवै
श्वदेवं ॥ १३ ॥ नाभानेदिष्टशंसतिनाभानेदिष्टवैमानवंब्रह्मचर्यवसन्तंआतरोनिरभजन्तसोब्रवीदेत्यकिंमह्यमभा
कैत्येतमेवनिष्ठावमववदितारमित्यब्रुवंस्तस्माद्वाच्येतहिंपितरंपुत्रानिष्ठावोववदितेत्येवाचक्षतेसपितरमेत्याब्रवीत्त्वांह
वावमह्यंतताभाक्षुरितितंपिताब्रवीन्मापुत्रकतदादृथाअंगिरसोवाइमेस्वर्गायलोकायसन्नमासतेतेषष्ठंषष्ठमेवाहरागत्य
मुह्यंतितानेतेसूक्तेषष्ठेहनिशंसयतेषांयत्सहस्रंसत्रपरिवेषणंतत्तेस्वयंतोदास्यतीतितथेतितानुपैत्यतिगुभ्णीतमानवंसुमे
धसइतितमब्रुवन्किंकामोवदसीतीदमेववःषष्ठमहःप्रज्ञापयानीत्यब्रवीदथयद्एतत्सहस्रंसत्रपरिवेषणंतन्मेस्वयंतोदत्ते

१ ' ताताभाक्षुः ' इतिभाष्येदृश्यतेतथापिततशब्दस्यैवातवाचित्वात्ताभाक्षुरितिर्वैदिकपाठ एवमुवचः ।

तितथेतितानेतेसूकेषष्ठहन्यशंसयत्ततोवैतेप्रयज्ञमजानन्प्रस्वर्गलोकंतद्यदेतेसूकेषष्ठेहनिशंसति यज्ञस्यप्रज्ञालैस्वर्गरथ
 लोकस्यानुख्यालैतंस्वयंतोब्रुवन्नेतत्तेब्राह्मणसहस्रमिति तदेनंसमाकुर्वाणंपुरुषः कृष्णशर्वांस्युत्तरतउपोत्थायाब्रवीन्मम
 चाइदममवैवास्तुहमिति सो ब्रवीन्मह्यं वाइदमदुरितितमब्रवीत्तद्वेनौतवैवपितरिप्रश्नइतिसपितरमैत्तपिताब्रवीन्नुतेपु
 त्रकादुरित्यदुरेवमइत्यब्रवीत्तत्तुभेपुरुषः कृष्णशर्वांस्युत्तरतउपोदतिष्ठन्ममवाइदममवैवास्तुहमित्यादितेतितं पितान्न
 वीत्तस्यैवपुत्रकतत्तत्तुसतुभ्यंदास्यतीतिसपुनरेत्याब्रवीत्तवहवावकिलभगवंइदमिति मेपिताहेतिसो ब्रवीत्तदहंतुभ्यमे
 वद्दामि यएवसत्यमवादीरितितस्मादेवंविदुषासत्यमेववदितव्यंस एषसहस्रसनिर्मत्रोयन्नाभानेदिष्टंउपैनंसहस्रंनमति
 प्रपष्ठेनाह्वास्वर्गलोकंजानाति यऽएवंवेद ॥ १४ ॥ तान्येतानिसहचराणीत्याचक्षतेनाभानेदिष्टंवाल्खिल्यावृषाकपि
 मेवयामरुतंतानिसहैवशंसेद्यदेषामतरियात्तद्यजमानस्यांतरियाद्यदिनाभानेदिष्टंरेतोस्यांतरियाद्यदिवाल्खिल्याः प्रा
 णानस्यांतरियाद्यदिदृषाकपिमात्मानमस्यांतरियाद्यद्येवयामरुतंप्रतिष्ठयाएनंन्यावयेद्वैव्यचमानुष्यैचनाभानेदिष्टेनै
 वरेतोसिंचत्तद्वाल्खिल्याभिर्व्यकरेत्सुकीर्तिनाकाक्षीवतेनयानिं व्यहापयदुरौयथातवशर्मन्मदेमेतितस्माज्ज्यायान्तस
 न्गार्भः कनीयांसंतयानि नहिनस्ति ब्रह्मणाहिसक्कुसं एवयामरुतैतवैकरोतितेनेदंसर्वमेतवैकृतमेतियदिदं किंचाहश्च कृष्ण
 महर्जुनंचैत्याग्निमारुतस्यप्रतिपदहश्चाहश्चेतिपुनरावृत्तं पुनर्निन्दतं षष्ठेहनिषष्ठस्याहो रूपमध्वोवोनाममारुतं यज्ञावाइति

नारुतंवह्मिष्याहल्यमतोवैबहृतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याहोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्याच्युतासप्रल
थासहसाजायमानइतिजातवेदस्थंसमानोदकंषष्ठेहनिषष्ठस्याहोरूपंधारयन्धारयन्नितिशंसतिप्रस्रंसाद्वाअंतस्यविभाय
तद्यथापुनराग्रंथपुनर्निग्रंथमतंबभीयान्मयूखंवाततोधारणायनिहन्यात्तादृक्छारयन्धारयन्नितिशंसतिसंतत्यैसंत
तैरुयहैरव्यवच्छिन्नैर्यतियएवंविद्वांसोयंतियति ॥ १५ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

यद्वाएतिचप्रेतिचतत्सप्तमस्याहोरूपंयज्येवप्रथममहस्तदेवैतत्पुनर्यत्सप्तमंयद्युक्तवद्यद्रथवद्यदाशुमद्यतिपवर्षद्यत्प्रथ
मेपदेवतानिरुच्यतेयदयंलोकोभ्युदितोयज्जातवद्यदनिरुक्तंयत्करिष्यद्यत्प्रथमस्याहोरूपमेतानिवैसप्तमस्याहोरूपाणि
समुद्रादुर्मिर्मधुमाँउदारदितिसप्तमस्याह्राज्यंभवत्यनिरुक्तंसप्तमहेनिसप्तमस्याहोरूपंवाग्वैसमुद्रोनवैवाकक्षीयतेनस
मुद्रःक्षीयतेतद्यदेतत्सप्तमस्याह्राज्यंभवतिवज्ञादेवतद्यज्ञंतन्वतेवाचमेवतत्पुनरुपयतिसंतत्यैसंततैरुयहैरव्यवच्छिन्नै
र्यतियएवंविद्वांसोयंत्याप्यंतेवैस्तोमाआयंतेछंदांसिषष्ठेहनेतद्यथैवादआज्येनावदानानिपुनःप्रत्यभिघारयंत्ययातया
मतायाएवमेवैतत्स्तोमांश्चछंदांसिचंपुनःप्रत्युपयंत्ययातयामतायैयदेतत्सप्तमस्याह्राज्यंभवतितदुन्नेष्टुभंनिष्टुभ्यातः
सवनएषत्र्यहंआवायोभूषष्टुचिपाउपनःप्रयाभियांसिदाश्वासमच्छाऽनो नियुद्धिःशतिनीभिर्ध्वरंप्रसोताजीरोअध्वरे
ध्वस्याद्येवापवद्द्रमादनासोयावाशतंनियुतोयाःसहस्रंप्रयद्वाभिन्नावरुणारपुर्ध्वन्नागोमतानासत्यारथेनानोदेवशवसा

याहिशुभिमन्प्रवोयज्ञेषुदेवयंतोअर्चन्प्रश्नोदसाधायसासस्रएवेतिप्रउगमेतिचप्रोतिचसप्तमेहनिसप्तमस्याहोरूपंतदुन्नैष्टु
 भंजिष्टुप्रातःसवनऽएष्यहंआवारयंयथोतयइदंवसोसुतमधइंद्रनेदीयएदिहिप्रैतुब्रह्मणस्पतिरग्निर्नोतात्वंसोमक्रतु
 भिःपिन्वत्यपःप्रवइंद्रायबृहतइतिप्रथमेनाहोसमानआतानःसप्तमेहनिसप्तमस्याहोरूपंकयाशुभासवयसःसनीळाइति
 सूक्तंनजायमानो नशतेनजातइतिजातवत्सप्तमेहनिसप्तमस्याहोरूपंतदुकयाशुभीयमेतद्वैसंज्ञानैसंतनिसूक्तंयत्कयाशु
 भीयमेतेनहवाइंद्रोणसत्योमरुतस्तेसमजानतंतद्यत्कयाशुभीयंशंसतिसंज्ञात्याएवतद्वायुर्व्यंतद्योस्यप्रियःस्यार्कुर्यादेवा
 स्यकयाशुभीर्यंतदुन्नैष्टुभंतंनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतनादेवैतेनप्रच्यवतैत्यंशुमेषमहयास्वविंदमितिसूक्तंमल्यंन
 वाजंहवनस्यदंरथमितिरथवत्सप्तमेहनिसप्तमस्याहोरूपंतदुजागतंजगल्योवाएतस्यऽयहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदो
 वहतियास्मिन्निवृद्धीयतैतस्माज्जागतीषुनिविदंधातिमिशुनानिसूकानिशस्यंतैष्टुभानिचजागतानिचमिशुनंवैपशवः
 पशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्धैत्वामिद्धिहवामहेत्वंह्योहिचेरवइतिबृहत्पृष्ठभवतिसप्तमेहनिनियदेवषष्ठस्याहस्ताद्यद्वैरथंतरं
 तद्वैरूपंयद्बृहतद्वैराज्यद्रथंतरंतच्छाकरंयद्बृहतद्वैवतैतद्यद्बृहत्पृष्ठभवतिबृहतैवतद्बृहत्प्रत्युत्तभ्रुवैत्यसोमकृतंजायद्रथं
 तरंस्यात्कृतं त्रंस्यात्तस्माद्बृहदेवकर्तव्यंयद्वावानेतिधाययाच्युताऽभिवाशूरनोनुमइतिरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिरा
 थंतरंह्येतदहरायतनेनपिबासुतस्यरसिनइतिसामप्रगाथःपिववान्सप्तमेहनिसप्तमस्याहोरूपंल्यमूषुवाजिनंदेवजूतमि

तिताऽर्थोच्युतः। १६। इन्द्रस्यनुवीर्षाणिप्रवोचमिति सूक्तं प्रेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याहो रूपं तदुत्रैषु भंतेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं
 दाधाराय तनां देवैतेन न प्रच्यवतेऽभिमत्यं मे षं पुरुहूतमुमिषयमिति सूक्तं यद्वाव प्रेतितदभीतिसप्तमेहनिसप्तमस्याहो रूपं तदु
 जागतं जगत्योवा एतस्य त्रयहस्य मध्यं दिनं बहंतितद्वैतच्छंदो बहति यस्मिन्नि विद्धीयते तस्माज्जागतीषु निविदं धातिमिथुना
 नि सूक्तानि यस्य तत्रैषु भानि च जागता नि च मिथुनं वै पशवः पशव इच्छंदो माः पशूनाम वरुद्धै तत्सवितुर्वृणीमहेऽद्यानो देव
 सवितरिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरौ राधं तरेह निसप्तमेहनिसप्तमस्याहो रूपं मभिवादेव सवितरिति सा वित्रं यद्वाव प्रेतित
 दभीतिसप्तमेहनिसप्तमस्याहो रूपं प्रतां यज्ञस्य शंभुवेति द्यावापृथिवी यं प्रेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याहो रूपं मयं देवा यजन्मन
 इत्याभवं जातवत्सप्तमेहनिसप्तमस्याहो रूपं माया हि वनसासहेति द्विपदाः शंसति द्विपाद्वै पुरुषश्चतुष्पादाः पशवः पशव इच्छं
 दो माः पशूनाम वरुद्धै तद्यद्विपदाः शंसति यजमानश्चेव तद्विप्रतिष्ठं चतुष्पात्सु पशुषु प्रतिष्ठापयंत्यैभिरग्नेदुवोगिर इति वै
 श्वदेवमेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याहो रूपं तान्युगायत्राणि गा यत्राणि गा यत्र तृतीय सवन एष त्रय हो वैश्वा नरो अजीजना दित्याग्निमारुतस्य
 प्रतिपज्जातवत्सप्तमेहनिसप्तमस्याहो रूपं प्रयद्दस्त्रिष्टुभं मिषमिति मारुतं प्रेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याहो रूपं जातवेदसे सुनवा
 मसो ममिति जातवेदस्याच्युतां दूतं वो विश्ववेदसमिति जातवेदस्य मनिरुक्तं सप्तमेहनिसप्तमस्याहो रूपं तान्युगायत्राणि गा
 यत्र तृतीय सवन एष त्रयहः। १७। यद्वै नेति न प्रेतियत्स्थितं तददृष्टमस्याहो रूपं यच्छेव द्वितीयमहं स्तदेवैतत्पुनर्यददृष्टमं यदूर्ध्वं च

द्यत्प्रतिवद्यदंतर्वद्यद्दृषण्यद्यद्धनर्वहन्मध्यमेपदेवेतानिरुच्यतेयदंतरिक्षमभ्युदितैयद्व्यभिचयन्महद्वद्यद्विहृतवद्यत्पुन
 र्वद्यत्कुर्वद्यद्वितीयस्याहोरूपंमेतानिवाअष्टमस्याहोरूपाण्यग्निबोदेवमग्निभिःसजोषाइत्यष्टमस्याह्वाज्यंभवतिस्मरय
 टमेहन्यष्टमस्याहोरूपंतदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुप्रातःसवनएषत्र्यहःकुविदंगनमसायेवृधासःपीवोऽअन्नौरयिवृधःसुमेधाउच्छ्रु
 षसःसुदिनाअरिप्राउत्रातादूतानदभायगोपायावत्तरस्तन्वोयावदोजःप्रतिवांसूरउदितेसूक्तैर्धेनुःप्रत्नस्यकाम्यदुहानाब्र
 ह्माणइद्रोपयाहिविद्वानूर्ध्वोअग्निःसुमतिवस्वोअश्वेदुतस्यानःसरस्वतीजुषाणेतिप्रउगंप्रतिवदंतर्वाद्ब्रह्मतवदूर्ध्ववदष्टमेह
 न्यष्टमस्याहोरूपंतदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुप्रातःसवनएषत्र्यहोविश्वानरस्ववस्यतिमिंद्रहत्सोमपाएकऽइंद्रनेदीयएदिष्टुतिष्ठन्न
 ह्माणरपतेऽग्निर्नेतात्वंसोमऋतुभिःपिन्वंत्यपोबृहदिंद्रायगायतेतिद्वितीयेनाह्वासमानआतानोऽष्टमेहन्यष्टमस्याहोरूपं
 त्रंसामहामिंद्रंयस्मिन्विश्वोइतिसूक्तमहदष्टमेहन्यष्टमस्याहोरूपंमहश्चित्त्वमिंद्रयतएतानितिसूक्तमहदष्टमेहन्यष्ट
 मस्याहोरूपंपिवासोममभियमुप्रतदइतिसूक्तमूर्वागव्यमहिगुणानइंद्रेतिमहदष्टमेहन्यष्टमस्याहोरूपंमहोइद्रोनुवदाच
 र्षणिप्राइतिसूक्तमहदष्टमेहन्यष्टमस्याहोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतेतमस्य
 द्यावापृथिवीसचेतसेतिसूक्तंयदैतृण्वानोमहिमानमिंद्रियमितिमहदष्टमेहन्यष्टमस्याहोरूपंतदुजागतंजगत्सोवाएत
 स्यत्र्यहस्यमध्यदिनंवहंतितदैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविक्षीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदं दधातिमिथुनानिसूकानिशरयंतै

त्रैलुभानिचजागतानिचमिशुनवैपशवःपशवरहंदोमाःपशूनामवरुद्धैमहदंतिस्सूकानिशस्यंतैमहदाअंतरिक्षस्याधैपं
 चसूकानिशस्यंतैपंचपदापंकिःपांकोयज्ञःपांकाःपशवःपशवरहंदोमाःपशूनामवरुद्धाअभित्वाग्रनोनुमोऽभित्वा
 पूर्वपीतयइतिरथतरंरुष्टंभवत्यष्टमेहनियद्वावानेतिधाययाच्युतामिद्धिहवामहइतिबृहतोयोनिमनुनिवर्तयतिबार्हतं
 ह्येतदहरायतनेनोभयंशृणवच्चनइतिसामप्रगाथोयच्चेदमद्ययदुचह्यआसीदितिबार्हतेहन्यष्टमेहन्यष्टमस्याहोरूपंत्यमू
 षुवाजिनंदेवजुतमितिताक्षर्योच्युतः ॥१८॥ अपूर्व्यापुरुतमान्यस्माइतिसूक्तंमहेवीरायतवसेतुरायोतिमहददष्टमेहन्यष्ट
 स्याहोरूपंतांसुतेकीर्तमधवन्महित्वेतिसूक्तंमहददष्टमेहन्यष्टमस्याहोरूपंत्वमह्माइंद्रयोहशुभैरितिसूक्तंमहदष्टमेहन्य
 ष्टमस्याहोरूपंत्वमह्माइंद्रतुभ्यंहक्षाइतिसूक्तंमहददष्टमेहन्यष्टमस्याहोरूपंतदुत्रैष्टुभतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधाराय
 तनादेवैतेननप्रच्यवतेदिवश्चिदस्यवरिमाविपप्रथइतिसूक्तंमिंद्रंनमहेतिमहददष्टमेहन्यष्टमस्याहोरूपंतदुजागतंजग
 ल्योवाएतस्यत्रयहस्यमध्यादिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माजगतीषुनिविदंदाधारेतिमिशुनानिस्सूका
 निशस्यंतैत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिशुनवैपशवःपशवरहंदोमाःपशूनामवरुद्धैमहदंतिस्सूकानिशस्यंतैमहदाअंत
 रिक्षमंतरिक्षस्याधैपंचपंचसूकानिशस्यंतैपंचपदापंकिःपांकोयज्ञःपांकाःपशवःपशवरहंदोमाःपशूनामवरुद्धैतानि
 द्वेधापंचान्यानिपंचान्यानिदशसंपद्यंतेसादशिनीविरालब्धविरालब्धपशवःपशवरहंदोमाःपशूनामवरुद्धैविश्वोदेव

स्यनेतुं स्तरसवितुर्वरेण्यमाविश्वदेवं सपतिमिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरौ बार्हतेहन्यष्टमेहन्यष्टमस्याहो रूपं हिरण्यपा
णिमूतयइतिसावित्रमूर्ध्ववदष्टमेहन्यष्टमस्याहो रूपं महीद्यौःपृथिवीचनइतिद्यावापृथिवीयमहदष्टमेहन्यष्टमस्याहो
रूपं युवानापितरापुनरित्यार्धवपुनर्वदष्टमेहन्यष्टमस्याहो रूपं मिमानुकं भुवनसीषधामेतिद्विपदाःशंसतिद्विपदैपुरु
षश्चतुष्पादाःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्धैतद्याद्विपदाःशंसति यजमानमेवतद्विप्रतिष्ठं चतुष्पात्सुपशुप्रतिष्ठाप
यतिदेवानामिदवोमहदिति वैश्वदेवमहदष्टमेहन्यष्टमस्याहो रूपं तान्युगायत्राणिगायत्रतृतीयसवनएष्यहं ऋतावानं
वैश्वानरमित्याग्निमारुतस्यप्रतिपदं प्रिवैश्वानरोमहानितिमहदष्टमेहन्यष्टमस्याहो रूपं कीलंवःशर्धोमारुतमितिमारुतं
जंभेरसस्यवावृधइतिवृधन्वदष्टमेहन्यष्टमस्याहो रूपं जातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्याच्युताग्नेमृळमहअसीति
जातवेदस्यमहदष्टमेहन्यष्टमस्याहो रूपं तान्युगायत्राणिगायत्रतृतीयसवनएष्यहः॥१९॥इति तृतीयोऽध्यायः॥३॥
यद्वै समानोदकं तन्नवमस्याहो रूपं यज्योवतृतीयमहसदेवैतरपुनर्यन्नवमं यदश्ववद्यदंतवद्यत्पुनरावृत्तं यत्पुनर्नितृत्तं य
दतवद्यत्पयस्तवद्यन्निवद्यदंत रूपं यदुत्तमेपदेवतानिरुच्यतेयदसौलोकोभ्युदितोयच्छुचिवद्यत्सत्यवद्यत्क्षेतिवद्यदंतव
द्यदो कवद्यत्क्रुतं यत्तृतीयस्याहो रूपं मेतानिवैनवमस्याहो रूपाण्यगन्महानमसाय विष्टमिति नवमस्याह आज्यं भवति ग
तवन्नवमेहनिनवमस्याहो रूपं तदुन्नैष्टुभं त्रिष्टुभ्यातः सवनएष्यहः प्रवीरया शुचयोदद्विरेते ते सत्येन मनसा दीध्यानादि वि

क्षयं तारजसः पृथिव्यां मा विश्ववारांश्चिनागतं नोपयं सोम इन्द्रतुभ्यं सुन्धं आ तु प्रब्रह्माणो अंगिर सो न क्षतं सरस्वतीं देवयं तो हव
 तं आ नो दिवो बृहतः पर्वतादासरस्वत्यभि नोनेषिवस्य इति प्रउगं शुचिवत्सत्यवत्क्षेति वद्गतवदो कवञ्चवमेह निनवमस्याहो
 रूपं तदुत्रैष्टुभं त्रिष्टुभं प्रातः सवन एष्य हस्तं तमिद्राधसेम हेत्रय इन्द्रस्य सोमा इन्द्रनेदीय एदि हि प्रनूनं ब्रह्मणस्पतिरग्निर्नेतात्वं
 सोमक्रतुभिः पिन्वंत्यपो न किः सुदासो रथमिति तृतीयेनाह्वासमान आतानो नवमेह निनवमस्याहो रूपं मिन्द्रः स्वाहा पिबतु य
 स्य सोम इति सूक्तं मंतो वै स्वाहा कारं तो नवममहं नवमेह निनवमस्याहो रूपं गायत्सो मनभन्यं यथा वेरिति सूक्तं मर्चा मतद्वा
 वृधानं स्वर्वादि त्यंतो वै स्वरं तो नवममहं नवमेह निनवमस्याहो रूपं तिष्ठाहरी रथ आयुज्यमानेति सूक्तं मंतो वै स्थितं मंतो नवममहं नवमेह नि
 महं नवमेह निनवमस्याहो रूपं मिमा उत्वा पुरुतमस्य कारोरिति सूक्तं धियो रथेष्ठा मि त्यंतो वै स्थितं मंतो नवममहं नवमेह नि
 नवमस्याहो रूपं तदुत्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठित पदेन सवनं दाधाराय तनादेवै तेन न प्रच्यवर्ते प्रमंदिनेपि तु मदर्चताव च इति सूक्तं स
 मानो दर्कं नवमेह निनवमस्याहो रूपं तदुजगतं जगत्थो वा एतस्य त्र्यहस्य मध्यं दिनं वहंति तद्वै तच्छंदो वहतियस्मिन्नि विद्धी
 यते तस्माज्जगती शुनि विदं दधाति मिथुना नि सूक्ता नि शस्यं तत्रैष्टुभानि च जगता नि च मिथुनं वै पशवः पशव इच्छंदो माः पशूना
 मवरुद्धैश्च सूक्ता नि शस्यं तेषं च पदापं किः पां को यज्ञः पां काः वशवः पशव इच्छंदो माः पशूनामवरुद्धैश्चामिद्धि हवामहे त्वं
 हो हि चैरव इति बृहत्पृष्ठं भवति नवमेह नि यद्वावानेति धारया च्युताऽभि त्वाशूरनो नुम इति रथं तरस्य यो निमनु निवर्तयति

राधंतरह्येतदहरायतनेनेन्द्रत्रिधातुशरणमिति सामप्रगाधं स्त्रियाद्भ्रमेह निनवमस्याहो रूपं त्यमूषाजिनंदेवजुतमितिता
 क्षयोच्युतः ॥२०॥ संचत्वेजगमुर्गिरइद्रपूर्वोरितिसूक्तं गतवन्नवमेह निनवमस्याहो रूपं कदा मुवन्नथक्षयाणि ब्रह्मेतिसूक्तं क्षेति
 वदंतरूपं क्षेतीववा अंतंगत्वा नवमेह निनवमस्याहो रूपं मासत्योया तुमघवां ऋजीषीतिसूक्तं सत्यवन्नवमेह निनवमस्याहो रू
 पंतत्तद्द्रियं परमंपराचैरितिसूक्तं मंतोवै परमंतो नवममहर्नवमेह निनवमस्याहो रूपं तदुत्रैषु भंतेन प्र तिष्ठितपदेनं सवनं दा
 धारायतनादेवैतेन न प्रच्यवर्तेऽहं भुवं वसुनः पूर्व्यरपतिरितिसूक्तं महं धना निसंजया मिशश्वत इत्यंतो वै जितमंतो नवममह
 र्नवमेह निनवमस्याहो रूपं तदुज्जागतं जगत्पोषा एतस्य त्र्यहस्यमध्यं दिनं वहंति तद्वै तच्छंदोवहति यस्मिन्निविद्धीयते तस्मा
 ज्जगतीषु निविदं धातिमिथुना निसूक्तानि शस्यं तैर्ब्रह्मानि च मिथुनं वै पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुद्ध्यै
 पंचपंचसूक्तानि शस्यं तैर्पंचपदापंक्तिः पांक्तो यज्ञः पांक्ताः पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुद्ध्यै तानि द्वेधापंचान्यानि पंचा
 न्यानि दशसंपद्यंते सादशिनो विराळन्नं विराळन्नं पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुद्ध्यै तस्मिन् वि तुर्बुणीमहं ऽद्यानो देवसवित
 रिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरैराधंतरहं निनवमेह निनवमस्याहो रूपं दोषो आगादिति सा विव्रमंतो वै गतमंतो नवममहर्न
 वमेह निनवमस्याहो रूपं प्रवांमहिद्यवी अभीतिद्यावापृथिवी यं शुची जपप्रशस्तय इति शुचि वंन्नवमेह निनवमस्याहो रूपं भि
 द्रइषे ददातु नस्तनोरजा निधत्तनेत्यार्भवांजिरासासानि सुन्वत इति त्रिवंन्नवमेह निनवमस्याहो रूपं बभ्रुरेको विषुणः सुनरो

युवेतिद्विपदाःशंसतिद्विपाद्द्वैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्धैतद्यद्विपदाःशंसति यजमानमेवतद्वि
 प्रतिष्ठचतुष्पादसुपशुप्रतिष्ठापयति यैत्रिशतित्रयस्परइतिवैश्वदेवैत्रिवज्रवमेहनिनवमस्याहोरूपं तान्युगायत्राणिगायत्र
 तृतीयसवनएषत्र्यहोवैश्वानरोनऊतयइत्याग्निमारुतस्यप्रतिपदप्रयातुपरावतइत्यतोवैपरावतोतोनवममहर्नवमेहनिन
 वमस्याहोरूपंमरुतोयस्यहिक्षयइतिमारुतक्षैतिवदंतरूपंक्षेत्रीववाअंतंगत्वानवमेहनिनवमस्याहोरूपंजातवेदसेसुनवा
 मसोममितिजातवेदस्याच्युताप्रानयेवाचमीरयेतिजातवेदस्यंसमानोदकैनवमेहनिनवमस्याहोरूपंसनःपर्षदतिद्विषः
 सनःपर्षदतिद्विषइतिशंसतिबहुवाएतस्मिन्नवरात्रेकिंचकिंचवारणंक्रियतेशांत्याएवंतद्यत्सनःपर्षदतिद्विषःसनःपर्षद
 द्विषइतिशंसति सर्वस्मादेवैनास्तदेनसःप्रमुंचति तान्युगायत्राणिगायत्रतृतीयसवनएषत्र्यहः ॥२१॥ पृष्ठ्यंषळहमुपयंति
 यथावैमुखमेवंपृष्ठ्यःषळहस्तद्यथांतरंमुखस्यजिह्वातालुदंताएवंछंदोमाअथयेनैववाचं व्याकरोति येनस्वादुचास्वादुचवि
 जानाति तद्दशममहर्धधावैनासिकेएवंपृष्ठ्यःषळहस्तद्यथांतरं नासिकयोरेवंछंदोमाअथयेनैवगंधान्विजानाति तद्दशमम
 हर्धधावाअक्षयेवंपृष्ठ्यःषळहस्तद्यथांतरंमक्षणःकृष्णमेवंछंदोमाअथयेवकनीनिकायेनपश्यतितद्दशममहर्धधावैकर्णएवंपृ
 ष्यःषळहस्तद्यथांतरंकर्णस्यैवंछंदोमाअथयेनैवशृणोति तद्दशममहःश्रीवैदशममहःश्रियंवाएतआगच्छंति येद्दशममहरा
 गच्छंति तस्माद्दशममहरविवाकयंभवति माश्रियोववादिभेतिदुरववदं हि श्रेयसंस्तेतःसर्वतितेभार्जयतेतेपत्नीशालां

संप्रपद्यंते तेषां य एतामाहुतिं विद्यात्स ब्रूयात्समन्वारभध्वमिति स जुहुयाद्विहरमेहरमध्वमिह धृतिरिह स्वधृतिरग्रे वा द्रस्वा
 हावाळितिसयदिहरमेत्याहासि श्रवैनां स्तब्धो केरमयतीहरमध्वमिति यदाह प्रजामेवैषु तद्रमयतीह धृतिरिह स्वधृतिरिति
 यदाह प्रजां चैव तद्वाचं च यजमानेषु दधात्यग्रे वाळितिरथंतरं स्वाहावाळिति बृहदेवानां वा एतन्मिश्रुनं यद्बृहद्रथंतरं देवानां
 मेव तन्मिश्रुनेन मिश्रुनमवरंधते देवानां मिश्रुनेन मिश्रुनं प्रजायते प्रजात्यै प्रजायते प्रजापशुभिर्य एवं वेदं ततः सर्पति ते मा
 ज्यंते त आग्नीध्रं संप्रपद्यंते तेषां य एतामाहुतिं विद्यात्स ब्रूयात्समन्वारभध्वमिति स जुहुयादुपसृजं धरुणं मातरं धरुणो धयन्
 रावरपोषमिषमूर्जं सस्मासु दीधरस्वाहेति रायरपोषमिषमूर्जं मवरंधं आत्मने च यजमानेभ्यश्च यत्रैवं विद्वानेतामाहुतिं जुहो
 ति ॥ २२ ॥ ते ततः सर्पति ते स दः संप्रपद्यंते यथा यथ मन्य ऋत्विजो व्युत्सर्पति संसर्पत्युद्रातारस्ते सर्पराज्ञा ऋक्षुरतुवत् इयं वै
 सर्पराज्ञीयं हि सर्पतो राज्ञीयं वा अलोमिके वा प्रासासीत्सैतं मंत्रमपश्यदायंगौः पृश्निरक्रमीदिति तामयं पृश्निर्वर्ण आ विशं ब्रा
 नारूपो यं यं काममकामय तथदिदं किंचौषधयो वनस्पतयः सर्वाणि रूपाणि पृश्निरनं वर्ण आ विशति नाना रूपो यं यं कामं कामं
 यते य एवं वेदं मनसा प्रस्तौति मनसो द्वायति मनसा प्रतिहरति वाचा शंसति वाक्कवमनश्चेदेवानां मिश्रुनं देवानां मेव तन्मिश्रु
 नेन मिश्रुनमवरंधते देवानां मिश्रुनेन मिश्रुनं प्रजायते प्रजात्यै प्रजायते प्रजापशुभिर्य एवं वेदं यच्च तु होतुं न होता व्याचष्टे देवानां मेव तद्यज्ञियं गुह्यं ना
 देव तत्स्तुतमनुशंसति देवानां वा एतद्यज्ञियं गुह्यं नाम यच्च तु होतारस्तद्यच्च तु होतुं न होता व्याचष्टे देवानां मेव तद्यज्ञियं गुह्यं ना

मप्रकाशंगमयतितदेनंप्रकाशंगतंप्रकाशंगमयतिगच्छतिप्रकाशंयएववेदयं ब्राह्मणमनूचानैयशोनच्छेदितिहस्माहारपथं
 परेत्यदर्भस्तंबानुद्भूयदक्षिणतोब्रह्माणमुपवेदयंचतुर्होतृन्व्याचक्षीतदेवानांवाएतद्यज्ञियंगुह्यंनामयच्चतुर्होतारस्तद्यच्च
 तुर्होतृन्व्याचक्षीतदेवानामेवतद्यज्ञियंगुह्यंनामप्रकाशंगमयतितदेनंप्रकाशंगतंप्रकाशंगमयतिगच्छतिप्रकाशंयएववेद
 ॥ २३ ॥ अथौदुंबरींसमन्वारभंतइषमूर्जमन्वारभइत्यूर्वाअन्नाद्यमुदुंबरोयद्वैतदेवाइषमूर्जव्यभजंतततउदुंबरःसम
 भवंत्तस्मात्सन्निःसंवत्सरस्यपच्यतेतद्यदौदुंबरींसमन्वारभंतइषमेवतदूर्जमन्नाद्यंसमन्वारभंतैवाचंयच्छतिवाग्वैयज्ञोय
 ज्ञमेवतद्यच्छत्यहर्नियच्छत्यहर्वैस्वर्गोलोकःस्वर्गमेवतल्लोकंनियच्छतिनदिवावाचंयिसृजेरन्यद्विवावाचंयिसृजेरन्नहर्आ
 तुव्यायपरिशिष्युर्नक्तंवाचंयिसृजेरन्यन्नकंवाचंयिसृजेरन्नात्रीआतुव्यायपरिशिष्युःसमयाविषितःसूर्यःस्यादथवाचं
 यिसृजेरंसावंतमेवतद्विषतेलोकंपरिशिष्यत्यथोखत्वस्मिन्तएववाचंयिसृजेरंस्समोभाजमेवतद्विषतंआतुव्यंकुर्वीत्याहव
 नीयंपरीत्यवाचंयिसृजेरंन्यज्ञोवाआवहनीयःस्वर्गोलोकआहवनीयोयज्ञेनैवत्स्वर्गेणलोकैर्नस्वर्गल्लोकंयतियद्विहोनम
 कर्मयदत्यरीरिचाम ॥ प्रजापतितपितरमर्ष्येवितिवाचंयिसृजंतंप्रजापतिवैप्रजाअनुप्रजायंतंप्रजापतिरुनातिरिक्तयोः
 प्रतिष्ठानैनानूनातिरिक्तंहिनस्तिप्रजापतिमेवोनातिरिक्तान्यभ्यत्यजंतियएवंविद्वांसएतेनवाचंयिसृजंतैतस्मादेवंवि

द्वांसएतेनैववाचंविस्मृजेरन् ॥२४॥ अर्धयोइत्याह्वयतेचतुर्होतृष्वदिभ्यमाणंस्तदाहावस्वरूपमोहोतस्तथाहोतरित्थ
 युःप्रतिगुणाल्यवसितेवसितेदशसुपदेषुत्तेषांचित्तिःसुगासी३त् ॥ चित्तमाज्यमासी३त् ॥ वाग्बेदिरासी३त् ॥ आधी
 तंबर्हिरासी३त् ॥ केतोऽअग्निरासीत् ॥ विज्ञातमग्नीदासी३त् ॥ प्राणोहविरासीत् ॥ सामार्ध्वगुरासी३त् ॥ वाच
 स्पतिर्होतासी३त् ॥ मनउपवकासी३त् ॥ तेवाएतंग्रहणमगृहृत ॥ वाचस्पतेविधेनामन् ॥ विधेमत्तनाम ॥ विधेस्व
 मस्माकंनाम्नाद्यांगच्छ ॥ यादेवाःप्रजापतिगृहपतयक्रुद्धिमराध्रुवंस्तामुद्धिरास्वामोऽधप्रजापतेस्तनूरनुद्रजतिब्रह्मोद्यं
 चाश्नादाचाज्ञपत्तीचांश्नादातदग्निरज्ञपत्तीतदादित्योभद्राचकल्याणीर्चभद्रातत्सोमःकल्याणीतत्पशवोनिलयाचापभ
 याचानिलयातद्वायुर्नह्येपकदाचनेलयत्यपभयातन्मृत्युःसर्वह्येतस्माद्धीमायानासाचानाप्याचानासातत्पृथिव्यनाप्या
 तद्द्यौरनाधृष्याचाप्रतिधृष्याचानाधृष्यातदग्निरप्रतिधृष्यातदादित्योपूर्वाचाभ्रातृव्याचापूर्वातन्मनोभ्रातृव्यातत्संव
 त्सरएतावावद्वादशप्रजापतेस्तन्वएपपक्रुत्सःप्रजापतिस्तत्क्रुत्संप्रजापतिमामोतिदशममहर्ध्वब्रह्मोद्यंवदत्यग्निगृहपति
 रितिहैकआहुःसोस्वलोकस्वगृहपतिर्वायुर्गृहपतिरितिहैकआहुःसंतरिक्षलोकस्वगृहपतिरसौधैगृहपतिर्योसौतपत्येषप
 तिर्ऋतवोगृहाः ॥ येषांवैगृहपतिर्देवंविद्वाङ्गृहपतिर्भवातिराधोतिसगृहपतीराध्रुवंतितेयजमानाः ॥ येषांवाअपहतपा

१ ' अर्धयवित्याह्वयते ' इतिसंविधाटोभाष्ये ।

पमानंदं विद्वान्गृहपतिर्भक्त्यपसगृहपतिः पाप्मानं हर्तेऽपत्यजमानाः पाप्मानं हर्तेऽध्वर्यो अरारस्म ॥ २५ ॥
इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

उद्धराहवनीयमित्यपराह आहं यदेवाह साधु करोति तदेव तत्प्राहुः तदभये निधत्तं उद्धराहवनीयमित्यपराहं यदेवरात्र्या साधु करोति तदेव तत्प्राहुः तदभये निधत्तं यदेवाहवनीयः स्वर्गलोक आहवनीयज्ञ एव तत्स्वर्गलोके स्वर्गलोके निधत्तं य एवं देवो वा अग्निहोत्रं वैश्वदेवं षोडशकलं पशुपुत्रतिष्ठितं वैश्वदेवेनाग्निहोत्रे षोडशकलेन पशुपुत्रतिष्ठितेन राभोतिरौद्रं गविसद्वायव्यमुपावसृष्टमाश्विनं दुह्यमानं सौम्यं दुग्धं वारुणमधिश्रितं पौष्णं समुदयं तं मारुतं विष्यदमानं वैश्वदेवं विदुमन्मंत्रं शरोपगृहीतं दद्यात्पृथिवीयमुद्रासितं सावित्रं प्रकातं वैष्णवं हियमाणं वा हरपत्यमुपसन्नं मग्नेः पूर्वाहुतिः प्रजापतेरुत्तरं द्रुहृतं मेतद्व्यग्निहोत्रं वैश्वदेवं षोडशकलं पशुपुत्रतिष्ठितं वैश्वदेवेनाग्निहोत्रे षोडशकलेन पशुपुत्रतिष्ठितेन राभोतिर्य एवं देव ॥ २६ ॥ यस्याग्निहोत्रमुपावसृष्टा दुह्यमानोपविशेत्कातत्र प्रायश्चित्तिरिति तामभिमंत्रयेत् यस्माद्गीषानि षोडसि ततो नो अभयं कृधि ॥ पशून्नासर्वान् गोपायं न मोरुद्राय मीढुष इति तामुत्थापयेदुदस्था देव्यदितिर्युयज्ञ एतव धात् ॥ इन्द्राय कृण्वती भागं मित्राय वरुणाय चेत्यथा स्यात् उदपात्रं मूधसिचमुखे चोपगृह्णीयादथैनां बाह्याय दद्यात्सातत्र प्रायश्चित्तिर्यस्याग्निहोत्रमुपावसृष्टा दुह्यमाना वा इयेतं कातत्र प्रायश्चित्तिरित्यशनायां हवा एषा यजमानस्य प्रतिरुयाय वा

इयतेतामन्नमयादयेच्छांलैशातर्वाअन्नसूयवसाङ्गवतीहिभूयाइतिसातत्रप्रायश्चित्तिर्यस्याग्निहोत्र्युपावसुष्टादुह्यमाना
 नारुपदेतकातत्रप्रायश्चित्तिरितिसायत्तत्रस्कंदयेत्तदभिमृश्यजर्पेद्यदुग्धंगृथिवीमसुस्यदोषधीरत्यसुपद्यदापः ॥ प
 योगदहेषुपयोअध्वार्यापयोवत्सेषुपयोअरुतन्मयीतितत्रयत्परिशिष्टंस्यात्तेनजुहुयाद्यद्यलंहोमायस्याद्यद्युवैसर्वसिकं
 स्यादधान्यामाहयतांदुग्धंवातेनजुहुयादात्वेवअद्वायैहोतव्यंसातत्रप्रायश्चित्तिःसर्वंवाअस्यबाहिर्भ्यंसर्वपरिगृहीतैयएवं
 विद्वानग्निहोत्रंजुहोति॥२७॥असावाअस्यादित्योयूपःपृथिवीवोदिरोषधयोबाहिर्वनस्पतयइध्माआपःप्रोक्षयोदिशःपरि
 धयोयद्वाअस्यकिंचनश्यतियन्मियतेयदपाजंतिसर्वहैवेनतदमुष्मिह्लोकैयथाबाहिर्षिदत्तमागच्छेदेवमागच्छतिथएवं
 विद्वानग्निहोत्रंजुहोत्युभयान्वाएषदेवमनुष्यान्विपर्यासंदक्षिणानयतिसर्वचेदंयदिदंकिंचमनुष्यान्वाएषसायमाहुत्या
 देवेभ्योदक्षिणानयतिसर्वचेदंयदिदंकिंचतएतेप्रलीनान्योकसइवशेरेमनुष्यादेवेभ्योदक्षिणानीतादेवान्वाएषप्रातरा
 हुत्यामनुष्येभ्योदक्षिणानयतिसर्वचेदंयदिदंकिंचतएतेविदिनानाहवोरपतंत्यदोहंकरिष्येदोहंगमिष्यामीतिवदंतोयावं
 तंहवैसर्वमिदंदत्त्वालोकंजयतितावंतंहलोकंजयतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोत्यग्नयेवाएषसायमाहुत्याश्विनमुपाकरो
 तितद्वाक्प्रतिगुणातिवाग्वागित्याग्निनाहास्यरात्र्याश्विनंशस्त्रंभवतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोत्यादित्यायवाएषप्रातराहु
 त्यामहाव्रतमुपाकरोतितत्प्राणःप्रतिगुणाल्यन्नमन्ममित्यादित्येनहास्याह्ममहाव्रतंशस्त्रंभवतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहो

तितस्थवाएतस्याग्निहोत्रस्यसप्तचशतानि विंशतिश्चसंवत्सरेसायमाहुतयःसप्तचोएवशतानि विंशतिश्चसंवत्सरेप्रातराहु
 तयस्तावत्योमेर्यजुष्मत्यइष्टकाःसंवत्सरेणहास्याग्निनाचित्येनेष्टंभवतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोति॥२८॥वृषशुष्मोहवा
 तावतउवाचजातूकण्योवकासोवाइदंदेवेभ्योयद्वैतदग्निहोत्रमुभयेद्युरह्यताऽन्येद्युर्वावतदेताहिह्यतइत्येतदुहैवोवा
 चकुमारीगंधर्वगृहीतावकासोवाइदंपितृभ्योयद्वैतदग्निहोत्रमुभयेद्युरह्यतान्येद्युर्वावतदेताहिह्यतइत्येतद्वामग्निहोत्र
 मन्येद्युर्ह्यतैयदस्तामितेसायंजुहोत्यनुदितेप्रातरथैतदग्निहोत्रमुभयेद्युर्ह्यतान्येद्युर्वावतदेताहिह्यतइत्येतद्वामग्निहोत्र
 होतव्यंचतुर्विंशेशेहवैसंवत्सरेऽनुदितहोमीगायत्रीलोकमामोतिद्वादशउदितहोमीसयदाद्वासंवत्सरावनुदितेजुहोत्यथहा
 स्यैकोहुतोभवल्यथयउदितेजुहोतिसंवत्सरेणैवसंवत्सरमामोतियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यमेषहवाअ
 होरात्रयोस्तेजसिजुहोतियोस्तामितेसायंजुहोत्युदितेप्रातरग्निनावैतेजसारान्निस्तेजस्वत्यादित्येनतेजसाहस्तेजस्वदहोरात्र
 योहस्वतेजसिहुतंभवतियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यं॥२९॥एतेहवैसंवत्सरस्यचक्रेयदहोरान्नोताभ्या
 मेवतत्संवत्सरमेतिसयोनुदितेजुहोतियथैकतश्चक्रेणयायात्ताहकंदथयउदितेजुहोतियथोभयतश्चक्रेणयान्निक्षप्रमध्वा
 नंसमश्रुवीतताहकंतदेषाभियज्ञगाथागीयते॥बृहद्रथंतराभ्यामिदमेतियुक्तंयद्भूतंभविष्यच्चापिसर्वं॥ताभ्यामि
 यादग्नीनाधायधीरोदिवैवान्यज्जुह्यान्नकमन्यदितिरथंतरीवरान्यहर्वाहंतमग्निर्वैरथंतरमादित्योबृहदेतेहवाएनं

देवतेब्रह्मस्य विष्टपं स्वर्गं लोकं गमयतीत्येवं विद्वानुदिते जुहोति तस्मादुदिते होतव्यं तदेवाभियज्ञं गायतीत्येते ॥ यथाह वा
 स्थूरिणैकेन याथादकृत्वा न्यदुपयोजनाय ॥ एवं यं तिते बहवो जनाः पुरो दयाज्जुहोति येग्निहोत्रमिति तां वा एतां देवतां प्रय
 तीं सर्वमिदमनुप्रैतियदिदं किंचैतस्य हीदं देवताया अनुचरं सर्वयदिदं किंच सैषानुचरं वती देवता विदते ह वा अनुचरं भवं त
 स्यानुचरो य एवं वेदं स वा एष एकातिथिः स एष जुहोत्युवसति तद्यदो गायथा भवं त्यनेन समेन सा सोभिश्च स्तादेन स्वतो वापह
 रादेनः ॥ एकातिथि मपसायं रुणद्धि विसानि स्तेनो अपसोजहारेत्येव ह वै स एकातिथिः स एष जुहोत्युवसत्येतां वाव स देवता
 मपरुणद्धि योलमग्निहोत्राय सन्नाग्निहोत्रं जुहोति तमेषा देवता परुद्धा परुणद्ध्यस्माच्च लोकादमुष्माच्चोभाभ्यां योलमग्निहो
 त्राय सन्नाग्निहोत्रं जुहोति तस्माद्योलमग्निहोत्राय स्याज्जुहोत्येतां तस्मादाहुर्न सायमतिथिरपरुद्धा इत्येतद्ध्रस्मवै तद्भिद्वाज्ञगरी
 जानश्चुते यं ऽउदिते होमिनमैकादशार्क्षमानुतं तव्यमुवाच प्रजायामेनं विज्ञातास्मो यदिविद्वान्वा जुहोत्य विद्वान्वेति तस्यो
 हैकादशार्क्षे राष्ट्रमिव प्रजावभूवरष्ट्रमिव ह वा अस्य प्रजा भवति य एवं विद्वानुदिते जुहोति तस्मादुदिते होतव्यं ॥ ३० ॥ उ
 द्यन्नुखलु वा आदित्य आहवनीये नरदमीन् सं दधाति स यो नुदिते जुहोति यथा कुमाराय वावत्साय वा ज्ञाताय स्तनं प्रति दध्या
 ताह कंदय यजदिते जुहोति यथा कुमाराय वावत्साय वा ज्ञाताय स्तनं प्रति दध्या ताह कंतमस्मै प्रतिधीयमानं मुभयोर्लोक
 योरन्नाद्यमनुप्रतिधीयते ऽस्माच्च लोकादमुष्माच्चोभाभ्यां स यो नुदिते जुहोति यथा पुरुषाय वाहस्तिने वा प्रयतेह स्त आदध्या

ताह कंदधयउदितेजुहोतिथथापुरुषायवाहस्तिनेवांप्रयतेहस्तआदध्यात्ताह कंसमेषएतेनैवहस्तेनोर्ध्वहृत्वास्वर्गलोके
 आदधातिथएवंविहानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यमुखान्नुखजुवाधादित्यःसर्वाणिभूतानिप्रणयति तस्मादेनंप्राणइ
 त्याचक्षतेप्राणेहास्यसंप्रतिहुतंभवतिथएवंविहानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यमेषहवैसत्यवदन्सत्येजुहोतिथोस्तमि
 तेसायंजुहोत्युदितेप्रातर्भूर्भुवःस्वरो३मग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरतिसायंजुहोतिर्भूर्भुवःस्वरो३सूर्योर्ज्योतिर्ज्योतिःसूर्यइ
 तिप्रातःसत्यंहस्यवदतःसत्येहुतंभवतिथएवंविहानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यतदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ प्रातः
 प्रातरनृतंतवेदंतिपुरोदयाजुह्वतियेग्निहोत्रं॥ दिवाकीर्त्यमदिवाकीर्तयंतःसूर्योर्ज्योतिर्नतदाज्योतिरेषामिति॥३१॥प्रजा
 पतिरकामयतंप्रजायेयभूयान्त्स्यामिति सतपोत्थयतसतपस्तृप्सुर्माँछोकानसृजतंपृथिवीमंतरिक्षं दिवंताँछोकानभ्यतपंत्ते
 भ्योभितसेभ्यस्त्रीणिज्योतीँभ्यजायंताग्निरेवपृथिव्याअजायतवायुरंतरिक्षादादित्योदिवंस्तानिज्योतीँभ्यभ्यतपंत्तेभ्यो
 भितसेभ्यस्त्रयोवेदाअजायंतंऋग्वेदएवाग्नेरजायतयजुर्वेदोवायोःसामवेदऽआदित्यात्तान्वेदानभ्यतपंत्तेभ्योभितसेभ्य
 स्त्रीणिशुक्राण्यजायंतंभूरित्येवऋग्वेदादजायतंभुवइतियजुर्वेदास्त्ररितिसामवेदात्तानिशुक्राण्यभ्यतपंत्तेभ्योभितसे
 भ्यस्त्रयोवर्णाअजायंताकारउकारोमकारइतितानेकधासमभरत्तदेतदो३मिति तस्मादोमोमिति प्रणौत्योमिति वैस्वर्गो
 लोकओमित्यसौयोसौतपतिसप्रजापतिर्यज्ञमतनुतं तमाहरत्तेनायजतंसऋचैव हौवम करोष जुषाध्वर्यवंसान्नोद्गीर्धयदेत

अथै विद्यायैशुकैतेन ब्रह्मत्वमकरोरसप्रजापतिर्यज्ञं देवेभ्यः संप्राप्य च्छंते देवा यज्ञमतन्वत तमाहरंते तेनायजंत तऋचैव हौ
त्रमकुर्वन् यजुषाऽथर्वसां ज्ञोहीथं यदेवैत अथै विद्यायैशुकैतेन ब्रह्मत्वमकुर्वंस्ते देवा अब्रुवन् प्रजापतियदि नो यज्ञऋक् आ
तिः स्याद्यदि यजुष्टो यदिसाम तोयद्य विज्ञाता सर्वव्यापद्वाका प्रायश्चित्तिरिति सप्रजापतिरब्रवीद्देवां न्यदिवो यज्ञऋक् आति
र्भवति भूरिति गार्हपत्ये जुहवाथं यदियजुष्टो भुव इत्याग्नीधीर्येऽन्वाहार्यं पचनेवाह विर्यज्ञे षुयदिसामतः स्वरित्याहवनीर्यं य
द्य विज्ञाता सर्वव्यापद्वापद्वाभूर्भुवः स्वरितिसर्वा अनुद्गृह्याहवनीय एव जुहवाथं त्येता निहवैवेदानामंतः श्लेषणा निर्यदेता व्याह
तयस्तद्यथा तमनात्मानं संदध्याद्यथा पर्वणा पर्वयथा श्लेषमणा चर्मयं वान्यद्वा विश्लिष्टं संश्लेषय देवमेव ताभिर्यज्ञस्य विश्लि
ष्टं संदधाति सैषा सर्वप्रायश्चित्तिर्यदेता व्याहृतयस्तस्मादेवैव यज्ञे प्रायश्चित्तिः कर्तव्या ॥ ३२ ॥ तदाहुर्महावदा ३ ॥ यदृचैव हौ
त्रं क्रियते यजुषाऽथर्वसां ज्ञोहीथं व्यात्रयी विद्या भवत्यथ केन ब्रह्मत्वं क्रियत इति त्रय्या विद्ययेति ब्रूयादयं वै यज्ञो यो
यं पवते तस्य वाक्कमनश्च वर्तन्यौ वाचा च हिमनसा च यज्ञो वर्तत इयं वै वागदोमनस्तद्वाचा त्रय्या विद्ययैकं पक्षं संस्कुर्वति मन
सैव ब्रह्मा संस्करोति ते हे के ब्रह्माण्डपाकृते प्रातरनुवाके स्तोमभागान्जपित्वा भाषमाणान् उपसते तद्धृतदुवाच ब्राह्मण उप
कृते प्रातरनुवाके ब्रह्माणं भाषमाणं दध्वाधमस्य यज्ञस्यांतरगुरिति तद्यथैकपाटपुरुषो यज्ञे कतश्च क्रोवारथो वर्तमानो भेषन्ये
त्येवमेव स यज्ञो भेषन्येति यज्ञस्य भेषमनुयजमानो भेषन्येति तस्माद्ब्रह्मोपाकृते प्रातरनुवाके वाचं यमस्यादोषां भ्वंतयमि

योर्होमाहुपाकृतेषुपवमानेवोदचोऽथयानिस्तोत्राणिसशस्त्राण्यतेषां वषट्काराद्वाचं यमएव स्यात्तद्यथोभयतः पातु रुरूपो
 यस्तुभयतश्चक्रो वारथोवर्तमानो न रिष्यत्येवमेव स यज्ञो न रिष्यति यज्ञस्यारिष्टिमनुयजमानो न रिष्यति ॥ ३३ ॥ तदाहुयर्द्ध
 हान्मेघहीत्प्राचारी नम आहुतीर्महौषीदित्यध्वयवेदक्षिणानीयतं उदगासीन्म इत्युद्गात्रेऽन्ववोचन्मेघांसीन्मेघाक्षीन्म इति
 होत्रे किंस्विदेवचक्रुषे ब्रह्मणेदक्षिणानीयतं कृत्वा होस्विदेवहरता इति यज्ञस्य हैषाभिषगयद्ब्रह्मायज्ञायैव तन्नेपजं कृत्वा हरत्य
 थोयर्द्धयिष्ठेनैव ब्रह्मणोऽदं सारसेनातिर्वज्यं करोति यद्ब्रह्मा तस्माद्ब्रह्मार्धभाग एव एष इतरेषामृतिवजामग्र आसं यद्ब्रह्मार्ध
 मेव ब्रह्मण आसार्धमिति रेषामृतिवजां तस्माद्यदियज्ञं कृक आर्तिर्भवति भूरिति ब्रह्मार्गहपत्ये जुहुयाद्यदियज्ञो भुव इत्याग्नीध्रीयेऽन्वाहार्यपच
 ण एव निवेदयंतं तस्माद्यदियज्ञं कृक आर्तिर्भवति भूरिति ब्रह्मार्गहपत्ये जुहुयाद्यदियज्ञो भुव इत्याग्नीध्रीयेऽन्वाहार्यपच
 नेवाहविर्यज्ञेषु यदिसामतः स्वरित्याहवनीये यद्यविज्ञाता सर्वव्यापद्भूयुवः स्वरिति सर्वा अनुहुत्याहवनीय एव जुहुयात्स
 प्रस्तोतोपाकृतेस्तोत्र आहं ब्रह्मन्तस्तोऽयामः प्रशास्तरिति स भूरिति ब्रह्मा प्रातः सवने ब्रूयादित्द्रवंतः स्तुध्वमिति भुव इति माध्वं
 दिने सवने ब्रूयादित्द्रवंतः स्तुध्वमिति स्वरिति तृतीय सवने ब्रूयादित्द्रवंतः स्तुध्वमिति भूयुवः स्वरित्युक्थ्येवातिरात्रे वा ब्रूया
 दित्द्रवंतः स्तुध्वमिति स यदाहं द्रवंतः स्तुध्वमित्यैद्रो वै यज्ञ इन्द्रो यस्य देवता सेंद्रमेव तदुद्गीथं करोतींद्रान्मागादित्द्रवंतः स्तु
 ध्वमित्येवैनास्तदाह तदाह ॥ ३४ ॥ इति पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ इति पंचमपंचिका समाप्ता ॥ ५ ॥

॥ इतिपंचमपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथषष्ठ्यं चिकाप्रारंभः ॥

श्रीवेदपुरषायनमः ॥ हरिःॐ ॥ देवाहवैसंवचरौसत्रंनिषेदुस्तेहपाप्मानंनपजझिरेतान्होवाचार्बुदःकाद्रवेयःसर्प
ऋषिर्मंत्रकुं देकावैवोहोत्राकृतातां वोहंकरवाण्यथपाप्मानमपहनिष्यध्वइति तेह तथेत्यूचुस्तेषांहस्ससमध्यंदिनेमध्यंदिन
एवोपोदासर्पङ्गावणोभिष्टौतितस्मान्मध्यंदिनेमध्यंदिनएवम्रावणोभिष्टुवतितदनुकृतिसहस्सयेनोपोदासर्पत्तद्वाप्येतर्ह्य
बुदोदासर्पणीनामप्रपदस्तितान्हराजामदयांचकारतेहोचुराशीविषोवैनोरजानमवेक्षतेहंतास्योष्णीषेणाश्यावपिनह्या
मेतितथेतितस्यहोष्णीषेणाश्यावपिनह्युस्सस्मादुष्णीषमेवपर्यस्यम्रावणोभिष्टुवतितदनुकृतितान्हराजामदयामेवचका
रतेहोचुःस्वेनवैनोमंत्रेणम्रावणोभिष्टौतिहंतास्यान्याभिर्ऋषिर्मंत्रमापुणचामेतितथेतितस्यहान्याभिर्ऋषिर्मंत्रमाप
पुचुस्सतोहैनाश्रमदयांचकारतद्यदस्यान्याभिर्ऋषिर्मंत्रमापुंचतिशांत्याएवतेहपाप्मानमपजझिरेतेषामन्वपहतिसर्पाः
पाप्मानमपजझिरेतएतेपहतपाप्मानोहित्वापूर्वाजीर्णात्तवचंनवयैवप्रयत्यपपाप्मानंहतेयएवंवेद ॥ १ ॥ तदाहुःकिय
तीभिरभिष्टुयादिति शतेनेत्याहुःशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतद्रियंआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधतित्रयस्त्रिंशत्यावेत्याहु
स्त्रयस्त्रिंशतोवैसदेवानां पाप्मनोपाहंस्त्रयस्त्रिंशद्वैतस्यदेवाइत्यपरिमिताभिरभिष्टुयादपरिमितोवैप्रजापतिःप्रजापतेर्वा
एषाहोत्रायङ्गावस्तोत्रीयातस्यांसर्वकामाश्वरुध्यंतैसयदपरिमिताभिरभिष्टौतिसर्वेषांकामानामव्रुध्यैसर्वान्कामानव
रुवेयएवंवेदतस्मादपरिमिताभिरैवाभिष्टुयात्तदाहुःकथमभिष्टुयादित्यक्षरशाः ॥ चतुरक्षरशाः ॥ पञ्चाक्षरशाः ॥ अ

धर्चशा ३ ॥ ऋक्शा ३ ॥ इति ॥ तद्यद्वक्शो न तद्वक्तरूपेऽथ यत्पच्यो नो एव तद्वक्तरूपेऽथ यदक्षरश्च अतुरक्षरशो वितथा हं
 दासि लुप्येरन्बहू नितथा क्षराणि हीयेदं धर्चशा एवाभिष्टुयात्प्रतिष्ठाया एव द्विप्रतिष्ठो वैपुरुषश्चतुष्पादाः पञ्चार्चो यजमानमे
 व तद्विप्रतिष्ठं चतुष्पात्सु पशुषु प्रतिष्ठापयति तस्मादधर्चशा एवाभिष्टुयात्तदाहुर्यन्मध्यं दिने मध्यं दिन एव प्रावणो भिष्टौ तिक
 थमस्येतरयोः सवनयोरभिष्टुतं भवतीति यदेव गा यत्रीभिरभिष्टौ तिगा यत्र वै प्रातः सवनं तेन प्रातः सवनं ऽथ यजगतीभिर
 भिष्टौ तिजागतं वै तृतीयसवनं तेन तृतीयसवनं एव मुहास्य मध्यं दिने मध्यं दिन एव प्रावणो भिष्टुवतः सर्वेषु सवनेष्वभिष्टुतं भ
 वति य एवं वेद तदाहुर्यदध्वर्युरेवा न्यातु विजः संप्रेष्यत्यथ कस्मादेषताम संप्रेषितः प्रतिपद्यत इति मनो वै प्रावः सोमो राजा नि क्रीते सुब्रह्म
 प्रेषितं वा इदं मनस्तस्मादेषताम संप्रेषितः प्रतिपद्यते ॥ २ ॥ वाग्वै सुब्रह्मण्या तस्यै सोमो राजा वत्सः सोमो राजा नि क्रीते सुब्रह्म
 ण्या माह्वयं ति यथा धेनुमुपह्वये तेन वत्सेन यजमानाय सर्वा न्कामान् दुर्हसर्वान्हास्मै कामान्वा गदुहेय एवं वेद तदाहुः किं सुब्रह्म
 ण्या यै सुब्रह्मण्या त्वमिति वा गोवेति ब्रूयाद्वाग्वै ब्रह्मच सुब्रह्म चेति तदाहुरथ कस्मादेनं पुमांसं संतंस्त्रीमिवाचक्षत इति वा भिषु
 ब्रह्मण्येति ब्रूयात्तेनेति तदाहुर्यदं तर्वेदीतर ऋत्विजं आर्त्विज्यं कुर्वति बहिर्वेदि सुब्रह्मण्या कथमस्यां तर्वेद्यार्त्विज्यं कृतं भवती
 ति वेदोर्वा उक्तरमुक्तिरंति यदेवोत्करेति षष्ठाह्वयतीति ब्रूयात्तेनेति तदाहुरथ कस्मादुत्करेति षष्ठं न्तु सुब्रह्मण्या माह्वयतीत्युष
 यो वै सत्रमासतं तेषां योवर्षिष्ठ आसीत्तमब्रूवन्तु ब्रह्मण्या माह्वयत्वं नो नेदिष्टा देवान् हविष्यसीति वर्षिष्ठमेवेन तत्कुर्वत्यथो वे

द्विमेवतरसर्वाप्रीणातितदाहुः कस्मादस्मात् ऋषमंदक्षिणामभ्याजंतीति वृषावा ऋषभो योषा सुब्रह्मण्या तन्मिथुनंतस्य मिथुन
स्य प्रजात्या इत्युपांशुपात्नीवतस्याग्नीध्रयजतिरेतो वै पात्नीवतं उपांश्विव वैरेतसः सिकिर्नानुवषट्करोति संस्थावा एषा यदनु
वषट्कारोनेद्रेतः संस्थापयानीत्यसंस्थितं वैरेतसः समुद्धृतस्मान्नानुवषट्करोति नेष्टुरूपस्य आसीनो भक्षयति पत्नीमाजनं वैने
ष्टाऽग्निः पत्नीषुरेतोदधाति प्रजात्या अग्निनैव तत्पत्नीषुरेतोदधाति प्रजात्यै प्रजायते प्रजया पशुभिर्यएवं वेदं दक्षिणा अनुसु
ब्रह्मण्या संतिष्ठते वागै सुब्रह्मण्या अंदक्षिणा न्नाद्या एव तद्वाचियज्ञमंततः प्रतिष्ठापयति प्रतिष्ठापयति ३ इति प्रथमोऽध्या ० १
देवा वै यज्ञमतन्वतं तांस्तन्वानानां सुरा अभ्यायन्यज्ञवे शसमे पांकरिभ्याम इति तान् दक्षिणत उपायं न्यत एषां यज्ञस्य तनि
ष्ठममन्यत ते देवाः प्रतिबुध्य मित्रावरुणौ दक्षिणतः पर्याहं स्ते मित्रावरुणाभ्यामेव दक्षिणतः प्रातः सवनेऽसुररक्षां स्य पाप्यतं
तथैवैतद्यजमाना मित्रावरुणाभ्यामेव दक्षिणतः प्रातः सवनेऽसुररक्षां स्य पाप्यतं तस्मान्मैत्रावरुणं मैत्रावरुणः प्रातः सवने शं
सति मित्रावरुणाभ्यां हि देवा दक्षिणतः प्रातः सवनेऽसुररक्षां स्य पाप्यतं ते वै दक्षिणतोपहता असुरा मध्यतो यज्ञं प्राविशं स्ते दे
वाः प्रतिबुध्यं द्रं मध्यतो दधुस्त इंद्रेणैव मध्यतः प्रातः सवनेऽसुररक्षां स्य पाप्यतं तथैवैतद्यजमाना इंद्रेणैव मध्यतः प्रातः सवनेऽ
सुररक्षां स्य पाप्यतं तस्माद् इंद्रे ब्राह्मणाच्छंसी प्रातः सवने शं सतींद्रेण हि देवा मध्यतः प्रातः सवनेऽसुररक्षां स्य पाप्यतं ते वै मध्यतोप
हता असुरा उत्तरतो यज्ञं प्राविशं स्ते देवाः प्रतिबुध्यं द्राग्नी उत्तरतः पर्याहं स्ते इंद्रेभिभ्यामेवोत्तरतः प्रातः सवनेऽसुररक्षां स्य पा

झततथैवैतद्यजमाना इन्द्राग्निभ्यामेवोत्तरतः प्रातः सवनेऽसुररक्षां स्पपन्नतैस्मादैर्द्राग्रमच्छावाकः प्रातः सवने शंसतीन्द्रा
 ग्निभ्यां हि देवा उत्तरतः प्रातः सवनेऽसुररक्षां स्पपाघ्नतैवा उत्तरतोपहता असुराः पुरस्तात्पर्यद्रवन्त्समनीकतस्ते देवाः प्रति
 बुध्याग्निपुरस्तात्प्रातः सवनं पयौ हस्ते ग्निनैव पुरस्तात्प्रातः सवनेऽसुररक्षां स्पपाघ्नततथैवैतद्यजमाना अग्निनैव पुरस्तात्प्रातः
 सवनेऽसुररक्षां स्पपन्नतैस्मादाग्नेयं प्रातः सवनं मपपाप्मानं हतेय एवं वेद तैवै पुरस्तादपहता असुराः पश्चात्परीत्य प्राविशंस्ते
 देवाः प्रतिबुध्य विश्वान् देवानात्मानं पश्चात्तृतीयसवने पयौ हस्ते विश्वैरेव देवैरात्मभिः पश्चात्तृतीयसवनेऽसुररक्षां स्पपाघ्नतत
 थैवैतद्यजमाना विश्वैरेव देवैरात्मभिः पश्चात्तृतीयसवनेऽसुररक्षां स्पपन्नतैस्माद्वैश्वदेवं तृतीयसवनं मपपाप्मानं हतेय एवं
 वेद तैवै देवा असुरानेव मपाघ्नत सर्वस्मादेव यज्ञात्ततो वै देवा अभवन् परासुरा भवत्यात्मना परास्यद्विषन्पाप्मानं आतृव्यो भव
 तिय एवं वेद तै देवा एवं ह्रस्वेन यज्ञेनाऽपसुरान्पाप्मानमघ्नता जयन्त्स्वर्गलोकं मपहवैद्विषन्तं पाप्मानं आतृव्यं हतं जयति स्व
 र्गलोके य एवं वेद यश्चैवं विद्वान्त्सवनानि कल्पयति ॥४॥ स्तोत्रियं स्तोत्रियस्यानुरूपं कुर्वति प्रातः सवनेऽहरेव तद्ब्रह्मो नुरूपं कु
 र्वीत्यवरेणैव तद्ब्रह्म परमहरभ्यारभन्तेऽथ तथानमभ्यर्चिर्नैश्रीर्वैपुष्टानितानितस्मै न तत्स्थानानि यत्स्तोत्रियं स्तोत्रियस्यानुरू
 पं कुर्युस्तथैव विभक्त्या तृतीयसवने न स्तोत्रियं स्तोत्रियस्यानुरूपं कुर्वति ॥५॥ अथात आरंभणीया एवं ऋजुनीतीनो वरुण इति
 मैत्रावरुणस्य मित्रो न यतु विद्वानिति प्रणोता वा एष होत्रकाणां यन्मैत्रावरुणं स्मादेवा प्रणोतु मतीभवती इदं वो विश्वतस्परी

तिब्राह्मणाच्छंसिनोह्वामहेजनेभ्यइतींद्रमेवैतयाहरहर्निह्वयतेनहैषांविहवेन्यइंद्रंकेयत्रैवंविद्वान्ब्राह्मणाच्छंस्येतामह
रहःशंसति यत्सोमआसुतेनरइत्यच्छावाकस्यंद्राग्नीअजोहवुरितौद्राग्नीएवैतयाहरहर्निह्वयतेनहैषांविहवेन्यइंद्राग्नीवृंके
यत्रैवंविद्वानच्छावाकएतामहरहःशंसतितावाएताःस्वर्गस्यलोकस्यनावःसंपरिपयःस्वर्गमेवैताभिलोकमभिसंतरंति६।
अथातःपरिधानीयाएवतेस्यामदेववरुणेतिमैत्रावरुणस्येषस्वश्चधीमहीत्यथंवलोकइषमित्यसौलोकःस्वरित्युभावैतया
लोकावारभंतैव्यतरिक्षमतिरदि तिब्राह्मणाच्छंसिनोविवत्तचस्वर्गमेवैभ्यएतयालोकंविदुणेतिमदेसोमस्यरोचना ॥इंद्रो
यदभिनद्वलमितिसिषासवोवाएतेयद्दीक्षितास्तस्मादेषाबलवतीभवंत्युद्राआजदंगिरोभ्यआविकृण्वन्गुहासतीः ॥ अ
र्वाचंनुनुदेवलमितिसनिमेवैभ्यएतयावरुंधंद्रेणरोचनादिवइतिस्वर्गोवलोकइंद्रेणरोचनादिवोहृद्वानिदृहितानिच ॥ अ
स्थिराणिनपराणुदइतिस्वर्गएवैतयालोकंइहरहःप्रतितिष्ठतोयंत्याहंसरस्वतीवतोरित्यच्छावाकस्यवागवैसरस्वतीवागव
तोरितिहैतदाहेंद्रादयोरोवृणइत्येतद्भवान्द्रादयोःप्रियंधामयद्वागितिप्रियेणैवैनोतद्वाक्कासमर्धयतिप्रियेणधाम्नासमृ
द्धतेयएववेद ॥ ७ ॥ उभय्यःपरिधानीयाभवंतिहोत्रकाणांप्रातःसवनेचमाध्यंदिनेचाहीनाश्चैकाहिकाश्चतएकाहिका
भिरैवमैत्रावरुणःपरिद्धातितेनास्माहोकात्रप्रच्यवतेइहीनाभिरच्छावाकःस्वर्गस्यलोकस्याह्याउभयीभिर्ब्राह्मणाच्छं
सीतेनोसउभौव्यन्वारभमाणऽएतीमंचामुंचलोकमथोमैत्रावरुणंचाच्छावाकंचाथोअहीनंचैकाहंचाथोसंवत्सरंचाग्नि

ब्रह्मैवमुसडभौव्यन्वारभमाणएत्यथतएकेहिकाएवतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंतिप्रतिष्ठावाएकार्हःप्र
 तिष्ठायामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठापर्यंत्यमवानंप्रातःसवनेयजुदेकाद्वेनस्त्रोममतिशंसंत्तद्यथाभिहेषतेपिपासर्तेश्विप्रप्रयच्छे
 त्ताहकंदशोक्षिप्रदेवेभ्योऽज्ञाद्यंसोमपीथंप्रयच्छानीतिक्षिप्रहा॥सिंहोकेप्रतितिष्ठत्यपरिमिताभिरुत्तरयोःसवनयोरपरि
 मितोवैस्वर्गोलोकःस्वर्गस्वलोकस्यारथैकमंतद्धोताशंसंद्यद्धोत्रकाःपूर्वद्युःशंसंयुयद्वाहोतातद्धोत्रकाःप्राणोवैहोतांगानि
 होत्रकाःसमानोवाअयंप्राणोगान्यनुसंचरतितस्मात्तकामहोताशंसंद्यद्धोत्रकाःपूर्वद्युःशंसंयुयद्वाहोतातद्धोत्रकाःसूक्तां
 तैर्होतापरिदधदेत्यथसमान्यएवतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंत्यात्मावैहोतांगानिहोत्रकाःसमानावाइमेगाना
 मंतास्तस्मात्समान्यएवतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंतिभवंति ॥ ८ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

आत्वावहंतुहरयइतिप्रातःसवनउज्जीयमानेभ्योन्वाहंवृषवतीःपीतवतीःसुतवतीर्महतीरूपसमृद्धाएद्रीरन्वाहद्रौवै
 यज्ञोगायत्रीरन्वाहगायत्रंवैप्रातःसवनेनवन्यूनाःप्रातःसवनेन्वाहन्यूनेवैरेतःसिच्यतेदशमध्यादिनेन्वाहन्यूनेवैरेतःसि
 क्तमध्यास्त्रियैप्राप्यस्थविष्ठंभवतिनवन्यूनास्तृतीयसवनेन्वाहन्यूनाह्मप्रजाःप्रजायंतैतद्यदेतानिकेवलसूकान्यन्वाहयज
 मानमेवतद्गर्भभूतंप्रजनयतियज्ञादेवयोन्यैतेहैकेसप्तसप्तान्वाहुःसप्तप्रातःसवनेसप्तमाध्यंदिनेसप्ततृतीयसवनेयावत्योवै
 पुरोनुवाक्यास्तावत्योयाज्याःसप्तवैप्रांचोयजंतिसप्तवषट्कुर्वन्तितासामेताःपुरोनुवाक्याइतिवदंतस्तथानकुर्वाद्यजमा

नस्यहतेरेतोविलुप्यथोजमानमेवयजमानोहिस्सुर्केनवभिर्वाएतमैत्रावरुणोऽस्माह्लोकादंतरिक्षलोकमभिप्रवहतिदश
भिरंतरिक्षलोकादमुंलोकमभ्यंतरिक्षलोकोहिज्येष्ठो नवभिरमुष्माह्लोकारस्वर्गलोकमभि नहवैतंयजमानंस्वर्गलोकमभि
बोहुमर्हति येसससप्तान्वाहुस्तस्मात्केवलशऽएवसूक्तान्यनुब्रूयात् ॥ ९ ॥ अथाहयद्द्रोवैयर्ज्ञोऽथकस्माद्वावेवप्रातःस
वर्नेप्रस्थितानांप्रत्यक्षाद्देदीभ्यांयजतोहोताचैवब्राह्मणाच्छंसीर्चेदंतेसोम्यंमध्वितिहोतायजतींद्रत्वावृषभंयमितिब्राह्म
णाच्छंसीनानादेवत्याभिरितरेकथंतेषामैद्योभवंतीतिमित्रवयंहवामहइतिमैत्रावरुणोयजतिवरुणंसोमपीतयइति यद्दे
किंचपीतवत्पदं तद्द्रंरूपंतेनेंद्रंपीणातिमरुतोयस्यहिक्षयइतिपोतायजतिसुगोपातमोजनइतींद्रोवैगोपास्तद्देद्रंरूपंतेने
द्रंपीणाल्यग्नेपत्नीरिहावहेतिनेष्टायजतिंत्वष्टारंसोमपीतयइतींद्रोवैत्वष्टां तद्देद्रंरूपंतेनेंद्रंपीणात्युष्वाज्ञायवशाज्ञायेत्याग्नी
धोयजतिसोमपृष्ठायवेधसइतींद्रोवैवेधास्तद्देद्रंरूपंतेनेंद्रंपीणातिप्रातर्थावभिरागतंदेवेभिर्जेन्यावसू ॥ इंद्राग्नीसोमपीत
यइतिस्वयंसमृद्धाच्छावाकस्यैवमुहैताएँह्योभवंतियज्ञानादेवत्यास्तेनान्यादेवताःपीणाति यदुगायत्र्यस्तेनाग्नेयंएतदुहै
ताभिस्त्रयमुपाप्नोति ॥ १० ॥ असाविदेवगोऋजीकर्मंधइतिमध्यंदिनउन्नीयमानेभ्योन्वाहंवृषवतीःपीतवतीःसुतवतीम
द्वर्तीरूपसमृद्धाएँदीरन्वाहैंद्रोवैयज्ञस्त्रिष्टुभोन्वाहवैष्टुभवैमाध्यंदिनंसवनं तदाहुर्यत्तृतीयसवनस्यैवरूपंमद्वदथकस्मा
न्मध्यंदिनेमद्वतीरनुचाहयजंतिचाभिरितिमाद्यंतीववैमध्यंदिनेदेवताःसमेवतृतीयसवनेमादयंतैतस्मान्मध्यंदिनेमद्व

तीरनुचाहयजंतिचाभिस्तेवैखलुसर्वएवमाध्यंदिनेप्रस्थितानांप्रत्यक्षादैद्रीभिर्यज्ञैर्जल्यभितृणवतीभिरेकैपिवासीमममि
 यमुप्रतर्दइतिहोतायजतिसईपाहियऋजीषीतरुवइतिमैत्रावरुणोयजत्येवापाहिप्रत्नथापंदतुत्वेतिब्राह्मणाच्छसीयजंत्य
 वडिंहिसोमकामंत्वाहुरितिपोतायजतितवायंसोमस्त्वमेह्यवाङ्गितिनेष्टायजतींद्रायसोमाःप्रदिवोविदानाइत्यच्छावा
 कोयजंत्यापूर्णोअस्यकलशःस्वाहेत्याग्नीध्रोयजतितासामेताअभितृणवत्योभवंतींद्रोवैप्रातःसवनेनव्यजयतंसएताभि
 रेवमाध्यंदिनंसवनमभ्यतृणंद्यदभ्यतृणत्तस्मादेताअभितृणवत्योभवंति॥११॥इहोपयातशवसोनपातइतितृतीयसव
 नजज्ञीयमानेभ्योन्वाहंवृषणवतीःपीतवतीःसुतवतीर्मद्वतीरूपसमृद्धासाएंद्रार्भ्योभवंतितदाहुर्यज्ञार्भवीषुस्तुवतेऽथ
 कस्मादार्भवःपवमानइत्याचक्षतइतिप्रजापतिवैपितऋभूर्नमत्यन्तसतोमत्यन्तृत्वातृतीयसवनआभजत्तस्मान्नार्भवीषु
 स्तुवतेऽथार्भवःपवमानइत्याचक्षतेऽथाहयद्यथाह्दसंपूर्वयोःसवनयोरन्वाहंणायत्रीःप्रातःसवनेत्रिष्टुभोमाध्यंदिनेऽथ
 कस्माज्जागतेसतितृतीयसवनेत्रिष्टुभोन्वाहेतिधीतरसंवैतृतीयसवनमथैतदधीतरसंशुक्रियच्छंदोयब्रिहुत्सवनस्यसरस
 तायाऽइतिब्रूयादथोइंद्रमेवैतत्सवनेन्वाभजतीत्यथाहयद्रैद्रार्भवंतृतीयसवनमथकस्मादेषएवतृतीयसवनेप्रस्थितानां
 प्रत्यक्षादैद्रार्भव्यायजतींद्रऋभुभिर्वार्जवद्भिःसमुक्षितमितिहोतैर्वनानादेवत्याभिरितरेकथंतेषामैद्रार्भव्योभवंतीती
 द्रावरुणासुतपाविंसुतमितिमैत्रावरुणोयजतियुवोरथोअध्वरंदेववीतयइतिबह्वनिवाहतदभूणारूपांमिंद्रश्चसोमंपिबतं

बृहस्पत इति ब्राह्मणाच्छंसीय जं त्यायां विशं विदवः स्वाभुव इति च न निवाहत दभूणां रूपमावो बहंतु ससयोरगुभ्यद इति पोता
यजति रघुपत्नानः प्रजिगातवाहुभिरिति बहूनि बाहत दभूणां रूपमेव नः मुहया आहिगंतनेति नेष्टाय जतिगंतनेति बहूनि
बाहत दभूणां रूपमिंद्रा विष्णु पितृ तमध्वोऽस्येत्यच्छावाको य जं त्यायामंधांसि मदिराण्यमज्ञिति बहूनि बाहत दभूणां रू
पमिमं स्तोममर्हते जातवेदस इत्याग्नीध्रो यजति रथमिव संमहे मामनीषयेति च बहूनि बाहत दभूणां रूपमेव मुहेता एर्ध्व्यो भवं
तियज्ञाना देवत्यास्ते नान्या देवताः प्रीणाति यदु जगत्प्रासाहा जागते तृतीय सवनं तृतीय सवनस्यैव समृद्धये ॥ १२ ॥ अथाह
यदु किथन्योन्या होत्रा अनुकथा अन्याः कथमस्यैता उ किथन्यः सर्वाः समाः समृद्धा भंवतीति यदेवैनाः संप्रगीर्य होत्रा इत्याच
क्षते तेन समा यदु किथन्योन्या होत्रा अनुकथा अन्यास्ते नो विषमा एव मुहास्यैता उ किथन्यः सर्वाः समाः समृद्धा भवत्यथाह शं
संति प्रातः सवने शं संति माध्यं दिने होत्रकाः कथमेपांतृतीय सवने शं संभवतीति यदेव माध्यं दिने द्वे सूक्तैः संतीति ब्रूयात्तेन
त्यथाह यदु कथो होता कथं होत्रका द्यु कथा भंवतीति यदेव द्विदेवत्याभिर्यजंतीति ब्रूयात्तेनेति ॥ १३ ॥ अथाह यदेता स्ति स उ
किथन्यो होत्राः कथमितरा उ किथन्यो भवंतीत्याज्यमेवाग्नीध्रियाया उ कथं मरुत्वतीयं पोत्रीयायै वैश्वदेवं नेष्टीयायै तावा एता
होत्रा एव न्यंगा एव भवत्यथाह यदेक प्रैषा अन्ये होत्रका अथ कस्माद्विप्रैषः पोता द्विप्रैषो नेष्टेति यत्रादोगायत्री सुपर्णा भूत्वा
सोममाहरत्त देता सा होत्राणामिंद्र उ कथानि परिबुध्य होत्रे प्रददौ ययं माभ्यह्यध्वं ययमस्या वेदिष्टेति ते हो जुर्देवाया वेमे हो

त्रेप्रभावयामितस्मात्तेद्विप्रैषेभवतऋचाग्नीध्रीयां प्रभावयां च ऋत्स्मात्तस्यैकयच्चाभूयस्योयाज्या भवत्यथाहयक्ष्रोताय
 क्षद्रोतायक्षदिति मैत्रावरुणो होत्रे प्रेष्यत्यथ कस्माद होतृभ्यः सज्यो होत्राशंसिभ्यो होतायक्षद्रोतायक्षदिति प्रेष्यतीति प्रा
 णो वै होता प्राणः सर्व ऋत्विजः प्राणो यक्षप्राणो यक्षदित्येव तदा हांथाहास्त्युद्गाढाणां प्रेषणा ३ः नाँ ३ इति । अस्तीति ब्रूयाद्यदेवै
 तत्प्रशास्त्रजपं जपित्वास्तु ध्वमित्याह सऽएषां प्रैषोऽथाहास्त्यच्छावाकस्य प्रवरा ३ः ॥ नाँ ३ इति ॥ अस्तीति ब्रूयाद्यदेवै नमध्व
 रुराहाच्छावाकवदस्वयत्तेवाद्यमित्येषोस्य प्रवरोऽथाह यदैद्रावरुणं मैत्रावरुणस्तृतीयसवनं शंसत्यथ कस्मादस्याग्नेयौ स्तो
 त्रिया नुरुपौ भवत इत्यग्निना वैमुखेन देवां असुरानु कथेभ्यो निर्जहुंस्तस्मादस्याग्नेयौ स्तोत्रिया नुरुपौ भवतोऽथाह यदैद्रावा
 र्हस्पत्यं ब्राह्मणाच्छंसीतृतीयसवनं शंसत्यैद्रावैषणवमच्छावाकः कथमेनयोरैद्राः स्तोत्रिया नुरुपा भवतीतीन्द्रोहस्मवाअसु
 रानु कथेभ्यः प्रजिगाय सोमवीरकश्चाहंचेत्यहंचेताऽअन्ववयुंस्तस्माजानादेवत्यानि शंसतः ॥ १४ ॥ अथाह यदैश्वदेवं वैतृती
 यसवनं मधकस्मादेतान्यैद्राणि जागता नि सूक्तानि तृतीयसवनं अरंभणीयानि शस्यंत इतीन्द्रमेवैतैरारभ्य यंतीति ब्रूयाद
 थोयजागत वैतृतीयसवनं नज्जातकाभ्यैव तद्यात्किं चात ऊर्ध्वच्छंदः शस्यते तद्भसर्वजागतं भवत्येता नि चेदैद्राणि जागता नि सू
 क्तानि तृतीयसवनं अरंभणीयानि शस्यंतैऽथैतत्रैष्टुभमच्छावाको ततः शंसति संवां कर्मणेतियदेव प्रनायकं मृतदेतदभि व

दे. बा.
॥ ६ ॥

दत्तिसमिषेल्यन्नं वा इषोऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्या अरिष्टैर्नः पथिभिः पारयंतेति स्वस्तिताया एवैतदहरहः शंसत्यथा हयजागतं वैतृ
तीयसवनं मथ कस्मादेषां त्रिष्टुभः परिधानीयामं वतीति वीर्यवै त्रिष्टुब्बीर्य एव तदंततः प्रतितिष्ठंतो यं तीचमिद्रं वरुणमष्टमे
गीरिति मैत्रावरुणस्य बृहस्पतिर्नः परिपातुपश्चादिति ब्राह्मणाच्छंसि नं उभा जिमयथुरित्यच्छावाकस्योभौ हितौ जिमयतुर्न प
राजयेथेन पराजिमय इति न हितयोः कतरश्च न पराजिमय इन्द्रश्च विष्णो यदपस्पृधेयां जिधा सहस्रं वितदैरयेथा मितीन्द्रश्च हवै वि
ष्णुश्चासुरैर्युधातेतान् हर्मजित्वोचतुः कल्पामहा इति ते हतथेल्यसुरा ऊचुः सो ब्रवीदिन्द्रो यावदेवायं विष्णुस्त्रिविक्रमतेता
वद्स्माकमथ युष्माकमितरदितिस इमाँल्लोकानि वचक्रमेऽथो वेदानथो वाचं तदाहुः किं तत्सहस्रमितीमेल्लोका इमे वेदा अ
थो वा गिति ब्रूयादैरयेथा मैरयेथा मेल्यच्छावाक उक्थ्येभ्यस्य तिसहितत्रां लोभवंत्यग्निष्टोमे होतातिरात्रे च सहितत्रां लोभ
वत्यभ्यस्येत्षोळशिनी ३ ॥ नाभ्यस्ये ३ त इति ॥ अभ्यस्येदित्याहुः कथमन्येष्वहः स्वभ्यस्यति कथमन्ननाभ्यस्येदिति तस्माद
भ्यस्येत् ॥ १५ ॥ अथाहयन्नाराशं संवेतृतीयसवनं मथ कस्मादच्छावाको ततः शिरपेष्वनाराशं सीः शंसतीति विकृतिवै नारा
शंसी किमिव च वै किमिव चरेतो विक्रियते तत्तदा विकृतं प्रजातं भवंत्यथैतन्मुद्विवच्छंदः शिथिरं यन्नाराशं संमथैषो ल्यो यद
च्छावाकं स दृढृतये दृढे प्रतिष्ठास्याम इति तस्मादच्छावाको ततः शिरपेष्वनाराशं सीः शंसति दृढृताये दृढे प्रतिष्ठास्याम इ
ति दृढे प्रतिष्ठास्याम इति ॥ १६ ॥ इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

व. पं.
अ. ३

यःश्वःस्तोत्रियस्तमनुरूपंकुर्वन्तिप्रातःसवनेहीनसंतत्यैयथावाएकाहःसुतएवमहीनस्तद्यथैकाहस्यसुतस्यसवनानिसं
 तिष्ठमानानियंत्येवमेवाहीनस्याहानिसंतिष्ठमानानियंति तद्यच्छुःस्तोत्रियमनुरूपंकुर्वन्तिप्रातःसवनेहीनसंतत्याअहीन
 मेवतत्संतनवंति तेवैदेवाश्चक्रुष्यश्चाद्रियंतसमानेनयज्ञंसंतनवामेति तएतत्समानंयज्ञस्यापश्यन्तसमानान्प्रगार्थान्तसमा
 नीःप्रतिपदःसमानानिसूक्तान्योकःसारीवाइंद्रोयत्रवाइंद्रःपूर्वगच्छत्यैवतत्रापरंगच्छति यज्ञस्यैवसेंद्रतायै॥ १७॥तान्वाए
 तान्तसपातान्विश्वामित्रःप्रथममपश्यत्तान्विश्वामित्रेण दृष्टान्वामदेवोसृजतैवात्वामिंद्रवज्रिन्नत्रयन्नइंद्रोजुषेयञ्चव
 ष्टिकथामहामवृधत्कस्यहोतुरिति तानिक्षप्रंसमपतद्यत्क्षिप्रंसमपतत्तत्सपातानांसंपातत्वंसहैक्षान्चकेविश्वामित्रोयान्वाअ
 हंसंपातानपश्यन्तान्नामदेवोसृष्टकानिन्वहंसूक्तानिसंपातांस्तत्प्रतिमानान्त्सृजेयेतिसएतानिसूक्तानिसंपातांस्तत्प्रतिमान
 सृजतंसद्योहजातोवृषभःकनीनइंद्रःपूरिभेदातिरदासमकैरिमामूषुप्रभृतिसातयेधाइच्छंति त्वामोम्यासःसखायःशासद्
 हिदुर्हितुर्नर्यगादभितष्टेवदीध्यामनीषामितियएकइह्रव्यश्वर्षणीनामिति भरद्वाजोयस्त्रिगमशृंगोवृषभोनभीमउदुव
 ह्याण्यैरतश्रवस्येतिवसिष्ठोऽस्माइदुप्रतवसेतुरायेतिनोधास्तएतेप्रातःसवनेषलहःस्तोत्रियान्हस्तवामाध्वंदिनेहीनसूक्ता
 निशंसंति तान्येतान्यहीनसूक्तान्यासत्योयातुमयवाँऋजीपीतिसत्यवन्मैत्रावरुणोऽस्माइदुप्रतवसेतुरायेंद्रायब्रह्माणिरा
 ततमा ॥ इंद्रब्रह्माणिगोतमासोअक्रोतिब्रह्मण्वद्ब्रह्मणा च्छंसिशासद्ब्रह्मिर्जनयंतवहिमिति वहि वदच्छावाकस्तदाहुः

कस्मादच्छावाकोवहिवदेतरस्सुक्तमुभयत्रशंसतिपराचिबुचैवाहस्वभ्यावतिषुचैतिवीर्यवान्वाएषबहुचोवहिवदेतरस्सु
 कंवहतिहवैवहिर्धुरोयासुयुज्यतेतस्मादच्छावाकोवहिवदेतरस्सुक्तमुभयत्रशंसतिपराचिबुचैवाहस्वभ्यावतिषुचता
 निपस्वहस्सुभवतिचतुर्वशोभिजितिविषुवतिविश्वजितिमहाव्रतेऽहीनानिहवाएतान्यहानिनह्येभुकिंचनहीयतेपरांची
 निहवाएतान्यहान्यभ्यावतीनितस्मादेनान्येतेवहस्सुशंसतियदेनानिशंसैत्यहीनान्स्वर्गाह्योकान्त्सर्वरूपान्त्सर्वसमृ
 द्धानवाप्तवामेतिथदेवैनानिशंसतीन्द्रमेवैतेनिह्येतैयथऽऋषभंवाशितयैयद्वैनानिशंसैत्यहीनस्ससंतत्याअहीनमेवत
 त्संतन्वति ॥ १८ ॥ ततोवाएतास्त्रीन्त्संपातान्मंत्रावरुणोविपर्यासमेकैकमहरहःशंसत्येवात्वामिन्द्रवज्रिन्नत्रेतिप्रथमेह
 नियन्नइन्द्रोजुषेयञ्चवष्टीतिद्वितीयेकथामहामवृधत्कस्यहेतुरितितृतीयेत्रीनेवसंपातान्ब्राह्मणाच्छंसीविपर्यासमेकैकम
 हरहःशंसतीन्द्रःपूभिर्दातिरदासमर्कैरितिप्रथमेहनियएकइन्द्रव्यश्वर्षणीनामितिद्वितीयेयस्त्रिरमशृणोवृषभोनभीमइति
 तृतीयेत्रीनेवसंपातानच्छावाकोविपर्यासमेकैकमहरहःशंसतीमामूषप्रभृतिसातयेथाइतिप्रथमेहनीच्छंतिवासोन्यासः
 सखायइतिद्वितीयेशासद्वहिर्दुहितुर्नह्यंगादितितृतीयेतानिवाएतानिनवत्रीणिचाहरहःशस्यानितानिद्रादशसंपद्यते
 द्वादशैवमासाःसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापतिर्यज्ञस्तत्संवत्सरंप्रजापतियज्ञमामुवंतितत्संवत्सरेप्रजापतौयज्ञोऽ
 हरहःप्रतितिष्ठतोयंतिनान्यंतरेणावापमावपेरक्षन्त्युख्याविराजोवैमदीश्वचतुर्थेहनिपंक्तीःपंचमेपारुच्छेपीःषष्ठेऽथयान्य

हानिमहास्त्रोमानिस्युःकोद्यनयोदेवकामइतिभैत्रावरुणआवपेतवनेनवायो न्यधायिचाकञ्जिनिब्राह्मणाच्छ्रुत्यायाह्यर्वा
 डुपवंधुरेष्टा इत्यच्छावाकर्णतानिवाआवपनान्येतैर्वाआवपनैर्देवाःस्वर्गलोकमजयन्नेतर्कषयस्तथैवतद्यजमानानाएतैराव
 पनैःस्वर्गलोकंजयंति ॥१९॥ सद्योहजातोवृषभःकनीनइतिभैत्रावरुणःपुरस्तात्सूक्तानामहरहःशंसति तदेतत्सूक्तंस्वर्ग्य
 मेतेनवैसूक्तेनदेवाःस्वर्गलोकमजयन्नेतेनऋषयस्तथैवतद्यजमानानाएतेनसूक्तेनस्वर्गलोकंजयंति तदुवैश्वामित्रंविश्वस्यहवै
 मित्रंविश्वामित्रआसविश्वंहासैमित्रंभवतियएवंवेदेषांचैवंविद्वानेतन्भैत्रावरुणःपुरस्तात्सूक्तानामहरहःशंसति तद्वष
 भवत्पशुमद्भवतिपशूनामवरुद्धैतत्पंचर्चभवतिपंचपदापंक्तिःपंक्तिर्वाश्रन्नमन्नाद्यास्यावरुद्धावदुब्रह्माण्यैरतश्रवस्येति
 ब्राह्मणाच्छ्रुत्वासीब्रह्मणवत्समुद्धंसूक्तमहरहःशंसति तदेतत्सूक्तंस्वर्ग्यमेतेनवैसूक्तेनदेवाःस्वर्गलोकमजयन्नेतेनऋषयस्तथैवत
 द्यजमानानाएतेनसूक्तेनस्वर्गलोकंजयंति तदुवासिष्ठमेतेनवैसिंहंद्रस्यप्रियंधामोपागच्छत्सपरमंलोकमजयदुपेन्द्रस्यप्रियं
 धामगच्छतिजयतिपरमंलोकंयएवंवेदतद्वैषल्यं चण्डाऋतवऋतूनामादयैतदुपरिष्ठात्संपातानांशंसत्याहवैवतस्वर्गलोकंय
 जमानानाऽअस्मिन्नलोकप्रति तिष्ठंत्यभितष्टेवदीधयामनीषामित्यच्छावाकोहरहःशंसत्यभिवत्तत्यैरूपमभिप्रियाणिमर्मुशत्प
 राणीति यान्येव पराण्यहानितानिप्रियाणितान्येवतदभिमर्मुशतोयंलभ्यारभमाणाःपरोवाअस्माह्नोकात्स्वर्गलोकस्तमे
 वतदभिवदतिकर्वाऽरिच्छामिसंहशे सुमेधाइति येवैतेनऋषयःपूर्वमेतास्तेवैकवयस्तानेवतदभ्यतिवदति तदुवैश्वामित्रं

विश्वस्यहवैमित्रंविष्वाभिजआसंविश्वंहासौमित्रंभवतिएवंवेदं तदनिरुक्तंप्राजापत्यंशंसत्यनिरुकोवैप्रजापतिःप्रजापते
रादयैसकृदिदंनिराहतेनैद्राद्रुपाज्ञपच्यवतेतद्वेदशर्चं दशक्षराविराळन्नविराळन्नाद्यस्यारुद्धयैवदेवदशर्चा३॥ दशवैप्रा
णाःप्राणानेवतदामुवंतिप्राणानात्मन्दधतेतदुपरिष्टात्संपातानांशंस्त्याहवैतत्स्वर्गं लोकंयजमानाअस्मिँल्लोकेप्रतितिष्ठं
ति॥२०॥ कस्त्वमिदंत्वावसुं कन्नव्योऽतसीनां॥ कदून्वस्यकृतमितिकदंतःप्रगाथाआरंभणीयाअहरहःशस्यंतेकोवैप्रजा
पतिःप्रजापतेरादयैवदेवकदंतार३॥ अन्नंवैकमन्नाद्यस्यारुद्धयैवदेवकदंतार३॥ अहरहर्वार्यतेशांतान्यर्हानसूक्तान्युपप
युंजानायंति तानिकद्वद्भिःप्रगाथैःशमयंति तान्येभ्यःशांतानिकंभवति तान्येनान्छांतानिस्वर्गलोकमभिवर्हति त्रिष्टुभःसू
क्तप्रतिपदःशंसयुस्ताहैकेपुरस्तात्प्रागाथानांशंतिथार्याइतिवदंतस्तात्तथानकुर्यात्क्षत्रंवेहोताविशोहोत्राशंसिर्नःक्षत्रा
यैवतद्विशंप्रत्युद्यामिर्नांकुर्युःपापवस्यसंविष्टुभोमइमाःसूक्ताप्रतिपदइत्येवविद्यात्तद्यथासमुद्रंप्लवनेवैवतेप्लवतेयै
संवत्सरंवाद्वां दशाहंवासतेतद्यथासैरावतीनावैपारकामाःसमारोहेयुरेवमेवतास्त्रिष्टुभःसमारोहंतिनहवाएतच्छंदोगम
थित्वास्वर्गलोकमुपावर्ततेवीर्यवत्तमंहिताभ्यांनव्याह्वीतसमानंहिच्छंदोऽथोनेह्यार्याःकरवाणीतिप्रदेनाःशंसंतिप्रजा
ताभिःसूक्तंप्रतिपद्भिःसूक्तानिसमारोहामेतियदेवैनाःशंसंतीदमेवैताभिर्नैह्ययैयथऽऽपभंवाशितायैवदेवैनाःशंसंत्य
हीनस्यसंतत्याअहीनमेवतत्संतन्वन्ति ॥२१॥ अपप्राचइदंविश्वंअमित्रानितिमैत्रावरुणःपुरस्तात्सूक्तानामहरहःशंसं

त्यपापाचोअभिभूतेनुदस्व ॥ अपोदीचोअपशूराधराचंडरौयथातवशर्मन्मदेमेत्यभयस्वरूपमभयमिवहियन्निच्छति
 ब्रह्मणातेब्रह्मयुजायुनज्मीतिब्राह्मणाच्छंस्यहरहःशंसतियुनज्मीतियुक्तवतीयुक्तइवह्यहीनोहीनस्यरूपंमुरुनोलोकमनु
 नेषिविद्वानित्यच्छावाकोहरहःशंसत्यनुनेषुत्येतीवह्यहीनोहीनस्यरूपंनेषीतिसत्रायणरूपतावाएताअहरहःशस्यंतसमा
 नीभिःपरिदध्युरोकःसारीहैषामिंद्रोयज्ञंभवतीई ॥ यथऋषभोवाशितायथावागौःप्रज्ञातंगोष्ठमेवंहैषामिंद्रोयज्ञमैवग
 च्छतिनशुनंहवीययाहीनस्यपरिदध्याक्षत्रियोहराष्ट्राच्यवतैयोहैवपरोभवतितमभिह्वयति ॥२२॥ अथातोऽहीनस्ययु
 किश्चविमुक्तिश्चव्यंतरिक्षमतिरदित्यहीनंयुक्तएवेदिंद्रमिति विमुंचत्याहंसरस्वतीवर्तनूनसातइत्यहीनंयुक्तैतेस्यामदेव
 वरुणनृष्टतइतिविमुंचत्येषहवाअहीनंतंतुमहर्तियएनंयोक्तुंचविमोक्तुंचवेदंतद्यच्चतुर्वैशेहन्त्युज्यंतैसायुकिरथयत्पुरस्ता
 दुदयनीयस्यातिरात्रस्यविमुच्यंतैसाविमुक्तिस्तद्यच्चतुर्वैशेहन्नैकाहिकाभिःपरिदध्युरत्राहैवयज्ञंसंस्थापयेयुर्नाहीनकर्म
 कुर्युरथयदहीनपरिधानीयाभिःपरिदध्युर्थथाश्रांतोविमुच्यमानउत्कृत्येतैवयजमानाउत्कृत्येरन्नुभयीभिःपरिदध्युस्त
 द्यथादीर्घाऽवउपविमोक्तयायाताहृक्तंसंतोहैपायज्ञोभवती ३ ॥ व्युमुंचतएकांद्नेनद्वयोःसवनयोःस्तोममतिशंसद्दी
 र्घारण्यानिहवैभवंतियत्रवह्नीभिःस्तोमोतिशस्यतेऽपरिमिताभिरतृतीयसवर्नेऽपरिमितोवैस्वर्गोलोकःस्वर्गस्वलोकस्या
 द्यैसंततोहास्याभ्यारब्धोविस्वस्तोऽहीनोभवतियएवंविद्वानहीनंतनुते ॥२३॥ देवावैवलेगाःपर्यपर्यस्तायज्ञेनैवेभंसं

स्ताः पष्ठेनाह्वा मुर्वस्ते प्रातः सवनेन भाकेनवलमनभयंस्तयदनभया इन् ॥ अथ यथैवेनंतत्तत्तृतीयसवनेवज्रेणवालखि
ल्याभिर्वाचः कूटेनैकपदयावलं विरुजगाउदाजस्तथैवैतद्यजमानाः प्रातः सवनेन भाकेनवलनभयं तितयं नभयं तीर्हि ॥ अ
थयं त्येवैनंतत्तस्माद्भोत्रकाः प्रातः सवनेनाभाकांस्तृचान्हंसं तियः ककुभोनिधारयइतिमैत्रावरुणः पूर्वाष्टिद्रोपमातयइ
तिब्राह्मणाच्छंसीताहिमध्यंभराणामित्यच्छावाकस्तत्तृतीयसवनेवज्रेणवालखिल्याभिर्वाचः कूटेनैकपदयावलं विरुजय
गाआमुवंतिपच्छः प्रथमंपड्वालखिल्यानांसूक्तानिविहरत्यर्धचशोद्वितीयसृक्शस्तृतीयंसपच्छोविहरन्प्रगाथेप्रगाथएवै
कपदादध्यात्सवाचः कूटेस्माएताः पंचैकपदाश्चतस्रोदशमादह एकामहावतादधाष्टाक्षराणिमाहानामनानिपदानितेषां
यावाद्भिः संपद्येततावांतिशंसेनेतराण्यदिद्येतांधार्धचशोविहरैस्ताश्चैकपदाः शंसैतानिचैवाष्टाक्षराणिमाहानामनानि
पदान्यथऋकशोविहरैस्ताश्चैकपदाः शंसैतानिचैवाष्टाक्षराणिमाहानामनानिपदानिसयत्प्रथमंपड्वालखिल्यानांसूक्ता
निविहरतिप्राणंचतद्वाचंचविहरतिपद्वितीयंचक्षुश्चतन्मनश्चविहरतियत्तृतीयंश्रोत्रंचतदात्मानंचविहरतितदुपासोवि
हारेकामंडपासोवज्रेवालखिल्यासूपासोवाचः कूटे एकपदायामुपासः प्राणकुर्यामविहृतानेवचतुर्थप्रगाथान्हंसंतिपश
वोवैप्रगाथाः पशूनामवरुध्यैनात्रैकपदांव्यवदध्याद्यदत्रैकपदांव्यवदध्याद्वाचः कूटेनयजमानात्पशून्निर्हणयाद्यएनंतत्रभ्रू

याद्वाचः कूटेन यजमानात्पशून्निरवधीरपशुमेनमकरिति शश्वत्तथास्यात्तस्मात्तत्रैकपदान्वयवदभ्याद्योर्वोत्तमेसूक्तेपर्यस्य
 तिसृष्वतयोर्विहर्त्सदेतत्सौबलायसर्पिर्वातिसः शशंससहोवाचभूयिष्ठानहं यजमानेपशून्पर्यग्रहैषमकनिष्ठाऽमामाग
 सिध्यंतीति तस्मै ह यथामहर्ज्यक्रतिवग्भ्य एवं निनाय तदेतत्पशव्यं च स्वर्ग्यं च शस्त्रं तस्मादेतच्छंसति ॥ २४ ॥ इदं हणंरोहति त
 स्योक्तं ब्राह्मणमैद्रेपशुकामस्य रोहदैर्द्रावैपशवस्तज्जागतं स्याज्जागतावैपशवस्तन्महासूक्तं स्याद्भूयिष्ठेर्वेतत्पशुभ्य यजमा
 नं प्रतिष्ठापयति वरौरोहे तन्महासूक्तं च जागतं चैद्रावरुणे प्रतिष्ठाकामस्य रोहदे तदेव तावा एषा होत्रै तत्प्रतिष्ठा यदैर्द्रावरु
 णा तदेनत्स्यायामेव प्रतिष्ठा यामततः प्रतिष्ठापयति यदैर्द्रावरुणा ३ इ ॥ एषा ह वा अत्र निर्विन्निविदा वै कामा आभ्यंते स य
 दैर्द्रावरुणे रोहत्सौपर्णे रोहे तदुपास्यैर्द्रावरुणे काम उपपासः सौपर्णे ॥ २५ ॥ तदाहुः संशंसे तषष्ठे हा ३ न् ॥ न संशंसे ३ त इति ॥
 संशंसेदित्याहुः कथमन्येष्वहः सुसंशंसति कथमत्र न संशंसेदित्यथोखत्वाहुर्नैव संशंसेत्स्वर्गो वै लोकः षष्ठमहं रसमायी वै स्व
 र्गो लोकः कश्चिद्वै स्वर्गो लोके समेतीति स यत्संशंसे तस्मानं तत्कुर्वद् यथ ब्रह्म संशंसती ३ ॥ तत्स्वर्गस्य लोकस्य रूपं तस्माद्ब्रह्म संशंसे
 द्यदेव न संशंसती ३ ॥ आत्मा वै रतो विभ्यः प्राणा बालिखिलयाः स यत्संशंसे देताभ्यं देवताभ्यां यजमानस्य प्राणान्वीर्याद्य ए
 नंत ब्रह्म या देताभ्यां देवताभ्यां यजमानस्य प्राणान्व्यगात्प्राण एनं हास्यतीति शश्वत्तथास्यात्तस्मान्न संशंसे तस्य दीक्षेता शंसि

षवालखिल्याहंतपुररताहूरोहणस्यशंशानीतिनोएवतस्याशामियांतयदिदर्पएवविंदुपरिष्टाहूरोहणस्यापिवहृनिश्र
तानिशंसंशस्योतत्कामायतथाकुर्यादत्रैवतदुपासमद्रोवालखिल्यास्तासांद्वादशाक्षराणिपदानितत्रसकामउपासोयष्टे
जागतेऽथेदमैद्रावरुणसूक्तमैद्रावरुणीपरिधानीयातस्मान्नसंशंसैतदाहुयथावावस्तोत्रमेवशस्त्रंविहृतावालखिल्याःश
स्यतेविहृतांस्तोत्रां ३ ॥ अविहृतां ३ इति ॥ विहृतमितिब्रूयादृष्टाक्षरेणद्वादशाक्षरमितितदाहुयथावावशस्त्रमेवयाज्या
तिस्रोदेवताःशस्यतेऽग्निरद्रोवरुणइत्यथैन्द्रावरुणयायजतितेनाग्निरनंतरितोनंतरितः ॥ २६ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
शिल्पानिशंसंतिदेवशिल्पान्येतेषांवैशिल्पानामनुकृतीहशिल्पमधिगम्यतेहस्तीकंसोवासांहिरण्यमश्वतरीरथःशिल्पं
शिल्पंहास्मिन्नाधिगम्यतेयएवंदेवदेवशिल्पानीह ॥ आत्मसंस्कृतिर्वावशिल्पानिच्छंदोमयंवाएतैर्वजमानांआत्मानंसं
स्फुरतेनाभानेदिदंशंसतिरेतोवैताभानेदिष्टोरेतस्सतिचतितमनिरुक्तंशंसत्यनिरुक्तंवेरेतोऽगुहायोऽन्यांसिच्यतेसरेतोमि
श्रोभवतिक्षमयारेतःसंजगमानोनिर्विचदितरेतःसमृद्ध्याएवतंसनाराशंसंशंसतिप्रजावैनरोवाकशंसःप्रजास्वेवतद्वाचंद्
धातितस्मादिमाःपुत्रावदत्योजायतेतंहैकेपुरस्ताच्छंसंतिपुरस्तादायतनावागिति वदंत उपरिष्ठादेकं उपरिष्ठादायतनावा

१ 'विहृतंस्तोत्रां ३' इति भाष्यपाठः । विहृतमविहृतंचस्तोत्रमेदः ।

गितिवदंतो मध्य एव शंसे न मध्यायत नावा इयं वा गुपरिष्ठा ज्ञेदीयसीव वा इयं वा कंहोतारे तो भूतं सिक्त्वा
 मैत्रावरुणाय संप्रयच्छत्येतं सत्त्वं प्राणा न्कल्पयेति ॥ २७ ॥ बालखिल्याः शंसति प्राणा वै बालखिल्याः प्राणानेवा स्य तत्क
 ल्पयति ता विहताः शंसति विहता वा इमे प्राणाः प्राणेनापानोपानेन व्यानः स पच्छः प्रथमे सूक्ते विहरत्यर्धं च शो द्वितीये ऋक् श
 रत्तृतीये स यत्प्रथमे सूक्ते विहरति प्राणं च तद्वाचं च विहरति यद्वितीये च क्षुश्च न्मनश्च विहरति यत्तृतीये श्रोत्रं च तदात्मानं च वि
 हरति ते है क स ह बृहत्या सह सतो बृहत्या विहरति तदुपासो विहारे कामो ने तु प्रगाथाः कल्पते ऽति मर्शमेव विहरेत्तथा वै प्रगाथाः
 कल्पते प्रगाथा वै बालखिल्याः सस्मादति मर्शमेव विहरेद्यदेवाति मर्शा ३ ॥ आत्मा वै बृहती प्राणाः सतो बृहती स बृहती मर्शं
 सीत्स आत्मा ऽथ सतो बृहती ते प्राणा अथ बृहती मथ सतो बृहती तदात्मानं प्राणैः परिबृहतेति तस्मादति मर्शमेव विहरेद्यदेवा
 तिमर्शा ३ ॥ आत्मा वै बृहती पशवः सतो बृहती स बृहती मर्शं सीत्स आत्मा ऽथ सतो बृहती ते पशवो ऽथ बृहती मथ सतो बृहती
 तदात्मानं पशुभिः परिबृहतेति तस्मादति मर्शमेव विहरेद्यदेवोत्तमे सूक्ते पर्यस्यति स एव तयोर्विहारं सस्य मैत्रावरुणः प्राणा
 न्कल्पयित्वा ब्राह्मणा च्छंसिने संप्रयच्छत्येतं त्वं प्रजनयेति ॥ २८ ॥ सुकीर्तिं शंसति देवयोनिर्वै सुकीर्तिं स्तद्यज्ञा देवयो न्यं
 यजमानं प्रजनयति वृषा कर्षिं शंसत्यात्मा वै वृषा कर्षिरात्मानमेवा स्य तत्कल्पयति तद्रयं खयन्नं वै न्यूं खसदस्मै जाता याज्ञा

१ 'द्वे एवोत्तमे' इति भाष्यपाठः ।

धप्रतिदधाति यथा कुमाराय स्तनं स पाको भवति पाको यं पुरुषः पंचधा विहितो लोमान्निवज्ज्वांसमस्थिमज्जांसयावानेव पुरु-
 षं स्तावंतं यजमानं संस्करोति तं ब्राह्मणाच्छंसी जनयित्वा ऽच्छावाकायसंप्रयच्छत्येतस्य त्वंप्रतिष्ठां कल्पयेति ॥ २९ ॥
 एवयामरुतं शंसति प्रतिष्ठावा एवयामरुत्प्रतिष्ठा मेवास्य तत्कल्पयति तं रुयूं खयत्यन्नं वै न्यूं खो ऽन्नाद्यमेवास्मिस्तदधाति स-
 जागतो वाति जागतो वा सर्ववा इदं जागतं वाति जागतं वा स उमारुतं आपो वै मरुतं आपो न्नमभिपूर्वमेवास्मिस्तदन्नाद्यं दधाति
 तान्येता निसहचराणीत्याचक्षते न आने दिष्टं बालं खिल्यं वृषाकपिमेव यामरुतं तानिसहवाशंसेत्सहवानशंसेद्यदेनानि ना-
 नाशंसेद्यथा पुरुषं वारेतो वा विच्छिद्यात्तादृकं तस्मादेतानिसहवाशंसेत्सहवानशंसेत्सहबुलिल आश्वतरं आश्वैर्वैश्वजितो
 होता स शीक्षां च कृष्णां वा एषां शिल्पानां विश्वजितिसांवत्सरिके द्रुमं ध्यं दिनमभिप्रत्येतो हंता हंमि तथ मेव यामरुतं शंसया-
 नीति तच्छ्रुतथा शंसयां च कारं तच्छ्रुतथा शस्यमाने गौश्रु आजागमसहोवाचं होतः कथा तेश्च विचक्रे ह्यत इति किं ह्यभूदित्ये-
 वयामरुदं यमुत्तरतः शस्यत इति सहोवाचं द्रोवै मध्यं दिनः कथं द्रुमं ध्यं दिनानि नीषसीति नेंद्रुमं ध्यं दिनानि नीषामीति होवा-
 चच्छंदस्ति त्वदममध्यं दिनसां च यं जागतो वाति जागतो वा सर्ववा इदं जागतं वाति जागतं वा स उमारुतो मेव शंसिष्टेति सहोवा-
 चारमाच्छावाकैत्यथ हासिन्ननुशासनमीर्षे सहोवाचं द्रुमेष विष्णुं न्यंगं शंसं त्वथ त्वमेतं होतरुपरिष्टाद्रौ द्वौ धाय यै पुरस्तां
 न्मारुतस्याप्यस्याधा इति तच्छ्रुतथा शंसयां च कारं तदिदमप्येतर्हि तथैव शस्यते ॥ ३० ॥ तदा हर्यदस्मिन्निवश्वजित्यतिरा-

ब्रह्मवृक्षे हनिकल्पते यज्ञः कल्पते यजमानस्य प्रजातिः कथमत्राशस्तएवनाभानेदिष्टो भवत्यथ भैत्रावरुणो वालिल्याः शं
 सति ते प्राणारतो वा अग्नेः प्राणा एवं ब्राह्मणाच्छस्यशस्तएवनाभानेदिष्टो भवत्यथ वृषा कपिशंसति स आत्मारतो वा अग्नेः प्रा
 णा कथमत्र यजमानस्य प्रजातिः कथं प्राणा अविहृष्टा भवतीति यजमानं हवा एतेन सर्वे णयज्ञक्रतुना संस्कुर्वतिसयथागर्भो
 योन्या संतरेवं संभवन्छेतै न वै सकृदेवाग्ने सर्वः संभवत्येकैकं वा अंगं संभवतः संभवतीति सर्वाणि चेत्समाने हन्क्रियेरन्कल्पत
 एव यज्ञः कल्पते यजमानस्य प्रजातिरथैतं होतवयामरुतं तृतीयसवने शंसति तद्यास्य प्रतिष्ठा तस्यामेवैनं तदंततः प्रतिष्ठाप
 यति ॥ ३१ ॥ छंदसां वैषष्टेनाह्लासानारसोत्यनेदत्स प्रजापतिरविभेत्पराड्यं छंदसारसो लोकानत्येव्यतीति तं परस्ता
 ञ्छंदोभिः पर्यगृह्णात्तारशंस्यागायत्र्यारैभ्यात्रिष्टुभः पारिक्षित्याजगत्याः कारव्ययानुष्टुभस्तपुनश्छंदः सुरसमद्धात्सर
 सैर्हास्यच्छंदोभिरिष्टं भवति सरसैश्छंदोभिर्वज्रंतनुते यऽएवं वेदं नाराशंसीः शंसति प्रजावैनरो वा कशंसः प्रजास्वेव तद्वा चंद
 धाति तस्मादिमाः प्रजावदत्यो जायंते य एवं वेद यदेव नाराशंसीः ॥ शंसंतो वै देवाश्च ऋषयश्च स्वर्गलो कमायं स्तथैवैतद्यज
 मानाः शंसंत एव स्वर्गलो कयंति ताः प्रग्राहं शंसति यथा वृषा कपि वार्षा कपि हि वृषा कपे स्तद्वयायमेति ता सुनन्यूं खयेन्नीवी वनर्द
 त्सहितासां न्यूं खोरैभीः शंसति रेभंतो वै देवाश्च ऋषयश्च स्वर्गलो कमायं स्तथैवैतद्यजमाना रेभंत एव स्वर्गलो कयंति ताः प्रग्राहं
 शंसति यथा वृषा कपि वार्षा कपि हि वृषा कपे स्तद्वयायमेति ता सुनन्यूं खयेन्नीवी वनर्दत्सहितासां न्यूं खः पारिक्षितीः शंसत्यग्नि

५५

तितं होवाचापे ह्यलसोभूर्योमेवाचमवधीः शतायुगामकरिभ्यः सहस्रायुषुरुषपापिष्ठांते प्रजां करोमियोमेत्यमसकथा इति त
 स्मादाहुरभ्यद्रय एतशायना और्वाणापापिष्ठा इति तं हैकेभूयांसं शंसं तिस्रनिषेधे द्यावत्कामं शंसेत्येव ब्रूयादायुर्वा एतशप्र
 लापं आयुरेव तद्यजमानस्य प्रतारयति य एवं वेद यदेवैतशप्रलापाः ॥ छंदसां ह्येपरसो यदेतशप्रलापं इच्छंस्स्वेव तद्रसं
 दद्यात्तिस्रसैर्ह्यस्यच्छंदोभिरिष्टं भवति सरसैर्इच्छंदोभिर्यज्ञं तनुते एव वंदयद्देवैतशप्रलापाः ॥ अयातया मावा अक्षिति
 रैतशप्रलापो यातयामामेयज्ञैः स दक्षितिर्मेयज्ञैः स दितिं तं वा एतमेतशप्रलापं शंसति पदावप्राहं यथानिविदं तस्योत्तमेन पदेन
 प्रणौतियथानिविदः प्रवह्लिकाः शंसति प्रवह्लिकाभिर्वेदेवा असुरान्प्रवह्लयाधैनानत्यार्यैस्तथैवैतद्यजमानाः प्रवह्लिकाभिरे
 वा प्रियं आतु व्यं प्रवह्लयाधैनमति यं तिता अर्धर्चशः शंसति प्रतिष्ठाया एवाऽजिज्ञासे न्याः शंसं त्याजिज्ञासे न्याभिर्वेदेवा अ
 सुरानाज्ञायाऽधैनानत्यार्यैस्तथैवैतद्यजमाना आजिज्ञासे न्याभिरेवा प्रियं आतु व्यं माज्ञायाधैनमति यं तिता अर्धर्चशः शंस
 ति प्रतिष्ठाया एव प्रतितारधं शंसति प्रतितारधेन वेदेवाऽअसुरान्प्रतितारध्याधैनानत्यार्यैस्तथैवैतद्यजमानाः प्रतितारधेनैवा प्रि
 यं आतु व्यं प्रतितारध्याधैनमति यं तित्वा दं शंसं त्यतिवा देन वेदेवा असुरान्प्रतितारध्याधैनानत्यार्यैस्तथैवैतद्यजमाना अतिवा दे
 नैवा प्रियं आतु व्यं प्रतितारध्याधैनमति यं तितमर्धर्चशः शंसति प्रतिष्ठाया एव ॥ ३३ ॥ देवनीधं शंसं त्यादित्याश्च हवा अंगि
 रसश्च स्वर्गो लोके रपधं तव यं पूर्व एष्यामो वयमिति ते हांगिरसः पूर्वैश्चः सुत्यां स्वर्गस्य लोकस्य ददृशुस्तेभिं प्रजिह्युरंगिरसां वा

एकोऽग्निः परे ह्यादित्येभ्यः श्वः सुत्यां स्वर्गस्य लोकस्य प्रब्रूहीति ते ह्यादित्या अग्निमेव दृष्ट्वा सद्यः सुत्यां स्वर्गस्य लोकस्य ददृशुस्ता-
नेत्याब्रवीच्छ्वः सुत्यां वः स्वर्गस्य लोकस्य प्रब्रूमइति ते होतुरथ वयं तुभ्यं सद्यः सुत्यां स्वर्गस्य लोकस्य प्रब्रूमस्त्वयैव वयं होत्राः स्व-
र्गलोकमेभ्यामइति स तथेत्युक्त्वा प्रत्युक्तः पुनरराजगामं ते होतुः प्रावोचा ३ इति ॥ प्रावोचमिति होवाचाथोमेप्रतिप्रावो-
चञ्चितिनो हिन प्रत्यज्ञास्था ३ इति ॥ प्रतिवाअज्ञासमिति होवाचयज्ञसावाएषोभ्येतिय आर्विज्येन तं यः प्रतिरुंधेद्यज्ञः
सप्रतिरुंधेत्तस्मान्न प्रत्यरौतसीतियदित्वस्मादपोजिगांसं द्यज्ञेनास्मादपोदियात् ॥ यदित्वयाज्यः स्वयमपोदितं तस्मात्
॥ ३४ ॥ ते ह्यादित्या नंगिरसो याजुर्ग्रस्तेभ्यो याजयज्ञ इमीं पृथिवीं पूर्णां दक्षिणानामददुस्ता निचं प्रतिगृहीता तपत्ता न्यवृ-
जन्तसा सिंहीभूत्वा विजृभंती जनान च रं तस्याः शोचत्या इमे प्रदराः प्रादीर्यं तये स्या इमे प्रदराः स मेव हवततः पुरा तस्मादा-
हुर्न निवृत्त दक्षिणां प्रतिगृहीया ज्ञेन्माशुचा विद्धाशुचा विद्धादितियदित्वेनां प्रतिगृहीयादप्रियायैनां आतृव्या यद्व्यात्प-
राहैव भवत्यथयोसौ तपती ३ ॥ एषोभ्यः श्वेतोरूपं कृत्वाऽश्वामिधान्यपिहितेनात्मना प्रतिचक्रमइमं बो नयामइतिसय-
षदेव नीथो नूच्यत आदित्या हजरितरंगिरोभ्यो दक्षिणामनयन् ॥ तां हजरितर्न प्रत्यायञ्चितिनहित इमां प्रत्यायस्ता मुह-
जरितः प्रत्यायञ्चितिप्रतिहिते मुमायं स्तां हजरितर्न प्रत्यगृभ्णञ्चितिनहित इमां प्रत्यगृभ्णञ्चितिप्र

१ 'इतिप्रोवाचमिति' अत्रावसानं न भाष्यकाराभिमतं ।

तिहितमुमगृभ्णजहानेतसंनविचेतनीत्येषहवाअह्णंविचेतयितांजज्ञानेतसन्नपुरोगवासइतिदक्षिणावैयज्ञानांपुरोग
वीयथाहवाइदमनोपुरोगवंपरिष्यत्येवहैवयज्ञोदक्षिणोरिष्यतितस्मादाहुर्दत्तव्यैवयज्ञोदक्षिणाभवंत्यप्यल्पिकायुतभ्वेत
आशुपत्वा ॥ उत्तोपद्याभिर्जविष्टः ॥ उत्तेमाशुमानंपिपतिं ॥ आदित्यारुद्रावसवस्त्वेळते ॥ इंदराधःप्रतिगृभ्णीह्यं
गिरइतिप्रतिग्रहमेवतद्राधसएच्छजिंदराधोबुहत्यशु ॥ देवाददत्तावरं ॥ तद्गोअस्तुसुचेतनं ॥ युष्मेअस्तुदिवेदिवे ॥
प्रत्येवगृभायतेतिप्रत्येवैनमेतदजग्रभैर्षंतवाएतंदेवनीधंशंसतिपदावग्राहंयथानिविदंतस्योत्तमेनपदेनप्रणौतियथानिवि
दः ॥ ३५ ॥ भूतेच्छदःशंसतिभूतेच्छजिर्वैदेवाअसुरानुपासचंतोतेवयुद्धेनोतेवमाययातेषांवैदेवाअसुराणांभूतेच्छ
जिरेवभूतंछादयित्वाथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानांभूतेच्छजिरेवाप्रियस्यआतुव्यस्यभूतंछादयित्वाथैनमतिथंतिता
अर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएवाऽहनस्याःशंसत्याहनस्याद्देरेतःसिच्यतेरेतसःप्रजाःप्रजायंतेप्रजातिमेवतद्वधातितान्यूंखयत्यन्नंवैन्यूंखोन्नाद्रे
शंसतिदशाक्षराविराळंन्नविराळन्नाद्रेतःसिच्यतेरेतसःप्रजाःप्रजायंतेप्रजातिमेवतद्वधातितान्यूंखयत्यन्नंवैन्यूंखोन्नाद्रे
तःसिच्यतेरेतसःप्रजाःप्रजायंतेप्रजातिमेवतद्वधातिदधिकावणोअकारिषमितिदधिक्रींशंसतिदेवपवित्रंवैदधिकाइदं
वाइदंव्याहनस्यांवाचमवादीतदेवपवित्रेणवाचंपुनीर्तेसानुष्टुभवतिवागवाअनुष्टुभस्त्वेनच्छंसावाचंपुनीर्तेसुतासोम
धुमत्तमाइतिपावमानीःशंसतिदेवपवित्रंवैपावमान्यइदंवाइदंव्याहनस्यांवाचमवादीतदेवपवित्रेणैववाचंपुनीर्तेताअ

नुष्टुभोभवंतिवागवाअनुष्टुप्तस्वेनैवच्छंदावाचंपुनीतेऽवद्रप्सोअंशुमतीमतिष्ठादित्यैद्राबार्हस्पत्यंतृचंशंसतिविशोअदे
वीरभ्याचरंतीर्हुहस्पतिनायुर्जेद्रःससाहइत्यसुरविशंहवैदेवानंभ्युदाचार्यआसीत्सइंद्रोवृहस्पतिनैवयुजाऽसुयंवर्णमभि
दासंतमपाहंस्तथैवैतद्यजमानांद्रावृहस्पतिभ्यामेवयुजाऽसुयंवर्णमभिदासंतमपभ्रतेतदाहुःसंशंसेत्षष्ठेहा ३ न् ॥ नसं
शंसे ३ त्इति ॥ संशंसेदित्याहुःकथमन्येवहःसुसंशंसतिकथमन्नसंशंसेदित्यथोखलवाहुनैवसंशंसेत्स्वर्गोवलोकःषष्ठम
हंसमायीवैस्वर्गोलोकःकश्चिद्वैस्वर्गोलोकेसमेतीतिसयत्संशंसेत्समानंतत्कुर्वाद्यथयज्ञसंशंसती ३ ॥ तत्स्वर्गस्वलोकस्यरू
पंतस्मान्नसंशंसेद्यदेवनसंशंसती ३ ॥ एतानिवाअत्रोक्थानिनाभानेदिष्टोवालखिल्यादृषाकपिरेवयामरुत्सयत्संशंसेद
पैवसएतेषुकामंराधुयादैद्रोवृषाकपिःसर्वाणिच्छंदांस्यतशप्रलापस्तत्रसकामउपासोयएद्रैजागतेऽथेदमैद्राबार्हस्पत्यंसूक्त
मैद्राबार्हस्पत्यापरिधानीयातस्मान्नसंशंसेन्नसंशंसेत् ॥ ३६ ॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ इतिषष्ठपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथसप्तमपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिःॐ ॥ अथातः पशोर्विभक्तिस्तस्य विभागं वक्ष्यामो ह नू स जिह्वे प्रसोतुः इयेनं वक्षऽज्जलुः
कंठः काकुद्रः प्रतिहर्तुर्दक्षिणा श्रोणिर्होतुः सव्या ब्रह्मणोर्दक्षिणं सक्थि मैत्रावरुणस्य सव्यं ब्राह्मणाच्छसिर्नोर्दक्षिणं पाश्वर्सांस
मध्वर्योः सव्यमुपगादृणांसव्योः सः पतिप्रस्थातुर्दक्षिणोर्दोर्नेष्टुः सव्यपोतुर्दक्षिण ऊरुरच्छावाकस्य सव्य आग्नीध्रस्य दक्षिणो
बाहुरात्रेयस्य सव्यः सदस्यस्य सदं चानूकं च गृहपतेर्दक्षिणोपादौ गृहपतेर्ब्रतप्रदस्य सव्योपादौ गृहपतेर्भार्यायै ब्रतप्रदस्यौष्ठ
एनयोः साधारणो भवति तं गृहपतिरेव प्रशिष्या जाघनीपत्नीभ्यो हरति तां ब्राह्मणाय दद्युः स्कंधाश्च मणिकास्ति स्रश्च कीक
सा प्रावस्तु तस्ति स्रश्चैव कीकसा अर्धं च वैकर्तस्यो जेतु रर्धं चैव वैकर्तस्य ह्योमा च शमितुं सद्वाह्मणाय दद्याद्य ब्राह्मणः स्याच्छि
रः सुब्रह्मण्ययैयः श्वः सुत्यां प्राहृतस्याजिनमिळासर्वेषां होतुर्वातावा एताः षट्शतमेकपदाय ज्ञं व हंति षट्शतदक्षरा वैबुह
तर्वा हताः स्वर्गालोकाः प्राणाश्चैव तस्वर्गाश्च लोकानां भुवति प्राणेषु चैव तस्वर्गेषु च लोकेषु प्रलितिष्ठतो यं तिसृषः स्वर्ग्यः
पशुर्य एनमेवं विभज्यत्यथेतो न्यथा तद्यथा सेलगावापापकृतो वा पशुं विमश्रीरस्तादृकं तां वा एतां पशोर्विभक्तिं श्रौत ऋषिर्द
वभागो विदं च कारतामुहाप्रोच्यैवास्माद्धोकादुच्चकामं तां मुहगिरिजायैवाभ्यव्यायामनुभ्यः प्रोवाच ततो हैनामेतद्वर्वा
ज्जानुभ्याऽअधीयतेधीयते ॥ १ ॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

१ 'सेलगावा' इति भाष्ये । इलाशब्देनात्रं सेलमत्र बह्वलो देशसंगच्छतीति सेलगा इति तत्रार्थः ।

तदाहुयर्आहिताग्निरुपवसर्थेऽस्येतकथमस्ययज्ञः स्यादिति नैनं याजयेदित्याहुर्नभिप्राप्तो हि यज्ञं भवतीति तदाहुयः
आहिताग्निरधिश्रितेऽग्निहोत्रे साक्षात्पयेवाहविः शुवाऽस्येतका तत्र प्रायश्चित्तिरित्यत्रैवानान्यनुपर्यादध्याह्न्या सवर्णिनि संद-
ह्ये रन्त्सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुयर्आहिताग्निरासन्नो हविः शुवास्येतका तत्र प्रायश्चित्तिरितियाभ्यएव तानि देवताभ्यां हवीं-
षि गृहीतानि भवंति ताभ्यः स्याहेत्येवैनान्या हवनीये सर्वहुति जुहुयात्सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुयर्आहिताग्निः प्रवसन्मिच्छयेत
कथमस्याग्निहोत्रस्यादित्यभिवा न्यवत्सायाः पयसा जुहुयादन्यदिवै तत्पयोदभिवान्यवत्साया अन्यदिवै तदग्निहोत्रं य-
त्प्रेतस्यापि वायतएवंकुतश्च पयसा जुहुयुरथाप्य आहुरेवमेवैनानजसान जुह्वत इंधीरज्ञाशरीरान्णामाहतोरिति यदि शरीराणि
न विद्येरन्पर्णशरः षष्टिस्त्रीणि च शतान्या हत्यंते पां पुरुषरूपकमिव कृत्वा तस्मिंस्त्वा मावृतं कुयुरथैनान्छरीरैराहतैः संस्पृश्यो-
द्वासयेयुरभ्यर्धशतं कार्ये स विधनी द्विपंचाशे च विंशे चो रू द्विपंचविंशे षण्णु शिरस्युपरि दध्यात्सा तत्र प्रायश्चित्तिः ॥ २ ॥
तदाहुयस्याग्निहोत्र्युपावस्यष्टादुह्यमानोपविशेत्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति तामभिमंत्रयेत्तयस्माज्जीषानि षीदसिततो नो अभ-
यंकुधि ॥ पशून्नाः सर्वान्गोपायनमोरुद्राय मीलुपइतितामुत्थापयेदुदस्या देव्यदितिरायुर्ध्वपतावधात् ॥ इन्द्राय कुण्व-
ती भागं मित्राय वरुणाय चेत्यथा स्यात्तदपात्रं मूधसिचमुखे चोपगृहीयादथैनान्नाह्मणा यदद्यात्सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुय-
स्याग्निहोत्र्युपावस्यष्टादुह्यमानावा इयेतका तत्र प्रायश्चित्तिरित्यज्ञानायां हाव एषा यजमानस्य प्रतिख्या यवा इयेतेतामन्नम

प्यादयेच्छां त्यैशांतिर्वाऽअन्नसूयवसाङ्गवती हि भूया इति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदा हुर्वस्याग्निहोत्र्युपावसुष्टा दुह्यमाना
 स्पन्देत्का तत्र प्रायश्चित्तिरितिसायत्तत्रकंदयेत्तदभिन्मृश्यजपेद्यद्वदुग्धं पुथिवीमसुप्तयदोषधीरत्यसुपद्यदापः ॥ पयो
 गृहेषु पयो अहयायां पयो वत्सेषु पयो अस्तु तन्मयीति तत्र यत्परिशिष्टस्य तेन जुहुयाद्यद्यलं होमाय स्याद्यहुवै सर्वसिक्कं स्याद्
 धान्यामाह्वयतां दुग्धवातेन जुहुयादात्वेव अद्वाधै होतव्यं सा तत्र प्रायश्चित्तिः ॥ ३॥ तदा हुर्वस्य सायं दुग्धं सान्नायं दुग्धे द्वा
 पहेरद्वाका तत्र प्रायश्चित्तिरिति प्रातर्दुग्धं द्वैधं कृत्वा तस्यान्यतरां भक्तिमातच्यते न यजेत् सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदा हुर्वस्य प्रा
 तर्दुग्धं सान्नायं दुग्धे द्वापहेरद्वाका तत्र प्रायश्चित्तिरित्यैद्रं वामाहेंद्रं वा पुरोलाशौ तस्य स्थाने निरुच्यते न यजेत् सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदा हुर्व
 त्तिस्तदा हुर्वस्य सर्वमेव सान्नायं दुग्धे द्वापहेरद्वाका तत्र प्रायश्चित्तिरित्यैद्रं वामाहेंद्रं वेतिसमानं सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदा हुर्व
 स्य सर्वोपयेव हवींषि दुग्धे युवां पहेर्युवांका तत्र प्रायश्चित्तिरित्यज्यस्यैना नियथादेव तं परिकल्प्य तया ज्यहविषेष्टा यजेतां
 तोन्यामिष्टिमनुत्बणांतन्वीतं यज्ञोयज्ञस्य प्रायश्चित्तिः ॥ ४ ॥ तदा हुर्वस्याग्निहोत्रमधिश्चित्तममेध्यमापद्येत्का तत्र प्रा
 यश्चित्तिरिति सर्वमेवैतस्त्रुच्यभिपयांसि च्यप्राहुदेत्याहवनीये हैतांसमिधमभ्यादधात्यथोत्तरत आहवनीयस्योष्णं मस्र
 निरुह्य जुहुयां न मनसा वा प्राजापत्य यावर्चा तच्छ्रुतं चाहुतं चंसयद्येकस्मिन्नग्नीते यद्विद्वथोरेष एव कल्पस्तच्चेद्वपनयितुं शक्नुया
 त्त्रिषि च्येतद्दुष्टमभिपयांसि च्येतस्य यज्ञोतीत्या तया जुहुयात्सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदा हुर्वस्याग्निहोत्रमधिश्चित्तं

रकंदतिवाविष्यदतेवाकातत्रप्रायश्चित्तिरिति तदद्भिरुपनिषेच्छां त्ये शांतिर्वा आपोऽथैनदक्षिणेन पाणिना भिमृश्य जप
 त्तिदिवंतृतीयंदेवान्यज्ञोगात्ततोमाद्रविणमाष्टांतरिक्षंतृतीयं पितृन्यज्ञोगात्ततोमाद्रविणमाष्टपृथिवींतृतीयं मनुष्यान्य
 ज्ञोगात्ततोमाद्रविणमाष्टययोरोजसार्कभितारजांसीति वैष्णुवारुणीमृचं जपति विष्णुर्वैयज्ञस्य दुरिष्टपातिवरुणः स्विष्टैत
 योरुभयोरैव शांत्यै सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्निहोत्रमधि श्रितं प्राहुः दायन्स्खलते वापि वा अंशतैका तत्रप्रायश्चित्तिरि
 तिसयद्युपनिवर्तयेत्स्वर्गाच्छोकाद्यजमानमावर्तयेद्बैवासा उपविष्टायै तमग्निहोत्रपरीशेषमाहरेयुस्तस्य यथोक्तीतीत्यात्त
 था जुहुयात्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुरथयदिसुभिद्ये तं कातत्रप्रायश्चित्तिरित्यन्यांस्तु चमाहृत्य जुहुयादथैनांस्तु चंभिन्नामा
 हवनीयेभ्यादध्यात्प्रादंडां प्रत्यक्पुष्करांसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याहवनीयेहान्निर्विद्येतांथगाहर्पत्य उपशान्तयेत्कात
 त्रप्रायश्चित्तिरितिसयदि प्रांचमुद्धरेत्प्रायतनाच्च वेतयेत्प्रत्यं चमसुरवद्यज्ञं तन्वीतं यन्मंथेज्जातु व्यंयजमानस्य जनयेद्यद्
 नुगमयेत्प्राणो यजमानं जह्यात्सर्वमेवैनं सहभस्मानंसमोर्ध्वगाहर्पत्यायतने निधायाऽथ प्रांचमहाहवनीयमुद्धरेत्सातत्रप्राय
 श्चित्तिः ॥ ५ ॥ तदाहुर्यस्याग्नावग्निमुद्धरेयुः कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसयद्यनुपश्येदुदूह्य पूर्वमपरं निदध्याद्यद्यनानुपश्ये
 त्सोमयेन्निवतेष्टाकपालं पुरोलाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये अग्निनाग्निः समिध्यते त्वं ह्यग्ने अग्निनेत्याहुतिं वाहवनीये जुहु
 याददमयेन्निवतेस्वाहेति सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्यागाहर्पत्याहवनीयौ मिथः संसृज्येयातां कातत्रप्रायश्चित्तिरिति सोमये

वीतयेऽष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये अन्न आयाहि वीतये यो अग्निदेव वीतय इत्याहुतिं वा हवनीये जुहुयाद
 न्नये वीतये स्वाहेति सातत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुयस्य सर्व एवाग्नयो मिथः संसृज्येरन्कातत्र प्रायश्चित्तिरिति सोमये विविचयेऽ
 ष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये स्वर्णवस्तोरुषसामरोचिंत्वामग्नेमानुषीरीळते विश इत्याहुतिं वा हवनीये जुहु
 यादन्नये विविचये स्वाहेति सातत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुयस्याग्नयो न्वैरग्निभिः संसृज्येरन्कातत्र प्रायश्चित्तिरिति सोमये क्षामव
 तेष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये अक्रंदग्निः स्तनयन्निवद्यौरथाय धानः पितरः परास इत्याहुतिं वा हवनीये
 जुहुयादन्नये क्षामवते स्वाहेति सातत्र प्रायश्चित्तिः ॥ ६ ॥ तदाहुयस्याग्नयो गान्येणाग्निना संदह्येरन्कातत्र प्रायश्चित्तिरिति
 सोमये संवर्गायाष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये कुवित्सुनोगाविष्टये मानो अस्मिन्महाधन इत्याहुतिं वा हव
 नीये जुहुयादन्नये संवर्गाय स्वाहेति सातत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुयस्याग्नयो दिव्येनाग्निना संसृज्येरन्कातत्र प्रायश्चित्तिरिति सो
 मयेऽसुमतेऽष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये अप्सवमेसाधिष्टवमयोदधे मे धिरः पूतदक्ष इत्याहुतिं वा हवनीये
 जुहुयादन्नयेऽसुमते स्वाहेति सातत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुयस्याग्नयः शवाग्निना संसृज्येरन्कातत्र प्रायश्चित्तिरिति सोमये शुचये
 ऽष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये अग्निः शुचि व्रततमं उदग्ने शुचयस्तवैत्याहुतिं वा हनीये जुहुयादन्नये शुचये
 स्वाहेति सातत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुयस्याग्नय आरण्येनाग्निना संदह्येरन्कातत्र प्रायश्चित्तिरिति सोमवरोपयेदरणीवो लुमुकं

वामोक्षयेद्यथाहवनीयाद्यादिगार्हपत्याद्यदिनशक्नुयात्सोमयेसंवर्गायाष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्योक्त्याज्यानुवाक्ये
 आहुतिंवाहवनीयेजुहुयादमयेसंवर्गायस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिः ॥ ७ ॥ तदाहुयर्आहिताग्निरुपवसथेऽशुक्वीतकातत्र
 प्रायश्चित्तिरितिसोमयेव्रतभृतेऽष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येत्वमग्नेव्रतभृच्छुचिर्ब्रतानिबिभ्रद्वतपाअ
 दब्ध इत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादमयेव्रतभृतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुयर्आहिताग्निरुपवसथेव्रत्यमापद्येतकात
 त्रप्रायश्चित्तिरितिसोमयेव्रतपतयेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येत्वमग्नेव्रतपाअसियद्वोवयंप्रमिनामव्रता
 नीत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादमयेव्रतपतयेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुयर्आहिताग्निरमावास्यांषौर्णमासीवातीया
 त्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोमयेपथिकृतेऽष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येवैतथाहिवेधोअवनंआदेवानाम
 पिपंथामगन्मेत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादमयेपथिकृतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुयर्स्यसर्वएवांमयउपशाम्येरन्का
 तत्रप्रायश्चित्तिरितिसोमयेतपस्वतेजनद्वतेपावकवतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येआयाहितपसाजने
 दवानोयाहितपसाजनेवित्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादमयेतपस्वतेजनद्वतेपावकतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिः ॥ ८ ॥
 तदाहुयर्आहिताग्निरामयणेनानिष्टानवाज्ञप्राश्रीयत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोमयेवैश्वानरायंद्वादशकपालंपुरोळाशं
 निर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येवैश्वानरोअजीजनत्पृष्टोअग्निःपृथिव्यामित्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादमयेवैश्वान

रायस्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुय आहिताग्निर्यदिकपालं नश्येत्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽश्वभ्यां द्विकपालं पुरोळा
शंनिर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्येऽश्विनावतिरस्मदागोमतानासत्यारथेनेत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादश्विभ्यां स्वाहेति सा त
त्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुय आहिताग्निर्यदिपवित्रं नश्येत्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽग्नयेपवित्रवतेष्टाकपालं पुरोळाशंनिर्वपेत्तस्य
याज्यानुवाक्येपवित्रं तेविततं ब्रह्मणस्पतेतपोऽपवित्रं विततं दिवस्पदं इत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नयेपवित्रवते स्वाहेति
सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुय आहिताग्निर्यदिहिरण्यं नश्येत्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽग्नयेहिरण्यवतेष्टाकपालं पुरोळाशंनि
र्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्येहिरण्यकेशोरजसोविसारं आतेसुपर्णां अमिनंतं एवैरित्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नयेहिरण्यवते
स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुय आहिताग्निर्यदिप्रातरस्नातोऽग्निहोत्रं जुहुयात्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽग्नयेवरुणायांष्टा
पालं पुरोळाशंनिर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्येत्वं नोऽग्नेवरुणस्य विद्वान्त्सत्वं नोऽग्नेवमोभवोतीत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्न
येवरुणायास्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुय आहिताग्निर्यदिसूतकाश्रं प्राश्यात्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽग्नयेतंतुमते
ष्टाकपालं पुरोळाशंनिर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्येतंतुं तन्वन्नजसोभानुमन्विह्यक्षानहोनह्यतनोतसोभ्या इत्याहुतिं वाहवनीये
जुहुयादग्नयेतंतुमते स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुय आहिताग्निर्जीवेमृतशब्दं श्रुत्वाका तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोऽग्नयेसु
रभिमतंष्टाकपालं पुरोळाशंनिर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्येऽग्निर्होतान्यसीदद्यजीयान्त्साध्वीमकर्देववीतिनो अद्येत्याहुतिं वा

हवनीये जुहुयादग्नये सुरभिमतस्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यथाहितानि र्यस्य भार्यागौर्याय मौजनयेत्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सोमये मरुत्वते त्रयोदश कपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये मरुतो यस्य हि क्षये ऽरा इवेद चरमा अहेवेत्याहुतिं वा हवनीये जुहुयादग्नये मरुत्वते स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुरपत्नी कोप्यग्निहोत्रमाहरेत् ॥ नाहरेत् ३ त् इति ॥ आहरेदित्याहु र्यदिनाहरेद नक्रा पुरुषः को नक्रा पुरुष इति न देवा न्नपितृ न्नर्मनुष्या इति तस्मादपत्नी कोप्यग्निहोत्रमाहरेत्तदेषाभियज्ञगाथगीयते ॥ यजेत्सौत्रामण्यामपत्नी कोप्यसोमपः ॥ मातापितृभ्यामनृणां ध्यायजेति वचनाच्छ्रुतिरिति तस्मात्सौम्ययाजयेत् ॥ ९ ॥ तदाहर्वाचापत्नी कोप्यिहोत्रं कथमेव जुहोति निविष्टे मृतापत्नी नष्टा वाग्निहोत्रे कथमग्निहोत्रं जुहोति पुत्रान्पौत्रान्न स नित्याहु रस्मिंश्चलो के मुष्मिंश्चास्मिंश्चो के यस्वर्गोस्वर्गलो कमारुरो हेत्यमुष्यैवलोकस्य संततिं धारयति यस्यैपापत्नी न च्छेत्तस्मादपत्नी कस्याधानं कुर्वत्यपत्नी कोप्यिहोत्रं कथमग्निहोत्रं जुहोति श्रद्धापत्नी सत्यं यजमानः श्रद्धासत्यं तदित्युत्तमं मिथुनं श्रद्धया सत्येन मिथुने न स्वर्गाच्छोका न्जयतीति ॥ १० ॥ तदाहुर्यदृशपूर्णमास योरुपवसति न ह वा अव्रतस्य देवा ह विरशंति तस्मादुपवसत्युत्तमे देवा ह विरश्रीयुरिति पूर्वापौर्णमासी उपवसेदिति पर्यमुत्तरामिति कैपीतकं यापूर्वापौर्णमासी सानुमतिर्योत्तरा साराकाया पूर्वाभावा स्यात्सा सिनीवाली योत्तरमाकुह्योपयस्तमियादभ्युदियादिति

१ 'नमनुष्या निति' इति भाष्ये । मनुष्यान् अतिथी नपीति तदर्थः ।

सातिथिः पूर्वापौर्णमासीमुपवसेदनिर्धार्यपुरस्तादमावास्यायांचंद्रमसंयदुपैतियजतेनसोमंकीर्णतिनेनोत्तरामुत्तरार
मुपवसेदुत्तराणिहवैसोमोयजतेसोममनुदैवतमेतद्वैदेवसोमंयच्चंद्रमास्तस्मादुत्तरामुपवसेत् ॥ ११ ॥ तदाहुर्वस्याग्निम
नुद्धृतमादित्योभ्युदियाद्वाभ्यस्तमियाद्वाप्रणीतोवाप्राघोमादुपशाम्यैरकातत्रप्रायश्चित्तिरितिहिरण्यंपुरस्कृत्यसायमु
द्धरज्योतिर्वशुकंहिरण्यंज्योतिःशुकमसौतदेवतज्योतिःशुकंपश्यन्नद्धरतिरजतमंतर्धायप्रातरुद्धरैदेतद्रात्रिरूपुरासं
भेदाच्छायानामाहवनीयमुद्धरेन्मृदुवैतमश्छायातेनैवतज्योतिषामृदुतमश्छायांतरतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्व
स्यागार्हपत्याहवनीयावंतरेणाऽनोवारथोवाश्ववाप्रतिपद्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिनैनन्मनसिकुर्यादित्याहुरात्मन्यस्य
हिताभवंतीतितच्चेन्नमनसिकुर्यात्तगार्हपत्यादविच्छिन्नामुदकधाराहरैस्तंतुतन्वज्जसोभानुमन्विहीत्याहवनीयात्सातत्र
प्रायश्चित्तिस्तदाहुःकथमग्नीनन्वाधानोन्वाहार्यपचनमाहारयेत् ॥ नाहारयेत्तद्वति ॥ आहारयेदित्याहुःप्राणा
न्वाएषोभ्यात्मन्धर्त्तयोग्नीनाधर्त्ततेपामेपोन्नादतमोभवतिप्रदन्वाहार्यपचनंस्मिन्नेतामाहुतिजुहोत्यग्नेन्नादायाज्ञप
तयेस्वाहेत्यन्नादोहाज्ञपतिर्भवत्यश्रुतेप्रजयाज्ञाद्यंयएववेदांतरेणगार्हपत्याहवनीयाहोप्यन्तस्चरेतैतेनहवाएनंसंचरमा
णमग्नयोविदुरयमस्मासुहोप्यर्त्तैतेनहवाअस्यसंचरमाणस्यगार्हपत्याहवनीयापामानमपहर्तःसोपहतपाप्मोर्ध्वःस्व
र्गलोकेमेतीतिवैबाह्यणमुदाहरंतितदाहुःकथमग्नीन्प्रवत्स्यन्नुपतिष्ठेत्प्रोप्यवाप्रत्येत्याहरहर्वेतितूष्णीमित्याहुर्तूष्णीवैश्वे

यस आकांक्षंतेऽथाप्याहुरहरहर्वीयेत्यजमानस्याश्रद्धयोद्वासनात्मसुखानाद्विभ्यति तानुपतिष्ठेत्तैर्वाऽभयं वोभयं मेस्तिव
त्यभयं हैवास्मै भवत्यभयं हैवास्मै भवति ॥ १२ ॥ ॥ इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

हरिश्चंद्रो ह वै धसैश्वराकोराजा पुत्र आसत्सहस्रतं जाया बभूवुस्तासु पुत्रं न लेभेत्तस्य ह पर्वत नारदौ गृह ऊषतुः सह नारदं
पप्रच्छ यद्विवमं पुत्रमिच्छंति ये विजानंति ये च न ॥ किं स्मिन् पुत्रेण विंदते तन्म आचक्ष्व नारद तिसृक् कथा पृष्टो दशभिः प्रत्यु
वाच ॥ ऋणमस्मिन् तसंनयं त्यमृतत्वं च गच्छति ॥ पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्च जीवतो मुखं ॥ यावत्तः पृथिव्यां भोगां या
वंतो जात वेदसि ॥ यावतो अयमुप्राणिनां भूयान् पुत्रेऽपि तु स्ततः ॥ शश्वत्पुत्रेण पितरौऽस्यायन् बहूलंतमः ॥ आत्मा हि ज
ज्ञ आत्मनः स इरावत्यति तारिणी ॥ किं नुमलं किमजिनं किमु रमश्रूणि किंतपः ॥ पुत्रं ब्रह्माण्डं च्छुभ्वं स वै लोको वदावदः ॥
अन्नं ह प्राणः शरणं ह वासो रूपं हिरण्यं पशवो विवाहाः ॥ सखा ह जाया कृपणं ह दुहितृ ज्योतिर्ह पुत्रः परमेव्यो मन् ॥ पति
र्जायां प्रविशति गर्भो भूत्वा समातरं ॥ तस्यां पुनर्नवो भूत्वा दशमे मासि जायते ॥ तज्जाया जाया भवति यदस्यां जायते पु
नः ॥ आभूतिरेषा भूतिर्बीजमेतन्निधीयते ॥ देवाश्चैतामृषयश्चैतेजः समभरन्महत् ॥ देवामनुभ्याननुवर्त्तन्नेपावोजन
नीपुनः ॥ नापुत्रस्य लोकोस्तीति तत्सर्वं पश्य वो विदुः ॥ तस्मात्तु पुत्रो मातरं स्वसारं चाधिरोहति ॥ एष पंधा उरुगायः सुशेवो

रण्याङ्गाममेयायतमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ॥ नानाश्रंताय श्रीरस्तीति रोहितशुश्रुम ॥ पापो नृषद्वरो जनदं द्रव्यं चर-
 तः सखा चरैवेति चरैवेति वैमात्राह्मणो वोचदितिह ॥ द्वितीयं संवत्सरमरण्ये च चारसोरण्याङ्गाममेयायतमिन्द्रः पुरुषरूपे-
 ण पर्येत्योवाच ॥ पुष्पिण्या चरतो जंघे भूणुरात्मा फलप्रहिः ॥ शेरस्य सर्वपाप्मानः श्रमेण प्रपथे हताश्चरैवेति चरैवेति वैमा-
 त्राह्मणो वोचदितिह ॥ तृतीयं संवत्सरमरण्ये च चारसोरण्याङ्गाममेयायतमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ॥ आस्ते भगवा-
 सीनस्योर्ध्वस्तिष्ठति तिष्ठतः ॥ शैते निपद्यमानस्य चराति चरतो भगश्चरैवेति चरैवेति वैमात्राह्मणो वोचदितिह ॥ चतुर्थं संव-
 त्सरमरण्ये च चारसोरण्याङ्गाममेयायतमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ॥ कलिः शयानो भवति संजिहानस्तु द्वापरः ॥ उचि-
 षं स्वेता भवति कृतं संपद्यते चरंश्चरैवेति चरैवेति वैमात्राह्मणो वोचदितिह ॥ पंचमं संवत्सरमरण्ये च चारसोरण्याङ्गाममेया-
 यतमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ॥ चरन्वैमधुविंदति चरन्तस्वाहुमुदुंबरं ॥ सूर्यस्य पश्य श्रेमाण्यो न तं द्रव्यते चरंश्चरैवेति
 चरैवेति वैमात्राह्मणो वोचदितिह ॥ षष्ठं संवत्सरमरण्ये च चारसो जीगर्तसौ यवसि मृषिमशनयापरीतमरण्य उपेयाय तस्य
 हवयः पुत्रा आसुः शुनः पुच्छः शुनः शेषः शुनो लंगूल इति तं होवाच ऋषे हंते शतं दान्य हं मे षामे केनात्मानं निष्क्रीणा इति स
 ज्येष्ठं पुत्रं निगृह्णान उवाच न निक्वममिति नो एवममिति किं षमाता तौ ह मध्यमे संपादयां चक्रतुः शुनः शेषे तस्य ह शतं दत्त्वा स
 तमादाय सोरण्याङ्गाममेयाय स पितरमेत्योवाच तत हंता ह मनेनात्मानं निष्क्रीणा इति स वरुणं राजानमुपससारं नेन त्वाय

जाइतितथेतिभूयान्वैजाहणःक्षत्रियादितिवरणउवाचतस्माएतंराजसूर्ययज्ञकृतंप्रोवाचतमेतमभिषेचनीयेपुरुषंपशु
मालेभे॥१५॥तस्यहविश्वामित्रोहोतासीज्जमदग्निरध्वर्युर्वसिष्ठोब्रह्मायास्यउद्गातातस्माउपाकृतायनियोकारनविविदुः
सहोवाचाजीगर्तःसौयवसिर्मह्यमपरंशतंदत्ताऽहमेनंनियोक्ष्यामीतितस्माअपरंशतंददुस्संसनिनियोजंतस्माउपाकृताय
नियुक्तायाप्रीतायपर्याङ्गिकृतायविशसितारनविविदुःसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिर्मह्यमपरंशतंदत्ताऽहमेनंविशसिष्या
मीतितस्माअपरंशतंददुःसोसिनिःशानएयायाऽथहशुनःशेपर्इक्षाचक्रेमानुषमिवैमाविशसिष्यातिहंताहंदवताउपधा
वामीतिसप्रजापतिमेवप्रथमंदेतानामुपससारकस्यनूंकतमस्यामृतानामित्येतयर्चातमग्निरवाचंसवितवैप्रसवानामीशेतमेवोपधा
दिष्ठस्तमेवोपधावेतिसोऽग्निमुपससारान्नैर्वयंप्रथमस्यामृतानामित्येतयर्चातमग्निरवाचंसवितवैप्रसवानामीशेतमेवोपधा
वेतिससवितारमुपससारामित्वादेवसवितरित्येतनतृचेनंतंसवितोवाचंवरुणायवैराज्ञेनियुक्तोसितमेवोपधावेतिसवरु
णंराजानमुपससारान्तत्तराभिरेकत्रिंशतांतवरुणउवाचाग्निर्वैदेवानांमुखंमुहदयतमस्तंनुरतुह्यथत्वोत्सक्ष्यामइतिसो
म्रितुष्टावांतत्तराभिद्वविंशत्यांतमग्निरवाचविश्वान्नदेवानरतुह्यथत्वोत्सक्ष्यामइतिसविश्वान्देवांरतुष्टावनमोमहज्यो
नमोअर्भकेभ्यइत्येतयर्चातंविश्वेदेवाऽऽचुरिद्रोवैदेवानामोजिष्ठोबलिष्ठःसहिष्ठःसत्तमःपारयिष्णुतमस्तंनुरतुह्यथत्वोत्स
क्ष्यामइतिसइंद्रतुष्टावंयच्चिद्विसत्यसोमपाइतिचैतेनसूक्तेनोत्तरस्यचपंचदशभिस्तस्माइंद्रःरतुयमानःप्रीतोमनसाहिर

पयथंददौतमेतयाप्रतीयायशश्वदिंद्रइतितीमिंद्रजवाचाश्विनौतुस्तुह्यत्वोरसक्षयामइतिसोश्विनौतुष्टावातउत्तरणतु
 चेनतमाश्विनाऊचतुरुषसंनुरुह्यत्वोरसक्षयामइतिसउषसंतुष्टावातउत्तरणतुचेनतस्यहस्रच्युक्तयाविपाशोमुमुचे
 कनीयऐश्वकाकस्योदरंभवंत्युत्तमस्यामेवच्युक्तयाविपाशोमुमुचेऽगदऐश्वकाकआस ॥१६॥ तस्यत्विजऊचुंस्त्वमेवनोस्या
 हःसंस्थामधिगच्छेत्यथहैतंशुनःशेर्षोजःसवंददशैतमेताभिश्चतसृभिरभिसुषावयच्चिद्वित्वंगहेगुहइत्यथैनद्रोणकलश
 मभ्यवनिनायोच्छिष्टंचन्वोर्भरेत्येतयर्चाथहास्मिन्नन्वारब्धपूर्वाभिश्चतसृभिःसस्वाहाकाराभिर्जुवहांचकाराधैनमवभृ
 धमभ्यवनिनायत्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वानित्येताभ्यामथैनमतऊर्ध्वमग्निमाहवनीयमुपस्थापयांचकारशुनश्चिच्छेपंनिदि
 तंसहस्रादित्यथहशुनःशेर्षोविश्वाभिन्नस्यांकमाससादसहोवाचाजीगर्तःसौयवासिर्ऋषेणुनर्मपुत्रंदहीतिनेतिहोवाचविश्वा
 मित्रोदेवावाइमंमह्यमरासतोतिसहदेवरातोवैश्वाभिन्नआसंतस्यैतेकापिलेयवाभ्रवाःसहोवाचाजीगर्तःसौयवासिस्त्वंव
 हिविह्वयावहाइतिसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिरांगिरसोजन्मनास्याजीगर्तिःश्रुतःकविः ॥ ऋषेयैतामहात्तंतामापगाःपुन
 रेहिमामितिसहोवाचशुनःशेर्षोऽदृष्ट्वाशासहस्रैनयच्छुद्रेवलप्यत ॥ गवांत्रीणिशतानित्वमवृणीथामदंगिरइतिस
 होवाचाजीगर्तःसौयवासिस्त्वहैमाताततपतिप्रापंकर्ममयाकृतं ॥ तदहंनिह्वेतुभ्यंप्रतिपंतुशतानगवामितिसहोवाचशुनः
 शेर्षोयःसकृत्पापंकुर्व्यात्कुर्व्यादेनत्ततोपरं ॥ नापागाःशौद्रान्यायादसंधेयंवययाकृतमित्यसंधेयमितिहविश्वाभिन्नउपप

पादं सहोवाच विभामित्रो भीम एव सौयवसिः शासेन विशिशासिषुः ॥ अस्थानमैतस्य पुत्रो भूमसवोपेहि पुत्रतामिति सहोवाच
 चशुनः शेषः सर्वे यथानो ज्ञपयाराज पुत्रतयावद ॥ यथेवागिरसः सञ्जयेयान्तन पुत्रतामिति सहोवाच विभामित्रो ज्येष्ठो मेत्वं
 पुत्राणां स्यात्स वश्रेष्ठा प्रजा स्यात् ॥ उपयाद्वं मेदाय तेन ये त्वोपमं त्रय इति सहोवाच शुनः शेषः संज्ञानानेषु वै ब्रूयात्सौ हार्था
 यमेति श्रिये ॥ यथा हं भरत ऋषभोपेयां तव पुत्रतामित्यथ ह विभामित्रः पुत्रानामंत्रयामास मभुच्छंदाः शृणोत नं ऋषभोरेणुरष्ट
 कः ॥ यैके च भ्रातरस्य नास्ते ज्येष्ठाय कल्पयामिति ॥ १७ ॥ तस्य ह विभामित्रस्यैकशतं पुत्रा आसुः पंचाशद्वज्रयायां सोमभु
 च्छंद्सः पंचाशत्कनीयां सस्तद्येयायां सोनतेजुः शलं मे निरेताननुव्याजहारान्तान्वः प्रजाभक्षीष्टेति तप्तैः प्राः पुंड्राः शवराः
 पुलिदां मूतिवा इत्युदं त्याज हवो भवन्ति वै भामित्रादरयूनां भूयिष्ठाः सहोवाच मभुच्छंदाः पंचाशता सार्धं यज्ञः पिता संजा
 नीते तस्मिंस्तिष्ठामहवयं ॥ पुरस्त्वासर्वे जुः महत्त्वामन्वं चो वयं स्मर्त्तव्यं ह विभामित्रः प्रतीतः पुत्रांस्तुष्टावत्तैव पुत्राः पशुमं
 तो वीरवंतो भविष्यथ ॥ ये मानं मे नुगृह्णंतो वीरवंतमकर्तुमा ॥ पुरएजा वीरवंतो देवरातेन गाधिनाः ॥ सर्वे राधास्य पुत्रा ए
 पवः सद्भिवाचनं ॥ एषवः कुशिका वीरो देवरातस्तमन्वित ॥ युष्मांश्च दायं म उपेता विद्यां यामुच विद्मसि ॥ ते स मयं चो वै भवा
 मित्राः सर्वे साकं सरातयः ॥ देवराताय तस्थिरं धृत्यं श्रेष्ठाय गाधिनाः ॥ अभीयत देवरातो रिकथयोरुभयोर्ऋषिः ॥ जह्नु
 नां चाधिपत्यं देवैर्वेदे च गाधिनां ॥ तदेतत्पर ऋक्षशतगायं शौनः शेषमाख्यानं तद्धोतारो ज्ञेभिषि काया चष्टे हिरण्यकशिपा

वासीन आचष्टै हिरण्यकशिपावासीनः प्रतिगुणातिथे शो वै हिरण्यं यशसैवैनं तत्समर्थं लोमित्युचः प्रतिगरे एवं तथेति गा
थाया ओमिति वैदेवं तथेति मानुषं देवं चैवैनं तन्मानुषेण च पापादेन सः प्रमुंचति तस्माद्योराजा विजिती स्यादप्ययजमान
आख्यापयेतैवैतच्छानः शेषमाख्यानं न हास्मिन्नल्पचनैनः परिशिष्यते स हसमाख्याने दद्याच्छतं प्रतिग रित्र एते चैवासने
श्वेतश्चाश्वतरीरथो होतुः पुत्रकामाहाप्याख्यापयेरन्छभं ते ह पुत्रान्छभं ते ह पुत्रान् ॥ १८ ॥ इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

प्रजापतिर्यज्ञमसृजत यज्ञं सृष्टमनु ब्रह्मक्षत्रे असृज्येतां ब्रह्मक्षत्रे अनुदृश्यः प्रजा असृज्यं त हुता दश्चा हुता दश्च ब्रह्मैवानु हुता
दः क्षत्रमन्व हुता द एतावै प्रजा हुता दोय द्वा ह्यणा अथैता अ हुता दोय द्रा ज न्यो वै इयः शूद्रस्ताभ्यो यज्ञ उद कामं तं ब्रह्मक्षत्रे अ
न्वैतां यान्येव ब्रह्मण आयुधानि तैर्ब्रह्मान्वैद्या निक्षत्रस्य तैः क्षत्रमेतानि वै ब्रह्मण आयुधानि यद्यज्ञा युधान्यथैतानि क्षत्रस्यायु
धानि यदश्वरथः कवच इषुधन्वंत क्षत्रमनन्वाप्यन्यवर्तायुधेभ्यो हस्मास्य विजमानः पराङ्मुखैः तथैव न ब्रह्मान्वै तमाप्नोत्तमा
ह्वा परस्तास्मि रुद्ध्यातिष्ठत्स आसः परस्तास्मि रुद्ध्वा स्तिष्ठं ज्ञात्वा स्वान्यायुधानि ब्रह्मोपवर्ततस्माद्वाप्येता हि यज्ञो ब्रह्मण येव ब्रा
ह्मणेषु प्रतिष्ठितोऽथैनं तक्षत्रमन्वागच्छत्तदब्रवीदुपमास्मि न्यज्ञे ह्यस्वेति तत्तथैत्यब्रवीत्तद्वै निधाय स्वान्यायुधानि ब्रह्मण ए
वायुधैर्ब्रह्मणो रूपेण ब्रह्मभूत्वा यज्ञमुपावर्तस्वेति तथेति तक्षत्रं निधाय स्वान्यायुधानि ब्रह्मण एवायुधैर्ब्रह्मणो रूपेण ब्रह्मभू
त्वा यज्ञमुपावर्ततस्माद्वाप्येता हि क्षत्रियो यजमानो निधायैव स्वान्यायुधानि ब्रह्मण एवायुधैर्ब्रह्मणो रूपेण ब्रह्मभूत्वा यज्ञमु

पावर्तते ॥ १९ ॥ अथातो देवयजनस्यैवयाङ्म्यस्तदाहुर्षद्ब्राह्मणो राजन् यो वै र्यो दीक्षिष्यमाणः क्षत्रियं देवयजनं याचति कं
क्षत्रियो याचेदिति दैवं क्षत्रं याचेदित्याहुर्नादित्यो वै दैवं क्षत्रं मादित्य एषां भूतानामधिपतिः स यद्दहर्दीक्षिष्यमाणो भवति तद्
हः पूर्वाह्णवोद्यंतं मादित्यमुपतिष्ठेत्तदंशेष्ठज्योतिषां ज्योतिरुत्तमं ॥ देवसवितर्देवयजनं मे देहि देवयज्याया इति देवयजनं
याचति स यत्तत्र याचि त उत्तरां सर्पं त्यो तथा ददामीति हैव तदाह तस्य हनकाचन रिष्टिर्भवति देवेन स वित्रा प्रसूतस्योत्तरोत्तरि
णीह श्रियमश्नुतेऽह प्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यं य एवमुपस्थापय याचि त्वा देवयजनमध्यवसायं दीक्षते क्षत्रियः सन् ॥ २० ॥
अथात इष्टापूर्तस्यापरिज्यानिः क्षत्रियस्य यजमानस्य स पुरस्तादीक्षया आहुतिं जुहुयाच्चतुर्गृहीतमाज्यमाहवनीय इष्टापूर्त
स्यापरिज्यान्यैपुनर्न ईद्रो मघवा ददातु ॥ ब्रह्मपुनरिष्टं पूर्तदात्स्वाहेत्यथानूबं ध्यायैसमिष्टयजुषामुपरिष्टात्पुनर्नो अभिर्जा
तवेदा ददातु ॥ क्षत्रं पुनरिष्टं पूर्तदात्स्वाहेति सैषेष्टापूर्तस्यापरिज्यानिः क्षत्रियस्य यजमानस्य यदेते आहुती तस्मादेते होत
व्ये ॥ २१ ॥ तदुहस्माह सौजात आराद्धिरजीत पुनर्वप्यं वा एतद्यदेतेऽआहुती इति यथाह कामयेत तथैते कुर्याद्य इतो नुशासनं
कुर्यादिति मेत्वेव जुहुयाद्ब्रह्म प्रपद्ये ब्रह्म माक्षत्राद्रोपायतु ब्रह्म णे स्वाहेति तत्तद्विती ३ ॥ ब्रह्मवा एष प्रपद्यते यो यज्ञं प्रपद्यते
ह्यवै यज्ञो यज्ञादुहवा एष पुनर्जायते यो दीक्षते तं ब्रह्म प्रपन्नं क्षत्रं न परिजिनाति ब्रह्म माक्षत्राद्रोपायति वत्याह यथैनं ब्रह्म क्षत्रा

१ ' याच्यस्तदाहुः ' इति भाष्यपाठः ।

द्रोपायै ब्रह्मणे स्वाहेति तदेन त्पीणाति तदेन त्पी तं क्षत्राद्रोपायं त्यथानूबं धार्यै समिष्टयं जुषामुपरिष्ठाक्षत्रं प्रपद्ये क्षत्रं मा ब्रह्म
 णो गोपायतुं क्षत्राय स्वाहेति तत्तद्विती ३ ॥ क्षत्रं वा एष प्रपद्यते यो राष्ट्रं प्रपद्यते क्षत्रं हिराष्ट्रं तं क्षत्रं प्रपन्नं ब्रह्म न परित्तिजिनातिक्षत्रं मा
 ब्रह्म णो गोपायत्वित्याहं यथै न क्षत्रं ब्रह्म णो गोपायै त्क्षत्राय स्वाहेति तदेन त्पीणाति तदेन त्पी तं ब्रह्म णो गोपायति सैषेष्टापूर्तस्यै
 वापरिज्यानिःक्षत्रियस्य यजमानस्य यदेते आहुती तस्मादेते एव होतव्ये ॥ २२ ॥ अथैन्द्रो वै देवतया क्षत्रियो भवति त्रैष्टुभ
 इहं दसापंच दशस्तोमेन सोमो राज्येन राजन्यो बंधुना सह दीक्षमाण एव ब्राह्मणतामभ्युपैति यत्कुण्डाजिनमभ्यूहति यद्दीक्षि
 तव्रतं चरति यदेन ब्राह्मणा अभिसंगच्छते तस्य हृदी क्षमाणस्यैन्द्र एवैन्द्रियमादत्ते त्रिष्टुब्धीर्यपंच दशःस्तोम आयुः सोमो राज्यं
 पितरो यशस्कीर्तिमन्यो वा अयमस्मद्भवति ब्रह्म वा अयमुपावर्तत इति वदंतः स पुरस्ताद्दीक्षाया आहुतिं हु
 त्वाऽहवनीयमुपतिष्ठेत्तर्नेद्रादेवताया एमि न त्रिष्टुभ इहं दसो न पंच दशस्तोमांश्च सोमा द्राज्ञो न पित्र्या द्वधोर्मि इन्द्र इन्द्रिय
 मादितं मा त्रिष्टुब्धीर्यमापंच दशस्तोम आयुर्मो राज्यं मा पितरो यशस्कीर्तिसहैन्द्रियेण वीर्येण आयुर्पाराज्येन यशसा बंधु
 नाग्निदेवता मुपैमि गायत्रीं छंदस्त्रिवृतस्तोमं सोमं राजानं ब्रह्म प्रपद्ये ब्राह्मणो भवामीति तस्य हर्नेन्द्र इन्द्रियमादत्तेन त्रिष्टुब्धीर्यं
 न पंच दशःस्तोम आयुर्न सोमो राज्यं न पितरो यशस्कीर्तिय एव मेतामाहुतिं हुत्वा हवनीयमुपस्थाप्य दीक्षते क्षत्रियः सन्
 ॥ २३ ॥ अथाग्नेयो वै देवतया क्षत्रियो दीक्षितो भवति गायत्र इहं दसा त्रिवृतस्तोमेन ब्राह्मणो बंधुना सहो देवस्य ज्ञेव क्षत्रियता

मभ्युपैतितस्य होदवस्य तोऽग्निरेव तेज आदत्ते गायत्री वीर्यं त्रिवृत्स्तोम आयुर्बाह्यण ब्रह्मयशस्कीर्तिमन्यो वा अयमस्मद्भव
तिक्षत्रं वा अयं भवति क्षत्रं वा अयमुपावर्तत इति वदतः सो नूवं ध्यायेत्समिष्टयजुषामुपरिष्ठाच्छ्रुत्वा हुतिं माहवनीयमुपतिष्ठेत्
नाग्नेर्देवताया एमिन गायत्र्या इह दसो न त्रिवृतः स्तोमाश्च ब्रह्मणो वर्धो मां मेघिस्ते ज आदितं मा गायत्री वीर्यमा त्रिवृत्स्तोम आ
युर्मा ब्राह्मण ब्रह्मयशस्कीर्तिं सह तेजसा वीर्येणा युषां ब्रह्मणाय शसा कील्य द्रदेवतामुपैमि त्रिष्टुभं छंदः पंचदशं स्तोमं सोमं रा
जानं क्षत्रं प्रपद्ये क्षत्रियो भवामि ॥ देवाः पितरः पितरो देवा योस्मि स स न्यजे ॥ स्वं म इदमिष्टं स्वं पूर्तं स्वं आतं स्वं हुतं ॥ तस्य मे
यमग्निरुपद्रष्टा यं वायुरुपश्रोतां सावादित्यो नुरुष्यते दमहं य एवास्मि सोस्मिति तस्य ह नग्निस्ते ज आदत्ते न गायत्री वीर्यं न त्रि
वृत्स्तोम आयुर्न ब्राह्मण ब्रह्मयशस्कीर्तयऽएव मेतामाहुतिं हुत्वाऽऽहवनीयमुपस्थार्योदवस्यति क्षत्रियः सन् ॥ २४ ॥ अथा
तो दीक्षायां आवेदनस्यैव तदा हुं यद्ब्राह्मणस्य दीक्षितस्य ब्राह्मणो दीक्षिष्टेति दीक्षामावेदयति कथं क्षत्रियस्यावेदयेदिति यथैव
तद्ब्राह्मणस्य दीक्षितस्य ब्राह्मणो दीक्षिष्टेति दीक्षामावेदयत्येवमेवैतत्क्षत्रियस्यावेदयेत्पुरोहितस्यार्षयेणेति तत्तदिती ३ ॥
निधाय वा एष स्वान्यायुधानि ब्रह्मण एवायुर्धैर्ब्रह्मणो रूपेण ब्रह्मभूत्वा यज्ञमुपावर्तत तस्मात्तस्य पुरोहितस्यार्षयेण दीक्षामावे
दयेयुः पुरोहितस्यार्षयेण प्रवरं प्रवृणीरन् ॥ २५ ॥ अथातो यजमानभागस्यैव तदा हुं प्राश्नीयात्क्षत्रियो यजमानभाग ३ ॥ न
प्राश्नीयात् इति ॥ यथाश्नीयाद्दहुताच्छ्रुतं प्राश्य पापीयान्त्स्याद्यज्ञमाश्नीयाद्यज्ञादात्मानमंतरियाद्यज्ञो वै यजमानभागः

सब्रह्मणेपरिहृत्यःपुरोहितायतनंवाएतत्क्षत्रियस्यद्ब्रह्माधर्मोहवाएवक्षत्रियस्ययत्पुरोहितउपाहपरोक्षेणैवप्राश्नितरु
पमाप्नोतिनास्यप्रत्यक्षंभक्षितोभवतिथज्ञहवाएषप्रत्यक्षयद्ब्रह्मब्रह्मणिहितवोयज्ञःप्रतिष्ठितोयज्ञेयजमानोयज्ञएवतद्य
ज्ञमप्यत्यर्जतिथथाएस्वापोयथाम्नावर्ध्नतद्वैनातिरिच्यतेतदनंहिनस्त्रितस्मात्सब्रह्मणेपरिहृत्योन्नाहैकेजुह्वतिप्रजापतेर्वि
भात्रामलोकस्त्रिस्त्वादधामिसहयजमानेन स्वाहेतितत्तथानकुयध्विजमानोवैयजमानमागोयजमानंहसोद्गोप्रवृणक्ति
यएनंतत्रब्रूयाद्यजमानमग्नौप्रावर्क्षीःप्रास्याग्निःप्राणानधक्ष्यतिमरिच्यतिवजमानइतिश्रुत्वत्तथास्यात्तस्मात्तस्याद्यानेया
दाद्यानेयात् ॥ २६ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

विश्वंतरोहसौषध्नःइयापणान्परिचक्षाणोविदयापण्यज्ञमाजहैतद्भानुबुध्यइयापणीस्तंयज्ञमाजभुस्तेहतदंतर्वेद्या
सांचर्कैरतान्हृद्योवाचपापस्यवाइमेकर्मणःकर्तारिआसर्तेपूतायैवाचोवदितारोयच्छयापणीइमानुत्थापयतेमेतर्वेदि
मासिषतेतितथेतितानुत्थापयांचक्रुस्तेहोत्थाप्यमानारुरुविरयेतेभ्योभूतवीरैभ्योस्त्रितमृगाःकश्यपानांसोमवीथमभिजि
रयुःपारिक्षितस्यजनमेजयस्यविकश्यपेयज्ञैतैस्तेतत्रवीरवतआसुःकःस्वित्सोस्माकास्त्रिवीरौयइमंसोमपीथमभिव्यती
त्ययमहमस्मिन्वीरइतिहोवाचरामोमार्गवैयोरामोहासमार्गवैयोन्नुचानःइयापणीचस्तेषांहोत्तिष्ठतामुवाचापिनुराजन्नि

१ ' त्सोस्माकमस्ति' इतिभाष्यपाठः । अस्माकंराज्ञातिररुक्तानांमध्येइतितत्रार्थः ।

तथं विदं वेदे रूपापयंतीति यस्त्वं कथं वेत्थ ब्रह्म बंधविति ॥ २७ ॥ यत्ने द्रंदेवताः पर्यवृजं निवश्वरूपं त्वाष्ट्रमभ्यमंस्तं वृत्रमस्तु
तयतीन्तसालावुकेभ्यः प्रादादरुर्मथानवधीहृहस्पतेः प्रत्यवधीदिति तत्रेन्द्रः सोमपीथेन व्याध्यैतद्रस्यानुव्युद्धिं क्षत्रं सोमपी
थेन व्याध्यैतां पीद्रः सोमपीथे भवं त्वष्टुराभ्यसोमं तद्व्युद्धमेवाद्यापि पक्षत्रं सोमपीथेन सयस्तं भक्षं विद्याद्यः क्षत्रस्य सोमपीथेन
व्युद्धस्य येन क्षत्रं समुध्यते कथं तं वेदे रूपापयंतीति वेत्थ ब्रह्मण त्वंतं भक्षां ३ ॥ वेदहीति त्वेनो ब्राह्मणब्रूहीति तस्मै वै ते राज
ज्ञिति होवाच ॥ २८ ॥ त्रयाणां भक्षणा मेकमाहरिष्यति सोमं वादधिवापो वा स यदि सोमं ब्राह्मणानां स भक्षो ब्राह्मणां स्तेन भ
क्षेण जिनिष्यसि ब्राह्मणकल्पस्ते प्रजायामाजनिष्यत आदय्यापाय्यावसायीयथा कामप्रयाग्यो यदवैक्षत्रियायपापं भव
ति ब्राह्मणकल्पो स्य प्रजायामाजायत ईश्वरो हास्माद्वितीयो वा तृतीयो वा ब्राह्मणतामभ्युपैतोः स ब्रह्म बंधवेन जिज्युषितोऽ
थ यदि धिवैश्यानां स भक्षो वैश्यां स्तेन भक्षेण जिनिष्यसि वैश्याकल्पस्ते प्रजायामाजनिष्यते न्यस्याद्यो य
था कामज्ये यो यदा वैक्षत्रियायपापं भवति वैश्याकल्पो स्य प्रजायामाजायत ईश्वरो हास्माद्वितीयो वा तृतीयो वा वैश्यातामभ्यु
पैतोः स वैश्यातया जिज्युषितोऽथ यद्यपः शूद्राणां स भक्षः शूद्रां स्तेन भक्षेण जिनिष्यसि शूद्रकल्पस्ते प्रजायामाजनिष्यते न्य
स्य प्रेष्यः कामोत्थाग्यो यथा कामवध्यो यदा वैक्षत्रियायपापं भवति शूद्रकल्पो स्य प्रजायामाजायत ईश्वरो हास्माद्वितीयो वा
तृतीयो वा शूद्रतामभ्युपैतोः स शूद्रतया जिज्युषितः ॥ २९ ॥ एते वै ते त्रयो भक्षाराज ज्ञिति होवाच येषामाशानेया रक्षत्रियो य

जमानोधास्यैवस्वोभक्षोऽन्यप्रोधस्यावरोधाश्चफलानिचौदुंबर।ण्याभ्वत्थानिप्लाक्षार्थमिषुण्यात्तानिभक्षयेत्सोऽस्यस्वोभ
क्षोयतोवाअधिदेवायज्ञेनेष्टास्वर्गलोकमार्थस्तत्रैतांश्चमसान्युब्जस्तेन्यप्रोधाअभवन्न्युब्जाइतिहाप्येनानेतर्ह्यचक्षतेकुरु
क्षेत्रेतेहप्रथमजान्यप्रोधानांतेभ्योहान्येधिजातास्तेयन्यचोरोहस्तस्माद्व्यङ्गोहतिन्यप्रोहोन्यप्रोहोवैनामतंन्यप्रोहंसंतं
न्यप्रोधइत्याचक्षतेपरोक्षेणपरोक्षप्रियाइवहिदेवाः ॥ ३० ॥ तेषांयश्चमसानारसोवाङ्मतेवरोधाअभवन्नथयऊर्ध्वस्तानि
फलान्येषहवावक्षत्रियःस्वाद्भक्षान्नैतियोऽन्यप्रोधस्यावरोधांश्चफलानिचभक्षयत्युपाहपरोक्षेणैवसोमपीथमाप्नोतिनास्यप्र
त्यक्षंभक्षितोभवतिपरोक्षमिवहवाएषसोमोराजायद्व्यप्रोधःपरोक्षमिवैषब्रह्मणोरूपमुपनिगच्छतियेत्क्षत्रियःपुरोधयैव
दीक्षयैवप्रवरैणैवक्षत्रंवाएतद्वनस्पतीनांयद्व्यप्रोधःक्षत्रंराजन्योनिततद्वहोहक्षत्रियोरष्टैवसन्भवतिप्रतिष्ठितइवनित
तद्वन्यप्रोधोवरोधैर्भूम्यांप्रतिष्ठितइवतद्यत्क्षत्रियोयजमानोन्यप्रोधस्यावरोधांश्चफलानिचभक्षयत्यात्मन्येवतत्क्षत्रं
नस्पतीनांप्रतिष्ठापयतिक्षत्रआत्मानंक्षत्रेहवैसआत्मनिक्षत्रंवनस्पतीनांप्रतिष्ठापयतिन्यप्रोधइवावरोधैर्भूम्यांप्रतिरष्टै
तिष्ठत्युग्रंहास्यराष्ट्रमव्यथ्यंभवतियेएवमेतंभक्षंभक्षयतिक्षत्रियोयजमानः ॥ ३१ ॥ अथयदौदुंबर।ण्यूजोवाएषोऽन्न
द्याद्वनस्पतिरजायतयदुदुंबरुभौज्यंवाएतद्वनस्पतीनामूर्जमेवास्मिन्नादन्नार्धंभौज्यंचवनस्पतीनांक्षत्रेदधाल्यथयदाभ्व

त्यानि ते जसो वा एष वनस्पतिर जायत यदश्वत्थः सा वा ज्यं वा एतद् वनस्पतीनां ते ज एवास्मिस्तस्मात्वा ज्यं च वनस्पतीनां क्षत्रे
दधात्यथ यत्सु क्षाणि यशसो वा एष वनस्पतिर जायत यत्सु क्षः स्वारज्यं च हवा एतद् वै राज्यं च वनस्पतीनां यश एवास्मिस्तस्मा
राज्यं वै राज्ये च वनस्पतीनां क्षत्रे दधात्येतान्यस्य पुरस्तादुपकुष्ठानि भवत्यथ सोमं राजानं क्रीणंति ते राज्ञ एवावृतो पवसथा त्प
तिवै शैश्च रं त्यथौ पवसथ्यमहरेतान्यध्वयुः पुरस्तादुपकल्पयेत्तां धिषवणं च मर्मा धिषवणे फलकं द्रोणकलशं दशापवित्रमद्रीन्पू
तभृतं चाधवनीयं च स्थालीमुदं च न च मसं च न ददेत्तद् राजानं प्रातरभिषुण्वंति तदेना निद्रेधा विगृहीयादभ्यन्यानि सुनुया
न्माध्यंदिना यान्यानि परिशिष्यात् ॥ ३२ ॥ तद्यत्रैतांश्च मसानुन्नयेयुस्तदेतं यजमानचमसमुन्नयेत्तस्मिन्देदं भर्त रुणके प्रा
स्ते स्यातां तयोर्वपद्रुक्ते तः परिधिपूर्वप्रास्येदधिक्काणो अकारिषमित्येतय चोसस्वाहाकारया नुवषद्रुक्ते परमादधिक्काभ्यव
सापंच कुष्टीरिति तद्यत्रैतांश्च मसानाहरेयुस्तदेतं यजमानचमसमाहरेत्तान्यत्रोद्गृहीयुस्तदेन मुपोद्गृहीयात्तद्यदेकां होतो पृष्ट
येतं यदा चमसं भक्षयेदधै नमेतया भक्षयेद्यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य यदि द्रो अपि बच्छीभिः ॥ इदं तदस्य मनसा शिवेन सोमं
राजानमिह भक्षयामीति शिवो हवा अस्मा एषवानस्पत्यः शिवेन मनसा भक्षितो भवत्युग्रं हास्य राष्ट्रमव्यथयं भवति य एवमेतं

१ ' वृत्तौ पवसथा ' इति भाष्यपाठः । औपवसथा दिनात्पूर्वमिति वदर्थः ।

भक्षं भक्षयति क्षत्रियो यजमानः शंन एधि ह दे पीतः प्रण आयुर्जावसे सोम तारीरित्यात्मनः प्रत्यभिजग्म ह वैश्वरो ह वा एषो प्रत्य
 भिमृष्टो मनुष्यस्यायुः प्रत्यवह तारि न ह न मा भक्षयतीति तद्यदेतेनारमानमभिमृशत्यायुरवतत्प्रतिरत आप्याय स्वसमेतु तं सं
 तेपयांसि समुयंतु वा जा इति च मसमाप्यायत्यभिरुपाभ्या यद्यज्ञेभिरुपंतत्समृद्धम् ॥ ३३ ॥ तद्यत्रैतांश्च मसान् तसादये
 युस्तदेतं यजमानं च मसं सादयेत्तान्यत्र प्रकंपयेद्युस्तदेनमनु प्रकंपयेदथैनमाह तं भक्षयेन्नराशंसपीतस्य देवसोमतेमतिविदं ऊ
 षैः पितृभिर्भक्षितस्य भक्षया मीति प्रातः सवनेनाराशंसो भक्षं ऊर्वैरिति माध्यं दिने काव्यैरिति तृतीयसवनं ऊर्मावै पितरः प्रा
 तः सवनं ऊर्वा माध्यं दिने काव्यास्तृतीयसवनं तदेतपि दृने वा मुतां त्सवनं भाजः करोति सवो ह वै सोमृत इति हस्माह प्रियव्र
 तः सोमापोयः कश्च सवनं भागित्यमृताह वा अस्य पितरः सवनं भाजो भवैत्युग्रं हास्य स्य ह्मव्यथ्यं भवति य एवमेतं भक्षं भक्षय
 तिक्षत्रियो यजमानः समान आत्मनः प्रत्यभिजग्मः समान माप्यायनं च मसस्य प्रातः सवनस्यैवावृता प्रातः सवने च रेयुर्मध्यं
 दिनस्य माध्यं दिने तृतीयसवनस्य तृतीयसवने तमेवमेतं भक्षं प्रोवाच रामो मार्गवयो विश्वं तरायसौ षड्नायं तस्मिन्हो वाच
 प्रोक्तं सहस्रमुहन्ना ह्यणतु भ्यंदं दं सः स दया पर्ण उ मे यज्ञ इत्येतमुहैव प्रोवाच तुरः कावषेयो जनमेजया यपारिक्षिता येन मुहैव प्रो
 चतुः पर्वत नारदा सोमकायसाह देव्याय सार्ज्वयाय बभ्रवै देवा वृथाय भीमाय वैदर्भाय नम्रा जिनेगांधारायै तमुहैव
 प्रोवाचाग्निः स नश्च ताया रिदं मायं कुतु विदे जानकय एतमुहैव प्रोवाच वसिष्ठः सुदासैषै जवनाय ते ह ते सर्व एवमहज्जरपुरे तं भ

ऐ. जा.
॥ १३ ॥

क्षंभक्षयित्वासर्वहैवमहाराजाभासुरादित्यइवहस्मैश्रियांप्रतिष्ठितास्तपंसि सर्वाभ्योदिरभ्योबलिमावहंत आदित्य इवहैव
श्रियांप्रतिष्ठितस्तपसि सर्वाभ्योदिरभ्योबलिमावहंत्युग्रहास्यराष्ट्रमव्यथंभवति यएवमेतंभक्षंभक्षयति क्षत्रियोयजमानोय
जमानः ॥ ३४ ॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ इतिसप्तमपंचिकासमाप्ता ॥ ७ ॥

॥ इतिसप्तमपंचिकासमाप्ता ॥

स. पं.
अ. ५

॥ १०३ ॥

॥ अथ अष्टमपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिःॐ ॥ अथातःस्तुतशस्त्रयोरेकैकाहिकंप्रातःसवनमैकाहिकंतृतीयसवनमेतेवैशांतहृषेप्रति
 छितेसवनेयदैकाहिकेशांत्यहृष्यैप्रतिष्ठित्याअप्रच्युत्याउकोमाध्यंदिनःपवमानोयउभयसान्नोबृहत्पृष्ठस्योभेहिसामनी
 क्रियेतेआत्वारथंयथोतयइदंवसोस्तुतमंधइतिरथंतरीप्रतिपद्राथंतरोनुचरःपवमानोक्थंवाएतद्यन्मरुत्वतीयपवमाने
 वाअत्ररथंतरंकुर्वतिबृहत्पृष्ठसवीवधतायैतदिदंरथंतरंस्तुतमाभ्यांप्रतिपदनुचराभ्यामनुशंसत्यथोब्रह्मवैरथंतरंक्षत्रंबृह
 द्ब्रह्मखलुवैक्षत्रात्पूर्वब्रह्मपुरस्तान्मउग्रंराष्ट्रमव्यथ्यमसर्दित्यथाक्षंवैरथंतरंमन्नमेवास्मैतत्पुरस्तात्कल्पयत्यथैयंवपृथिवीर
 थंतरंमियंखलुवैप्रतिष्ठाप्रतिष्ठामेवास्मैतत्पुरस्तात्कल्पयतिसमानइंद्रनिहवोविभक्तःसोह्यामुद्रान्ब्राह्मणस्पत्यंउभयसा
 झोरूपमुभेहिसामनीक्रियेतेसमान्योधारयाअविभक्तांस्ताअह्ममैकाहिकोमरुत्वतीयःप्रगाथः ॥ १ ॥ जनिष्ठाउग्रःसहस्रे
 तुरायेतिसूक्तमुग्रवत्सहस्रत्तत्क्षत्रस्यरूपंमंद्रओजिष्ठइत्योजस्वत्तत्क्षत्रस्यरूपंबहुलाभिमानइत्यभिवदभिभूत्यैरूपंतदेका
 दशचभवल्येकादशाक्षरावैत्रिष्टुत्तैष्टुभोवैराजन्यओजोवाइंद्रियंवीर्यंत्रिष्टुवोजःक्षत्रंवीर्यराजन्यस्तदनमोजसाक्षत्रेणवी
 र्येणसमर्धयतितद्गौरिवीतंभवत्येतद्मैमरुत्वतीयंसमृद्धंरैरिवीतंतस्योक्तंब्राह्मणंत्वाभिद्धिहवामहइतिबृहत्पृष्ठंभवतिक्ष
 त्रंबैबृहदक्षत्रेणैवत्तत्क्षत्रंसमर्धयत्यथोक्षत्रंबैबृहदात्मायजमानस्यनिकेवल्यंतद्यद्बृहत्पृष्ठंभवतिक्षत्रंबैवृहदक्षत्रेणैवतत्सम
 र्धयत्यथोज्यैष्ठ्यंबैबृहज्यैष्ठ्येनैवतत्समर्धयत्यथोश्रेष्ठयंबैबृहच्छैष्ठ्येनैवतत्समर्धयत्यभिवाशूरनोनुमइतिरथंतरमनुरु

यंपुत्रिणआक्रमतेविशोकः ॥ तंपश्यंतिपशवोवयांसिचतस्मात्तेमात्रापिमिशुनीभवंतीतिहस्माआख्याय ॥ १३ ॥
 अथैनमुवाच्वरुणंराजानमुपधावंपुत्रोमेजायतांतेनत्वायजाइतितथेतिसवरुणंराजानमुपससारंपुत्रोमेजायतांतेनत्वा
 यजाइतितथेतितस्यहपुत्रोजज्ञैरोहितोनामतंहोवाचाऽजनिवैतेपुत्रोयजस्वमानेनेतिसहोवाच्यदावैपशुनिर्दशोभवत्य
 थसमेध्योभवतिनिर्दशोन्वस्त्वथत्वायजाइतितथेतिसहनिर्दशआसतंहोवाचनिर्दशोन्वभूद्यजस्वमानेनेतिसहोवाच्य
 दावैपशोर्दताजायतेथसमेध्योभवतिदंतान्वस्वजायतामथत्वायजाइतितथेतितस्यहदंताजज्ञैरेतंहोवाचाऽज्ञतवाअ
 स्यदंतायजस्वमानेनेतिसहोवाच्यदावैपशोर्दताःपयंतेथसमेध्योभवतिदंतान्वस्वपयंतामथत्वायजाइतितथेतितस्यह
 दंताःपेदिरेतंहोवाचापत्सतवाअस्यदंतायजस्वमानेनेतिसहोवाच्यदावैपशोर्दताःपुनर्जायंतेथसमेध्योभवतिदंतान्वस्व
 पुनर्जायंतामथत्वायजाइतितथेतितस्यहदंताःपुनर्जज्ञैरेतंहोवाचाऽज्ञतवाअस्यपुनर्दंतायजस्वमानेनेतिसहोवाच्यदा
 वैक्षत्रियःसाक्षाहुकोभवत्यथसमेध्योभवतिसन्नाहंनुप्राप्तोवथत्वायजाइतितथेतिसहसन्नाहंप्रापत्तंहोवाचसन्नाहंनुप्रा
 मोद्यजस्वमानेनेतिसतथेत्युक्त्वापुत्रमामंत्रयामासततायंवैमह्यंत्वामददद्धंतवयाहमिमंयजाइतिसहनेत्युक्त्वाधनुरा
 दायारण्यमपातस्थौससंवत्सरमरण्येचचार ॥ १४ ॥ अथहैक्ष्वाकंवरुणोजग्राहतस्यहोदरंजज्ञैतदुहरोहितःशुश्रावसो

१ 'तीतिहास्मा' इतिभाष्यपाठः । २ 'रण्यमुपातस्थौ' इतिभाष्यपाठः ।

पंकुर्वैत्ययं वै लोको रथं तरमसौ लोको बृहदस्य वै लोकस्य। सौ लोको नुरुपौ मुख्यलो कस्यायं लोको नुरुपस्तद्यदथं तरमनुरुपं कु
 र्वैत्युभावेव तल्लोको यजमानाय संभोगिनौ कुर्वैत्यथो ब्रह्मवैरथं तरं क्षत्रं बृहद्ब्रह्मणि खलु वै क्षत्रं प्रतिष्ठितं क्षत्रे ब्रह्माथो साम्न एव
 सयोनितथैयद्वावानेति धारयात्तस्या उक्तं ब्राह्मणमुभयं शृणवच्च न इति सामप्रगाथं उभयसाम्नोरुपमुभे हि सामनी क्रियेते
 ॥ २ ॥ तमुष्टु हियो अभिभूत्यो जा इति सूक्तं मभिवदभिभूत्यै रूपमं षाढमुग्रं सहमानमभि रित्युग्रवत्सहमानवत्तत्क्षत्रस्य
 रूपं तत्पंचदशर्चं भवत्यो जावा इन्द्रियं वीर्यं पंचदशं ओजः क्षत्रं वीर्यं राजन्यं स्तदेनमो जसा क्षत्रेण वीर्येण समर्धयति तद्भारद्वाजं
 भवति भारद्वाजं वै बृहदा ष्वेण सलोमै षहवावक्षत्रिययज्ञः समुद्धो यो बृहत्पृष्ठं स्माद्यत्र कचक्षत्रियो यजेत बृहदेव तत्र पृष्ठं
 स्यात्तत्समृद्धं ॥ ३ ॥ ऐकाहिका होत्रा एतावै शांताः कृषाः प्रतिष्ठिता होत्रा यदैकाहिकाः शांत्यै कृष्यै प्रतिष्ठित्या अपच्युत्यै
 ताः सर्वरूपा भवन्ति सर्वसमृद्धाः सर्वरूपतायै सर्वसमृद्ध्यै सर्वरूपाभिर्होत्राभिः सर्वसमृद्धाभिः सर्वान्कामानवाप्नुवामोति त
 स्माद्यत्र कचैकाहा असर्वस्तोमा असर्वपृष्ठा ऐकाहिका एव तत्र होत्राः स्युस्तत्समृद्धं मुख्य एवायं पंचदशः स्यादित्याहुं रोजावा
 इन्द्रियं वीर्यं पंचदशं ओजः क्षत्रं वीर्यं राजन्यं स्तदेनमो जसा क्षत्रेण वीर्येण समर्धयति तस्य त्रिंशत्सु तशस्त्राणि भवन्ति त्रिंशदक्ष
 रावै विराडिराळनाद्यं विराज्येवैनं तदज्ञाद्ये प्रतिष्ठापयति तस्मात्तदुक्थ्यः पंचदशः स्यादित्याहुं ज्योतिः द्योम एवाग्नि द्योमः
 स्याद्ब्रह्म वै स्तोमानां त्रिवृक्षत्रं पंचदशं ब्रह्म खलु वै क्षत्रात्पूर्वं ब्रह्म पुरस्तान्म उग्रं राष्ट्रमव्यथ्यमसदिति विशाः सप्तदशः शौद्रोव

र्ण एकविंशो विंशं चैवास्मै तच्छाद्रं च वर्णमनुवर्तमानौ कुर्वन्त्यथोतेजो वै स्तोमानां त्रिवृद्धीर्षंपचदशः प्रजातिः सप्तदशः प्रतिष्ठे
कविंशस्तदेन ते जसा वीर्येण प्रजात्या प्रतिष्ठया ततः समर्धयति तस्माज्ज्योतिः षोमः स्यात्तस्य चतुर्विंशतिः रतु तत्रास्त्राणि भवं
ति चतुर्विंशत्यर्धमासो वै संवत्सरः संवत्सरे कृत्स्नमश्रायं कृत्स्न एवैनं तदश्राद्ये प्रतिष्ठापयति तस्माज्ज्योतिः षोम एवाग्नि षोमः
स्यादग्नि षोमः स्यात् ॥ ४ ॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथातः पुनरभिषेकस्यैव सूयते हवा अस्य क्षत्रं यो दीक्षते क्षत्रियः सन्तस्य दावभृथा दुर्देत्यानूवंध्य ये द्भोदवस्यत्यथैनमुदव
सानीयार्थां संस्थितायां पुनरभिषिचंति तस्यैते पुरस्ताद्वसंभारा उपकृष्टा भवन्त्या दुर्वयार्सं दीतस्यै प्रादेशमात्राः पादाः स्युर
रत्निमात्राणि शीर्षण्या नूच्यानि मौजं विवयनं व्याघ्रचर्म स्तरणमौदुंबरश्च मस उदुंबरशाखा तस्मिन्नेतस्मिन्श्च मसेष्टा तयानि
निष्ठुतानि भवन्ति दधिमधुसर्पिरातपवर्षा आपः शरपाणि च तोकमानि वसुरादूर्वा तद्यैषादक्षिणास्प्यवर्तन्ति वेदेर्भवति तत्रै
तां प्राचीमासं दीं प्रतिष्ठापयति तस्या अंतर्वेदि द्वापादौ भवतो बहिर्वेदि द्वा विष्वक्श्रीस्तस्या एतत्परिमितं रूपं यदंतर्वेद्यथैष भू
मापरिमितो यो बहिर्वेदितद्यदस्या अंतर्वेदि द्वापादौ भवतो बहिर्वेदि द्वा उभयोः कामयोरुपाद्वयैव श्रान्तर्वेदियश्च बहिर्वेदि
॥ ५ ॥ व्याघ्रचर्मणा स्तृणां त्र्युत्तरलोत्रा प्राचीनग्रीवेण क्षत्रं वा एतदारण्यानां यशूनां यज्ज्ञाघ्रः क्षत्रं राजन्यः क्षत्रेणैव तत्क्षत्रं
समर्धयति तां पश्चात्पाडुप विद्रया च्यजानुदक्षिणमभिमंत्रयत्तं उभाभ्यां पाणिभ्यामालभ्याग्निष्टुगायत्र्या सयुकुडं सारोह

तुसवितोऽणिहासोमोनुष्टुभाबृहस्पतिर्बृहत्यामित्रावरुणौपंक्तयैर्द्रस्त्रिष्टुभाविश्वेदेवाजगत्यातानहमनुरज्यायसात्राज्या
 यभौज्यायस्वाराज्यायवैराज्यायपारमेष्ठ्यायराज्यायमाहाराज्यायाधिपत्यायस्वावश्यायातिष्ठायारोहामीत्येतामासदी
 मारोहैर्हक्षिणेनाग्नेजानुनाथसव्येनतत्तदितौ ॥ ३ ॥ चतुरत्तरैर्वेदेवाश्छंदोभिःसयुरभूत्तैतांश्रियमारोहन्यस्यामेतएतहि
 प्रतिष्ठिताअग्निर्गायत्र्यासवितोऽणिहासोमोनुष्टुभाबृहस्पतिर्बृहत्यामित्रावरुणौपंक्तयैर्द्रस्त्रिष्टुभाविश्वेदेवाजगत्यातेष्टे
 अभ्यनूच्येतेअग्नेर्गायत्र्यभवत्सयुरवेतिकल्पतेहवाअस्मैयोगक्षेमउत्तरोत्तरिणीहिश्रियमश्रुतेहप्रजानामैश्वर्यमाधिप
 त्ययएवमेताअनुदेवताएतामासदीमारोहतिक्षत्रियःसैन्येनमभिषेक्ष्यन्नपाशांतिवाच्यतिशिवेनमाचक्षुषापश्यतापः
 शिवयातन्वोपस्पृशतत्वचंमे ॥ सर्वाअर्शीरभ्युषदोह्रुवेवोमयिवर्चोबलमोजोनिधत्तेतिनैतस्याभिषिषिचानस्याशांता
 आपोवीर्यनिर्हणन्ति ॥ ६ ॥ अथैनमुदुंबरशाखांमंतर्धायामिषिचर्तामीआपःशिवतमाइमाःसर्वस्यभेषजीः ॥ इमा
 राष्ट्रस्यवर्धनीरिमाराष्ट्रभृतोमृताः ॥ यामिरिद्रमभ्यषिचत्प्रजापतिःसोमंराजानंव्रुणंयमंमनुं ॥ तामिराह्निरभिषिचा
 मिन्त्वामहराज्ञांत्वमधिराजोभवेह ॥ महान्तंत्वामहीनांसवाजंचर्षणीनांदेवीजनित्र्यजीजनद्द्राजनित्र्यजीजनद्देवस्य
 त्वासवितुःप्रसर्वेभ्वनोवर्हिभ्यपूष्णोहस्ताभ्यामग्नेस्तेजसासूर्यस्यवर्चसंद्रस्येद्विरेणाभिषिचामि ॥ बलायश्रियैयशसे
 ज्ञाधायभूरिति यइच्छेदिममेवप्रत्यक्षमद्यादित्यथयइच्छेद्विपुरुषंभूर्भुवइत्यथयइच्छेद्विपुरुषंवाप्रतिमंवाभूर्भुवःस्वरितित

द्वैकआहुःसर्वांसिर्वाऽप्यायदेताव्याहतयोतिसर्वेणहास्यपरस्मैकृतंभवतीतितमेतेनाभिषिचैदेवस्यत्वासवितुःप्रसर्वैश्व
 नोर्बाहुभ्यांपूर्णोहस्ताभ्यामग्नेस्तेजसासूर्यस्यवर्चसद्रस्येन्द्रियेणाभिषिचामि ॥ बलायश्रियैयशसेन्नाद्यायेतितदुपुनःपरि
 चक्षतेयदसर्वेणवाचोभिषिक्तोभवतीश्वरोहतुपुरायुषःप्रैतोसितिहस्माहसत्यकामोजाबलोयमेतामिव्याहृतिभिर्नाभि
 षिचंतीतीश्वरोहसर्वमायुरैतोःसर्वमाप्नोद्विजयेनेतरुहस्माहोदालकआरुणिर्यमेतामिव्याहृतिभिरभिषिचंतीतितमेतेनै
 वाभिषिचैदेवस्यत्वासवितुःप्रसर्वैश्वनोर्बाहुभ्यांपूर्णोहस्ताभ्यामग्नेस्तेजसासूर्यस्यवर्चसद्रस्येन्द्रियेणाभिषिचामि ॥ ब
 लायश्रियैयशसेन्नाद्यायभूर्भुवःस्वरित्यथैतानिहवैक्षत्रियादीजानाह्युक्तांतानिभवांतैब्रह्मक्षत्रेऊर्गन्नाद्यमपामोषधीनांर
 सोब्रह्मवर्चसमिरापुष्टिःप्रजातिःक्षत्ररूपतंदयोअन्नस्यरसंओषधीनांक्षत्रंमृतिष्ठातद्यदेवामूपुरस्तादाहुतीजुहोतितदस्मि
 न्ब्रह्मक्षत्रेदधाति ॥ ७ ॥ अथयदौदुंबर्यासंदीभवत्यौदुंबरश्चमसउदुंबरशाखोर्गवाअन्नाद्यामुदुंबरऊर्जमेवास्मिस्तदन्नाद्यं
 दधाल्यथयद्विधिमधुदृतंभवत्यपांसओषधीनांरसोपामेवास्मिस्तदोषधीनांरसंदधाल्यथयदातपवर्ग्याआपोभवंतितेजश्च
 हवैब्रह्मवर्चसंचातपवर्ग्याआपस्तेजएवास्मिस्तद्ब्रह्मवर्चसंचदधाल्यथयच्छृणोणिचतोक्मानिचभवंतैरायैतरपुष्ट्यैरूपम
 थोप्रजात्याइरामेवास्मिस्तपुष्टिदधाल्यथोप्रजातिमथयत्सुरामवतिक्षत्ररूपतंदयोअन्नस्यरसःक्षत्ररूपमेवास्मिस्तदधाल्य
 थोअन्नस्यरसमथयदूर्वाभवतिक्षत्रंवाएतदोषधीनांयदूर्वाक्षत्रंराजन्योनिततइवहीहक्षत्रियोरद्वेवसन्भवतिप्रतिष्ठितइव

निततेवदूर्वावरोधैर्भूभ्यांप्रतिष्ठितेवतद्यदूर्वाभवत्योषधीनामेवास्मिस्तत्क्षत्रं दध्यात्यथोप्रतिष्ठा मेतानि हवैयान्यस्मादीजा
नां ह्युत्क्रांतानि भवन्ति तान्येवास्मिस्तदधाति तैरेवैनतस्मर्धयत्यधास्मै सुराकंसंहस्त आदधाति स्वादिष्टयामदिष्टयापवस्व
सोमधारया ॥ इंद्राय पातवे सुत इत्याधाय शान्तिवाचया तिनाना हि वादेव हितं स दस्क्रुतं मासं सुक्षाथां परमेव्योमनि ॥ सुरा
त्वमसि शुभिमणी सोम ए पराजामैनं हिंसिष्टं स्वां योनिमाविशं ताविति सोमपीथस्य चैषा सुरापीथस्य च व्यावृत्तिः पीत्वा यं रातिं
मन्येत तस्मा एनां प्रयच्छेत्तद्धि मित्रस्य रूपं मित्र एवैनां तदंततः प्रतिष्ठापयति तथा हि मित्रे प्रतिष्ठति प्रतितिष्ठति य एव वेद
॥ ८ ॥ अथोदुंबरशाखामभिप्रत्यवरोहं द्यूर्वा अन्नाद्यमुदुंबरं ऊर्जमेव तदन्नाद्यं मभिप्रत्यवरोहं द्युपर्वे वासीनो भूमौ पादौ
प्रतिष्ठाप्य प्रत्यवरोहमाहं प्रतिष्ठामि द्यावापृथिव्योः प्रतिष्ठामि प्राणापानयोः प्रतिष्ठामय होरात्रयोः प्रतिष्ठामय
न्नपानयोः प्रतिब्रह्मन् प्रतिक्षेत्रं प्रत्ये बुत्रिबुल्लोके बुतिष्ठामीत्यंततः सर्वेणात्मना प्रतिष्ठति सर्वस्मिन्हवा एतस्मिन् प्रतिष्ठ
त्युत्तरोत्तरिणीं हश्चियमश्नुते ह प्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यं य एव मे तेन पुनरभिषेकेणाभिषिक्तः क्षत्रियः प्रत्यवरोहं त्येतेन प्र
त्यवरोहेण प्रत्यवरोह्योपस्थं कृत्वा प्राङ्वासीनो नमो ब्रह्मणे नमो ब्रह्मण इति त्रिभुवो ब्रह्मणे नमस्क्रुत्य वरं ददामि
जित्या अभिजित्यै विजित्यै संजित्या इति वाचं निसृजते स यन्नमो ब्रह्मणे नमो ब्रह्मण इति त्रिभुवो ब्रह्मणे नमस्क
रोति ब्रह्मण एव तत्क्षत्रं वशमेति दद्यन्नै ब्रह्मणः क्षत्रं वशमेति तद्राष्ट्रं समुद्धृतं द्वीरवदाह स्मिन्वीरो जायते थयद्गरं ददामि जि

त्याभिजित्यै विजित्यै संजित्या इति वाचं विसृजत एतद्वै वाचो जितं यद्दामीत्याहं यदेव वाचो जितं ३ ॥ तन्मद्दमनुकर्मसं
तिष्ठाता इति विसृज्य वाचमुपोत्थायाहवनीये समिधमभ्यादधातिसमिदसि सन्वैक्ष्वेन्द्रियेण नैर्गन्धस्वहेतीन्द्रियेणैव तद्दी
र्घेणात्मानमंततः समर्धयत्याधाय समिधं ग्रीणिपदानि प्राङ्मुदङ्मुत्क्रामति ह्यसिरसि दिशामयि देवेभ्यः कल्पत ॥ कल्पतां
मेयोगक्षेमोभयं मे रित्वत्यं पराजितां दिशमुपतिष्ठतौ जितस्यैवापुनः पराजयाय तत्तद्विती ३ ॥ १९ ॥ देवासुरावा एषु लोकेषु संयं
तिरेत एतस्यां प्राच्यां दिशियेतिरेतांस्ततोसुराऽअजयं स्तेदक्षिणस्यां दिशियेतिरेतांस्ततोसुराअजयं स्ते प्रतीच्यां दिशियेतिरे
तांस्ततोसुराऽअजयं स्त उदीच्यां दिशियेतिरेतांस्ततोसुराऽअजयं स्त एतस्मिन्नवांतरदेशे येतिरेय एष प्राङ्मुदङ्मुदहततो जिग्युं
स्तं यद्विक्षत्रिय उपधावैत्से नयोः समायत्योस्तथामेकुरुयथाहमिमांसेनां जयानीति स यद्विजयं तथेति ब्रूयाद्द्वनस्पते वीङ्गो हि भू
या इत्यस्य शोपस्थमभिमृश्याथैनं ब्रूयादतिष्ठस्वैतांते दिशमभिमुखः सन्नद्धो रथोभिप्रवर्ततां स उदङ्मुत्प्रत्यङ्मुत्सदक्षिणास
प्राङ्मुत्सोभ्यामिन्नमित्यभीवर्तेन हविषेत्येवैनमावर्तयेदधैनमन्वीक्षेताप्रतिरथेन शासेन सौपर्णेनेति जयति हतांसेनायद्युवाए
नमुपधावैत्सं ग्रामं संयतिष्यमाणस्तथामेकुरुयथाहमिमं संग्रामं संजयानीत्येतस्यामेवैनं दिशियातयेज्जयति हतं संग्रामं यद्यु
वाएनमुपधावैद्राष्ट्रादपरुध्यमानस्तथामेकुरुयथाहमिदं राष्ट्रं पुनरवगच्छानीत्येतस्यामेवैनं दिशमुपनिष्क्रमयेत्तथाह राष्ट्रं
पुनरवगच्छत्युपस्थाया मित्राणां व्यपनुत्तिं ब्रुवन्पुनश्च न भ्येत्यप प्राच्च ईद्रविश्वाँ अभिवा निति सर्वतो हासा अनामित्रमभयं भ

वंत्तुत्तरोत्तरिणीं ह श्रियमश्नुते ह प्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यं एवमेताममित्राणां व्यपनुत्तिं ब्रुवन् गृहानभ्येत्य गृहान्प
 श्चान्द्रहस्याग्नोरुपविष्टायान्वारब्धाय ऋत्विगंततः कंसेन चतुर्गृहीतास्तिस्त्राज्या हुतीरद्रीः प्रपदं जुहोत्यनात्यां अरिष्टां अ
 ज्यान्या अभयाय ॥ १० ॥ पर्युषु प्रधन्ववाजसातये परिवृत्ताभूर्ब्रह्मप्राणममृतं प्रपद्यते यमसौ शर्मवर्मा भयं स्वस्तये ॥ स
 ह प्रजया सह पशुभिर्णिसक्षिणोर्द्विषस्तरध्याऋणयान ईयसे स्वाहा ॥ अनुहित्वा सुतंसो मम दामसि महेसमभुवो ब्रह्मप्राणम
 मृतं प्रपद्यते यमसौ शर्मवर्मा भयं स्वस्तये ॥ सह प्रजया सह पशुभिर्निराज्येवाजां अभिपवमानप्रगाहसे स्वाहा ॥ अजी
 जनो हि पवमानसूयं विधारे शस्त्रं ब्रह्मप्राणममृतं प्रपद्यते यमसौ शर्मवर्मा भयं स्वस्तये ॥ सह प्रजया सह पशुभिः कमना प
 योगोजीरयारं हमाणः पुरंध्या स्वो ह्यनार्तो हवा अरिष्टो जीतः सर्वतो गुप्तस्त्रयै विद्यायै रूपेण सर्वादि शोनु सं चरत्यै दे लोके प्र
 तिष्ठितो यस्मा एताऋत्विगंततः कंसेन चतुर्गृहीतास्तिस्त्राज्या हुतीरद्रीः प्रपदं जुहोत्यथांततः प्रजातिमाशास्ते गवामश्वा
 नां पुरुषाणां मिह गावः प्रजायध्वमिहाश्वा इह पूरुषाः ॥ इहो सहस्रदक्षिणो वीरस्त्रातानि धीदत्विर्तिवहुरहवै प्रजया पशुभि
 र्भवति य एवमेतामंततः प्रजातिमाशास्ते गवामश्वा नां पुरुषाणां मिषहवा वक्षत्रियो विकृष्टो यमेवं विदो याजयंत्यथ हतं व्येक
 पतं यथा हवा इदं निषादावां सेलंगावापापकृतो वा वित्तवतं पुरुषमरण्ये गृहीत्वा कर्तमन्वस्य वित्तमादाय द्रव्यं त्येवमेव तऋ

१ 'पशुभीराज्ये' इति भाष्ये पाठः । २ 'बहुहैवै' इति भाष्ये पाठः । ३ 'सेलंगावा' इति भाष्ये पाठः ।

तिजोयजमानैकतमन्वस्य वित्तमादायद्रवंति यमनेवंविदोयाजयंत्येतद्गुणैस्तद्विद्वानाहजनमेजयः पारिक्षितं एवंविदं
 हि वैमासेवंविदोयाजयंतितस्मादहं जयाम्यभीत्वर्यतेनां जयाम्यभीत्वर्यसिनयानमादिव्या नमानुष्य इषवऋच्छंत्येष्यामि
 सर्वमायुः सर्वभूमिर्भविष्यामीति न ह वा एनं दिव्या नमानुष्य इषवऋच्छंत्येतिसर्वमायुः सर्वभूमिर्भवति यमेवंविदोयाजयंति
 याजयंति ॥ ११ ॥ इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथात एद्रोमहाभिपेकस्ते देवा अद्भुतं नत्सप्रजापति का अयं वेदेवानामो जिहो वलिष्ठः सहिष्ठः सत्तमः पारयिष्णु तमं दममे
 वाभिपिं चामहा इति तथेति तद्वै तदिद्रमेवं तस्मा एता मासं दी समभरं द्धु चं ना मतस्यै बृहच्चरथं तरं च पूर्वौ पादावकुर्वन्वरूपं च वै
 राजं चापरौ शाकरै रवतेशीर्षण्येनौ धसं च काले यं चानूच्ये ऋचः प्राचीना तानान्तसा मानिति रश्मीनवायान्यजूंष्यतीकाशा
 न्यश आस्तरणं श्रियमुपवर्हणं तस्यै सविता च बृहस्पतिश्च पूर्वौ पादावधारयतां वायुश्च पूषा चापरौ मित्रावरुणौ शीर्षण्ये अश्वि
 नावनूच्ये स एता मासं दीमारो हं द्र सवस्त्वा गायत्रेण च्छंदसां त्रिवृतास्तोमेन रथं तरेण साक्षारो हंतुं तानन्वारो हामि साक्षा
 ज्याय रुरुद्रास्त्वात्रैष्टुभेन च्छंदसां पंचदशेन स्तोमेन बृहता साक्षारो हंतुं तानन्वारो हामि भौजयायादित्यास्त्वाजागतेन च्छंद
 सां सप्तदशेन स्तोमेन वैरुपेण साक्षारो हंतुं तानन्वारो हामि स्वाराज्याय विश्वेत्वा देवा अनुष्टुभेन च्छंदसैकविंशेन स्तोमेन वै
 राजेन साक्षारो हंतुं तानन्वारो हामि वैराज्याय साध्याश्चत्वाष्ट्याश्च देवाः पांकेन च्छंदसां त्रिणवेन स्तोमेन शाकरेण साक्षारो हं

तुतानन्वारोहामिरज्यायमरुतश्चत्वांगिरसश्चदेवाअतिच्छंदसाछंदसात्रयास्त्रिशेनस्तोमेनरैवतेनसाक्षारोहतुतानन्वारो
हामिपारमेष्ठ्यायमाहारज्यायाधिपत्थायन्वावइयायातिष्ठायारोहामीत्येतामासंदीमारोहचमेतस्यामासंद्यामासीनंवि
भ्वेदेवाअब्रुवन्नवाअनभ्युत्कुष्टइंद्रोवीर्यकर्तुमर्हत्यभ्येनमुत्कोशामेतितथेतंविश्वेदेवाअभ्युदकोशजिमंदेवाअभ्युत्को
शतसस्वाजंसाक्षार्ज्यंभोजंभोजपितरंस्वराजंस्वराज्यंविराजंवरज्यंराजानंराजपितरंपरमोष्ठिनंपारमेष्ठ्यक्षत्रमजनिक्षत्रि
योजनिविश्वस्यभूतस्याधिपतिरजनिंविशामत्ताजनिपुरांशेत्ताजंन्यसुराणांहंताजनिब्रह्मणोभोक्षजनिधर्मस्यगोसाजनी
तितमभ्युत्कुष्टंप्रजापतिरभिषेक्ष्यंज्ञेतयर्चाभ्यमंत्रयत ॥ १२ ॥ निषसादधृतवर्तोवरुणः परत्यास्वा ॥ साक्षाज्याययमैज्या
यंस्वाराज्यायवरज्यायंपारमेष्ठ्यायराज्यायमाहारज्यायाधिपत्थायन्वावइयायातिष्ठायसुक्रतुरितितमेतस्यामासंद्यामा
सीनंप्रजापतिःपुरस्तात्तिष्ठन्प्रत्यङ्मुखंऔदुंबयाद्रियाशाखयासपलाशयाजातरूपमयेनचंपवित्रेणांतर्धायान्यर्षिचदिमा
आपःशिवतमाइत्येतेनतृचेनदेवस्यत्वितिचयजुषामूर्ध्वःस्वरित्येताभिश्चव्याहृतिभिः ॥ १३ ॥ अथैनंप्राच्यांदिशिच
सवोदेवाःषडिष्टैवपंचविशैरहोभिरभ्याषिचंज्ञेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःसाक्षाज्यायतस्मादेतस्यांप्रा
च्यांदिशिचकेचप्राच्यानारजान्नःसाक्षाज्यायैवतेभिषिभ्यंतेसप्राळित्येनानभिषिकानाचक्षतेएतामेवदेवानांविहितम
न्वथैनंदक्षिणस्यांदिशिरुद्रदेवाःषडिष्टैवपंचविशैरहोभिरभ्याषिचंज्ञेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिर्भौज्यम

यतस्मादेतस्यांदिक्षिणस्यांदिक्षियेकेचसत्त्वतारंजानोभौज्यायैवतेभिषिच्यतेभोजत्येनानभिषिकानाचक्षतएतामेवदे-
वानांविहितिमन्वथैनंप्रतीच्यंदिहयादित्यादेवाःषड्विधैवपंचविंशैरहोभिरभ्यर्षिचक्षतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्च
व्याहृतिभिःस्वाराज्यायतस्मादेतस्यांप्रतीच्यंदिक्षियेकेचनीचयानांराजानोयेपाचयानांस्वाराज्यायैवतेभिषिच्यतेस्वरा-
लित्येनानभिषिकानाचक्षतएतामेवदेवानांविहितिमन्वथैनमुदीच्यंदिक्षिविश्वेदेवाःषड्विधैवपंचविंशैरहोभिरभ्यर्षि-
चक्षतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिर्वैराज्यायतस्मादेतस्यामुदीच्यंदिक्षियेकेचपरेणहिमवतंजनपदाउत्तर-
कुरवंडत्तरमद्राहृतिवैराज्यायैवतेभिषिच्यतेविरालित्येनानभिषिकानाचक्षतएतामेवदेवानांविहितिमन्वथैनमस्यांभु-
वायामध्यमायांप्रतिष्ठायांदिक्षिसाध्याश्चराध्याश्चदेवाःषड्विधैवपंचविंशैरहोभिरभ्यर्षिचक्षतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभि-
श्चव्याहृतिभीराज्यायतस्मादस्यांभुवायामध्यमायांप्रतिष्ठायांदिक्षियेकेचकुरुपंचालानांराजानःसवशोशीनराणांराज्या-
यैवतेभिषिच्यतेराजत्येनानभिषिकानाचक्षतएतामेवदेवानांविहितिमन्वथैनमूध्वार्यांदिक्षिमरुतश्चांगिरसश्चदेवाःष-
ड्विधैवपंचविंशैरहोभिरभ्यर्षिचक्षतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःपारमेष्ठ्यायमाहारज्यायाधिपत्यायस्वाव-
इयायातिष्ठायेतिसपरमेष्ठीप्राजापत्योभवंत्सएतेनमहाभिषेकेणाभिषिकइंद्रःसर्वाजित्तीराजयत्सर्वान्छोकानाविद्सर्वेषां
देवानांश्रेष्ठ्यमतिष्ठांपरमतामगच्छत्साम्राज्यंभौज्यंस्वाराज्यंवैराज्यंपारमेष्ठ्यंराज्यंमाहारज्यमाधिपत्यंजित्वास्मिन्छोके

स्वयंभूः स्वरात्मसुतो मुष्मिन्स्वर्गलोके सर्वान्कामानाह्वातः समभवत्समभवत् ॥ १४ ॥ इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥
 सयइच्छेदेवां विरक्षत्रियमयं सर्वाजितीर्जयेतायं सर्वां न्ह्यो कान्निवदेतायं सर्वेषां राज्ञां श्रेष्ठमतिष्ठापरमतांगच्छेत्सात्वाज्यं
 भौज्यं स्वाराज्यं वैराज्यं पारमेष्ठ्यं माहारज्यमाधिपत्यमयं समंतपर्यायी स्यात्सर्वभौमः सर्वयुषं आंतादापराधर्तु
 धिव्यै समुद्रपर्यं ताया एकरालितितमे तेनैरेणमहाभिषेकेण क्षत्रियं क्षापयित्वाभिषिंचेद्यां चरात्रीमजायेथायां च प्रेतसित
 दुभयमंतरेणैष्टापूर्तते लोके सुकृतमायुः प्रजावृंजीयं यदि मे द्रुह्ये रितिसयइच्छेदेवां विरक्षत्रियो हंसर्वाजितीर्जयेयमहंसर्वान्ह्यो
 कान्निवदेयमहंसर्वेषां राज्ञां श्रेष्ठमतिष्ठापरमतांगच्छेयं साम्राज्यं भौज्यं स्वाराज्यं वैराज्यं पारमेष्ठ्यं माहारज्यमाधिप
 त्यमहंसमंतपर्यायी स्यात्सर्वभौमः सर्वयुषं आंतादापराधर्तु धिव्यै समुद्रपर्यं ताया एकरालितिसनविचिक्त्सेत्संज्यां
 त्सहश्रं द्यायां चरात्रीमजायेहं यां च प्रेतास्मितदुभयमंतरेणैष्टापूर्तमे लोके सुकृतमायुः प्रजावृंजीयायदि ते द्रुह्येयमिति ॥
 ॥ १५ ॥ अथ ततो ब्रूयाच्चतुष्टया निवानरपत्या निसंभरतं नैयप्रोधान्यौ दुं बराण्या श्वत्थानि स्नाक्षणीति क्षत्रं वा एतद्वनस्य
 तीनां यद्वयप्रोधो यज्ञैयप्रोधानि संभरति क्षत्रमेवास्मिन्सिद्धं धातिर्भौज्यं वा एतद्वनस्य तीनां यदुं बरोयदौ दुं बराणि संभरति
 भौज्यमेवास्मिन्सिद्धं धातिर्सात्वाज्यं वा एतद्वनस्य तीनां यदश्वत्थो यदाश्वत्थानि संभरति सात्वाज्यमेवास्मिन्सिद्धं धातिर्स्वारा
 ज्यं च हवा एतद्वैराज्यं च वनस्य तीनां यत्प्लक्षो यत्प्लाक्षानि संभरति स्वाराज्यं वैराज्ये वास्मिन्सिद्धं धात्यथ ततो ब्रूयाच्चतुष्टया

न्यौषधानिसंभरततोक्मकृतानिब्रीहीणामहाब्रीहीणीप्रियगूनायवानामितिक्षत्रंवाएतदोषधीनायद्वीहयोयद्वीहीणांतो
 कमसंभरतिक्षत्रमेवासिंस्तद्वधातिसाक्षाज्यंवाएतदोषधीनायन्महाब्रीहयोयन्महाब्रीहीणांतोक्मसंभरतिसाक्षाज्यमेवा
 सिंस्तद्वधातिभौज्यंवाएतदोषधीनायतिप्रयंगवोयत्प्रियगूनांतोक्मसंभरतिभौज्यमेवासिंस्तद्वधातिसैनान्यंवाएतदोष
 धीनायद्यवायद्यवानांतोक्मसंभरतिसैनान्यमेवासिंस्तद्वधाति ॥ १६ ॥ अथास्माऔदुवरीमासदींसंभरतितस्याउक्
 ब्राह्मणमौदुवरश्चमसोवापात्रीवोदुवरशाखानेतान्त्संभारान्त्संभृत्यौदुवर्वापाज्यावाचमसेवासमावपेयुस्तेषुसमासेषु
 दधिमधुसर्पिरातपवर्च्यार्पापोभ्यानीयप्रतिष्ठार्थैतामासदीमभिमंत्रयेत्तद्वहच्चतेरथंतरंचपूर्वापादौभवतावैरुपंचवैराजं
 चापरैश्चाक्करैवतेशीर्षण्येनोधसंचकालेयंचानूच्येऋचःप्राचीनातानाःसामानितिरश्चीनवायायजूयतीकाशायशआ
 स्तरणंश्रीरुपवर्हणंसविताचतेबृहस्पतिश्चपूर्वापादौधारयतांवायुश्चपूषाचापरौमित्रावरुणौशीर्षण्येअश्विनावनूच्येइत्य
 धेनमेतामासदीमारोहयेद्दसवस्त्वगायत्रेणच्छंदसात्रिवृतास्तोमेनरथंतरेणसाक्षारोहंतुताननवारोहसाक्षाज्यायंरुद्रा
 स्त्वात्रैष्टुभेनच्छंदसांपंचदशेनस्तोमेनबृहतासाक्षारोहंतुताननवारोहभौज्यायादित्यास्त्वाजागतेनच्छंदसासप्तदशेनस्तो
 मेनवैरुपेणसाक्षारोहंतुताननवारोहस्वाराज्यायविश्वेत्वादेवाअनुष्टुभेनच्छंदसैकविंशेनस्तोमेनवैराजेनसाक्षारोहंतुता
 ननवारोहवैराज्यायमरुतश्चत्वांगिरसश्चदेवाअतिच्छंदसाछंदसान्नयस्त्रिंशेनस्तोमेनरैवतेनसाक्षारोहंतुताननवारोहपर

मेष्ठयार्थसाध्याश्चत्वारयाश्चदेवाः पांकेनच्छंदसात्रिणवेनस्तोमेनश्चाकरेणसाङ्गारोहेतुतानन्वारोहराज्यायमाहाराज्याया
धिपत्यायस्वावश्यायातिष्ठायारोहेत्येतामासदीमारोहयेत्तमेतस्यामासं दामासीनैराजकर्तारो ब्रूयुर्नवाअनभ्युत्कुष्टः क्षत्रि
योवीर्यकर्तुमर्हत्यभ्येनमुत्क्रोशामेतितथेतितरं जकर्तारोभ्युत्क्रोशतीमंजनाअभ्युत्क्रोशतसञ्जाजं साम्राज्यं भोजं भोजि
तरंस्वराजंस्वाराज्यं विराजं वैराज्यं परमेष्ठिनं पारमेष्ठ्यं राजानं राजपितरं क्षत्रमजनिक्षत्रियोजनि विश्वस्यभूतस्याधिपतिर
जनि विश्रामसाजन्यमित्राणां हंता जनि ब्राह्मणानां गोप्ता जनि धर्मस्य गोप्ता जनीति तमभ्युत्कुष्टमेवंविदभिषेध्वन्नेतयर्चा
भिमंजयेत ॥ १७ ॥ निषसादधृतव्रतोवरुणः परत्यास्वा ॥ साम्राज्याय भौज्याय स्वाराज्याय वैराज्याय परमेष्ठ्या
यराज्याय माहाराज्यायाधिपत्याय स्वावश्यायातिष्ठाय सुक्रतुरितितमेतस्यामासं दामासीनमेवंविदपुरस्तात्तिष्ठन्प्रत्यङ्मु
खं भौदुं वयार्द्रयाशाखया सपलाशया जातरूपमयेन च पवित्रेणांतर्धायामिषिंचतीमा आपः शिवतमा इत्येतेन तृचनं देवस्य
त्वेति च यजुषां भूर्भुवः स्वरित्येतामिश्रव्याहृतिभिः ॥ १८ ॥ प्राच्यां त्वादिशिवसवो देवाः षड्विंशैव पंचविंशैरहोभिरभि
षिंचत्वेतेन च तृचनैतेन च यजुर्भैतामिश्रव्याहृतिभिः साम्राज्याय दक्षिणस्यां त्वादिशिरुद्रा देवाः षड्विंशैव पंचविंशैरहोभिर
भिषिंचत्वेतेन च तृचनैतेन च यजुर्भैतामिश्रव्याहृतिभिर्भौज्याय प्रतीच्यां त्वादिद्रयादित्या देवाः षड्विंशैव पंचविंशैरहोभि
रभिषिंचत्वेतेन च तृचनैतेन च यजुर्भैतामिश्रव्याहृतिभिः स्वाराज्याय पौर्वाच्यां त्वादिशिविष्वे देवाः षड्विंशैव पंचविंशैरहोभि

रभिषिचंत्वेतेन चतुर्चेनैतेन च यजुर्बैताभिश्च व्याहृतिभिर्वैराज्यायोर्ध्वार्यात्वादिशिमरुतश्चांगिरसश्च देवाः षड्विधैवपंच
विंशैरहोभिरभिषिचंत्वेतेन चतुर्चेनैतेन च यजुर्बैताभिश्च व्याहृतिभिः पारमेष्ठ्यायां स्यात्वाधुवायामध्यामायामतिष्ठायामि
ति साध्याश्चाहयाश्च देवाः षड्विधैवपंचविंशैरहोभिरभिषिचंत्वेतेन चतुर्चेनैतेन च यजुर्बैताभिश्च व्याहृतिभीराज्यायमाहा
राज्यायाधिपत्याय स्वावश्यायातिष्ठायेतिसपरमेष्ठीप्राजापत्योभवतिसएतेनैद्रेण महाभिषेकेणाभिषिक्तः क्षत्रियः सर्वा
जितीर्जयतिसर्वान्होकां निवदतिसर्वेषां राज्ञां श्रेष्ठ्यमतिष्ठापरमतांगच्छतिसास्वराज्यं भौज्यं स्वाराज्यं वैराज्यं पारमेष्ठ्यं राज्यं
माहाराज्यमाधिपत्यं जिज्जिवास्मिन्होकेस्वयं भूः स्वराज्यमृतो मुष्मिन्स्वर्गो होके सर्वान्कामानाह्वामृतः संभवति यमेतैर्द्रेण
महाभिषेकेण क्षत्रियं शापयित्वाभिषिचति ॥ १९ ॥ इन्द्रियं वाऽएतदस्मिन्होकेयद्दधियद्भ्राभिषिचतीन्द्रियमेवास्मिन्
द्वधातिरसो वा एष ओषधिवनस्पतिर्बुधन्मधुयन्मध्वाभिषिचति रसमेवास्मिन्स्वद्वधाति तेजो वा एतत्पशूनां यद्धृतं यद्धृतेना
भिषिचति तेज एवास्मिन्स्वद्वधात्यमृतं वा एतदस्मिन्होकेयदापो यदद्भिरभिषिचत्यमृतत्वमेवास्मिन्स्वद्वधाति सोभिषिको
भिषेके ब्राह्मणार्थहिरण्यं दद्यात्सहस्रं दद्यात्क्षेत्रं चतुष्पादद्यात्प्याहुरसंख्यातमेवापरिमितं दद्यात्परिमितो वै क्षत्रियोप
रिमितस्यावरुद्धा इत्यथास्मै सुराकं सहस्त आदधाति स्वादिष्ठयामदिष्ठयापवस्व सोमधारया ॥ इन्द्राय पातवे सुत इति तां
पिर्वेद्यदन्नं शिष्टं रस्मिन्ः सुतस्य यदिद्रो अपि वच्छचीभिः ॥ इदं तदस्य मनसा शिवेन सोमं राजानमिह भक्षयामि ॥ अभि

त्वावृषभासुतेसुतंरुजाभिपीतये ॥ तृपाव्यश्रुहीमदमितियोहवावसोमपीथःसुरायांप्रविष्टःसहैवैतेनन्द्रेणमहाभिषेके
 णाभिषिक्तस्यक्षत्रियस्यभक्षितोभवतिनसुरातांपीत्वाभिमंत्रयेतापामसोमंशनोभवतितद्यथैवाद्ःप्रियःपुत्रःपितरंप्रिया
 वाजायापतिसुखंशिवमुपरपुशत्याविससएवंहैवैतेनन्द्रेणमहाभिषेकेणाभिषिक्तस्यक्षत्रियस्यसुरावासोमोवान्यद्वाजाद्यं
 सुखंशिवमुपरपुशत्याविससः ॥ २० ॥ एतेनहवाऽएन्द्रेणमहाभिषेकेणतुरःकावषेयोजनमेजयंपारिक्षितमभिषेचं
 तस्मादुजनमेजयःपारिक्षितःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजैतदेषाभियज्ञगाथानीयते ॥ आसंदीव
 तिधान्यादरुक्मिणहृरितस्रजं ॥ अश्वंबंधसारंगदेवेभ्योजनमेजयइत्येतेनहवाएन्द्रेणमहाभिषेकेणच्यवनोभार्गवः
 शार्थातमातवमभिषेचतस्मादुशार्थातोमानवःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजैदवानांहापिसत्रेयुह
 पतिरासैतेनहवाएन्द्रेणमहाभिषेकेणसोमशुभमावाजरलायनःशतानीकंसात्राजितमभिषेचतस्मादुशतानीकःसात्रा
 जितःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजैतदेनहवाएन्द्रेणमहाभिषेकेणपर्वतनारदावांवाह्यमभिषिच
 तुंस्तरमाद्वांवाह्यःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजैतदेनहवाएन्द्रेणमहाभिषेकेणपर्वतनारदौयुधांश्रौ
 ष्टिमौद्रसैन्यमभिषिचतुंस्तरमादुयुधांश्रौष्टिरौप्रसैन्यःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजैतदेनहवाए
 न्द्रेणमहाभिषेकेणकश्यपाविश्वकर्माणौवनमभिषेचतस्मादुविश्वकर्माणौवनःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायाश्वे

नचमेध्येनेर्जभूमिर्हजगावित्युदाहरंतिनमामर्त्यः कश्चनदातुमर्हतीतिविश्वकर्मन्भौवनमांदिदासिध ॥ निमंध्येहंसलिलस्यम
ध्येमोषस्तएषकरयपायाससंगरहृत्यतेनहवाएंद्रेणमहाभिषेकेणवसिष्ठः सुदासपूजवनमभिषिषेचतस्मादुसुदाःपूजवनःस
मंतंसर्वतःपृथिवीजयन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजएतेनहवाएंद्रेणमहाभिषेकेणसंवर्तआंगिरसोमरुत्तमाविक्षितमभिषिषे
चतस्मादुमरुत्तआविक्षितःसमंतसर्वतःपृथिवीजयन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजतदप्येषःश्लोकोभिगीतोमरुतःपरिवेष्टारो
मरुत्तस्यावसन्गृहे ॥ आविक्षितस्तस्कामर्षेर्विश्वेदेवाःसभासदइति ॥ २१ ॥ एतेनहवाएंद्रेणमहाभिषेकेणोदमयआत्रे
योगमभिषिषेचतस्मादंगःसमंतसर्वतःपृथिवीजयन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजसहोवाचालोपांगोदशनानगसहस्राणिदश
दासीसहस्राणिदशमितेब्राह्मणोपमास्मिन्यज्ञेहयस्वेतितदप्येतेश्लोकाअभिगीताः ॥ याभिगीभिहरुदमयंप्रैरयमेधाअ
याजयन् ॥ द्वेद्वेसहस्रेवदानांमात्रेयोमध्यतोददात् ॥ अष्टाशीतिःसहस्राणिश्वेतान्वैरोचनोहयान् ॥ प्रष्टीनिश्चृत्य
प्रायच्छंजमानेपुरोहिते ॥ दशदशत्समोद्धानांसर्वासामाढ्यदुहितृणां ॥ दशददात्सहस्राणयात्रेयोनिष्ककंठ्यः ॥
दशनानगसहस्राणिदत्त्वात्रेयोवचलुके ॥ श्रांतःपारिकुटान्प्रैसदानेनांगस्यज्ञाह्वणः ॥ शतंतुभ्यंशतंतुभ्यमितिसैवप्र
ताम्यति ॥ सहस्रंतुभ्यमित्युक्त्वाप्राणान्तस्मप्रतिपद्यतइति ॥ २२ ॥ एतेनहवाऽएंद्रेणमहाभिषेकेणदीर्घतमामास
तेनोभरतंदौषंतिमभिषिषेचतस्मादुभरतोदौषंतिःसमंतसर्वतःपृथिवीजयन्परीयायाश्वैरुचमेध्येनेर्जतदप्येतेश्लोका

ऽअभिगीताः ॥ हिरण्येनपरीवृतान्कृष्णान्छुक्कदतोमृगान् ॥ मणारेभरतोददच्छतंबद्वानिसप्त च ॥ भरतस्यैषदौ
 ष्वर्तेरग्निःसाचीगुणोचितः ॥ यस्मिन्सहस्रबाह्यणावद्दशोगाविभेजिरे ॥ अष्टासप्ततिभरतोदौषतिर्यमुनामनु ॥
 गंगायांवृत्रघ्नेवभारपंचचाशतंहयान् ॥ त्रयस्त्रिंशच्छतराजाभ्रान्वध्वायमेध्यान् ॥ दौषंतिरत्यगाद्राज्ञोमायांमाय
 वत्तरः ॥ महाकर्मभरतस्यनपूर्वेनापरेजनाः ॥ दिवंमर्त्यंऽहवहस्ताभ्यांनोदापुःपंचमानवाहृत्येतंहवाऽएंद्रंमहाभिषेकं
 ब्रुहदुक्थऋषिर्दुर्मुखायपांचालायप्रोवाचतस्मादुदुर्मुखःपांचालोराजासन्निवद्ययासमंतसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायैतंह
 वाएंद्रंमहाभिषेकंवासिष्ठःसाल्यहव्योत्यरातयेजानंतपयेप्रोवाचतस्माद्वत्यरातिर्जानंतपिरराजासन्निवद्ययासमंतसर्वतः
 पृथिवींजयन्परीयायसहोवाचवासिष्ठःसाल्यहव्योजैषीर्वैसमंतसर्वतःपृथिवींमहन्मागमयेतिसहोवाचाल्यरातिर्जानंतपि
 र्यदाज्ञाह्यणोत्तरकुरुन्जयेयमथत्वमुहवैपृथिव्यैराजास्यःसेनापतिरेवतेहस्यामितिसहोवाचवासिष्ठःसाल्यहव्योदेवक्षे
 त्रंवेतनवैतनमर्त्योजेतुमहृत्यद्रुक्षोवैमथातइदंददइतिततोहात्यरातिर्जानंतपिमात्तवीर्यनिःशुक्रममित्रतपनःशुभिष्मणः
 शैव्योराजाजघानंतस्मादेवंविदुषेब्राह्मणार्थेवंचक्रुषेनक्षत्रियोद्बुधैर्बेद्राष्ट्रादवप्रथयेनैद्दामाप्रणोजहदितिजहदिति
 ॥ २३ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥

१ 'वदध्वायमेध्यान्' इति भाष्यं । सोयंराजादौषयतिः ।

अथातःपुरोधापाएवंन हवाअपुरोहितस्वराज्ञोदेवाअन्नमदंतितस्माद्राजायक्ष्यमाणोब्राह्मणंपुरोदधीतदेवामेन्नमद
 न्नित्यग्नीन्वाएषःस्वर्ग्यान्नाजोद्धरतेयरपुरोहिततस्यपुरोहितएवाहवनीयोभवतिजायागार्हपत्यःपुरोन्वाहार्यपचनःसय
 तपुरोहितायकरोत्याहवनीयएवतज्जुहोत्यथयज्जायायैकरोतिगार्हपत्यएवतज्जुहोत्यथयत्पुत्रायकरोत्यन्वाहार्यपचनएव
 तज्जुहोतितएनंशांततनवोभिहुताअभिप्रीताःस्वर्गलोकमभिवहंतिक्षत्रंचवलंचराष्ट्रंचविशंचवतएवैनमशांततनवोभिहु
 ताअनभिप्रीताःस्वर्गाल्लोकान्नुदंतैक्षत्राच्चबलाच्चराष्ट्राच्चविशश्चाग्निर्वाएषवैश्वानरःपंचमेनिर्यत्पुरोहितस्तस्यवान्येवैका
 मेनिर्भवातिपादयोरेकारवच्येकाहृदयऽएकोपस्थएकांताभिर्ज्वलंतीभिर्दीप्यमानाभिरुपोदेतिराजानंसयदाहंक्रभगवो
 वात्सीस्तृणान्यस्माआहरतेतितेनास्यतांशमयतिथास्यवाचिमेनिर्भवंत्यथयदस्माउदकमानयंतिपाद्यंतेनास्यतांशमय
 तिथास्यपादयोर्मतिर्भवत्यथयदेनमलंकुर्वंतितेनास्यतांशमयतिथास्यत्वचिमेनिर्भवंत्यथयदेनंतर्पयंतितेनास्यतांशमय
 तिथास्यहृदयेमेनिर्भवंत्यथयदस्यानारुद्धोवेहमसुवसतितेनास्यतांशमयतिथास्योपस्थेमेनिर्भवतिसएनंशांततनुरभिहुतो
 भिप्रीतःस्वर्गलोकमभिवहंतिक्षत्रंचवलंचराष्ट्रंचविशंचसऽएवैनमशांततनुरभिहुतोभिप्रीतःस्वर्गाल्लोकान्नुदंतैक्षत्रा
 च्चबलाच्चराष्ट्राच्चविशश्च ॥ २४ ॥ अग्निर्वाऽएषवैश्वानरःपंचमेनिर्यत्पुरोहितस्ताभीराजानंपरिगृह्यतिष्ठतिसमुद्रइवभू
 मिमयुवमार्यस्वराष्ट्रंभवतिनैर्नपुरायुषःप्राणोजहात्याजरसंजीवतिसर्वमायुरेतिनपुनर्विद्यतेयस्यैवंविद्भान्ब्राह्मणोरारष्ट्र

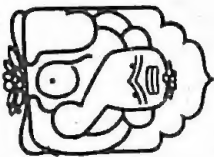
गोपःपुरोहितःक्षत्रेणक्षत्रंजयतिबलेनबलमश्रुतेयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणोराष्ट्रगोपःपुरोहितस्तस्मैविशःसंजानतंसंमुखाएकं
 मनसोयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणोराष्ट्रगोपःपुरोहितः ॥ २५ ॥ तदप्येतद्विषिणोर्केसइद्राजाप्रतिजन्यानिविश्वशुष्मेणत
 स्थावभिवीर्येणोतिसपत्न्यावैद्विषतोभ्रातृव्याजन्यानितानेवतच्छुष्मेणवीर्येणाधितिष्ठतिबृहस्पतियःसुभृतंविभर्तीतिबृ
 हस्पतिर्हवैदवानांपुरोहितस्तस्मन्वन्येमनुष्यराज्ञांपुरोहिताबृहस्पतियःसुभृतंविभर्तीतिबृहस्पतिःसुभृतंविभर्ती
 त्येवतदाहवल्गूयतिवंदतेपूर्वभाजमित्यपचितिमेवास्माएतदाहसइक्षेतिमुधितओकसिस्वइतिगृहावाओकस्वेवेवतद्भु
 हेबुसुहितोवसतितस्माइळापिन्वतेविश्वदानीमित्यज्ञंवाइळाज्ञमेवास्माएतदूर्जस्वच्छश्वद्भवातितस्मैविशःस्वयमेवानमंत
 इतिराष्ट्राणिवैविशोराष्ट्राण्येवैनंततस्वयमुपनमंतियस्मिन्ब्रह्माराजनिपूर्वएतीतिपुरोहितमेवैतदाहाप्रतीतो जयतिसंधना
 नीतिराष्ट्राणिवैधनानितान्यप्रतीतो जयतिप्रतिजन्यान्युतयासजन्येति सपत्न्यावैद्विषतोभ्रातृव्याजन्यानिता नप्रतीतो
 जयत्यवस्यवेयोवरिवःकृणोतीति यदाहावसीयसेयोवसीयःकरोतीत्येवतदाहब्रह्मणोराजातमवंतिदेवाइतिपुरोहितमेवैत
 दभिवदति ॥ २६ ॥ योहवैत्रीन्पुरोहितांस्त्रीन्पुरोधातृन्वेदसब्राह्मणःपुरोहितःसवदेतपुरोधायांअग्निर्वावपुरोहितःपृ
 थिवीपुरोधातावायुर्वावपुरोहितोतरिक्षंपुरोधातादित्योवावपुरोहितोद्यौःपुरोधातंपृथ्वीपुरोहितोयएवंवेदांशमतिरोहि
 योयएवंनवेदतस्यराजामित्रंभवतिद्विषंतमपबाधतेयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणोराष्ट्रगोपःपुरोहितःक्षत्रेणक्षत्रंजयतिबलेनबल

मश्रुतेयस्वैवंविद्वान्ब्राह्मणोराष्ट्रगोपःपुरोहितस्तस्मैविशःसंजानतेसंमुखाऽएकमनसोयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणोराष्ट्रगोपःपुरोहितोभूभुवःस्वरोममोहसस्मिस्तत्त्वंसत्वमस्यमोहंधारहंपृथिवीर्त्वंसामाहमृक्त्वंतावेहसंवहावहै ॥ पुराणयस्मान्महाभयात् ॥ तनूरसितन्वंमेपाहि ॥ याओषधीःसोमराज्ञीर्वह्नीःशतविचक्षणाः ॥ तामह्यमस्मिन्नासनेच्छिद्रंशर्मयच्छत ॥ याओषधीःसोमराज्ञीर्वहिताःपृथिवीमनु ॥ तामह्यमस्मिन्नासनेच्छिद्रंशर्मयच्छत ॥ अस्मिन्नाष्ट्रेश्रियमावेशयाम्यतो देवीःप्रतिपश्याम्यापः ॥ दक्षिणंपादमवनेनिर्जोस्मिन्नाष्ट्रंद्रियंदधामि ॥ सव्यंपादमवनेनिर्जोस्मिन्नाष्ट्रंद्रियंवर्धयामि ॥ पूर्वमन्यमपरमन्यंपादावनेनिर्जो ॥ देवाराष्ट्रस्यगुर्याअभयस्यावरुद्ध्यै ॥ आपःपादावनेजनीर्द्विषंतनिर्दहतुमे ॥ २७ ॥ अथातोब्रह्मणःपरिमर्योहवैब्रह्मणःपरिमरंवेदंपर्येनंद्विषतोभ्यातुव्याःपरिसपत्नास्त्रियंतेयवैब्रह्मयोयंपवतेतमेताःपंचदेवताःपरिस्त्रियंतेविद्युद्वृष्टिश्चंद्रमाआदित्योऽग्निर्विद्युर्देविद्युत्यवृष्टिमनुप्रकिशतिष्मांतर्धीयतेताननिर्जानंतिवदावैस्त्रियतेधांतर्धीयतेथैनननिर्जानंतिस्त्रययाद्विद्युतोमरणोद्विषन्मेस्त्रियतांसांतर्धीयतांतमानिज्ञीसिषुरितिस्त्रिप्रहैवैनननिर्जानंतिवृष्टिर्वैवृष्ट्याचंद्रमसमनुप्रविशतिंसांतर्धीयतेताननिर्जानंतिवदवैस्त्रियतेधांतर्धीयतेथैनननिर्जानंतिस्त्रययाद्विद्युतोमरणोद्विषन्मेस्त्रियतांसांतर्धीयतांतमानिज्ञीसिषुरितिस्त्रिप्रहैवैनननिर्जानंतिचंद्रमावाअमावास्यायामादित्यमनुप्रवि

शतिसोतधीयतेतननिर्जानंति यदा वै श्रियतेथातधीयतेथैनननिर्जानंति स ब्रूयाच्चद्रमसोमरणोद्विषन्मेश्रियतांसोतधीय
 तांतमानिर्ज्ञासिषुरिति क्षिप्रं हैवैनननिर्जानंत्यादित्योवाश्रयतांसोतधीयतेतननिर्जानंति यदा वै श्रियते
 थातधीयतेथैनननिर्जानंति स ब्रूयाददित्यस्य मरणोद्विषन्मेश्रियतांसोतधीयतांतमानिर्ज्ञासिषुरिति क्षिप्रं हैवैनननिर्जानंत्यं
 श्रिर्वाउद्धान्वायुमनुप्रविशति सोतधीयतेतननिर्जानंति यदा वै श्रियतेथातधीयतेथैनननिर्जानंति स ब्रूयादग्नेर्मरणोद्विषन्म
 श्रियतांसोतधीयतांतमानिर्ज्ञासिषुरिति क्षिप्रं हैवैनननिर्जानंति तात्रा एतादेव ताऽअतएव पुनर्जायते वा योरग्निर्जायते प्रा
 णाद्धिवलान्मश्रयमानोधिजायतेतं दृष्ट्वा ब्रूयादग्निर्जायतां मां मे द्विपञ्जन्यतएव पराङ्मुजिध्यति वित्यतो हैव पराङ्मुजिजिध्य
 त्यग्नेर्वा आदित्यो जायतेतं दृष्ट्वा ब्रूयाच्चद्रमा जायतां मां मे द्विपञ्जन्यतएव पराङ्मुजिजिध्यति वित्यतो हैव पराङ्मुजिजिध्यत्यदि
 त्याद्देवंचद्रमा जायतेतं दृष्ट्वा ब्रूयाच्चद्रमा जायतां मां मे द्विपञ्जन्यतएव पराङ्मुजिजिध्यति वित्यतो हैव पराङ्मुजिजिध्यति चंद्रमसो वै
 वृष्टिर्जायते तां दृष्ट्वा ब्रूयाद्वृष्टिर्जायतां मां मे द्विपञ्जन्यतएव पराङ्मुजिजिध्यति वित्यतो हैव पराङ्मुजिजिध्यति वृष्टेर्वै विद्युज्जायते
 तां दृष्ट्वा ब्रूयाद्विद्युज्जायतां मां मे द्विपञ्जन्यतएव पराङ्मुजिजिध्यति वित्यतो हैव पराङ्मुजिजिध्यति स एष ब्रह्मणः परिमरस्मै तं ब्रह्म
 णः परिमरस्मै त्रेयः कौषारवः सुत्वने कैरिशये भार्गयणा यराज्ञे प्रोवाच तं ह पंचराजानः परिमरस्मै ततः सुत्वा महज्जगाम तस्य ब्र
 तं न द्विषतः पूर्व उपविशे द्यदिति षं तं मन्ये ततिष्ठे तैव न द्विषतः पूर्वः संविशे द्यद्यासी नं मन्ये तासी तैव न द्विषतः पूर्वः प्रस्वप्याद्य

दिजाग्रतमन्येतजाग्रियादेवापिहयद्यास्याहममूर्धाद्विषन्भवतिक्षिप्रहेवेनंस्तृणुतेस्तृणुते ॥२८॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥५॥
इत्यष्टमपंचिकासमाप्ता ॥ ८ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणं समाप्तं ॥

इदं पुस्तकं धैसासोपावहहरिशर्मतनुजनुषा वेदाचार्यविनायकशर्मणा
स्वीयधैसासगुल्लोवेदपाठशालाद्वारा प्रकाशितम् ।

शके १९०७, सन १९८६

॥ इति ऐतरेयब्राह्मणं समाप्तम् ॥